

DPN 5554

Title: महाभारते भीष्मपर्वणि / MAHABHARATE BHISHMAPAR-
BBANI

Run. No. 6245

Cat. No.

Micro. No.

Subject महाभारत काव्य / Mahabharat
Epic

Religion: Hindu / Bauddha

Language: Skt. / New. / Nep. / Skt. - New. / Maith. - New. / New. - Nep. /

Size in cms. 38.5 x 17

Folios 133
(84-216)

Lines (in a page) 10

Compl. / Incompl.

Chapt. / act /

Beginning & end folia missing
रघुने व लक्ष्मणे दे, मरु

Author / translator

Scribe / donor

Date: NS / SS / VS / KS

Ruler / place

Script: New. / Dev. / Bhuj. / Ran. /

Illus. :

Material: palmleaf / paper / thyasaphu / one side yellow

Condition: fine / damaged by worms, rats, water /

Beginning, colophon, post-colophon :

सतैः परितः भूरैः धार्तराष्ट्रैर्महारथैः ॥ ववर्षशवर्षाणिकार्क्षिः पशुरथान्वति ॥ २० ॥ ततस्तेषां महास्त्राणि संवाप्य शरवृष्टिभिः ॥ न
 नादवतवत्कार्ष्णिभीष्माद्यविसृजच्छरान् ॥ २१ ॥ तत्रास्य सुमहद्भजन्वाहोर्वलमदृश्यते ॥ यतमानस्य समरे भीष्ममर्दयतः शरैः ॥ २२ ॥
 घराक्रान्तस्य तस्यैव भावोऽपि प्राहिरोगच्छरान् ॥ सतोश्च हृदसमरे भीष्मे वायुमुत्पादयन् ॥ २३ ॥ ततोऽध्वजमसौ घेषु भीष्मस्य नवभिः श
 रैः ॥ विद्धेदसमरे वीरलतले बुकुभुर्जुनाः ॥ २४ ॥ स राजतो महाकधलालोहमविशूषितः ॥ सौभद्रविशिखेऽम्बुजः पपात भुवि भार
 त ॥ २५ ॥ ध्वजं सौभद्रं विशिखोपतन्नं भरतवर्धन ॥ दृष्ट्वा भीमो न दहृष्टः सौभद्रं मभिहर्षयत् ॥ २६ ॥ अथ भीष्मोऽब्रह्मनिदिव्यानि च
 वदन्ति ॥ प्राहृष्यक्रमहारां देक्षरोत्तमि महाबलः ॥ २७ ॥ ततः शतसहस्रेण सौभद्रं प्रपितामह ॥ अवाकिरदसे यात्साशराणां
 नतपद्मिणां ॥ २८ ॥ ततो दशमे ह्यस्त्राणां पाण्डवानां महारथाः ॥ रथार्धमभ्यधावन्नसौभद्रं त्वरितारथैः ॥ २९ ॥ विराटः सहयुक्ता धृ
 ष्टद्युम्नश्च पार्षितः ॥ भीमश्च केकयाश्चैव सात्यकिश्च विशाम्पते ॥ ३० ॥ जवेनापततां येषां भीष्मः शतनवोरशो ॥ या आत्पोत्रिभिः
 नर्हसात्यकिं नवभिः शरैः ॥ ३१ ॥ शृणोत्यत विसृष्टेन क्षुरेण निशितेन च ॥ ध्वजमेकेन विद्धेदभीमसेनस्य पत्रिणा ॥ ३२ ॥ जासूनद
 मयः केतुः कृत्तमूलेयथावगः ॥ पपात भीमसेनस्य भीष्मोऽप्यपि तोरथात् ॥ ३३ ॥ ॥ ६८ ॥ ॥ श्रीगोपीरमणाय नमः ॥ ॥

ॐ श्री
ॐ

ततोभीमस्त्रिभिर्भक्त्यानीमांशात्रनवरंरो॥ कथमेकेनविद्याधरुतवर्माणामष्टभिः॥३५॥ घृहीतोप्रहृष्टितेवैराटिपिदत्तिना॥ अभ्य
इवतरोज्ज्वलंमदधिपतिमुत्तर॥३५॥ तस्यवारणाराजस्यरथेवामततोत्रवान्॥ शल्योनिवारयामासवेगमप्रतिमंररो॥३६॥ तस्य
कूक्ष्यनागेडोहृतःसाधुवाहिनः॥ पदायुगमविष्टम्यजघानचतुरोहयान्॥३७॥ सहताम्वेयथेतिष्ठन्मुद्राधिपतिरायसी॥ उन्नरा
न्नकरीशक्तिविदेयभुजगोपसां॥३८॥ तयाभिन्नतनुत्राणाःप्रविश्वविपुलंतपः॥ सपपातगजकृष्णात्प्रमुक्तांकुशतोमरः॥३९॥ स
सादायवशलोस्त्रिमज्जुत्तरथोत्तमात्॥ वारोऽस्यविक्रमविदेदाथमहारं॥४०॥ भिन्नमर्माशरवातेःद्विब्रह्मसवारणः॥ भीम
मार्ताम्वरंरुत्वापपाटवसमारुच॥४१॥ सतद्धिःदुष्करंरुत्वाभद्राजोजनधियः॥ आरुरोहरथंतूणीभास्वरंरुतवर्मेणः॥४२॥ उन्नरं
तुहनेदृष्ट्वावेराटि॥ श्रौतरंनृपं॥ रुतवर्मेणामहितदृष्ट्वाशलेनसंस्थितं॥४३॥ शंखःक्रोधाञ्जज्जालहविषाहव्यरात्रिच॥ हविषोरथ
महश्चापंशक्रवापोपमंवली॥४४॥ अभ्यद्विजिघा॥ मुल्लंशरुपंमुद्राधिपंयुधि॥ महत्तारथवंशनत्तमन्नात्पारेवोरितः॥४५॥ सृजन्वाण
मयंववंघायाद्धत्परथंप्रति॥ तमापतन्नंस्प्रेक्षामत्तवारणविक्रमं॥४६॥ तारुकाजंरथास्तत्रसमेताःपर्यवारयन्॥ मद्रातेपरीप्सो
सृत्वाइंद्राभरंगतं॥४७॥ ततोभीमोमहाबाहुर्विनश्यजलदोयथा॥ तालमात्रंधनुर्गृह्यशंखमभ्यद्वददरो॥४८॥ ६ ॥

ॐ
ॐ

तमुद्यत्तमुदीक्षाथमहेष्वासमहावतं ॥ सत्तुलापाण्डवीसेनावातवेगाहतेवनोः ॥ ४९ ॥ तत्रार्जुनसंन्यस्तोशंखस्यासीत्युरत्तरः ॥ भी
ष्माडस्पोयमभ्येतितत्रयुद्धमवर्ततः ॥ ५० ॥ हाहाकारोमहानासीद्योभानांयुधियुधतां ॥ तेजलेजमित्संयुक्तमित्येवंविस्मयंययुः ॥ ५१ ॥ अ
थशत्रोगदापणिर्वतोमहारथान् ॥ शंखस्यवज्रुगोवाहानवधीक्षरतर्षभ ॥ ५२ ॥ सहताघोरथातूर्णैव क्रमादायविक्रुतः ॥ वीभक्तो
अरथं प्राप्यततः शत्रिमविन्दत ॥ ५३ ॥ ततोभीष्मरथातूर्णमुन्यतन्निपतीत्रणः ॥ यैरत्ररीक्षंभूमिश्च सर्वतः समवल्लता ॥ ५४ ॥ पाश्चा
त्वातथमस्यांश्रुकेरलंश्चाप्रभडकान् ॥ भीष्मः प्रहरतांश्रुः पातयामासमार्गणैः ॥ ५५ ॥ उमृज्यसमरे राजन्याराडवंसबासाविनं ॥ अ
भ्यडवतपाश्चात्क्षेपदंसेनयाहतं ॥ ५६ ॥ प्रियंसम्यक्किंराजनशराश्चिकिरेन्वदून् ॥ अग्निनेवप्रदग्धानिवनानिशिशिरातये ॥ ५७ ॥
शरदधान्यदृशत्रैसेनानिदुपदस्यह ॥ अतिष्ठतरुगोभीषोविधूमइवपावकः ॥ ५८ ॥ मध्यदिनेयथादृष्टंतपन्मिवतेजसा ॥ नशोकु
पाणवेयस्ययोधाभीष्मनिरीक्षितुं ॥ ५९ ॥ वीक्षांवरूः समत्रात्रेपाण्डवाभयपीडिता ॥ आनरेनाभ्यपश्यन्नाथः शीतार्द्रिताइव ॥ ६० ॥ ह
तविप्रदूतेसैन्येनिरुत्साहेविमर्दिता ॥ हाहाकारोमहानासीत्याण्डुसैन्यस्यभारत ॥ ६१ ॥ ततोभीष्मः शान्तनवेनित्यंमण्डकार्मुकः ॥
सुमेधवानानदीप्रायानहीनासीद्विषानिव ॥ ६२ ॥ शरैरेकाग्रनोकूर्ध्वदिशः सर्वाद्यतः वत ॥ अघानपाण्डवरथानादिस्थादिश्यभारत ॥ ६३ ॥

॥ ८ ॥

प्रभेवाष्टं दिनकरेन प्राज्ञायकिञ्चन ॥ भीष्मं वसुदेव्यं चंद्रापा र्थो महाहवे ॥ ६४ ॥ अवहार मकुर्वन् सैन्यानां भरतर्षभ ॥ ६५ ॥
॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि सप्तवत्सविंशोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ सजय उवाच ॥ कृते बहारे सैन्यानां प्रथमे भरतर्षभ ॥ भीष्मं वसु
देव्यं चंद्रापा र्थं महाहवे ॥ ६४ ॥ धर्मराज ततस्तर्हि मभिगम्य जनार्दन ॥ आत्मभिः सहितः सर्वैः सर्वैश्चैव मनेश्वरैः ॥ ६५ ॥ को केन महता सुकृष्टि
तया नः पराजयं ॥ बाल्मेय मत्रवी डाजाहृष्टा भीष्मस्य विक्रमं ॥ ६६ ॥ पश्य कृष्ण हृत्स्मिन् हृत्स्मिन् भीष्मं भामपराक्रमं ॥ शरैर्वै कुम्भिसै न्यं मेघीषा
कक्षमिवानलः ॥ ६७ ॥ कथमेतं महात्मानं शक्यमप्रतिविक्षितुं ॥ लेलिस्वमानं सैन्यं मेघीषां तमिवानलं ॥ ६८ ॥ एतं हि पुरुषं व्याधुधनुष्मत्तं
मिवानलः ॥ ६९ ॥ विप्रदत्तं सैन्यं मदीयं सागरोपमं ॥ ७० ॥ स को जेतुं धमः कृत्वा वज्रपाणिश्च संयुगे ॥ वरुणः पशुमृक्षपि कुवेरो वागदाधरः
॥ ७१ ॥ ननु भीष्ममहोत्तम शको जेतुं महाबलः ॥ सोहमेवंगतैर्मयो भीष्मागाधजले नुतः ॥ ७२ ॥ आत्मनो बुद्धिदोर्वत्या ड्रीष्मभासाद्यकेशव ॥ व
न्यास्यामिवास्मिन् यथेयो वनेन जिवितं ॥ ७३ ॥ न त्विमां पृथिवीपालान् दत्तुं भीष्माय मृत्युवै ॥ स यथिष्यति सेवामे कृष्ण भीष्ममहात्मवित्
॥ ७४ ॥ यद्यानतः प्रज्वलितं यतस्तः समभिद्रुताः ॥ विनस्ता ये वगच्छन्ति तथा मे सैनिके जना ॥ ७५ ॥ स यत्री तोस्मिन् बाल्मेयराज हेतोः पराक्रमी
प्रातरश्वमेव वीराः कर्हिताः शरपीडिताः ॥ ७६ ॥ मरुते प्रातहोर्दनराज्यादृष्टाल्मथा सुखात् ॥ जीवितं वदमग्रेहं जीवितं स्वयं दुर्लभं ॥ ७७ ॥

कृष्ण
॥ ८ ॥

जीवितस्य हि शेषे शांतपल्लस्यमिदं श्रुत्वा ॥ न घातयिष्ये वरुणो मित्राणीयानि केशव ॥ १४ ॥ रथाग्नेव दुःसाहस्रान् दिव्यै रस्त्रिभिरावलः ॥ घात
यत्यनिशं भीष्मः पुरुषाणां प्रहारीणां ॥ १५ ॥ किंतु कृत्वा हितं मे स्याद्ब्रूहि माधव मा विरं ॥ मया स्थानि दयस्यामि समरे सव्यसाविरं ॥ १६ ॥
एको भीमः परं शक्तावध्यतेष्वमहाभुजः ॥ केवलं वा ह्रुविष्ये राक्षत्रे धर्ममनुस्मरन् ॥ १७ ॥ गदया वीरघातिन्यायथात्साहं महामनाः ॥
करोत्यमुकरं कर्म रथाश्वनरदत्तियु ॥ १८ ॥ नातमेव क्षयं कर्तुं परसैन्यास्य मारिच ॥ आज्ञेनैव युद्धेन वीरवर्षशतैरपि ॥ १९ ॥ एको
स्तु विस्मयात्तर्यसोऽयं भ्रान्तमुपेक्षते ॥ तिदं द्यमानभावेन द्रोणेन च महात्मना ॥ २० ॥ दिव्यतस्त्राणि भीष्मास्त्रोरास्त्रमहात्मनः
धक्षति क्षत्रियाः सर्वाः प्रयुक्ता निपुनः पुनः ॥ २१ ॥ ह्रस्वभीष्मः सुसंखः सहितः सर्वपाथिवैः ॥ क्षययिष्यते नो नूनं यादृशोऽपराक्रमः
मः ॥ २२ ॥ सैत्तं पश्य महाभाग योगेश्वर महारथ ॥ भीष्मं यः समये तस्मै दावाग्निजलदोयथा ॥ २३ ॥ तव प्रशादकोविन्द पाण्डवा नि ह
तद्विषः ॥ सुराद्यमनुसंप्राप्त्रो मे दिघात्रे सवाचवाः ॥ २४ ॥ सवमुक्ता ततः पार्थोऽप्ययं भस्ते महामनाः ॥ विरमन्त मना भूत्वा शोकोऽपहतचे
तनः ॥ २५ ॥ शोकान्तिपाण्डवं दृष्ट्वा दुःखिना हतचेतसं ॥ अब्रवीत्तत्र गोविन्दो हर्षयन् सर्वपाण्डवान् ॥ २६ ॥ मा भुवो भरतश्रेष्ठ न त्वं शोचितु
मर्हसि ॥ यत्प्रते प्रातरश्वरासंघे ते लोकधन्विनः ॥ २७ ॥ जहं च प्रियरुद्राज स्यात्पकीश्वर महारथ विराट् रूपदोर्ध्ववृष्टयुग्मश्च पार्षतः ॥ २८ ॥

श्री. श्री.
१५॥

तथैव सुवलाः सर्वराजानो राजसत्तमः ॥ त्वत्प्रसादं प्रतीक्षन्ते त्वत्क्रियां विदधते ॥ १५ ॥ अयं तोपावति नित्यं हि तत्कालः प्रिये रतः ॥ सेनापत्य
मनुष्यान्नेक्ष्य युद्धेनो महारथः ॥ १६ ॥ शिष्यरुचि मलावाहो भाष्यस्यति धनं किला ॥ सप्तकुत्वा ततोरा जाहृष्ट युद्धे महारथः ॥ १७ ॥ अत्र वीर
मिता तस्मां वासुदेवस्य भूवतः ॥ धृष्टद्युम्ननिषाधे दं यत्वा वक्ष्यामि सारिषः ॥ १८ ॥ नानि क्रमं भवेत्तत्र वचनं मनभाषितं ॥ भवान्सेनापति
र्महं वासुदेवेन स्मृतः ॥ १९ ॥ कर्तुं के यो यथा नित्यं देवानामभवत्पुत्रः ॥ तन्वमपि स पाशनां सेनागोः पुरुषधर्मः ॥ २० ॥ सत्त्वं पुरुष
शाईलं चिन्मयं जहि कौरवान् ॥ अहं वते नुयास्यामि भीमः कुरुक्षेत्रे मारिषः ॥ २१ ॥ माद्रीपुत्रौ च सहितौ द्रौपदेयाश्च दंशिताः ॥ ये वाते
पृथिवीपालाः प्रधानाः पुरुषधर्माः ॥ २२ ॥ तत दुर्धर्यसु सखा धृष्टद्युम्नो भयभाषतः ॥ अहं द्रोणात्मकः पार्थ विहितः सन्धुनापुरा ॥
३४ ॥ रणोभी व्यंतथा द्रोणा रूपं दारुणं जयदथं ॥ सर्वान् रणो दृष्ट्वा प्रतियोत्स्यामि पार्थिव ॥ ३५ ॥ अयं तोपावति नित्यं हि तत्कालः प्रिये रतः ॥ सेनापत्य
मनुष्यान्नेक्ष्य युद्धेनो महारथः ॥ ३६ ॥ शिष्यरुचि मलावाहो भाष्यस्यति धनं किला ॥ सप्तकुत्वा ततोरा जाहृष्ट युद्धे महारथः ॥ ३७ ॥ अत्र वीर
मिता तस्मां वासुदेवस्य भूवतः ॥ धृष्टद्युम्ननिषाधे दं यत्वा वक्ष्यामि सारिषः ॥ ३८ ॥ नानि क्रमं भवेत्तत्र वचनं मनभाषितं ॥ भवान्सेनापति
र्महं वासुदेवेन स्मृतः ॥ ३९ ॥ कर्तुं के यो यथा नित्यं देवानामभवत्पुत्रः ॥ तन्वमपि स पाशनां सेनागोः पुरुषधर्मः ॥ ४० ॥ सत्त्वं पुरुष
शाईलं चिन्मयं जहि कौरवान् ॥ अहं वते नुयास्यामि भीमः कुरुक्षेत्रे मारिषः ॥ ४१ ॥ माद्रीपुत्रौ च सहितौ द्रौपदेयाश्च दंशिताः ॥ ये वाते
पृथिवीपालाः प्रधानाः पुरुषधर्माः ॥ ४२ ॥ तत दुर्धर्यसु सखा धृष्टद्युम्नो भयभाषतः ॥ अहं द्रोणात्मकः पार्थ विहितः सन्धुनापुरा ॥
३४ ॥ रणोभी व्यंतथा द्रोणा रूपं दारुणं जयदथं ॥ सर्वान् रणो दृष्ट्वा प्रतियोत्स्यामि पार्थिव ॥ ३५ ॥ अयं तोपावति नित्यं हि तत्कालः प्रिये रतः ॥ सेनापत्य
मनुष्यान्नेक्ष्य युद्धेनो महारथः ॥ ३६ ॥ शिष्यरुचि मलावाहो भाष्यस्यति धनं किला ॥ सप्तकुत्वा ततोरा जाहृष्ट युद्धे महारथः ॥ ३७ ॥ अत्र वीर
मिता तस्मां वासुदेवस्य भूवतः ॥ धृष्टद्युम्ननिषाधे दं यत्वा वक्ष्यामि सारिषः ॥ ३८ ॥ नानि क्रमं भवेत्तत्र वचनं मनभाषितं ॥ भवान्सेनापति
र्महं वासुदेवेन स्मृतः ॥ ३९ ॥ कर्तुं के यो यथा नित्यं देवानामभवत्पुत्रः ॥ तन्वमपि स पाशनां सेनागोः पुरुषधर्मः ॥ ४० ॥ सत्त्वं पुरुष
शाईलं चिन्मयं जहि कौरवान् ॥ अहं वते नुयास्यामि भीमः कुरुक्षेत्रे मारिषः ॥ ४१ ॥ माद्रीपुत्रौ च सहितौ द्रौपदेयाश्च दंशिताः ॥ ये वाते
पृथिवीपालाः प्रधानाः पुरुषधर्माः ॥ ४२ ॥ तत दुर्धर्यसु सखा धृष्टद्युम्नो भयभाषतः ॥ अहं द्रोणात्मकः पार्थ विहितः सन्धुनापुरा ॥

विष्णु
॥ ८६ ॥

साशनात्पुरुषास्तस्मिन्निर्मितोविश्वकर्माणा॥ इन्द्रायुधसवर्णाभिःपताकाभिरलंकृतः॥४३॥ आकाशगद्गदाकाशेशभर्तृनारोपनः॥
नृत्तमातृवाभातिरथवर्णासुभावि॥४४॥ तेनरत्नवतापार्थःसवगास्त्रिवधश्चना॥ बभूवपरमोपेतःसुमेरुरिवभानुना॥४५॥ शिरोभू
दुपदोराजामहत्पासेनयासत्॥ कुन्तीभोजश्चराजर्घ्यचक्षुष्मात्तानरेश्वर॥४६॥ दशार्णकाप्रयागाश्चदासरकगणैःसत्॥ अनूपकाःकि
रताश्चश्रीगणोभरतर्जुन॥४७॥ पटवैश्चकलैश्चराजाकोरवकैलथा॥ निषादेश्चापिसहितैःपृष्ठमासीद्युविष्टिरः॥४८॥ पद्मोत्तुभा
मसेनश्चहृष्टदुष्टश्चपाषाणैः॥ द्रौपदेयाभिर्मनुश्चसात्यकिश्चमहारथः॥४९॥ पाश्चात्योदक्षिणात्पाश्चात्पुराडाःगुरोर्हृषेस्तत्॥ मान
ताधेनुकाश्चैवतमराणापरतक्षणाः॥५०॥ वाल्मीकालिनिराश्वैवश्चोलाःपाराडाश्चभारत॥ एतेजानपदाराजन्दोषेणोपशमाश्रितः॥
५१॥ अग्निवेशालुहलाश्चमानवाश्चसकेरलाः॥ सवरोःकुन्तलाश्चैववत्सश्चसहनाकुलैः॥५२॥ नकुलःसहदेवश्चवासपक्षंसमाश्रि
ताः॥ अस्थानामयुतंपक्षःशिरश्चनियुतंतथा॥५३॥ पृष्ठमर्धुदमेवासीसहस्राश्चिन्विशति॥ श्रीवायंनियुतंवापिसहस्राणिचसत्रि
यसेकोटिःप्रपक्षेयुपस्तत्रैववदामगाः॥ जग्मुःपरिवृताराजन्श्चलत्रैवपर्वताः॥५४॥ जघनंपालयामासविराट्सहदेकया॥
काशिराजश्चसैन्धवश्चरथानामयुतैस्त्रिभिः॥५५॥ एवमेतंमहाघ्नंहृद्वृकुर्भारतसत्तमाः॥ सूर्योदयनमिहतिष्ठितायुदायदंशिताः॥

मा.भी.
१८७१

तेषामादित्यवर्णानि विनलानि महाशिवे ॥ श्वेतद्वयान्यदृश्यन् वारणो मुखयेषु च ॥ ५६ ॥ १९७ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व
णि अष्टवत्सारींश्चाध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ सजय उवाच ॥ कौश्रंततो महाव्यूहमभ्यननेयं ह्यव ॥ व्यूहं दृष्ट्वा महाघोरं पथिनादित्यतेज
सा ॥ १ ॥ आचार्य उवाच ॥ गम्य रूपं शल्यं च मरिच ॥ सोमदीर्घं विकर्णं च अन्वथामानमेव च ॥ २ ॥ इशासनादीनां च ससर्वा नेव नात ॥ अ
न्योश्च सुबद्धाश्चान्युद्धाय समुपागतान् ॥ ३ ॥ गृहे दं वचनं काले हर्षयन् नयन् च ॥ नान्नाश्च प्रहरणाः सर्वशास्त्रार्थकोविदः ॥ ४ ॥ एकै
कशः समर्था हि यूयं सर्वमहारथाः ॥ पाराङ्मुजान् रोगहन्तुं ससैन्याः केन संहताः ॥ ५ ॥ अपर्याप्तं तदस्माकं वलं भीष्माभिरक्षितं ॥ पर्य
न्तं चिदमेतेषां वलं भीष्माभिरक्षितं ॥ ६ ॥ संस्थाप्य भूरसेनां विकर्णाः कुक्कुरास्तथा ॥ नेत्रकाञ्चिज्जिगर्भाश्च मण्डकाय वनास्तथा ॥ ७
॥ शत्रुश्च येन सहितास्तथा दुःशासनेन च ॥ विकर्णान् सुवीरेण तथानंदोपनंदकैः ॥ ८ ॥ विज्रासनेन सहिता सहिता मालभद्रकैः ॥ भीष्म
मेवाभिरक्षन्तुं सहसैन्या पुरास्तराः ॥ ९ ॥ ततो भीष्माश्च द्रोणाश्च तव पुत्राश्च मरिच ॥ अब्यूहं तमहाव्यूहं पार्थना प्रतिरोधने ॥ १० ॥ भीष्मः सै
नेन महता समन्तान्परिवारितः ॥ ययौ प्रहर्षन्महतीं वाहिनीं सुनरादिव ॥ ११ ॥ तमन्वेयाम्महेच्छासो भारद्वाजः प्रतापवान् ॥ कुतलैः
श्वदशाशैश्च मारा वैश्च विशास्यते ॥ १२ ॥ विदमैरेकलैश्चैव कर्णप्रावरणौ रीपे ॥ सहितैस्तु सर्वसैन्येन भीष्माहवशो भितं ॥ १३ ॥ ॥

॥८॥

गा-वाराः सिन्धुसौवर्गाः गिरयोऽथ वशातयः ॥ इक्षुनिश्चलसेन्येन भारद्वाजमपालयत् ॥ १७॥ ततोऽर्षो धनो राजा सीहिः सर्वसोः
दरैः ॥ आ-वातकैर्विकर्णैश्च तथा शमनकोशैः ॥ १८॥ दरदेश्वशकैश्चैव तथा क्षुद्रकमालवैः ॥ अस्यैव तसंहस्रः पाण्डवेयत्नव
हिर्नो ॥ १९॥ भूरिश्रवाशतः शरणाभगादत्र श्वमारिषा ॥ विद्वानुविन्दावावस्यो वामे पार्श्वे मपालयत् ॥ २०॥ सौमदन्निभुशर्मावशांस्तो
जश्वसुदक्षिणः ॥ श्रुतायुश्चात्मुतायुश्च दक्षिणं पार्श्वमास्थिता ॥ २१॥ अश्वत्थामारूपश्चापि हतवर्मावसावतः ॥ दृष्ट्वा गोपाश्च
तस्यासन्नानाजन्तपदेश्वरा ॥ २२॥ केतुमान् वसुदानश्च पुत्रकाशस्य काविभुः ॥ महत्यासेनया सार्धं सेना दृष्ट्वा वस्थिताः ॥ २३॥
ततः सौतावकाः सर्वहृष्टायुधाय भारत ॥ दध्युः शंखान्मुदास्य क्रासिहनादां लथानदं ॥ २४॥ तेषां श्रुत्वा तु विजदं कुरु हृष्टः पितामहः
सिंहनादं विनद्योच्चैः शंखं दध्मो प्रतापवान् ॥ २५॥ ततः शंखाश्च भेर्यश्च येऽश्वाश्च विविधाः शरैः ॥ जनेकाश्चाम्यहन्यन्त सशस्त्रमुतो
भवत् ततः श्वेतैर्हयैर्युक्ते महति स्यन्दने स्थितौ ॥ दध्मन्तुस्तो शंखवरो हेमरत्नविभूषितौ ॥ २६॥ पाञ्चजन्यं हृषीकेशो देवदत्तैर्धनं जयः ॥
पौण्ड्रं दध्मो महाशंखं भीमकर्मा हकादरः ॥ २७॥ जनेन विजयं गणना कुशीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ नकुलः सहदेवश्च सुयोधमानयुधामन्युः ॥ २८॥
॥ १७॥ ॥ १८॥ ॥ १९॥ ॥ २०॥ ॥ २१॥ ॥ २२॥ ॥ २३॥ ॥ २४॥ ॥ २५॥ ॥ २६॥ ॥ २७॥ ॥ २८॥ ॥

भा. भा.
८८

याश्चात्माभ्यमेहेयासो द्रौपदेयाश्चपञ्चवे ॥ सर्वे दधुमहाशंखानिंहनादांश्चनेदरे ॥ २५ ॥ सद्योयः सुमहांतत्रवीरेः समुदीरितः ॥
नभश्चपृथिवीं चैव तुमुलोभ्यनुनादयत् ॥ २६ ॥ एवमेते महाराजप्रहृष्टाः कुरुपाराडवाः पुनर्युद्धाय संजगुस्त्रासमानाः परस्परम् ॥
३० ॥ १५४० ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भाष्यपर्वणि उनपश्चासत्रमोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ हतराड्ड उवाच ॥ एवं ब्रूते धृष्टकेतुसुमासके ॥
धृष्टकेतु उवाच ॥ कथं प्रहरतीं श्रेष्ठाः संप्रहारं प्रवक्तिरे ॥ १ ॥ ॥ सजय उवाच ॥ समं ब्रूते धृष्टकेतुसुमासके ॥ अपारमिव संह
स्य सागर प्रतिमं वलं ॥ २ ॥ तेषामभ्येक्षितो राजन् पुत्रोऽयं धनं त्वव ॥ अश्वीना वका सर्वान् युष्माध्वमिति दंशिताः ॥ ३ ॥ ते मनः कूर
मात्वा यस्मिन्मित्रकृते जीविताः ॥ पाराड्वान्तपवर्तन्त सर्व एवोद्धितध्वजाः ॥ ४ ॥ ततो युद्धं समभवत्तुमुत्तमो महर्षिणां ॥ तावकाणां प
रेषां वदति चैत्तरथद्वियं ॥ ५ ॥ मुक्तालुरथिभिर्बाराः सुक्लपुंखाः सुतेजिताः ॥ सन्निपेतुरकुलाग्रानागो ब्रुवह्येषु च ॥ ६ ॥ तथा प्र
हृष्टे संग्रामे धनुस्तयम्यदंशितः ॥ अभिपत्य महाबाहुर्भविष्यो भीमपराक्रमः ॥ ७ ॥ सोमं देभीमसेनेव अर्जुनेव महारथे ॥ कैके
ये च विराटे च दृष्टुमेव पार्श्वते ॥ ८ ॥ एते पुनरवीरे सुवेदिमात्सेषु वविभुः ॥ ववर्षशरवर्षाणि हृदः कुरुपितामहः ॥ ९ ॥ अकम्पत
महाब्रूहत्सिन्धोरसमागमे ॥ सर्वेषामेव सैन्यानामासीद्यति करोमहन् ॥ १० ॥ सादिनो ध्वजिनश्चैव वरवोश्चैव वाजिनः ॥ विप्रयातरथा

हताः प्रहर-

कुरु
८८

अर्जुनस्तुतवाघोदृष्टाभीष्मसंहारथं॥वार्धेयमववील्कृद्योयाहि यत्रपितामहः॥१२॥सखभोष्मःसुसंक्रुद्धोवार्धेयममवाहिनी
 वाशयिष्यति सुवक्त्रं दुर्योधनहिते रतः॥१३॥सखः प्रोक्ताः कृपः शल्यो विकर्णश्च अनादौ न॥धार्तराष्ट्रश्च सहिता दुर्योधनपुरोगमा॥१४॥
 पाश्चात्तान्निहनिष्यति रक्षिता दृढवन्दना॥सोहं भीष्मं वधिष्यामि सैन्यहे तो जना ईन॥१५॥तमववीर्धमुदेवोयत्नोभवधनं जय॥स
 घर्ता प्रापयेद्वीरपितामहरथं प्रति॥१६॥सबभूवुः कान्ततः शरीरधत्तं लोकविश्रुतं॥प्रापयामास भीष्मस्य रथं प्रति जनेश्वरः॥१७॥वत द
 रुपताकेन वलाकावर्णवाजिना॥समुद्रितमहाभीमनदधानरके मुना॥१८॥महता मेघनादेन रथेनादित्यवर्धसा॥विनिघ्नकोर
 वानीकं भूरसेनांश्च पाण्डवः॥१९॥आगच्छ सं रोगी शीघ्रं सुहृदो हर्षवर्द्धनं॥तमापतंतं वेगेन प्रभिशामिव दारतां॥२०॥त्रासयानं र
 गीभूरा न्यातयानश्च सायकैः॥सेनैव प्रमुखैर्गुप्तः प्राप्य सो वीरकैकयैः॥२१॥सहसा प्रत्पुदीयाय भीष्मः शान्तनवोर्जुनं॥कोहि गारुडि
 वधनानमन्यः कुरुपितामहात्॥२२॥प्रोक्ता वै कर्त्तृना भ्याम्बारथीयं यातुमर्हति॥ततो भीष्मो संहाराजकोरवातां पितामहः॥२३॥अर्जु
 नस प्रसन्नतानां चानां समर्पयेत्॥प्रोक्ताश्च पञ्चविंशत्या रूपः पञ्चाशतां शरैः॥२४॥दुर्योधने श्वकुः पञ्चाशत्याश्च नवभिः शरैः॥सै
 न्येनैव मिथ्यापिशकुनिश्चापि पञ्चभिः॥२५॥प्रोक्ताश्च द्वाभ्यां नवाद्युविकर्णश्च त्रिभिः शरैः॥आर्तापि निस्त्रिभिर्भस्त्रैराजतृविधाधपाण्डव

श. श्री.
८९॥

सतैर्विहोमहेष्वासः समन्त्रात्रिशितैः शरैः ॥ न विद्यथे महाबाहुर्भिद्यमाना इवावतः ॥ २७ ॥ स भीष्मं पश्य विंशत्या ह्यपश्चनवभिः श
रैः ॥ दोरांश्च घ्नान्न वा द्वा प्रविकर्णोत्तमिभिः शरैः ॥ २८ ॥ आर्तीयनिदिभिर्वीरैराजानं च पिपयिभिः ॥ प्रत्यविद्यदमेयात्मा किरीटी भरतर्षभ ॥ २
९ ॥ तं सात्यकिर्विराट् श्रद्धयु मश्रुपार्षतः ॥ दोषदेयाभिमतुश्चपरिवदूधतश्रयं ॥ ३० ॥ ततो दोरांश्च महेष्वांगा कृत्य स्यधियेतं ॥ जम्भवर्ज
तपाश्चात्पः संयुक्तः सहसोमकैः ॥ ३१ ॥ भीष्मसुरीयनांश्चेष्टात्सूरीं विद्याधराण्डवं ॥ अशीत्यानि शितैर्वीरैर्लतो क्रोशन्न तावकाः ॥ ३२ ॥
तेषां तु निनदं श्रुत्वा प्रहृष्टानो प्रहृष्टवत् ॥ प्रविवेशन्तो मध्यां रथसिंहः प्रतापवान् ॥ ३३ ॥ तेषां नुरथसिंहानां मध्यां प्राप्य धनश्रयः ॥ वि
क्रोडधनुषा रात्रन्तक्षं कृत्वा महारथान् ॥ ३४ ॥ ततो दुर्योधनो राजा भीष्ममाहजने श्वरः ॥ पीडयमानं हतं सैन्यं दृष्ट्वा पार्थ न संयुगे ॥
३५ ॥ हृषपाशु सुतलात हृष्टेभ्यः सहितो वली ॥ पानयन् सर्वसैन्यानि मूलतः पारिहृत्रति ॥ ३६ ॥ त्वयि जीवति गात्रे यद्रोणे वरधि
नाम्नरे ॥ त्वत्कृते द्यौषकरोणिपि न्यालशस्त्रे विशास्यते ॥ ३७ ॥ न युध्यति रणोपार्थानां भिकामैः सदा मम ॥ स तथा कुरुगात्रे यथा
हृन्यत फासुराः ॥ ३८ ॥ एवमुक्त्वा ततो राजन्पिता देवव्रतसुव ॥ विक्रमेन धर्ममित्युक्त्वा प्रायात्पार्थ रथं प्रति ॥ ३९ ॥ उभौ श्वेतहयौ राजं
शंसौ दृष्ट्वा पार्थिवः ॥ सिंहनादाभृशं वक्रुः शंखं दधुश्चमारिषः ॥ ४० ॥ दोरांश्च दुर्योधनश्चैव विकर्णोत्तमवात्मजः ॥ परिवार्य रणो भीष्मांश्चि

कृष्ण
॥ ८९ ॥

तथैवपाण्डवाः सर्वपरिवार्य धनं जयं ॥ स्थितायुः क्षायमहतेततोयुः क्षमवर्जतः ॥ ४२ ॥ गाङ्गेयस्तुरशोपार्थमानर्द्धनवभिः शरैः ॥ तमर्जुनः प्रत्यविद्यन्द्शभिर्मर्मभेदिभिः ॥ ४३ ॥ तदृशसहस्रेणसुप्रयुक्तेनपाण्डवः ॥ अर्जुनः समरश्लाघीभीष्मस्यावारयंदिशः ॥ ४४ ॥ शरजालंततस्त्रनुशरजालेनपार्ष्विः ॥ वारयामासपार्थस्यभीष्मः शान्नवदन्तिथः ॥ ४५ ॥ उभोपरमसहृष्टावुभोयुद्धाभिनन्दितौ ॥ निर्विशेषंमयुर्देतांरुतप्रतिहृतेपिणौ ॥ ४६ ॥ भीष्मवापविमुक्तानिशरजालोर्निलंघशः ॥ शीर्षमानान्पश्यन्त्रिदिभान्पुनसायकैः ॥ ४७ ॥ तथैवार्जुनमुक्तानिशरजालानिभासः ॥ गाङ्गेयशरैरुन्नानित्यपतन्नमहीनले ॥ ४८ ॥ अर्जुनः पश्चविंशत्याभीष्ममार्द्धद्वितैः शरैः भीष्मोपिसमरपार्थविवाधनवभिः शरैः ॥ ४९ ॥ अयोनांतौहयाचिह्वाश्वजोवसुमहावतौ ॥ रथेशोरथवक्रैतुविक्रीडतुररिन्दमौ ॥ ५० ॥ तत्क्रुद्धोमहाराजभीष्मः प्रहरताम्बरः ॥ वासुदेवंत्रिभिर्धौराजघानस्तनात्रे ॥ ५१ ॥ भीष्मवापयुतेलैलुनोर्विद्धामधुसूदनः ॥ विरराजैराजनापुष्पद्विकिंभुक् ॥ ५२ ॥ ततोर्जुनोमृशंक्रुद्धोनिर्वृष्टं प्रेक्ष्यमाधवं ॥ गाङ्गेयसारथिं संखेनिर्विभेदत्रिभिः शरैः ॥ ५३ ॥ यतमानौतुतौवीरावयोनास्परथं प्रति ॥ नाशक्रुतांतदयोन्पमभिसंभ्रातुमाहवे ॥ ५४ ॥ मण्डलानिविविक्त्राणिगतप्रत्यागता निव ॥ दर्शयामासभूराजसृताममर्थलाघवं ॥ ५५ ॥ अत्रैवपहारेषुतर्कयतौविशामते ॥ राजन्नरमार्गत्रौस्थितावास्तांमुज्जुम्भुः ॥ ५६ ॥

॥ १० ॥

उभौसिंहवोमिश्रंशंखंशदुचक्रतुः॥तथैवचापनिर्घोषंवक्रतुल्लोमहारथौ॥१५॥तयोःशंखप्रनादिनरथनेनिखनेनव॥दरिता
सहसाभूमिश्चकल्पवतनादयः॥१६॥तनयोरत्तरं कश्चिददृशभरतवर्षम्॥वलिनौसमरेभ्रातृव्यो न्यसदृशा दुभौ॥१७॥चिरुमात्रेणभीष्मश्च
प्रययौस्तत्रकोरवाः॥तपापागदुसुताःपार्थचिरुमात्रेणजज्ञिरे॥१८॥सेनयोरुभयोराननुदृष्टातादृक्पराक्रमे॥विष्मयंसर्वभूतानिज
गुर्भारतसंयुगे॥१९॥तनयोरत्तरं कश्चिद्रोयश्पतिभारत॥धर्मोत्थितस्यहियथानकश्चिद्विजिनंकवित॥२०॥उभौहिशरजालेनताव
दृष्ट्वावभूवतुः॥प्रकाशौतुपुनस्तूरां वभूवतुस्तुभौरगो॥२१॥ततोदेवास्सगन्धर्वाश्चारणाश्चमहर्षिभिः॥अन्योन्यं प्रत्यभाषन्तयोर्द
ष्टापराक्रमे॥२२॥नशक्नोयुधिसंवेको जेतुमेतौमहारथौ॥सदेवासुरगंधर्वैश्चोकेरपिकथञ्चन॥२३॥आश्चर्यभूतलोकेषुयुद्धं
मेतन्नहाहुतं॥नवेवेतादृशयुद्धं भविष्यतिकदाचन॥२४॥नहि शक्योरगोजेतुंभीष्मःपार्थनधीमता॥सधनुःसरथःशास्त्रःसंयुग्म
वन्सायकानूरगो॥२५॥तथैवपाण्डवंयुद्धेदेवैरपिदुरासदं॥नविजेतुरगोभीष्मउत्तहेतधनुर्द्वरं॥२६॥आलोकादपियुद्धंहेस
ममेतन्नविष्यति॥इतिस्मवाचःश्रुत्वात्रैप्रभूवत्तत्तत्ततः॥२७॥गाङ्गेयार्जुनयोःसंबोद्धवयुक्ताविशाम्यते॥त्वदीयास्तुततोयो
॥२८॥

॥ १० ॥

॥ श्रीगोविन्दसमरे ॥

शौरैरन्यैश्च वज्रभिः शस्त्रैश्चानाविधैर्बुधैः ॥ उभयोः सेनयोः भूराण्यकृत्तंतपरस्परं ॥ ७२ ॥ वर्तमाने तथा घोरैरतस्मिन् युद्धे सुदातरो ॥ ७३ ॥
रापाश्वात्तयोराजमहानासीकमागमः ॥ ७४ ॥ २०२० ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि पञ्चासतमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ हतएकुज
वान् ॥ कथं दोषो महेष्वासः पाश्चात्त्यैव पार्षतः ॥ एतौ स भीमविर्यौ तौ तन्ममावच्छदाहूता ॥ ७५ ॥ दिष्टमेव परं मन्ये पौरुषादीपसंजय
यत्र शातनवो भीष्मो नातरं युधिपाण्डवं ॥ ७६ ॥ श्रीगोविन्दसमरे कूडो हन्ता लोकाश्रयवान् ॥ सुकथं पाण्डवं युद्धे नातरे तयुधिसंजय ॥ ७७ ॥
संजय उवाच ॥ शृणु राजस्थिरो भूत्वा युद्धमेतत्सुदासुता ॥ न शक्यः पाण्डवो जेतुं देवैरपि सवासवैः ॥ ७८ ॥ दोषालु विविधैर्वीरैः हृष्ट युद्धमविद्यतः ॥
सारथिं चाप्यमस्तेन रथोडादपातयत ॥ ७९ ॥ तस्याय चतुरो बाह्वश्चतुर्भिः सायकोत्तमैः ॥ पीडयामास संकूडो हृष्ट युद्धस्य मारिवः ॥ ८० ॥ हृष्ट युद्ध
तो दोषान्न वत्यानि शितैः शौरैः ॥ क्विधा ध्रुवहसनवीरलिखितेष्टेति वाववीत् ॥ ८१ ॥ ततः पुनरमेयात्मा भारवाजः प्रतापवान् ॥ शूरैः प्रह्लादयामा
स हृष्ट युद्धममर्षणं ॥ ८२ ॥ आददे च शरं घोरं पार्षतस्य वधंपति ॥ शक्रासनि सप्तस्य शर्मृत्युदराडमिवापरं ॥ ८३ ॥ हाहाकारी महानाशीत्
परसैन्यस्य भारत ॥ तस्मिन् संघितहृष्टा भारवाजेन संयुगे ॥ ८४ ॥ तत्राद्भुतमयश्नाम हृष्ट युद्धस्य पौरुषं ॥ यदेकः समरे वीरस्तस्योत्तिरि
रिवावत ॥ ८५ ॥ तंवदीप्तमहाघोरं मायात्रं मृत्युमात्मनः ॥ चिह्ने दशरहृष्टे श्वभारवाजे मुने च यो ॥ ८६ ॥ ॥ श्रीकृष्णजी ॥ श्रीकृष्णाय ॥

भा. भा.
१९॥

तनउबुकुसुर्दछाः यात्रालाः पारडेवेः सह ॥ दृष्टुमुनेनत कर्म कृतं दृष्टुमुदुकरं ॥ १२ ॥ ततः शक्तिं महावेगां स्वरी वै दुर्यभू-
षितां ॥ दोरास्यनि धनानां कांक्षीचिद्वपराक्रमी ॥ १३ ॥ तामापतंती सह सा शक्तिं कनकभूषणां ॥ जिवाविद्वदसमरे भारद्वा-
जोहृसीत्रिव ॥ १४ ॥ शक्तिं केनिहतां दृष्टुमुदुकरं ॥ दृष्टुमुदुकरं प्रतापवान् ॥ ववर्षशरवर्षाणि दोरां प्रतिजनेभ्यः ॥ १५ ॥ शरवर्षे ततस्तत्र सति
वार्यमहायशाः ॥ दोरोदुपदयुत्रस्य मध्ये विद्वदकर्मणः ॥ १६ ॥ सद्धिभवन्यासमरे गदां गुर्धामहायशाः ॥ दोराय प्रेषयामा-
सगिरिसारमयीवती ॥ १७ ॥ सागदातकरान्मुक्तायायां दोराजिघासया ॥ तत्राहुतमपश्यन् भारद्वाजस्य विक्रमं ॥ १८ ॥ लाघवा-
च्चं सयामास गदां हेमविभूषितां ॥ ध्वंसयित्वा गदां वैव प्रेषयामास मरिष ॥ १९ ॥ भन्वा सुनिशितानपीता स्वर्णा पुं वान शिलाशित-
न ॥ २० ॥ तेन स्य कवचं भीत्यापपुः शोणितमाहवे ॥ अथान्यधनुरादाय दृष्टुमुदुकरं ॥ दोरां युधिपराक्रमशरैर्विव्याध पंच-
भिः ॥ २१ ॥ रुधिराक्रौतगतौ तुभुभुभातेन रथं भो ॥ वसन्ते सुष्याश्वलो युष्मिन्निविदिभुक्ते ॥ २२ ॥ अभिषिक्तं ततो राजन्यराक्रम-
मृमुवे ॥ दोरोदुपदयुत्रस्य पुनश्चिद्वदकर्मणः ॥ २३ ॥ अथेनं द्विभधन्वानं शरैः सभतपर्वभिः ॥ अवाकिं रदमेयात्मा दृष्ट्या मे-
घइवावहं ॥ २४ ॥ सारीधंवास्य मल्लेन रथनीडादपातयात् ॥ अथास्यवतुरोवाहं चतुर्भिश्चिन्तितैः शरैः ॥ २५ ॥ राम ॥

क. स.
१९॥

पातया मास समरे सिंह नादं न नाद च ॥ ततोपरेण भजे न हत्वा बापमया द्वितम् ॥ २६ ॥ सो छत्र धन्वा विरोहता श्वो हतं स्यात्
 शिः ॥ गद्यपाणि रवरो हत्वा पयत्रौ हत्वं महत् ॥ २७ ॥ तामप्यविशिखे ह्मणी पातया मास भारत ॥ रथादन वरुण सतदभुतमिवा
 भवत् ॥ २८ ॥ ततः सुविपुलं चर्म शत रुद्रं च तोमरं ॥ खड्गं च विपुलं दिवां प्रगृह्य स्वभुजे वली ॥ २९ ॥ अभिमुद्रा ववेगो तज्जरा एव
 धत्तां श्रया ॥ आसिषां यथा सिंहारो मन्त्रमिदं द्वयं ॥ ३० ॥ तत्राश्रया मपश्यामभारद्वाजस्य पौरुषं ॥ लाघवं वास्त्रयोगश्च व
 लं वा क्रोश्व भारत ॥ ३१ ॥ यदेकः शाखैरेण वारुणामास पार्थिवं ॥ न शशाक ततो गन्तुं वनवानीपे संयुगे ॥ ३२ ॥ ततस्थितमप्यश्या
 मं दृष्टुमुन्मो महारथं ॥ वायुर्न शीघ्रांश्च वमीणा कृतहस्तवत् ॥ ३३ ॥ ततो भीमो महाबाहुः सहस्रान्यपतदली ॥ सहायका
 रो समरे पार्थिवस्य महान् मनः ॥ ३४ ॥ सजोरां निशिते वीर्यो राजन् विद्याधरसन्निभिः ॥ पार्थिवश्च तदा तूष्णमन्यमारोपयदथं ॥ ३५ ॥
 ततो दुर्व्याधनो राजा कलिजं समवोदयत् ॥ सैन्येन महता युक्तं भारद्वाजस्य गोपने ॥ ३६ ॥ ततः स समहती सेना कलिकानां
 जैनश्च ॥ भीममभ्याययौ यो धातवपुत्रस्य शासनान् ॥ ३७ ॥ याश्चाक्षमभि संत्यज्य दारोपि रथिनां म्वरः ॥ विराट् दूषदो ह्मको
 यो वयामास संगतौ ॥ ३८ ॥ दृष्टुमुन्मोपि समरे धर्मराजं समभ्ययात् ॥ ततः प्रवृत्तं युक्तं तुमुलं लो मे हर्षणं ॥ ३९ ॥ ॥
 वहेत युद्धं

म. म.
१२॥

कलिकानां यस्मिन् भीमस्य वमहात्मनः ॥ जगत्प्रक्षयकरं घोररूपं भयानकं ॥ ४० ॥ १९८० ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्म
पर्वणि यथाशक्तमोक्षायः ॥ ५५ ॥ ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ तथा प्रतिसमादिष्टः कलिको वाहिनीपतिः ॥ कथं मनु तं कर्माणां भीम
सेनमहावतं ॥ १ ॥ दुरातंगदयावीरं दराडपरिमितान्नकं ॥ यो धयामास स मे कलिः सह सेनया ॥ २ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ पुत्रे
राजवरो जेडसतथोक्ते भवतः ॥ महत्यां सेनया साध्वं प्राया भीमं रथं प्रति ॥ ३ ॥ नामायत तस्मिन् महतीं कलिकानामहावतं ॥
रथाश्वनागकलिलां प्रगृहीतमहायुधं ॥ ४ ॥ भीमसेनः कलिकानां मार्द्धिभारतवाहिनीं ॥ केतुमत्तश्च नैषादिमाया तं सह वेदिभि
॥ ५ ॥ ततः श्रुतायुः संकूडो राजा केतुमता सह ॥ आससाद रणो भीमं वृद्धनीकेन दंशितः ॥ ६ ॥ धरथैरनेकसाहसैः कलिकानां जना
धिपः ॥ अयुतेन गजानां श्रमिष्ठादैः सह केतुमान् ॥ ७ ॥ भीमसेनं रणो राजन् समतात्पर्यं वारयन् ॥ वेदिमत्स्यकरुषालुभीमसे
नपुरोगमा ॥ ८ ॥ अभ्यवर्त्तन् सहस्रानिष्ठादासहवाजिभिः ॥ ततः प्रवृत्ते युद्धं घोररूपं भयानकं ॥ ९ ॥ प्रधावताश्च योधानां प
रस्परजिघांसया ॥ घोरमासीत्ततो युद्धं भीमस्य सहसापरे ॥ १० ॥ यथेष्टस्य महाराजमहत्यादैत्यसेनया ॥ तस्य सैन्यस्य संग्रामे युध
॥ ११ ॥ १९८० ॥ ॥ मानस्य भारत ॥ ११ ॥ वभूव सुमहान् शङ्खः सागरस्येव वर्धनः ॥ अग्राव्यस्य तदा योधानि कृत्तन्नेति शाम्यते ॥ १२ ॥ ॥

कृष्ण
॥ १२ ॥

महिं चक्रविपतां सर्वोद्देशलोहितसंनिभां ॥ यो ध्यात्वा नवापिनवजाननजिघांसया ॥ १३ ॥ जानपदक्षेत्रश्वश्वसूराः समरदुर्जयाः ॥ विम
 र्दः सुमहानासीदत्थानां वक्रभिः सह ॥ १४ ॥ कलिः सह वेदीनां निघादैश्च विशाम्यते ॥ कृत्वा युस्त्यकारं तु यथाशक्तिमहावताः ॥ १५ ॥ भीमसे
 नं परित्यज्य सन्धर्वर्तनवेदयः ॥ सर्वैः कलिः रासन्नसन्निहन्नेषु वेदिषु ॥ १६ ॥ स्वबाहुवतमास्थाय सन्धर्वर्तनपांडवः ॥ नवबालरथो य
 स्थाभीमसेनो महावतः ॥ १७ ॥ शितैरवाकिरन्वारोः कलिः स्यवरुथिनीं ॥ कलिः कस्तुमहेष्वासो पुत्रश्चास्यमहारथः ॥ १८ ॥ शक्रदेवशतिष्ठा
 तो जघ्नतुः पाण्डवंशरैः ॥ ततो भीमो महाबाहुर्ध्वकुन्वन्मृदिरंधनुः ॥ १९ ॥ यो ध्यामास कलिं स्वबाहुवतमाश्रितः ॥ शक्रदेवस्तु समरे
 विभूजसायकान्वड्कुन ॥ २० ॥ अध्वान्जघान वनुरो भीमसेनस्य सायकैः ॥ तं दृष्ट्वा विरथं तत्र भीमसेनमरिन्दमं ॥ २१ ॥ शक्रदेवो भिड्वा
 वकिरन्निशितैः शरैः ॥ भीमस्योपरि राजेन्दुशक्रदेवो महावतः ॥ २२ ॥ ववर्ष शरवर्षेणानपात्रे जलदोयथा ॥ हतश्चेतुरथेतिष्टभी
 मसेनो महावतः ॥ २३ ॥ शक्रदेवाय चिक्रेप सर्वसैक्याय सीङ्गदं ॥ सतयानिहतो राजन् कलिः स्यसुतो रथा ॥ २४ ॥ सध्वजः सहसुते
 नजगास धरणीतलं ॥ हतमात्सु सुतं दृष्ट्वा कलिः कानां जनाधिपः ॥ २५ ॥ रथैरेकसाहस्रैः भीमस्यावारयन्दिशः ॥ ततो भीमो महाबाहु
 र्गदान्यक्राम महावतः ॥ २६ ॥ उद्धाहरन्निस्त्रिंशं सहस्रां कर्मदारुणां ॥ वर्मवाप्रतिमं राजन्नायमं पुनर्वर्ष ॥ २७ ॥ ॐ ॥

१५

समस्तैरर्धवडैश्चशातकुम्भमविष्टिनं॥ कालिङ्गसुततः क्रुद्धो धनुर्गृह्यावमृज्यत॥१२॥ प्रगृह्य च शरं घोरमेकं सर्पविषोपमं॥ प्राहि
नोभीमसेनायवधाकांक्षीनरेभ्यः॥१३॥ तमापतंतं वेगेने प्रेरितं निशितं शरं॥ भीमसेनो दिधा चक्रे विद्धेद विपुलासिना॥१४॥ तदा
क्रोशस्यसंहृष्टं त्रासयानो वलंतव॥ कालिङ्गो थततः क्रुद्धो भीमसेनस्य संयुगे॥१५॥ तोमरा न्प्राहि नो क्षीघ्रं चतुर्दशशिलासितान्॥
तान् प्राप्तान्महाबाहुः खेगातोनेव पाराडवः॥१६॥ विद्धेद सहसाराजने संस्त्रातो वरासिना॥ निहृत्य नुरगो भीमलोमरा चैव तुर्द
श॥१७॥ भानुमत्तममिष्रेक्ष्य प्राडवत्पुरुषवर्धनः॥ भानुमान्नुततो भीमं शरवर्षेण क्लृदयेत्॥१८॥ ननाद वलवन्नादं नोदयानो नभः
स्थलं॥ नतंसममृषे भीमः सिंहनादं महामृषे॥१९॥ ततः खेरेणामहता विननादमहास्वनं॥ ततश्च देवविजला कलिमानां वरुधि
शो॥२०॥ नभामंसभरे मेनेमानुषं पुरुषवर्धन॥ ततो भीमो महाराज ननाद विपुलं स्वनं॥२१॥ तमिसो विगवत्सु तदत्राभ्यां वारणोत्तमं
आरुरोह ततो मध्ये नागराजस्य मारिषः॥२२॥ खड्गेन पृथुना मध्ये भानुमत्तमथा क्लिनत्॥ सोत्तरायुधिनं हत्वा राजपुत्रमरिन्दम॥२३॥
गुरुभारसहेतुः क्षेपेनाग्रासिमेपातयत्॥ क्षिप्रं क्लृप्तं विनदं पपात गजयूथपः॥२४॥ आरुग्रसिः बुवेगेन सानुमानि वपर्वतः॥ पततश्चा
यवजुत्पगजाक्षरतभारतः॥२५॥ खड्गपाणि रदीनात्मा तस्थौ तु विभुदं शितः॥ सच वारवरुन्मार्गानभीतः पातयंजनात्॥२६॥ ० ॥

१५३

अश्विचक्रमिवादिदं सर्वतः प्रत्यक्ष्यते ॥ अथ हृदयुगोत्तुरथानिकेषु वा विभुः ॥ ४३ ॥ पदातीनां च संघेषु विनिघ्नं शोणितोक्षितः शेषः
 वयवस्तं विभीषो युधि वलोकः ॥ ४४ ॥ द्विदं लेपां शिराणि शिरांसि वमहाजवः ॥ खड्गेण शिरांश्चोरसंयुगे गजयोधिनो ॥ ४५ ॥ पदातिः
 रेकः संकूचः शत्रूणां भयवर्धनः ॥ मोहयामास भूराक्षां काता त्रकय मोपमः ॥ ४६ ॥ मूढास्तमेव वरशो विनन्दन्तं समादधन् ॥ सासिमुत्तम
 वेगेन विवरत्रं महाहवे ॥ ४७ ॥ निरुत्परीथे नामाजोरथे शाश्वतयुगानिव ॥ जघान रथिनः श्वापिवलवान् रिमईनः ॥ ४८ ॥ भीमसेनश्चरन्मार्गानं
 सुतप्रत्यक्ष्यत ॥ धातुमुक्ता त्रमा विदमा जुतं प्रसृतं सुतं ॥ ४९ ॥ संपातं समुदीरश्च दर्शयामा भारत ॥ केचिदयासिना द्विभ्राः पाराङ्गेन म
 हत्माना ॥ ५० ॥ विने दुर्भित्रमर्माणो निपेर्गुर्गलिता सवः ॥ द्विन्दत्ता गृह्णाश्च भिन्नकुम्भास्तथापरे ॥ ५१ ॥ विरोधास्त्वान्यनीकानि जघ्नु भारः
 तवारणाः ॥ निपेतुस्तथा विनदन्तो महारवान् ॥ ५२ ॥ द्विभ्राश्च तोमरा जमहामाजशिरांसि वः ॥ परिहोमानि विजारा कथाश्च क
 नकोत्थला ॥ ५३ ॥ येवयान्मथशक्तीश्च पताका केन कांस्तथा ॥ तूणीरान्यथ सञ्जाणि विवित्राणि धनुंषि वः ॥ ५४ ॥ अग्निदराजनिभुः
 प्रणिताश्चैषाङ्कुशैः सह ॥ घण्टाद्यैर्विविधाकारां हेमगर्भा सरानपि ॥ ५५ ॥ पतिता पतितांश्चैव यशामि सहसादिभिः ॥ द्वि
 गात्रावरकैः निहतैश्चापिवारणैः ॥ ५६ ॥ आशीर्त्तस्मिन्नरगे भूमिः पतितैः पर्वतैरिव ॥ विमर्शैर्वमहानागान्ममर्होश्चात्र रथ
 ॥ ५७ ॥ आश्वारोहवरांश्चैव पातयामास भारत ॥ ते ह्योरमभवद्युद्धं तव तेषां विमारिष ॥ ५८ ॥ ॥

१२३

खलीनान्यथवित्राणि कक्षाश्चकनकोज्वलाः॥परिलोमानि प्रासाश्च^{का}वैर्ह्यय^{सी}श्चमहावलाः॥५॥कवचायथवर्माणिचित्रान्या
भरणानिव॥तत्रतत्रापि विद्वानिव्यदृश्यन्महाहवे॥६॥योधयत्रौर्वैवित्रैश्चशस्त्रैश्चविमलेक्ष्मा^{धमा}॥सर्वत्रैवसुधांकीर्णसवतां
कुसुमैरिव॥६॥आलुत्यरथिनकाश्चिपरामृष्यमहावतः॥पातयामासर्वक्रेनसध्वजा^{विषम}नापिषाणवतः॥६॥मुकु^{विषम}रुत्यततोदि
शुभावतश्चयशश्चिनः॥मार्गीश्चवरतश्चित्रान्वस्मयन्नररोजनाः॥६॥निजघानपदांकाश्चिदक्षिणान्पानपोथयेत्॥एवमेव
वान्यांविद्धेदनादैरन्यान्भीषयत्॥६॥उरुवेगेनवाप्यन्यान्पातयामासभूतले॥अपरेवैवमालोक्यभयाद्धिद्राक्षिणोभवत्॥
६॥एवमावकुलासिनां कलिङ्गानातरत्विनां॥परिवार्यरथोभीषांभीमसेनमुपाडवत्॥६॥ततकलिङ्गसेनात्रांघमुखेभरतर्षभ॥अतस्तु
धर्मभिप्रेक्षभीमसेनःसमभ्ययात्॥६॥तमायान्नर्मभिप्रेक्षकालिंगोवकुभिःशरैः॥भीमसेनममेयात्माप्रत्यविध्यस्तनात्तरे॥६॥का
लिङ्गवाणाभिहतस्तोत्राद्विहृतइवद्विषः॥भीमसेनःप्रजज्वालक्रोधनाग्निरिवेश्वरैः॥६॥अथासोकःसमादायरथंहेमपरिस्कृतं॥भीमं
समपातयामासरथेनरथिनाम्बरं॥७॥तमारुह्यरथंतूर्गांकौन्तेयःशत्रुसूदनः॥कालिङ्गमभिद्रुपकतिष्ठतिष्ठेतिवाववीत्॥७॥
ततःश्रुतायुर्वलवान्भीमस्यनिशितानशरान्॥प्रेषयामाससंकूडोदशयन्हातलाघवं॥७॥सकार्मुकवैरैस्तैर्नवभिर्निशितैःशरैः
समाहतोभृशंराजकालिङ्गंनमहावतः॥७॥संयुक्तोपभृशंभीमोदृष्टाहतइवोरगः॥कूडःसवापमानस्यप्रवृत्तदलितानाम्बरः॥७॥

सप्त
॥७॥

कलिः समवधीत्यर्थो भीमः सज्जभिगयसे ॥ क्षुराभ्याश्चक्रश्चौवकलिकस्य महावली ॥ ७५ ॥ सत्यदेवश्च शत्रुश्च प्रहि नोश्च मसादनं ॥ त
 तः पुनरमेयात्मानाश्चैर्निशितैस्त्रिभिः ॥ ७६ ॥ केतुमन्तरणे भीमो गमयद्यमसादनं ॥ ततः कलिकाः संक्रुद्धा भीमसेनमसर्वगं ॥ ७७ ॥
 अनेकैर्बहुसाहस्रैः क्षत्रिया समयोधयन् ॥ ततः शक्तिं गदां च द्रुते मेरुं छिपरत्नैः ॥ ७८ ॥ कलिकाः शतशो राजन्भीमसेनमवारयन् ॥
 सन्निवार्यतु नां राजन् शस्त्रद्वष्टिं समुत्थितां ॥ ७९ ॥ गदामादाय तरसा परिजुत्य महावली ॥ भीमः शत्रुशतान् नीरानानयद्यमसादनं ॥ ८० ॥
 पुनश्चैव द्विसाहस्रान् कलिकान् रिसीर्द्धिनः ॥ प्रालिखन्मृत्युलोकस्य तदद्रुतमिवाभवत् ॥ ८१ ॥ एवं शतान्पनीकानि कलिकानां पुनः पुनः
 विभेदसमरे वीरो भीमो भीमपराक्रमः ॥ ८२ ॥ हतारो हाश्च मातङ्गाः पाण्डवेन कृतारणो ॥ विचैरुः स्वेष्टनीकेषु घणावातहता इव ॥ ८३ ॥ मृद
 तः खान्पनीकानि विनदन्तः शरातुराः ॥ ततो भीमो महाबाहुर्बहुशक्रमहाभुजः ॥ ८४ ॥ सप्रहृष्टो महाद्यौषं शरं प्रधापयन् वली ॥ स
 र्वकलिकसैन्यानिभनांसि समकंपयत् ॥ ८५ ॥ मोहश्चापि कलिकानामविवेश परत्नप ॥ प्राकभूतवसैन्यानि वाहनानि च सुक्रवुः ॥ ८६ ॥
 भीमैतसमरे राजन् गजेन्द्रैव सर्वतः ॥ मार्गान् च द्रुन्वितरता धावता च ततस्ततः ॥ ८७ ॥ मुकुन्दस्य ततो वैवसम्प्रातः समजायत ॥ भीमसेन
 भयत्रासे सैन्यं तत्समकम्पत ॥ ८८ ॥ क्षोभ्यमानमसम्बाधं गोहोवमहत्तरः ॥ त्रामितेषु वीरेषु भीमेनाहुतकर्म्मणा ॥ ८९ ॥ पुनरावर्त्तमाने
 घृविद्वत्सु समन्वितः ॥ सर्वकालिङ्गयोधेषु पाण्डूनां वाहिनीपतिः ॥ ९० ॥ अवादीत्स्व न्यनीकानि युयुधामित्युत भारत सेनापतेर्ध्वजः ॥ अन्वाशिखरगोप्रमुखा

॥ १ ॥

भीममेवाभ्यवर्ततः रथानीकैः प्रहारिभिः ॥ धर्माजन्मतासुर्वानुपजग्राहपाराडकः ॥ १८२ ॥ महतामेघवर्णो न नागानिकेन युष्टः ॥ एव संवोद्यस्वी
शिखात्मनी कनिषावर्तः ॥ १८३ ॥ भीमसेनस्य जग्राहपार्श्वसत्पुरुषैर्वर्तः ॥ नो ह्यथा लराजस्य लोके कश्चन विशते ॥ १८४ ॥ भीमसात्यक
योरन्यः प्राणो भ्यः प्रियरुतमः ॥ सोपश्रुत कलिंगेषु वरत्रमीरसहनः ॥ १८५ ॥ भीमसेनमहाबाहुं पार्षतः परवीरहा ॥ नन्दवकुल
रुष्टश्चासीत्परंतपः ॥ १८६ ॥ शंखं दधौ स समरे सिंहनादं ननाद च ॥ सवपावताश्च परथे हेमपरिस्फुते ॥ १८७ ॥ कोविदारक्षजं दृष्ट्वा
भीमसेनः समश्वसनः ॥ दृष्ट्वा युष्मत्तं दृष्ट्वा कालिः कैः समभिः द्रुतः ॥ १८८ ॥ भीमसेनं ममेवात्मा त्ररागायाजौ समभ्ययात् ॥ तौ दूरात्
त्यकिर्दृष्ट्वा दृष्ट्वा युष्मदकोदरो ॥ १८९ ॥ कालिङ्गा नमरे वीरौ यो धयत्रौ परस्परं ॥ सतत्र गत्वा सैन्ये यो जेवन जयतां मयः ॥ १९० ॥ पा
र्थपार्षतयोः पार्श्वे जग्राहपुस्त्यर्षभः ॥ स कृत्वा कदने तत्र प्रगृहीतशरासनः ॥ १९१ ॥ आस्थितो रौद्रमात्मानं जघान समरे परान्
कति प्रभवाश्चैव मांसशोणितकर्दमां ॥ १९२ ॥ रुधिरस्यन्दनो न्नत्र भीमः प्रावर्तयन्नदीं ॥ अथात्तरे कलिंगानाम्पाराडवानाश्च
वाहिनी ॥ १९३ ॥ सन्नतारसुडुष्टो रं भीमसेनो महाबलः ॥ भीमसेनं तथा दृष्ट्वा प्राकोशं लावकानृप ॥ १९४ ॥ कालोयं भीमरूपे
ण कलिंगैः सह युध्यते ॥ ततः शात्रुनवो भीष्मः क्रत्वा तं निदं नररो ॥ १९५ ॥ अभ्यान्वारितो भीमं बृहानीफः समन्नतः ॥ तं सा
त्यकिर्भीमसेनो दृष्ट्वा युष्मत्तं पार्षतः ॥ १९६ ॥ अभ्युदवन्न भीष्मापरथं हेमपरिस्फुतः ॥ परिवार्य भुते सर्वगो गेयं नरसारणं

॥ १९५ ॥

त्रिभिर्मिभिः शरैर्घोरैः भीष्ममानं रंजसा ॥ प्रापविध्यततामर्घान्यितादेव प्रतप्तव ॥ १०८ ॥ यतमानान्महेष्वासिभिर्मिभिः
 भिरजिह्वैः ॥ ततः शतसहस्रेणासन्निवार्यमहारथान् ॥ १०९ ॥ हयान्काश्चनसन्नाहान्भीमस्याभ्यहनत्शरैः ॥ हतोऽप्येतुरये
 निष्ठन्भीमसेनः प्रतापवान् ॥ ११० ॥ शक्तिश्चिच्छेपतरसागारेयस्यरथं प्रति ॥ अत्रात्रामथतांशकिं पितादेव व्रतं त्वव ॥ १११ ॥
 त्रिधाविद्धेदसमोऽथिव्यामध्यशिर्यतः ॥ ततः सैक्यायसीगुर्वोऽप्रगृह्यमहतोऽमदा ॥ ११२ ॥ भीमसेनोरथान्त्राणी सुश्रूवेमनु-
 जयम् ॥ सात्यकेपिततः तूष्णींभीमस्यप्रियकाम्यया ॥ ११३ ॥ सारथिं कुरुहृदस्यपातयामाससायकैः ॥ भीष्मस्तुनिहतेन-
 स्मिन्सारथोरथिणाम्बरः ॥ ११४ ॥ वातायमानैस्तुरगैरघनीतोरगाजिशत् ॥ भीमसेनस्तोराजनयनीतेमहारथे ॥ ११५ ॥ प्रज्ज्वाल-
 यथावकिर्द्धहन्कसमिवातैः ॥ सहस्रासंघकालिज्ञानेनामभ्येवस्थित ॥ ११६ ॥ नैनमत्युत्सहेकेचित्तावकाभरतयम् ॥ दृष्ट-
 युष्मत्तमारोग्यास्वरथैरथिनाम्बरः ॥ ११७ ॥ पश्यतां सर्वसैन्यानामयोवाहयशस्विनं ॥ संपूज्यमानः पाश्चात्त्यैर्मत्सेपेभ्यभरतयम्
 ॥ ११८ ॥ दृष्टुमुपपरिच्छज्यसनिनायाथसात्यकि ॥ अथाववीक्षीमसेनंसात्याकेः सत्यविक्रमेः ॥ ११९ ॥ प्रहर्षयन्त्यडुब्बा घो-
 ष्ट्युष्मत्तमार्यतः ॥ दिव्याकलिसराजश्च राजयुत्रश्चकेनमान् ॥ १२० ॥ शक्रदेवश्चकालिः कालिज्ञाश्चमृधेहताः ॥ त्ववाङ्गव-
 हविष्येनैतानाश्चरथसंकुलः ॥ १२१ ॥ महाव्यूहः कालिज्ञानांमेकैर्नमुदितत्वया ॥ एवमुक्त्वाशिनेर्नैमादोर्घवाङ्गुरिन्दमः
 ॥ १२२ ॥ इथस्थंतमभिदूत्यपर्यव्यंजतपाण्डवे ॥ ततः स्वरथमार्गान्ययुनरेवमहारथः ॥ १२३ ॥ ततः कालवनेक्रुद्धोभीमस्यवलमादधत् ॥ १२४ ॥

भा. भा.
१२५

॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि द्विपथा सप्तमोऽध्यायः ॥ ५॥ संजय उवाच ॥ गतपूर्वाङ्ग भूमिष्ठस्तु नरनिभारत ॥ रथा
श्च नरनागानां सादिनाश्च महाक्षयं ॥ द्रोणा पुत्रेण शलेण रूपेण वमहात्मनो ॥ समसज्जत पाश्यात्स्थितिभिरेतैर्महारथैः ॥ १॥ स
लोकविदितान्मानसं जघान महाबलः ॥ द्रोणो पाश्यात् दायादः शितैर्दृष्टो मेरा सुगैः ॥ २॥ ततः शल्यार्थं तूष्णीमास्थाय हतवाहनः ॥ द्रो
णः पाश्यात् दायादमभ्यवर्ष दधे युधिः ॥ ३॥ दृष्टुं युष्मन्संयुक्तं द्रोणिना दृष्ट्वा भारत ॥ सोमं दास्य पतन्तूणां विहरन्निशिताञ्छ्वान
॥ ४॥ सशल्पाश्च विंशत्या रूपश्च नवभिः शरैः ॥ अश्वस्थामानमष्टाभिविद्याधनरतर्षभ ॥ ५॥ आर्जुनितुत तत्तूष्णीं द्रोणि विद्याधप
त्रिना ॥ शलेण दादशभिश्चैव रूपश्च निशितैस्त्रिभिः ॥ ६॥ लक्ष्मणास्त्रवपौ त्रस्तु सोम इदं पर्यवस्थितं ॥ अभ्यवर्त्तत संक्रुद्धलये युद्धमव
र्त्तत ॥ ७॥ दुर्योधनितु संक्रुद्धः सोम इति शितैः शरैः ॥ विद्याधसमरे राजंस्तदभ्युत्तमिवाभवत् ॥ ८॥ अभिमन्युः सुसंक्रुद्धो भ्रातरं भरत
र्षभ ॥ शरैः पञ्च शतैः क्षिप्रक्षिप्रहस्तो न्यविद्यत ॥ ९॥ लक्ष्मणे पितृहत्याय धनुश्चिह्नं दपत्रिना ॥ मुष्टिदेशे महाराज तत उबुक्कु
शुर्जनाः ॥ १०॥ तद्विहाय धनुः क्षिप्रं सोम इदं परवीरहा ॥ अन्यदा दत्तवांश्चित्रं कार्मुकं वेगवत्तरं ॥ ११॥ तौ तत्र समरे युक्ता कृतप्रति
कृतैर्षिनौ ॥ अयो न्यनिशितैस्त्रीक्ष्णैर्जघ्नुः पुरुषर्षभौ ॥ १२॥ ततो दुर्योधनो राजा दृष्ट्वा पुत्रं महाबलं ॥ पीडितं तव पौत्रेण प्राणात्तत्र
जनेश्वरः ॥ १३॥ सचिह्नं तव सुते सर्वत्र वनराधिपाः ॥ आर्जुनि रथवंशे न समन्तात्पर्यवारयन् ॥ १४॥ सतैः परिहतः शरैः शूरो युधि सु
दर्जयः ॥ नमप्रव्यथेतराज ॥ हस्ततुल्यपराक्रमः ॥ १५॥ सोम इमं य संयुक्ते दृष्ट्वा तत्र धनं जयः ॥ अभिदुःशव संक्रुद्धस्त्रातुकामस्तुमात्मजं ॥ १६॥

कृष्णः
॥ १६॥

नक्तः सरथनागाश्वाभीष्ठादोरापुरोगमाः ॥ अभवर्त्तन राजानः सहसासव्यसाविने ॥ १८ ॥ उद्धृते सहसाभौमं रथनागाश्वादिभिः ॥
 दिवा करपथं प्राप्य रजस्वीं बभूवुः ॥ १९ ॥ तानि नागसहस्रानि भूमिपालः शतानि च ॥ तस्य वाराणपथं प्राप्य नाभवर्त्तनसर्वशः ॥
 २० ॥ प्राणादुःसर्षभानि वकुभुलिमिरादिशः ॥ कुरुणां मनयस्त्रिवः प्रत्ययश्चतदाम् ॥ २१ ॥ नायन्नरिश्चनदिशानभूमिर्नव
 भास्करः ॥ प्राज्ञायतनरश्मेश्वरसंघैः किरोटिनः ॥ २२ ॥ सादिनोरथनागास्तुहताश्चरथिनोभृशं ॥ विप्रदूतरथाः केविदृशैरथयूथ
 या ॥ २३ ॥ विरथारथिनश्चान्येधावमानास्तनूतः ॥ तत्र तत्रैव दृश्यन्ते सायुधाः सा मदैर्भुजैः ॥ २४ ॥ हयारोहाहयाश्चक्तागजारोहाश्च
 दन्तिनः ॥ अर्जुनस्य मया द्राजसमन्तादिप्रदुःखुः ॥ २५ ॥ रथेभ्यश्च गजेभ्यश्च हयेभ्यश्च नराधिपाः ॥ पातिताः पातमानाश्च दृश्यन्ते र्जुन
 नाडिताः ॥ २६ ॥ सगदानुयताम्बाकुरुक्षेत्रांश्च विशाम्पते ॥ सप्रासांश्चैव मुशलतूणीरान् शरासनात् ॥ २७ ॥ सक्कुशास्तपताका
 श्वतत्रतत्रार्जुनो नृणां ॥ विवर्त्तसंरुग्णैः रौद्रं विभुवपुल्लदा ॥ २८ ॥ पीरघानां विकीर्णानां मुद्रानां च मारिषः ॥ प्रासानां भिदिपा
 लानां निहिंशानां च संयुगे ॥ २९ ॥ यस्त्वधार्ता क्षणानां तोमराणां च भाषतः ॥ चर्मणामपि विद्वानां करटानां च भूतले ॥ ३० ॥ ध्वजानां च
 थशस्त्राणां संपत्कानां च सर्वतः ॥ द्वात्राणां हेमदण्डनामं कुशानां च भारतः ॥ ३१ ॥ प्रतोदनां च कर्षाणां योक्ताणां च अपि मारिषः ॥ राशयस्तज

म. ५
१३

नासीतत्रपुमान्नास्त्रिवसैर्यस्यमारिष ॥ योजुनंसमरेभूरं प्रत्युदीयात्थयन ॥ ३३ ॥ योयोहि समरेपार्थप्रत्युद्यातिकथंचन ॥ स
शरेर्विशिरेवलीक्षणेः परलोकायनीयते ॥ ३४ ॥ तेषु विद्वमानेषु तवयोधेषु सर्वशः ॥ अर्जुनो वामुदेवश्च शरवो दक्षुतुरुन्नमौ ॥ ३५ ॥
तस्य भग्नं वलं दृष्ट्वा पिता देवप्रतालव ॥ अब्रवीत्समरेभूरं भारद्वाजं भयंनिव ॥ ३६ ॥ एष पाण्डुसुतो वीरः कृष्णेन सहितो वली ॥ त
था करोति सैन्या नियथा कुर्यान्न कश्चन ॥ ३७ ॥ न ह्येष समरे शक्यो जेतुमश्वकथंचन ॥ यथा वदश्यते रूपं काता तन्न कथमोपमं ॥ ३८ ॥
न निवर्तयितुं वापि शक्यं महतीन्वमू ॥ अन्योन्यप्रेक्षया पश्यन् वतीर्यं वरूथिनी ॥ ३९ ॥ एष बालंगिरि श्रेष्ठं भानुमान्प्रतिपद्यते ॥
वधुंषि सर्वलोकस्य संहरन्निव सर्वथा ॥ ४० ॥ तत्रावहारं संप्राप्तं मन्येहं पुरुष र्षभ ॥ आताभीताश्च मेयो वानयोत्स्यन्निकथंचन ॥ ४१ ॥
एवं युद्धीत तोभीमो द्रोणमाचार्य स त्रमं ॥ अवहारमथो वक्रे तावकानां महारथः ॥ ४२ ॥ ततो वहारः सैन्यानां तव तेषां च भारिष ॥
अस्त्रं गच्छति सूर्ये भूस्तथा काले च वर्तते ॥ ४३ ॥ २९५४ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि नृपश्वासनमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ संजय उ
वाच ॥ प्रभातायां सर्वय्यां भीष्माः शासनवत्ततः ॥ अनीकान्यथ संयानेयादिदेश परत्नप ॥ १ ॥ गारुडं च महाबूहं वक्रेशासनवत्तदा ॥
पुत्राणां त्रिजयाकांक्षी हृद्दः कुरुपितामह ॥ २ ॥ गारुडस्तस्य तुरेडपिता देवव्रतलव ॥ चक्षुषी च भरद्वाजः कृतवर्मा च शान्ततः ॥ ३ ॥ ॥

कुलः
॥ ५३ ॥

अश्वत्थामाह्वयश्चैव शिर आस्तां यशस्विनो ॥ त्रिगर्त्रैर्मस्त्युकेके ये वाटधानैश्च संयुजैः ॥ ४॥ भूरिश्रवाशतः शत्यो भगदत्रश्चमारिष ॥ म-
 दकाः सिन्धुसौवीरा ह्यथापश्चनदाश्वये ॥ ५॥ जयदथेरासहिता गीवायां सजिवेशिता ॥ युष्टे दुर्योधनो राजा सो दुर्य्यः सानुगे द्रुतः ॥ ६॥ वि-
 दानुविदा वा वं तौ काम्यो जाश्च स कैः सह ॥ दृष्ट आसन्महाराज भूरसेनाश्चमारिष ॥ मागधाश्च कलिङ्गाश्च दक्षिण कगणोः सह ॥ दक्षि-
 णां पक्षमाश्रित्य स्थिता बृहस्पदं शिताः ॥ ७॥ कारुष्याश्च विकुञ्जोश्च मुण्डाः कुरङ्गिष्ठमास्थिता ॥ दृष्ट्वा लो न सहिता वामपार्श्वे समाश्रिता
 ॥ ८॥ बूरुं दृष्ट्वा नुत तैर्गव्यवसावी परत्रपः ॥ दृष्ट्वा युष्मेन सहितः प्रत्य बूरु न संयुगे ॥ ९॥ तावकानां य स बूरुं प्रत्य बूरु न तपाराडवाः ॥ अर्द्ध-
 शत्रुणा बूरुं तमतिदारुणां ॥ १०॥ दक्षिणां संगमास्थाय भीमसेनो व्यरोचत ॥ नाना शत्यो धसंपन्नैर्नाना देवैर्नृपैश्चतः ॥ ११॥ तमन्वे-
 य विराटश्च दुपदश्च महारथः ॥ तदनन्तरमेवाथ नीलो नीला युवैस्सह ॥ १२॥ नीलादनन्तरं वैव दृष्ट्वा केतुर्महावतः ॥ वैदिकाशिकरूषैश्च यो-
 रवैश्चापि सहतः ॥ १३॥ दृष्ट्वा युष्मदश्वराडिव प्राच्यालाश्च दकाः ॥ मध्ये सैन्ये नमह तास्थिता युद्धाय भारत ॥ १४॥ तत्रैव धर्मराजोऽपि गजानोके
 न संसृतः ॥ ततस्तु सात्यकी राजद्वौ पथाः पश्चवात्सजाः ॥ १५॥ अभिमन्युश्चतः भूरः इरावांश्चततः परां ॥ भीमसेनो ह्यतो राजकैकेयाश्च महारथाः
 ॥ १६॥ ततो भूद्विपदां श्रेष्ठो वामपार्श्वे मुपाश्रितः ॥ सर्वस्य जगतो गोत्राय स्य गोत्राजनाईनः ॥ १७॥ स्वमेतं महाबूरुं प्रत्य बूरु न तपाराडवाः ॥
 वधार्थं तव पुत्राणां त्वत्संयेव संस्थिताः ॥ १८॥ ततः प्रवृत्ते युद्धं व्यतिष्ठत्तु रथद्विपं ॥ तावकानां परे वाश्च निघ्नतामि तेरे तरम् ॥ १९॥

भा. भा.
१८८

धाकाश्चर्यौघानां युध्यतां वृथकपृथक् ॥ दभूवतुमुलः का देवि मिश्रो दुःखिनिः स्वनेः ॥ १२७ ॥ दिवस्युन्नरवीराणां निघ्नतामिहरेत
रं ॥ सप्रहारे तु तमुतेतव मेघाश्च भारत ॥ १२८ ॥ २७७ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि चतुष्पादोऽसत्रसोऽध्यायः ॥ १४४ ॥
संजय उवाच ॥ ततो बह्विधैः युतावके चितरेषु व ॥ धनत्रयैरथानीकमिवैघ्नैर्विभारत ॥ १२९ ॥ शौरैरभिरथो युद्धे पातयन् रथयूथ
पात ॥ तेव व्यमानाः पार्थेन काते नैव युगक्षये ॥ १३० ॥ वार्त्तराष्ट्रारण्यत्राः पाण्डवान् च त्ववारयन् ॥ प्रार्थयामास ह्यो दीपं मृत्युं कृत्वा निवर्त
नं ॥ १३१ ॥ अकापमनसो भूत्वा पाण्डवानावस्थिनी ॥ बभञ्जुर्बहु शौराजं ते वामज्यत्तसंयुगे ॥ १३२ ॥ इव हि रथभ्रमैश्च परिवर्तन्तिरेव च ॥ पाण्ड
वैः कौरवैश्चैनं प्रज्ञायत किंच न ॥ १३३ ॥ उदतिष्ठ उजो भौमं छादयानो देवाकरं ॥ अदिशः प्रदिशश्चापितत्र जग्मुः कथं वन ॥ १३४ ॥ अनुमाने
न संज्ञाभिः नाम गोत्रैश्च संयुगे ॥ वर्तते स्म तदा युद्धं तत्र तत्र विशास्यत ॥ १३५ ॥ न व्युहो भिद्यते तत्र कौरवानां विशास्यते ॥ रक्षितः सत्यसं
धेन भारवाजेन भारिषा ॥ १३६ ॥ तथैव पाण्डवेयानां रक्षितः सव्यसाचिना ॥ नाभिद्यत महाबूहो भीमेन च सुरक्षितः ॥ १३७ ॥ सेनायानभिनि
घ्नत प्रायुधैः लत्रमानवा ॥ उभयोः सेनयो राजन्यानिधिं कुरुथ दिपं ॥ १३८ ॥ ह्यारोहैर्ह्यारोहा पातयेन्नेभ्यो महाहवे ॥ साष्टिभिर्विमता
याभिः प्राप्ते रपि च संयुगे ॥ १३९ ॥ रथीरथिनमासाद्य वारोः कनकभूषणैः ॥ पातयामास समरे तस्मिन् न भयं कुरे ॥ १४० ॥ गजरोहण
गजरोहणारावशरतामरैः ॥ संयुक्ता न्यातयामासु लवतेषां च संघैः ॥ १४१ ॥ पत्त्रिसंहारणे पत्त्रिभिर्दिपात्तपरस्वधैः ॥ न्यातयत संह

कृष्णः
॥ १८८ ॥

रथीचसमेरराजनासाद्यगजयोधिनं ॥ गजश्रपातया मासगजीचरथिनंतथा ॥ १५ ॥ रथिनश्चहयारोहः प्रसिनभारतर्षभ ॥ पात
 यासासरसरेरधीचहयसादिनं ॥ १६ ॥ पदातीरथिनंचैवरथीनश्चपदातिनं ॥ न्यपातयद्धितैः शस्त्रैः सेनयोरुभयोरपि ॥ १७ ॥ र
 थारोहान्हयारोहः पातया मासग्राहवे ॥ हयारोहागजारोहांलदुतमिवाभवत् ॥ १८ ॥ गजारोहारथेश्चापितत्रतत्रपदानयः ॥
 तिताः समदृश्यन्तैश्चापिगजयोधिनः ॥ १९ ॥ पतिसंध्यागजारोहैः सादिसंध्याश्रपतिभिः ॥ पातमानास्वदृश्यन्तशतशोथस
 हस्रशः ॥ २० ॥ ध्वजैस्तत्रापविद्धैश्चकार्सुकेस्तोमैरेस्तथा ॥ प्रसैलथागदाभिश्चपरिधैः कम्पनैस्तथा ॥ २१ ॥ शक्तिभिः कवचैश्च
 त्रैकनयैरङ्कुशैरपि ॥ निखिद्रौर्विम्बलैश्चापिस्वर्णयुग्मैश्चरोस्तथा ॥ २२ ॥ परिस्तोमैः कुशाभिश्चकम्बलैश्चमहाधनैः ॥ भूर्भोतिभर
 तश्चेष्टश्रगदामैरिववित्रिता ॥ २३ ॥ नराश्चकार्यैः पतितैर्दत्तिभिश्चमहाहवेः ॥ अगम्यरूपापृथिवीमासशोणितकर्दमा ॥ २४ ॥
 प्रशशामरजोभौमं युक्षितं रराशोरितैः ॥ दिशश्चविमलाः सर्वाः समपद्यन्तभारतः ॥ २५ ॥ उन्धितान्यगनेयानिकवश्चानि
 संस्ततः ॥ विक्रीडितानिजगंतो विनाशार्थं भारतः ॥ २६ ॥ तस्मिन् युद्धमहारोदे वर्तमाने सुदारुणे ॥ प्रत्यदृश्यन्त रथिनोधाव
 मानाः समक्षतः ॥ २७ ॥ नतोभावाश्चद्रोणाश्चसैन्यवश्चजयदथः ॥ युरुमित्रोविकर्षाश्चशकुनिश्चैवसौवलः ॥ २८ ॥ २८ ॥

श्री. श्री.

स्तेसमर दुर्धर्षाः सिंह तुल्यपराक्रमाः ॥ पाण्डवानामनीकानिवभंजुः समरे स्थिताः ॥ १२५ ॥ तथैव भीमसेनोपिराक्षसश्च घटो
त्कचः ॥ सात्यकिश्चेकितानश्च डोपदेयाश्च भारत ॥ १२६ ॥ तावकांस्तवपुत्रांश्च सहितान् सर्वराजभिः ॥ द्रावया मासुराजिस्थोत्रिद
सादानवानिव ॥ १२७ ॥ तथा ते समरे न्योन्यं निजघ्नुः क्षत्रियर्षभाः ॥ एको सितार्धोररूपाविरेजुर्दानवा इव ॥ १२८ ॥ विजित्य च
रिपुः सर्वान् सेनयोस्तु भयोरपि ॥ व्यहृश प्रमहारात्रौ गहा इव नभस्थले ॥ १२९ ॥ ततो रथसहस्रेण युत्रोदुर्योधनस्तव ॥ अभि
यात्पाण्डवान्युद्धे राक्षसश्च घटोत्कचं ॥ १३० ॥ तथैव पाण्डवाः सर्वैः महत्या सेनया सह ॥ भीष्मद्रोणौ रणे भूरो प्रत्य युत्सु
रिन्दमौ ॥ १३१ ॥ किरीटोत्तययौ क्रूराः समत्रात्पार्थिवोत्तमान् ॥ आर्जुनिः सात्यकिश्चैव ययनुः सौवर्तवर्त ॥ १३२ ॥ ततः प्रवृत्ते भू
यः संग्रामो लोमहर्षणः ॥ तावकानां परेषांश्च जिगीर्षुणां परस्परं ॥ १३३ ॥ २२७३ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि पञ्चमोऽध्यायः ॥
सप्तमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥ संजय उवाच ॥ ततस्ते पार्थवाः क्रूराः फालगुणां वीक्ष्य संयुगे ॥ रथैरशोकसाहसैः समत्रात्पार्थिवारयन् ॥ १३५ ॥ अथैनरथवंशेन कोष्ठकीकृत्य भारत ॥ शरैः सुवज्रसाहसैः समत्रात्पार्थिवारयन् ॥ १३६ ॥ शक्तींश्च विमलाह्नीक्षणागदाश्च
परिधैः सह ॥ प्रासादपरस्वधैर्वैवमुक्तरान्मुक्ताहानपि ॥ १३७ ॥ विशुपुसमरे क्रूराः फालगुणास्परयं प्रति ॥ द्वास्त्राणामयतां दृष्टिं शत

श्री. श्री.

श्री. श्री.

रुरुवेसर्वतः पार्थः शरैः कनकभूषणैः ॥ तत्र तत्साधवन्तात्वावीभक्तोरतिमानुषं ॥ ५ ॥ देवदानवगर्वाः पिशाचोरगराक्षसाः ॥ सा
 धुसाक्षीतिराजेडफासुरां प्रत्यक्षयन् ॥ ६ ॥ सात्यकिश्चाभिभग्युश्चमहत्यासेतयासह ॥ गांधारान्समेश्वरान्गरुधुः सहकौरवा
 न् ॥ ७ ॥ ततः सौवतकाः शूराः वार्ष्णेयस्य रथोत्तमं ॥ तितिक्षाश्चिद्विदुः क्रीडाक्षरैश्चर्त्तनाविधैर्युधि ॥ ८ ॥ सात्यकिलुरथं त्यक्त्वा वनमाने महा
 हवे ॥ अभिमन्योरथं चूरीं मासुरो ह परभ्रप ॥ ९ ॥ तावदकरथसंयुतौ सौवतस्य तु वाहिनी ॥ जघ्नन्निशि तैलत्र शरैः सत्रतपर्वभिः ॥ १० ॥
 डोगाभीष्मोरगोयत्रौ धर्मराजस्य वाहिनी ॥ नाशयेतां शरैस्त्रीक्ष्णैः कक्षपत्रपरिहृदैः ॥ ११ ॥ ततो धर्मसुतौ राजामाडीपुत्रौ च पाण्डवौ
 मिथतां सर्वसैन्यानां डोगानिकमुष्ठादवत् ॥ १२ ॥ तत्रासीत्तु ह सुदुत्तुमुलं सोमहर्वरां ॥ यथादेवांसुर्युद्धं पूर्वभासोत्सुदारुणं ॥ १३ ॥
 कुर्वाणौ तु महत्कर्मभीमसेनघटोत्कचौ ॥ उर्यो धनस्ततोभ्येत्यतामुभाक्पिवारयेत् ॥ १४ ॥ तत्राद्भुतमप्यश्वामहोडिम्बस्य पराक्रमं ॥ अ
 तीत्यपितरं युद्धे तदयुद्धात्तमार ॥ १५ ॥ भीमसेनस्तु संक्रुद्धो दुर्योधनममर्षणं ॥ प्रतो विध्यत्यद्विनेन प्रहसन्निवपाराडवः ॥ १६ ॥ ततो ड
 र्योवनो राजा प्रहरीरवमाविताः ॥ निषसादरथोपस्थे कस्तुतश्च जगाम ह ॥ १७ ॥ तं विमंशुमथात्तात्वा त्वरमानो ह्यसारथिः ॥ आपोवाहा
 रणादजंततः सैन्यमभ्युपत ॥ १८ ॥ ततस्तौ कौरवांसेनाद्वमानां हनन्ततः ॥ निघ्नन्भीमः शरैस्त्रीक्ष्णैः वज्राजपृष्टतस्तथा ॥ १९ ॥ ॥

ॐ नमो
ॐ नमो

पार्षतश्चरथश्चेष्टो धर्मपुत्रश्चपाण्डवः॥डोरास्यपश्यतः सैन्यं गाढे यस्य च भारत॥२०॥त्रघ्नतुर्विशिखेस्त्रीक्ष्णोः परानीकवि
नाशनेः॥इवमानं वतसेन्यं तव पुत्रस्य संयुगे॥२१॥नाशकुतां वारयितुं भो अद्रोणो महारथो॥वायमानं वभीष्मराडो
रोतवमहात्मना॥२२॥विइवमेव तसेन्यं पश्यतो डोराभीष्मयोः॥ततो रथसहस्रेण विइवत्सु ततस्ततः॥२३॥तावास्थि
तावेकरथं सौभद्रनिशिपुंगवो॥सौवलीं समरे सेनां नाशयेतां समंततः॥२४॥भुभुभातेतदानीं तु शैने ये कुरुपुंगवो॥
अमावस्यपुंगवो यद्यन्ते सोमसूर्या न भस्थले॥२५॥अर्जुनस्तु ततः क्रुद्धं लब्धे सैन्यं विशास्यते॥ववर्षशरवर्षेण वाराभिरिव वर्ष
तः॥२६॥वध्यमानं तसाम्नुशरेः पार्थस्य संयुगे॥इडावकौरवं सैन्यं विषादभयकम्पितं॥२७॥इव तत्तात्सुमा लोका भीष्मद्रोण
महावतौ॥न्यवारयेतां क्रुद्धा दुर्योधनहिंतेष्विणौ॥२८॥ततो दुर्योधनो राजा समाश्वास्य विशास्यते॥न्यवर्त्रयत तसेन्यं इव वा
रांसमन्त्रतः॥२९॥यत्र यत्र सुतनुभ्यो यः पश्यति भारत॥तत्र तत्र न्यवर्त्तन्नक्षत्रियाराणामहारथाः॥३०॥तान्निघृत्तास्समीक्ष्ये
वततो न्येपीतरेजनाः॥अन्यान्यस्य र्द्धया राजन्कुर्वेद्यान्येव तस्थिरे॥३१॥पुनरावर्त्तते तेषां वेग आसीद्विशास्यते॥पूर्यतः सा
गरस्येव च द्रुष्टो दयनं प्रति॥३२॥सन्निवृत्तांस्तत्साम्नुद्वाराजन्मुयोधनः॥अबधीच्य रिनोगत्वा भीष्मं शास्त्रनवं वव॥३३॥

कृष्णः
॥१००॥

पितामहनिबोधेदं यत्तं वक्ष्यामि भारत ॥ नानु रूपं महं मनोव्ययिजीवति कौरवा ॥ ३४ ॥ दोरो वाख्यविदां श्रेष्ठे सपुत्रे ससुख
 ने ॥ रूपे वै वमहेष्वासे डवते यत वरुथिनी ॥ ३५ ॥ नपाराडवान्प्रतिवलांतवमने कथं वन ॥ तथा दोराण्यसंशाने दोरांश्चपि रूप
 स्थ ॥ ३६ ॥ अनुग्राह्याः पाराडुसुतानूनंतवपितामह ॥ यथैमांश्चमसे वीरवक्ष्यामां वरुथिनी ॥ ३७ ॥ सोस्मि वार्यात्स्याराज नृप
 मेव समागमे ॥ नयोत्स्य पाराडवा संखेनापि सात्किपावतौ ॥ ३८ ॥ अत्वाहं वचनेतुभमा वार्यात्स्यवभारत ॥ करोनसहितः रूपं
 चित्रया मल्लैर्देवहि ॥ ३९ ॥ यदि नाहं परित्याज्यो युवाभ्यां मिह संयुगे ॥ विक्रमेणानुरूपेण युधेतां पुंरुषं पुरुषवर्धभौ ॥ ४० ॥ एत
 त्पुत्राववोभीष्मः प्रहसन्तौ मुहुर्मुहुः ॥ अब्रवीन्नयंतुभं क्रोधाड्डुत्पवभुषी ॥ ४१ ॥ वक्रशोसिमयाराजन्यथा मुक्तोहितं व
 वः अजेयाः पाराडवा युधेदे वैरपि सवासवैः ॥ ४२ ॥ यन्नुशकं मया कर्तुं दृष्टेनात्र नृपोत्तम ॥ करिष्यामि यथाशक्ति पेशदा
 नोसर्वा ववः ॥ ४३ ॥ अथ पाराडुसुतास्तर्वास्तैस्त्वा स्मरुवान्धवैः ॥ मिषतो वारिष्यामि सर्वलोकस्य पश्यतः ॥ ४४ ॥ एवमुक्ता तुभीष्म
 रापुत्रास्तव जनेश्वर ॥ दध्युः शंखान्मुदायुक्ता मेरीश्व समताडयन् ॥ ४५ ॥ पाराडवानो ततो राजन् श्रुत्वा तत्रिनदं महत् ॥ दध्युः शरवा
 न्भेरीवसुरजोश्चाभ्यताडयन् ॥ ४६ ॥ २२५ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि षट्षासत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ सञ्जय

५-५०
१०९१

हतराज्जवाच ॥ प्रतिहातेतुभीषेरायुदेनस्मिन्सुदाहरो ॥ ममपुत्रस्ववाक्येस्तुक्रो धितेनविशेषतः ॥ ५ ॥ भीष्मः किमकरोत्तत्रपा
राडवेयेषुसंजय ॥ पितामहेवापाश्चालासुममाचक्ष्वसअय ॥ २ ॥ ॥ संअयजवाच ॥ गतपूर्वाकभूयिष्टेनस्मिन्नेहनिभारत ॥ प
श्चिमान्दिशमास्थागकिश्चिद्यानेदिवाकरे ॥ जयप्राप्तेषुहृष्टेषुपाराड्वेषुमहात्मसु ॥ सर्वधर्मविशेषज्ञः पितादेवब्रह्मलवः ॥ ४ ॥ अ
भयान्नवनेरभ्यैः पाराडवानामनोकिनी ॥ महत्यासेनयागुप्राप्तवपुत्रैश्चसर्वशः ॥ ५ ॥ प्रावर्तततोयुद्धंतुमुलंतोमहर्षणां ॥ आत्माकं
पाराडैः सार्धंसेनयातुवभारत ॥ ६ ॥ धनुषांकूजतांतत्रतज्ञानांवाभिहन्यतां ॥ वभूवतुमुलः शृष्टोगिरीणामिवदीर्यतां ॥ ७ ॥ तिष्ठस्थितो
स्मिविधौतंनिवर्तस्वस्थितोभव ॥ स्थितोस्मिप्रहरस्वेतिवावोअयत्रसर्वशः ॥ ८ ॥ काश्चनेद्युतनुत्रेषुकिरीटेषुश्वजेषुव ॥ शिलानामिवशैले
सुपततीनामभूत्स्वनः ॥ ९ ॥ पतितान्युत्रमाझानिवाहवश्चविभूषिताः ॥ व्यवेष्टत्रमसिंप्राप्यशतशोथसहस्रशः ॥ १० ॥ कृत्तोजमाझाकेचिनु
तपैवोद्यतकाम्मुकाः ॥ प्रगृहीतायुधाश्चैवतस्थुः पुरुषसत्रमाः ॥ ११ ॥ प्रावर्ततमहावेगानदीरुधिरवाहिनी ॥ मातृजाकृशिलाघोरामांस
शोणितकर्दमा ॥ १२ ॥ नराश्ववरनागानांशरीरप्रभवातदा ॥ परलोकार्णावसुखीगृहगोमायुमोदनी ॥ १३ ॥ नष्टंजुष्टमपियुद्धमेता
दृशंनृप ॥ यथातवसुतानांवपाराडवानाश्चभारत ॥ १४ ॥ नाशीन्कम्पयत्तत्रयोवैर्युधिनिपातितैः ॥ गजैर्नपतितैर्नीलैर्गिरिभृजैरिवाहतः ॥ १५

कुम्भि
११०९१

विकिर्णैः कवचैश्चित्रैः शिरस्त्राणैश्चमारिषः ॥ १७ ॥ भुभुभे तद्रास्थानं शरदीवार्क्षमराडसं ॥ १८ ॥ विनिर्मिन्नानरौः केविदन्नः पीडाप्रकर्षिणः
 अदीनाः समरेद्रात्रूनभ्यधा वन्नर्पिताः ॥ १९ ॥ तातस्मात् सखेव भो वयस्य मम मातुल ॥ मामां परित्यजेत्यन्ये बुकुमुः पतिताः रणो ॥ २० ॥
 अथाभ्येहितमागच्छ किं भीतोसि कयास्यसि ॥ स्थितो हं समरे मा भैरिति वान्ये विबु कुमुः ॥ २१ ॥ तत्र भीष्मः शात्रनवोनित्यं मरा
 लकार्मुकः ॥ भुभुभे वानां दीप्रापान् हीनासीत् विविषानिव ॥ २२ ॥ शरैरेकायनी कुर्वन् दिशः सर्वा यतवतः ॥ जघान पाराडवर
 चानादींश्चादिश्य भारत ॥ २३ ॥ नृप्यन्वैरथ मार्गेषु दर्शयन्पानिलाघवं ॥ अहान चक्रवर्जान् तत्र तत्र स्पष्टश्रुते ॥ २४ ॥ त
 मेकं समरे भूरं पाराडवाः सः अर्यैः सह ॥ अनेकशतसाहस्रैः समपश्य तलाघवात् ॥ २५ ॥ प्रायारुतात्मा नमिव भीष्मं तत्र स्मे
 तिरे ॥ पूर्वस्यां दिशितं दृष्ट्वा प्रतीच्यां ददृभुर्जनाः ॥ २६ ॥ उदीच्यां चैव माहोत्सवदक्षिणायां तथैव च ॥ प्रतियुध्य स समरे गात्रेभ्यः प्र
 त्यदृश्यत ॥ २७ ॥ तच्चैनं पाराडेयानां कश्चिद्वैकोतिवीक्षितुं ॥ विशिखानेव पश्यन्ति भीष्मावापच्युतान् चक्रुः ॥ २८ ॥ कूर्वाणां समरे क
 र्मे स्रद्यानश्चवाहिनी ॥ व्यक्रोसन्नालतल्लव्वीरावक्रविधे वक्र ॥ २९ ॥ अमानुषेण रूपेण चरन्तं पितरं तव ॥ शतभाश्वराजानः प
 तन्तीत्यप्रमोहिताः ॥ ३० ॥ भीष्माग्निं सममिच्छन् विनाशाय सहस्रशः ॥ नहि मोघः शरः कश्चिदासीद्भीष्मस्य संयुगे ॥ ३१ ॥ ई ॥

भा. भा.
॥ १०३ ॥

नरनागाश्वफायेषु वडुत्वाक्षेद्युयोधिनः ॥ भिनत्तो केन चरणे सुमुक्तेन पतत्रिणा ॥ ३१ ॥ गजं क द्रुटसन्नद्वे वज्रो वशिलोच्चयं ॥
दौत्रीनपि गजरोहणिरिडतात्त्वर्तितानपि ॥ ३२ ॥ नाराचेन सुतीक्ष्णो न निजघानपितातव ॥ यो यो भीष्मं नरव्याघ्रमभ्येतियुधिक्श्चन ॥ ३३ ॥
मुहुर्न दृष्टिः समयापातितो भुवि दृश्यते ॥ एवं साधुस्मरणव्यवधाना महावमहावमू ॥ ३४ ॥ भीष्मराणां तुलवीर्येणान्यदृश्यत सहस्र-
धा ॥ प्राकल्पत महोसिनाशरवर्षाभिपीडिता ॥ ३५ ॥ पश्यतो वासुदेवस्य पार्थस्य च महात्मनः ॥ यतमाना पिते वीरा द्रवमाना महार्थ-
न् ॥ ३६ ॥ नाश कुर्वन् वारयितुं भीष्मावराधपीडितां ॥ महेडसमवीर्येन वध्यमाना मभावमू ॥ ३७ ॥ अभ्यपत महाराज नवद्वौ स-
हधावतः ॥ आविध्य रथनागाश्वं पतितं ध्वजकूवरं ॥ ३८ ॥ अनीकं पाराडुपुत्राणां हाहाभूतमवेतनं ॥ जघाना ते पिता पुत्रं पुत्रश्च
पितरं तथा ॥ ३९ ॥ प्रियं सखां यं वाकुं दे सखां देवदत्तात्कृतः ॥ विमुच्य कक्वां श्रान्ते पाराडुपुत्रस्य सैनिकाः ॥ ४० ॥ प्रकीर्णं के-
शाधायकप्रत्यहृद्यभारतं ॥ तज्जो कुलमिवोद्धातं मुहुर्न रथयूथपं ॥ ४१ ॥ दृष्ट्वा पाराडुपुत्राणां सैन्यमार्तस्त्वनंतथा ॥ प्रमज्य
मानं सैन्यं दृष्ट्वा यादवनन्दनः ॥ ४२ ॥ उवाच पार्थ कृष्णश्च निगृह्य रथमुत्तमं ॥ अयं संकालः स प्राप्नोति पार्थयः कांक्षितं तव ॥ ४३ ॥

भा. भा.
॥ १०३ ॥

॥ प्रहराष्टैरनरव्याधुनवेत्तोहृदिमुच्यते ॥ यत्रयाकथितंवीरपुंराराज्ञासमागमे ॥ ४३ ॥ भीष्मद्रोणामुखान्सर्वाभार्तराष्ट्रसैनिकान् ॥ सानुवधान्निष्पामियेमांयोत्पत्तिसंयुगे ॥ ४४ ॥ भीष्मद्रोणामुखान्सर्वाभार्तराष्ट्रसैनिकान् ॥ इतितकुरुकोत्रेयसत्यवाक्यमरेन्दम ॥ वीभक्षोपश्यसेन्यांलंभ्यमानमितलतः ॥ ४५ ॥ इवतश्चमहीपातान्यश्ययोधिस्थिरेवते ॥ दृष्टानुसमेभीष्मयात्राननमि वत्तिकं ॥ ४६ ॥ भयार्ताःसंप्ररास्यत्तिसिंहंक्षुद्रमृगाश्च ॥ सवमुक्तःप्रत्युवाचवासुदेवधनञ्जयः ॥ ४७ ॥ वोदयान्वान्यतोभीष्मोविणो ह्येनंरणार्णवं ॥ सानुवधान्निष्पामियोमांयोत्पत्तिसंयुगे ॥ ४८ ॥ ततोभ्वान् रजतप्रख्योवोदयामासमाधवः ॥ यतोभीष्मरथो रजनुप्रेक्षोरश्मिवानिव ॥ ४९ ॥ ततलंपुनरावृत्तंयुधिस्थिरवहंमहत ॥ दृष्ट्वापार्थमहाबाहुंभीष्मायोद्यत्तमाहवे ॥ ५० ॥ ततोभीष्मोःकुतश्चेष्टुर्सिंहवद्विनदमुहुः ॥ धनञ्जयरथंनूरांश्चरवर्षैरवाकिरन् ॥ ५१ ॥ क्षणोनसरथस्तस्यसञ्जःसहसाराधिः ॥ सरवर्षेणामहतांसंक्षुन्नो न प्रकाशते ॥ ५२ ॥ वासुदेवस्तु सज्जतः ॥ धैर्यमास्थाय सत्वरः ॥ वोदयामास तान् भवान् विनुत्राभीष्मसायकैः ॥ ५३ ॥ ततःपार्थो धनुर्गृह्यदिव्यं जलदनिखनं ॥ पातयामास भीष्मस्य धनुश्चिन्ताशितैः शरैः ॥ ५४ ॥ सम्यक् कृत्वा च कौरव्यः पुनरन्यमहधनुः निमेषात्तरमात्रेण सज्जं वक्रैः पितातवा ॥ ५५ ॥ विवर्धततो दोर्भाधनुर्जलदनिखनं ॥ अथान्यदपि वक्रं कृत्वा धनुर्ज्जुनः ॥ ५६ ॥ ॥

भा. भा.
१०३॥

तस्य तस्य जया मासला घवं शास्त्रो सुतः ॥ साधुपार्थ महाबाहो साधुभो पाशुनन्दन ॥ ५६ ॥ त्वये वै तद्गुण ह्यस्य महाकर्तु धनं जय ॥ श्री
तो सि सुदृढं पुत्र कुत युद्ध मया सह ॥ ५७ ॥ इति पार्थ पृथक् पृथक् प्रगृह्णान्यत्न ह दनुः ॥ सुभो वस मेरे वीरः शरान्यार्थ रथं प्रति ॥ ५८ ॥
अदर्शय द्वा सुदेवा हय याने परं वलं ॥ मोघा कौर्वी चैरान्तस्य मण्डलात्पवरत्नयु ॥ ५९ ॥ तथापि भीष्मः सुदृढं वासुदेव धनं जयै
विद्या धनि शिते वीरौः सर्व गात्रेषु मरिषः ॥ ६० ॥ शुभो भो ते नर द्वा द्वौ तौ भीष्मो शासकौ तौ ॥ गोदध विव नर्दो विद्या रणो वेष सा
न्यतौ ॥ ६१ ॥ पुनश्चापि वसं कुडः वारैः शत सहस्रशः ॥ हस्मा यो भृश संकू द्वा भीष्म आवारयद्दिशः ॥ ६२ ॥ वास्मै यश्च शरैर्हो
क्षो कस्य या मासरोषितः ॥ सुहृन्मिरय भीष्मः प्रहस्य युलभत दा ॥ ६३ ॥ हस्मै सुसमेरे राज नृक्ष भीष्म पराक्रम ॥ संपेक्ष
च महाबाहुः पार्थस्य मुनि युधतां ॥ तौ भीष्मं शर वर्षाणि सृजन्मनि शं युधि ॥ प्रतपन्मिवादि स्यं मधमासाद्य सेनयोः ॥ ६४ ॥ रा
राव वन्धौ निघ्नं पाशु पुत्र स्य रैनिकान् ॥ युगा त्मि व कु र्वाणं भीष्मं यो धिस्थिरे वले ॥ ६५ ॥ अमृष्यमानो वसं वान् केशवः पर
वीरहा ॥ अचित्त यदमेया त्मानं यो धिस्थिरे वले ॥ ६६ ॥ एका रूहि रगो भीष्मो नाशये दैत्य दानवान् ॥ किमु पाशु सुतान्युद्धे
सर्वलास पदानुगान् ॥ ६७ ॥ इव ते व महासेनं पाण्डवस्य महात्मनः ॥ हते च कौरवास्तूणी प्रभमान्यैश्च सोमकान् ॥ ६८ ॥

का
॥ १०३ ॥

आडवतिररोहं ह्ययत्रः पितामहं ॥ सोहं भीष्मो निह न्यायपादवार्थो यदंशितः ॥ ७० ॥ भारमेतं विने घ्यामि पादवानां महात्मनां
अर्जुनो हि शौरस्त्रीक्षोर्वक्ष्यमातो भ्यसंयुगे ॥ ७१ ॥ कर्तव्यं न भिजानातिररो भीष्मस्य गोरवान् ॥ तथा वित्रय तत्समं भूय सर्वपितामहः ॥
७२ ॥ प्रेषया मास संक्रुद्धः शरान्यार्थं यं प्रति ॥ ते व्यं वक्रतातु भृशं शरानां दिशो च सर्वापि हितावभूतुः ॥ न वा त्ररीक्षं दिशो न भू
मिर्न भाकरो दृष्टातरस्त्रिमासी ॥ ७३ ॥ ववश्च वातास्तु मुताः सधमाः दिशश्च सर्वाः शुभितावभूतुः ॥ दोरणा विकरणां थजय दथश्च भू
रिषभाः कृतवर्मा कृपश्च ॥ ७४ ॥ श्रुतायु रम्यं प्रीतिश्च राजा विनानुविद्यो न सुदक्षिणाश्च ॥ पात्वाश्च सौवीरगराश्च सर्वे वशातयः भु
ङ्क्ते मातवाश्च ॥ ७५ ॥ विरीटिनं त्वरमाना वि सश्रून् दिशगाः शास्त्रनवस्तराजः ॥ तं वा जिपादातरथौ घ्नता लैर नेकसाहस्रशते ददर्श
॥ ७६ ॥ किरीटिनं संपरिवार्यमानं शिनेर्न न प्रावारणा यथैश्व ॥ ततस्तु दृष्ट्वा र्जुन वा सुदेवो पदातिनागाश्चरथैः समन्नात् ॥ ७७ ॥ अभि
ङ्कृतौ शस्त्रभृताम्बरिष्टौ शिनि प्रवीरो भि ससारदूरी ॥ सताम्यनीका नि धनुष्यताम्बरः शिनि प्रवीरः सहसा भिप्रत्यः ॥ ७८ ॥ चकार साहा
य्यमयार्जुनस्य विद्युर्यथा दृष्ट्रविस्मदनस्य ॥ विशीरो नागाश्चरथैर्वज्रो घ्नं भीष्मेणा वित्रासित सर्वयोधं ॥ ७९ ॥ शुभिस्थिरानीकमभि
प्रवृत्तं प्रोवाच संदृष्ट्वा शिनि प्रवीरः ॥ कक्षत्रियायास्यथै नैव धर्माः सत्तां पुरत्ना कथितं पुरा रौ ॥ ८० ॥ ॥ श्रीयडुनाथजी ॥ ॥

भा.भा.
१९०५

मास्मज्जितं त्वजत प्रवीराः स्ववीरधर्मान् प्रतिपालयन् ॥ तन्वासवानन्तरं जैनिशम्यनरेन्द्रमुखाब्जवतः समन्नात् ॥ ८३ ॥ पार्थस्य
 दृष्ट्या मृदु युद्धता श्रमोष्णं च संख्ये समुदीर्यमानं ॥ अमृद्यमाराधुततो महात्मा यश्चिन्तनं सर्वदशार्हभर्ता ॥ ८४ ॥ उवाच शौने
 यमभिः प्रशंसन् दृष्ट्या कुरुनापततः समन्नात् ॥ येयान्त्रियं त्वेव शाने प्रवीर येव स्थिताः सान्त्वतते पियात्रु ॥ ८५ ॥ भीष्मं रथात्पश्य
 निपात्यमानं दोरां च संख्ये सगरां समाद्य ॥ न मेव लेभोर्त्विजं कौरवाराणं कुक्ष्यं मुच्यते रणे अकथित ॥ ८६ ॥ तस्मादहं गृह्यथा क्रमु
 यं प्राणं हनिष्यामि महाव्रतस्य ॥ निहत्य भीष्मं सगरां तथा जौ दोरां च शौने यरथ प्रवीर ॥ ८७ ॥ प्रीतिं करिष्यामि धनञ्जयस्य वीर्यं
 भीमस्य तथा श्विनोश्च ॥ निहत्य सर्वांश्च तराङ्ग पुत्रां लत्पाक्षिकाये च नरेन्द्रमुखाः ॥ ८८ ॥ राजेन राजानमन्नातशत्रूं समादयि
 ष्यामि ह मय दृष्टेः ॥ ततः स्वनाभं वसुदेवपुत्रः सूर्यप्रभं वज्रसहस्रतुल्यं ॥ ८९ ॥ क्षुरात्रमुद्राम्भुजेन चक्रं रथादवलुत्य विस्त
 र्यवाहान् ॥ संकमय नगाश्चरणैर्महात्मा वेगेन हृत्स्मः प्रसंसारभीष्मं ॥ ९० ॥ मन्दाश्वमाजौ समुदीर्य दूर्योधिं द्रोणं निव
 वारणोदं ॥ सौम्यद्वयं भीष्ममनीकमवोक्तुं कामहेडावरजः प्रमाथी ॥ ९१ ॥ बालस्य पीताक्षपटश्च फाले धनो यथा खेतडिता
 भिनः ॥ सुदर्शनं चाक्षरराजसोरेण चक्रपद्मं च भुजोरुनालं ॥ ९२ ॥

कुम्भः
॥१०४॥

यथादियं तत्कुरुणा कवर्णी राज नारा यणा नाभिजाते ॥ तत्कुरु कोपोदय सूर्य दुर्दं सुरा त्रती क्षाण्य सुजात पत्रं ॥ १९१ ॥ तस्यै
 वदे होरुसरः प्ररुंर राज नारा यणा वाङ्मौलं ॥ तं लोभु वक्रं प्रगाद नमुषेः कर्दमहे जीवरं समीक्ष्य ॥ १९२ ॥ सर्वोणि भूतानि
 भृशं विने दुःक्षयः कुरुणा मिति विन्नयित्वा ॥ सवासुदेवः प्रगृहीत वक्रः समवर्तयिष्यति वज्रो वलोकं ॥ १९३ ॥ अभ्युत्पन्न लोक गुप्त
 र्धमासे भूतानि धक्षन्निव क्षन्निव धूमकेतुः ॥ तमापतन्नं प्रगृहीत वक्रं समीक्ष्य देवं द्विपदा स्वरिष्ठं ॥ १९४ ॥ असंभुता त्का श्रुतवाण
 पाणी रथे स्थितः शात्रनवो भुवावः ॥ सख्ये हि देवेश जगन्निवास नमोऽस्तुते शार्ङ्गि गदासिपाणौ ॥ १९५ ॥ प्रसह्य मां पातय लोक ना
 थ रथोत्तमा इत शरण्य सखे ॥ त्वया हतस्येह ममाद्य कुरुक्षेत्रे यः परस्मिन्निह वैव लोके ॥ १९६ ॥ सम्भावि तो ह्यन्ध क हृदि नाथ लो
 के स्त्रिभिश्च प्रथित प्रभाव ॥ रथादव झुत्पतत त्वरा वान् पार्थः प्रदाद्रुत यड प्रवीरं ॥ १९७ ॥ जग्राह पीनोत्तम लव वाङ्मौलं वाक्कीर्णं वा
 यतपीन वाङ्मौलं ॥ निपृह्य मानसुतदादि देवो भृशं सवैषः किल वीर्यं योगी ॥ १९८ ॥ आदाय वेगेन जगाम विस्फुर्जिह्वं महावात इवैक
 वृक्षं ॥ पार्थ सुविष्ट भवले न पादौ भीष्मन्नि कंतूणां मभिः इव च ॥ १९९ ॥ बलानि जग्राह शनैर्महात्मा पादे च राजन्द शमे कथञ्चित् ॥

भा. श्री.
१०५

अवस्थितश्च प्रणिपत्य कृष्णं प्रीतोर्जुनः काञ्चनचित्रमाली ॥१०५॥ उवाच कोपं प्रतिसंहरेति पति भवान्केशवपाण्डवानां ॥ जहा
त्यसं कर्म यथा प्रतितं पुत्रैः शये केशवसोदरैश्च ॥१०६॥ जज्ञं करिष्यामि यथा कुरुणां स्वयाहमिदं अनुजसन्नियुक्तः ॥ ततः प्र
तिज्ञां समयात्तत्पजनार्दनः प्रीतिमना निशम्य ॥१०७॥ स्थितः प्रियं कौरवसत्तमस्वरथं सर्वकः पुनराकरोह ॥ सतानभीषून्
पुनराददानः प्रगृह्य शार्वं द्विषतां निहन्ना ॥१०८॥ निनादयामास दिशो नभश्च स पाञ्चजन्यस्य रवेन सौरीः ॥ व्याधिष्य निष्का-
म द कुराडरं तं रजो वकीर्णं श्रितपत्रनेत्रं ॥१०९॥ विशुद्धदंष्ट्रं प्रगृहीत शार्वं विवृणुः प्रेक्ष्य कुरुप्रवीरम् ॥ मृदङ्गमेरोपटहप्रणा
दाने भिष्वनाडुडुभिनिहन्ताश्च ॥११०॥ हसिंहनादाश्च वभूवुस्तथाः सर्वस्वनीकेषु नतः कुरुणां ॥ गारुडिवघोषस्तनयिषु क
ह्लोज्ज्वालापार्थस्य नभोदिशश्च ॥१११॥ जग्मुश्च तस्मा विमलाः प्रसन्नाः सर्वादिशः पाण्डवापमुक्ताः ॥ त कौरवाणां नभिषो वलेन भी
ष्मराभीरश्च वसावयुक्तः ॥११२॥ अभुञ्जयावुञ्जत वाराणां पतिः कसन्दिधश्च त्रिवधूमकेतुः ॥ अथार्जुनाय प्रजिघृक्ष्य भस्वान्भीरश्च वः
सप्तसुवर्णपुंगवान् ॥११३॥ इयोधनहो सरमुपवेगं शस्त्रागदांशान्नवशक्तिं ॥ सप्तत्रिंशे स प्रहरप्रवेकां सुमार्ग्यभीरश्च वसावयुक्तान् ॥११४॥

कृष्णः
१०५

शितेनदुर्योधनवाक्युक्तं शुरेणततोमरमुन्मापथ ततःशुभामापततीश्वशक्तिंविद्युत्सभांशात्रनवप्रयुक्तं ११० गदां वमुदाधिपवा
ऊमुक्तं द्वाभ्यांशराभ्यांनिवर्तुर्वीरः ततोभुजाभ्यांवतवन्निरुष्यवित्रं धनुर्गोण्डवमप्रमेयं १११ माहेन्द्रमस्त्रंविधिवत्सुघोरां प्राडः
श्वकारजुतमन्त्ररीक्षे तेषामुभयत्राततोमहास्यसर्वान्यनीकानिमहाधनुष्यान् ११२ शरीरजालौवेमलाग्रिवर्णैः निवारयामासकि
रीरमाली शिलीमुखाः पार्थधनुर्विसृष्टारथं ध्वजौग्रणिधनुं विवारन् ११३ निरुक्त्येदेहान् विविभुः परेषां नैरेन्द्रागोडु नुरक्षमानो
ततोदिशः सोनुदिशश्च पार्थः शरैः सुधारैर्निशितैर्वितत्य ११४ गार्गोवशेन भनासितेषां किरीटमालीययथाश्वकार तस्मिंस्तथ
घोरतमास्त्रयुद्धे शरं वारुणा दुन्दुभिनिश्वनाथ ११५ अस्मिन्तागण्डवीनस्येनेन वभूवुरुपाश्वरथप्रणादाः गार्गिवशैर्विलम्बयति
दित्वा विराट् राजप्रमुखा नृवीराः ११६ पाञ्चातराजोऽपदश्च वीरास्तद्देशमाजगुरदीनसत्वाः सर्वाणि सैन्यानि तु तावकाति यतो यतो
गण्डिवजः प्रणादः ११७ ततस्ततः सञ्चतिमेव जगुर्भूतं प्रतीपो भिससारकञ्चित् तस्मिन्सुघोरे नृपसंप्रहारे हताः प्रवीराः सरथाश्च
सृताः ११८ गजाश्च तारावीनि पातत तन्नामहापताकाः शुभरुक्मकक्ष्याः पशितसत्वाः सहस्रानि येनः किरीटिना तत्र विभित्रयाः ११९
दृढाहताः पत्रिभिरुपवेगैः पार्थेन भसैर्निशितैः शितयैः निरुक्तयज्ञाणि हतेऽजातांश्च जानूयानां ध्वजिनीमुखेषु १२० ८३०

मी.मी.
॥१०६॥

पदानिसंघाश्चरथाश्चसंख्येहयाश्चनागाश्चधनं जयेन ॥ वाणाहतामूर्गोभयेतसत्वाविश्रंस्यशास्त्रान्यथपेतुर्दुर्वी ॥१२१॥ सेडेणातेना
स्त्रवरेतराजमहाहवेभिन्नतनुत्रकायाः ॥ ततः शरीरं धौर्ज्यशितैः किरीटिनानृदेहशस्त्रक्षतशोणितोदाः ॥१२२॥ नदीसुघोरानरमेद
पेनाप्रवर्धितातत्ररणजिरेवै ॥ वगेनसातीवपृथुप्रवाहापरेतनागाश्चशरीरतीरा ॥१२३॥ तरेद्रमज्जोद्भूतमांसपक्काप्रभूतरसोगलाभ
तसेविता ॥ शिरः कपालाकुलकेशशादलादरीरशंघातसहस्रमाली ॥१२४॥ विकीर्णानानाकवचोर्मिसंकुलानराश्वनागासिंशरीर
शर्करा ॥ गोमायुशालाष्टकगृद्धकक्षैः क्रव्यादसंघैश्चतरकुम्भिश्च ॥१२५॥ उपेतकूलाददृष्टुर्मनुष्याः क्रूरमहावैतरणीप्रकाशां ॥ प्रव
र्तितामर्जुनवारांसघैर्मोदोवशासृक्पुवहांसुभीमां ॥१२६॥ हतप्रवीराश्चतथैवदृष्टासेनांकुत्सगोमफालुगोन ॥ तेवेदिपाश्चातक
रूपमत्स्याः पार्थाश्चसर्वसहिताः प्रणोदः ॥१२७॥ जयप्रमत्ताः पुरुषप्रवीराः संत्रासयन्त्रः क्रूरयोधवीरान् ॥ हतप्रवीराणि वलानि दृष्ट्वा
किरीटिनाश्चभयावहेन ॥१२८॥ चित्रास्यासेनांश्चजिनीपतीनांसिंहोमृगाराणामिवयूथसंघात् ॥ दिनेदनुष्टावतिहर्षयुक्तो गाराधि व
धवाचजनाई नृध ॥१२९॥ ततोरीवसंहतरस्मिजालं दृष्ट्वाभृशंसखपरीक्षता ॥ तदेद्रमस्त्रं विततश्चघोरमसज्जमुदीक्ष्य युगात्
कृतं ॥१३०॥ अथाप्ययानं कुरवः सभीष्माः सडोराडुर्योधनवारुकाश्च ॥ वक्रुर्निशांसंधिगतांसभीक्ष्णविभावसोर्ध्वो हितरागयुक्तो ॥१३१॥

कुल्ल
॥१०६॥

॥ अवाप्यकीर्तिश्च यशश्च लोके विस्मयशत्रुंश्च धनञ्जयोपि **॥** यथै नरेडैः सह सोदरे च समात्र कर्मादिविराजिमाया **॥१३२॥** ततः प्रजते
तुमुलः कुरूरागे निशामुखे घोरतरः प्रणादः **॥** शौरथानामयुतं निहत्य हतागजाः सप्तशतार्जुनेन **॥१३३॥** प्राच्याश्च सौवीरगणाश्च सर्वे
निपातिताः क्षुड्कमालवाश्च **॥** महत्कृतं कर्म धनञ्जयेन कर्तुं यथानार्हविकश्चिदग्नयः **॥१३४॥** अतायुर्युष्मत्पतिश्च राजंलथैव दुर्म
र्षावित्रसेना **॥** द्रोणः रूपः सैधववाह्निः कौवभूरिश्च वाः शरणाद्राहोश्च राजन् **॥१३५॥** अन्ये च योधाः शतशः समेताः क्रुद्धेन पार्थेन र
णस्थमध्ये **॥** खबाहुवीर्यैराजिताः सभाभ्याः किरीटिना लोकमहारथेन **॥१३६॥** इति ब्रूवन्नः शिविराणि जग्मुः सर्वगणा भारते त्वदीयाः उ
ल्कासहस्रैश्च सुसंप्रदीपैर्विधाजमानाश्च तथा प्रदीपैः **॥१३७॥** किरीटिचित्राक्षितसर्वयोधाः चक्रे निवेशं ध्वजिनीकुरूणां **॥१३८॥**
॥२३९॥ **॥** इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि सप्तमोऽध्यायः **॥५॥** **॥** स अय उवाच **॥** ब्रूषान्निशाभारतभारतीनामनीकि
त्रीनां प्रमुखे महात्मा **॥** ययौ सपत्न्या प्रतिजातकोपलतः समप्रेणावलेन भीष्मः **॥१॥** तं द्रोणादुर्योधनवाह्निकाश्च तथैव दुर्मर्षावित्रसे
ना **॥** जय इयश्चातिवहोरगौघे नृयालथान्ये प्रययुः समला **॥२॥** स्तैर्महर्षिश्च महारथैश्च तेजस्विभिर्वीर्यवान्निश्चराजन् **॥** राजराजो
क्षमराजमथे मथे सुराणां भिवदेवराजः **॥३॥**

मो-मो-
१२३४

तस्मिन्ननीकप्रमुखेविषक्तादोक्ष्यमानाश्चमहायताकाः॥सुररूपितसितपारादुराममहागजकूटगतविरेजुः॥१४॥सावाहिनी
शस्त्रनखेनराजामहारथैर्वीररावाजिभिश्च॥वभौसविद्युक्लनयिभुकल्याजलागमेद्यौविजयतिमेघाः॥१५॥तौतारणायाभिमुखी
प्रयाताप्रत्यर्जुनंशास्त्रनवाभिगुप्ता॥ससारसेनासहसाकुरुणावेगोत्थयाभीमरवापगायाः॥१६॥तं व्याप्य नालोविधगूढसारंग
जप्यपादातरथोद्यमसं॥बृहमहामेघसममहात्माददर्शद्वरात्किपिराजकेतुः॥१७॥सनिर्ययोकेतुमहारथेननरवभूवेतहयेन
वीरः॥वरूथिनोवांप्रमुखेमहात्मावसैर्घृतःसर्वसपत्नसेनां॥१८॥सुपुष्करं सोमरवभूवेशंयत्रायइनामृषमेनसंखेः॥कोपेक्ष
त्रं प्रेक्ष्य विषेडराजोसहवपुत्रैस्तवकौरवेयाः॥१९॥प्रहर्षतागुप्तामुदयिर्वैनेकिरीटिनालोकमहारथेन॥तं कहराजंददृशुस्त्वदीयाश्च
तुष्टतुर्बाहसहस्रकीर्णौ॥२०॥यथाहिपूर्वेहनिधर्मराजाबृहःकृतःकौरवसत्तमेन॥तथातभूतोभुविभातुषेसुनदृष्टपूर्वानवविभु
तश्च॥२१॥ततोमहावेगसमाहतानिभेरीसहस्राणिविनेनुराजौ॥शंखस्वनात्सूर्यरवाश्चजज्ञेसर्वेस्वनीकेतुसासंहसदा॥२२॥सराव
जानानिमहास्वननिविष्कार्यमानानिधनुंसिबीरैः॥क्षणेनभेरीप्रगावप्रणादानमर्द्धधुःशंखमहास्वनाश्च॥२३॥

कल
२३॥

तदंखशष्टतमत्ररीक्षमुद्रुतभौमदुतवैनुजालं॥महावितानांनितवत्प्रकाशमातोकावीराःसहस्रानियेतुः॥१४॥रथीरथेनाभिह
 तःप्रसूतःपपातशाश्वःसरथःसकेतुः॥गजोगजेनाभिहतःपपातपदातिनायाभिहतःपदातिः॥१५॥आवर्जमानान्यभिवर्जमानैर्घो
 नीकृतान्युतदर्शनानि॥प्राप्तैश्चघ्नैश्चसमाहृतानिसदृश्वहृन्पानिसदृश्वहृदैः॥१६॥सुवर्गातारागणसंहृतानिसूर्यप्रभावा
 निसवारणानि॥विदार्यमानानिपरश्वधैश्चप्राप्तैश्चघ्नैश्चनियेतुर्हर्षा॥१७॥गजैर्विषाणैर्वरहक्षरुणाःकेचित्सप्ततारथिनःप्रपे
 तु॥गजैर्घमाश्चापिरथैर्धमेनप्रयेदिरेवागाहताःपृथिव्यां॥१८॥गजैर्घवेगोद्धतसादितानांक्रवाविषेडुर्द्धुधामनुष्याः॥आर्जस्रं
 सादिपदातियूनांविषाणागात्रावरताजितानां॥१९॥संभ्रात्रनागध्वरथेमुहूर्तेमहाक्षयेसादिपदातियूनां॥महारथैस्संपरिहार्यमा
 नोददर्शभाष्मःकपिराजकेतुः॥२०॥तपश्चनालोद्धिततालकेतुःसदृश्ववेगाद्धतवीर्यमानं॥महाश्ववेगासनिदीप्रमत्तंकिरीटिनंशासनवो
 धधावत॥२१॥तथैवशक्रप्रतिमानकल्पमिद्रात्मजंद्रोणमुखाभिन्यु॥कृपश्चशत्रुश्चमहानुभावोदुर्योधनःसोमदत्तिश्चराजन्॥२२॥ततो
 रथानीकमुखादुयत्यसर्वाश्चवित्काश्चनचित्रवर्मा॥जवेनशूरोभिससारसर्वांस्तानर्जुनस्यात्मसुतोभिमन्युः॥२३॥तेषाम्महास्त्रा
 णामहावहानामशक्तैर्कर्णविनिहत्यकल्भिः॥वभौमहामञ्जुतर्हिमालीसदोगतःसम्भगवानिवाग्निः॥२४॥—००—॥

सं. सं.

ततः स नृणां रुधिरां कृत्वा नदीनां समरेरि पुरां ॥ जगाम सो भद्रमतीत्यभीष्टो महारथं पार्थमहीनसत् ॥ २५ ॥ ततः प्रगृह्या भुतद
शनेतगाराशिवनिहादमहास्त्रेन ॥ विपाटजातेन महास्त्रजालं विनाशयामास किरीटसाली ॥ २६ ॥ तमुत्तमं सर्वधनुर्वराणामशक्रक
र्मा कपिराजकेतुः ॥ भीष्ममहात्मा सववर्षभूयः शरैः सुतीक्ष्णो विमलैश्च भस्त्रैः ॥ २७ ॥ तथैव भीष्माहतमत्तरीक्षे महास्त्रजालं कपिराजके
तोः ॥ विशीर्यमानं ददृशुस्त्वदीयादिवाकरैरोत्तमोभिभूतं ॥ २८ ॥ एवं विधं कार्मुकभीमनादभदीनवत्सत्युरुषोन्नमाभ्यां ॥ ददर्श लोकः कु
रुस्त्रजयाश्च द्वैरथं भीष्मा धनञ्जयाभ्यां ॥ २९ ॥ २४२६ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि अष्टपञ्चासत्रमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ संजय उ
वाच ॥ द्रौणिर्भूरिब्रवाः शस्त्राश्चित्रसेनश्च मरिचः पुत्रः शायमनेश्चैव सो भद्रं समयो धनम् ॥ १ ॥ सशक्रमति ते जो भिल्लसेकंददृ
भुर्जनाः ॥ पश्यन्मिर्मनुजव्याघ्रैर्गजैः सिंहशिशुं यथा ॥ २ ॥ नाभिलक्ष्येत्तथा कश्चित् शौर्येन पराक्रमे ॥ बभूवुः सदृशः कार्मुकनी
स्त्रेतापि वराघवे ॥ ३ ॥ तथा तमात्मजं युद्धे विक्रमंतमरिन्दमं ॥ दृष्ट्वा पार्थिवरो यत्कृत् सिंहनादमथानदत् ॥ ४ ॥ पीडमानश्च तस्मै
न्यपौत्रं वत विशास्यते ॥ दृष्ट्वा त्वदीयाराजेंद्रसमन्तापर्यवारयन् ॥ ५ ॥ अजिनी धार्तराष्ट्राणां दीनशत्रुरदीनवत् ॥ प्रत्युद्ययौ
स सो भद्रलेजसावरेणो न च ॥ ६ ॥ तस्य ताद्यवमार्गस्थमादित्य सदृशं प्रभं ॥ नादस्य तसह व्यापं समरे युध्यतः परैः ॥ ७ ॥ श्रीराम ॥

कृष्णः
॥ ५८ ॥

सडौणीमियुने केवविहाशत्यश्चपश्चभिः॥ध्वजंसायमनेश्चापिसेष्टपिरुपवर्जयत्वर्जयत्॥८॥रुक्मदण्डमहाशक्तिं प्रेषितां सो
 मदन्तिना॥शितेनारगसंकाशांपत्रिणा प्रजहारतां॥९॥शाल्यस्यसमहाघोरानश्यतःशतशःसरान्॥निर्वायानुनदायानोजघानचतुरो
 यान्॥१०॥भूरिप्रवाश्चशाल्यश्चडोशःसांयमनिःशतः॥नाभ्यवर्तन्संरचाःकार्त्तवर्जंरसेदयं॥११॥ततस्त्रिगतांराजेंद्रमद्राश्चसहकैक
 यैः॥पश्चविंशतिसाहस्रास्तवपुत्रेरावेदिताः॥१२॥धनुर्वेविदोमुखाअजेयाःशत्रुभिर्युधि॥सहपुत्रंजिघांसन्परिवदुःकि
 शटिनं॥१३॥तौतुतत्रपितापुत्रौपरिक्षिप्रोरथर्षभौ॥ददर्शराजन्याश्चात्पोसेनापतिरमित्रजित्॥१४॥सवारणारथौघानांस
 हस्त्रैर्ध्वजभिर्हतः॥वज्रिभिःपत्निभिश्चैवततःशतसहस्रशः॥१५॥धनुर्विस्फार्यसंकूडश्चोदयित्वाववाहिनीं॥ययौतमद्रकानी
 कंकैकेयाश्चपरत्तपः॥१६॥तेनकीर्तिप्रतापुत्रमनीकंहृदधन्वना॥प्रभुकरथनाशाश्वेयोत्पमानमशोभत॥१७॥स्त्रेर्जुनप्रमरो
 गत्वा^{वात्र}बाभ्रातकुलवर्धनः॥त्रिभिःशरत्तनंवा^{कोरुष्य}यनुदेशेसमर्थयत्॥१८॥ततःसमद्रकान्चिद्वादशमार्तिशनेःशरैः॥पृष्ठरक्षंजघाताभुभ
 स्त्रेनरुतवर्माणां॥१९॥हमनेवापिदायादं पोरवस्यमर्हत्मनः॥जघानविपुलाग्रेणनपावेनपरत्तपः॥२०॥ततःसांयमनेःपुत्रःपाश्चात्पु
 ष्डुर्मेदं॥अविध्यदशभिर्वाशोर्दशभिश्चास्यसारथिं॥२१॥सोतिविद्योमहेष्वासःसुकनींपरिसंहन्॥भस्त्रेनभृशनातीक्ष्णंनवकर्त्रीत्य

मा. १०१

अथैनं पञ्चविंशत्यभिषेकमेव समर्थयेत् ॥ अष्टांश्यास्तु वधी डाजनुभौवपा ॥ हिमसारणी ॥ २४ ॥ हताश्वैरथेति सुन्दरं भारतवर्ष ॥
पुत्रः सांयमनेः पुत्रं पाश्चात्त्ययसौख्यनः ॥ २५ ॥ संप्रगृह्य महाघोरं निस्त्रिंशवरमांयसं ॥ पदतिष्ठन्मामर्द्धरथं दुपदाम्भजं ॥
२५ ॥ तं महोद्यमिवायानं स्वात्पतन्मिवोरगं ॥ आतावरगानि त्रिंशं कालोत्सृष्टमिवान्नकं ॥ २६ ॥ दीप्यमानमिवादितां मत्तवारणा कि
क्रमं अपश्यत्पारादवलत्रधृष्टयुग्मश्च पार्श्वतः ॥ २७ ॥ तस्य पाश्चात्तराजस्य प्रतोपमभिधावत ॥ शितनिस्त्रिंशहस्तं सारावरगाभारिणः ॥ २८
वारावेगमतीतस्परश्वाभ्यासमुपेयुषः ॥ त्वरन्तेनापतिः क्रूरो विभेदगदया शिरः ॥ २९ ॥ तस्वरान्मूनिस्त्रिंशं मुप्रभं वसरावरं ॥ हतस्त्रा
पतिर्न हस्तान् सोप्येवमपतद्भुवि ॥ ३० ॥ तनिहतागदागेण लेभे सपरमं यशः ॥ पुत्रः पाश्चात्तराजस्य महात्मा भीमविक्रमः ॥ ३१ ॥ तस्मिन् हते महे
ष्वासराजपुत्रे महारथे ॥ हाहाकारं महानासीत्तत्र सैन्यस्य मारिषः ॥ ३२ ॥ ततः सोयमतिः क्रूरो दृष्ट्वा निहततमात्मजं ॥ अभिड्डाववेगेन पा
श्चात्तं युद्धमुर्मदं ॥ ३३ ॥ तत्र तोसमरे वीरौ समेतौ रथिनाम्बरौ ॥ दृष्ट्वा सर्वराजानः कुरवः पारादवाहता ॥ ३४ ॥ ततः सांयमनि क्रुद्धः पा
र्वतः परवीरहा ॥ आजघान त्रिभिर्बाहोस्तौ त्रैरिव महाद्विपं ॥ ३५ ॥ तथैव पार्श्वतः शूरः सत्याः समितिशोभनः ॥ आजघानोरसिकुदःस्तौ
युद्धमवर्तत ॥ ३६ ॥ २४६२ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि उनव्यष्टितमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ एवमस्मिन् कृष्णार्पणमस्तु ॥ ॥

कृष्ण
॥ १०१ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ॥ देवमेव परं मन्ये पौरुषादपि सञ्जय ॥ यत्ते त्वं मम पुत्रस्य पाण्डुस्य तेन वध्यते ॥ ११ ॥ नित्यं हि मामकान् श्रुत हताने
 वहि संश्लिष्ट ॥ अत्युग्रोऽत्र दृष्टांश्च नित्यं शंसमि पाण्डवान् ॥ १२ ॥ हीनान्युत्सवकारेण मामकान् असंजय ॥ पतिता न्याता मावोऽहं ताने
 क्व संश्लिष्ट ॥ १३ ॥ युध्यमानं यथाशक्ति वृकमानो जयं प्रति ॥ पाण्डवा हि जयं तेनेहीयते वैवमामकाः ॥ १४ ॥ सोहं तो बाणिज्यं निदुर्यो
 धनकृतानिवै ॥ अश्वयं सततं तात दुःसहानिव दूत्रिव ॥ १५ ॥ तमुपायं न पश्यामि जीवयेन वपाण्डवाः ॥ मामकाश्च जयं युद्धे प्राप्नुयुर्येन सं
 जय ॥ १६ ॥ संजय उवाच ॥ क्षयं मनुष्यदेहानां गजवाजिरथक्षयं ॥ भृशं राजस्थिरो भूत्वा तवैवापन्नयो महान् ॥ १७ ॥ दृष्टुं युष्मेन श
 लोपि पीडितो न वभिः शरैः ॥ धीडयामास संकुक्षो मद्राधिपति सोयकैः ॥ १८ ॥ तत्राहुत मधश्चामि पार्षतस्य पराक्रमं ॥ न्यवारय तव
 तूष्णीं शल्यं समिति शोभनं ॥ १९ ॥ मात्रं दृष्ट्वा कश्चिन्नयोः सरस्वयोरारो ॥ मुकुर्त्तमिव तदुद्धतयोः समभवत्तदा ॥ २० ॥ ततः शल्यो मद्रा
 राज दृष्टुं युष्मसंयुगे ॥ धनुश्चिह्नं दभस्तेन पीडितेन निशितेन व ॥ २१ ॥ अथैनं सरवर्षेण छादयामास भारत ॥ गिरिं घनागमेयं दृष्ट्वा
 तदा जलधारिणः ॥ २२ ॥ अभिमन्युसंकुक्षे दृष्टुं युष्मेव पीडिते ॥ अभिदुडाववेगेन मद्राजरथं प्रति ॥ २३ ॥ ततो मद्राधिप रथं का
 र्त्तिः संपाप्य कोपमः ॥ आर्त्ताय निममेयात्मा विद्याधने शनैः स्त्रिभिः ॥ २४ ॥ ततस्तु तावकाराज नृपरीप्सतोर्जुनिरारो ॥ मद्राजरथं दृष्ट्वा परिवार्याव

नृपरीप्सतोर्जुनिरारो ॥ २५ ॥

भा. भा.
११०

दुर्योधनविकारोश्च दुःशासनविविंशती ॥ दुर्मर्षनोदः सहश्चित्रसेनः सुदुर्मुखः ॥ १८ ॥ सत्यवतपुरुः मित्रो दुष्करोश्च महारथः ॥
तेमदाधिपार्थपातयन्तः स्थितारणो ॥ तात्मीमसेनः संक्रुद्धो द्रष्टुमश्वपाद्यत ॥ दोषदेयमिमन्तुश्च माडीपुत्रो वपराडवो ॥ १९ ॥
धर्तृशङ्खान् द्वाश्चान्दशैव प्रत्यवारयन् ॥ नानारूपाणि शस्त्राणि विसृजन्तो विशाम्पते ॥ २० ॥ जम्भवर्त्रसंक्रुद्धाः परस्परवधैषिणाः ॥ तैवैस
मीयुः संगमिसुराजैर्दुर्मतेतव ॥ २० ॥ तस्मिन्दशरथे युद्धे वर्तमाने महाभये ॥ तावकानोपरेषाश्च प्रेक्षकारथिनो भवन् ॥ २१ ॥ शस्त्रानेकैरु
पानिविसृजन्तो महारथाः ॥ अन्योन्यमभिनेर्द्धतः संप्रहारं प्रवक्रिरे ॥ २२ ॥ तेतदारोजसंरम्भाः सर्वेन्योन्योजिघांसवः ॥ अन्योन्यमभिनेर्द्धतः
स्यर्द्धमानाः परस्परं ॥ २३ ॥ अन्योन्यस्यर्द्धयाराजन् ज्ञातयः संगतामिथः ॥ महास्त्राणि विमुञ्चन्तः समापेतुर्मर्षणाः ॥ २४ ॥ दुर्योधनलुप्तकू
क्षो द्रष्टुमश्वमहारथो ॥ विद्याधनिशैतैर्द्वारोश्चतुर्भिः समरेदुतं ॥ २५ ॥ दुर्मर्षराश्च विंशत्याश्चित्रसेनश्च सप्तभिः ॥ दुर्मुखो दशभिर्द्वारोः
दुस्सह्योऽपि सप्तभिः ॥ २६ ॥ विविंशतिः चश्चभिस्तुत्रिभिः दुःशासनस्तथा ॥ तान्प्रत्यविध्य द्रौपेयः पाद्यतः शत्रुतापनः ॥ २७ ॥ एकैकं पञ्चविंश
त्पादशयनरुहताद्यव ॥ अभिद्रवन्तं समरे पुरुमित्रश्च भारत ॥ २८ ॥ अभिमनुरविध्य तन्दशभिर्निशितैः शरैः ॥ माडीपुत्रो वसमरे मातु
लं स्मृतमन्दनो ॥ २९ ॥ हृदये तां शरैस्तीक्ष्णैस्तदनुतमिवाभवत् ॥ ततः शल्यो महाराजस्त्वश्रियोरथिनाम्बरौ ॥ ३० ॥ - (००) ० (००) -

कुम्भः
११०

शरैर्वज्रभिरानर्द्धकृतप्रतिहृतैषितो ॥ **१३१** ॥ अथ इर्यो धनं दृष्ट्वा भीमसेनो महामना ॥ विधि
 सुःकतहृत्पातंगरांजगाहपादवः ॥ **१३२** ॥ तमुद्यतगदं दृष्ट्वा केलाशमिव शृङ्गिनं ॥ भीमसेनं महाबाहुपुत्राले प्रापवभयात् ॥ **१३३** ॥ इर्यो
 धनस्तु सकृदोमागधं समवोदयत् ॥ अनीकं दशसाहस्रं कुञ्जराणां तरहिनां ॥ **१३४** ॥ गजानीकेन सहितलेन राजा सुयोधनः ॥ मागधं पुर-
 तः कृत्वा भीमसेनमथाभ्यगात् ॥ **१३५** ॥ आपतन्नं वतं दृष्ट्वा गजानीकं दृष्ट्वा कोदरः ॥ गदापाणिं वारोहं प्रथमं सिंहवोत्रदत्तः ॥ **१३६** ॥ अट्टशरमयी
 कुर्वी प्रगृह्य महतीं गदां ॥ अभधाव कृत्वा नीकं व्यदितास्पृशवात्तकः ॥ **१३७** ॥ स गजानगदया विघ्नस्तमरे व्यकर दत्तौ ॥ भीमसेनमहाबाहुर्हृत्
 लदानवो शिवः ॥ **१३८** ॥ तस्मिन्नादेन महता मनोहृदयकंपिना ॥ व्यत्यवेष्टं तसंहृत्य गजाभीमस्य नर्दतः ॥ **१३९** ॥ ततश्च दौघदीपुत्राः शौभ ड
 श्रमहारथः ॥ नकुलः सहदेवश्च धृष्ट युमन्त्रपार्षतः ॥ **१४०** ॥ एष्टं भीमस्य नक्षत्रः शरवर्षेण वारणान् ॥ अभधावत्तवर्षेणो मघा इव य-
 थगिरिन् ॥ **१४१** ॥ सुदैः क्षुरणैः भलैश्च पीतैरंजलिकैः शितैः ॥ बाहरंत्युत्तमाङ्गानि पारुडवागजयोधिनः ॥ **१४२** ॥ शिरोभिः प्रहृतांश्च वाङ्म-
 श्वविधुषितैः ॥ अस्मदृष्टिरिवाभाति पाणिभिः सहस्रं कुशैः ॥ **१४३** ॥ कृतोत्तमाङ्गान् कथेषु गजानां गजयोधिनः ॥ अट्टशत्रावकांशेषु दूमा
 भग्रया इव ॥ **१४४** ॥ धृष्ट युमन्तानन्या नयन्नाममहागजान् ॥ पतितान्यात्मानान् च पार्षतेन महात्मना ॥ **१४५** ॥ ॥ श्रीविष्णुः ॥ ॥

श्री. श्री.
॥१११॥

मागधोथमहीपालगजमेरावतोपमं ॥ जेवयामाससमरेसोभदत्तरथं प्रति ॥ ४५ ॥ तत्रापितत्रसंवेष्टमागधसमरागजं ॥ जघनैकेयु-
नावीरःसोभदत्तपरवीरहा ॥ ४६ ॥ तस्यावर्जितनागास्यकार्त्तिकःपरपुस्तयः ॥ राशेरजतपुरेवनमोपाहरंछिरः ॥ ४७ ॥ विगाहतसजोनी
कंभीमसेनोपिपाण्डवः ॥ व्यनरत्नमेरुमर्दंगजानिडो गिरीशिख ॥ ४८ ॥ एकप्रहारनिहतान्भीमसेनेनदक्षिनः ॥ अपश्चामरगतलि
गिरिस्वत्रुहतानिव ॥ ४९ ॥ भग्नदत्तान्भग्नकटाभग्नशंखान्धवारणान् ॥ भग्नपृष्ठत्रिकाऽन्यनिहतान्यर्धतोयमां ॥ ५० ॥ भयात्सोदतश्चा
न्याविमुखात्समरेगजान् ॥ विरूत्राभयसंविशालतोविश्वरूपमाने ॥ अपश्यनिहतान्नागात्राजनिष्ठीवतोपुमान् ॥ वमत्रोसधि
रंवायेभिर्नृभामहागजाः ॥ ५१ ॥ विह्वलतोगतान्भीमिशोलाश्वधरातटे ॥ मेदेरुधिरदिग्धांसोवसामञ्जसमुत्थितः ॥ ५२ ॥ व्यनरत्न
मरेभीमोदशपाणिरिवान्नकः ॥ गजानांरुधिराक्ताक्तागदाविभ्रह्मकोदरः ॥ ५३ ॥ घोरःप्रतिभयश्चासीत्पिताकोवपिताकष्टक ॥ निर्मो-
थ्यमानाःक्रुधेनभीमसेनेनदक्षिनः ॥ ५४ ॥ सहसाप्राद्वनरुष्टामृदुत्तलववाहिनीं ॥ तद्विवरंमहेष्ठासाःसोभदत्तमुत्वारयः ॥
५५ ॥ पर्यारक्षत्रयध्वन्नवत्रायुधमिवामराः ॥ शोणितान्कांगदाविभ्रह्मिणो गजशोणितैः ॥ ५६ ॥ कृतात्रश्वरौडात्माभीमसेनोत्प-
दशतः ॥ व्यायुज्जमानंगदयारिःकुसुधासुभारतः ॥ ५७ ॥ भीमसेनमपश्चामनृत्यत्रमिवशंकरं ॥ यमदण्डोपमाकुर्वीभिडासनिसमखनां ॥ ५८ ॥

रु. ४७.
॥१११॥

अपश्चात्समहाराजरोडीमिश्रसनीगहां॥युमिश्रं केशस आभिःप्रदिश्वारुधरेनव॥६॥पिनाकमिवरुद्रस्यरूद्रस्याभिघ्नतःपशून्॥य
 थापशूनांसंघातंयथापातःप्रकालयेत्॥६॥तथाभीमोगजानीकंगदयापर्यंकालयेत्॥गदयावधमानास्तेमार्गारौश्वसमन्त्रतः॥६॥
 स्वान्पनीकानिभृदन्तःप्राद्वन्कुञ्जरात्तव॥महावातरवाश्रितिविधसिद्धासवारणान्॥६॥अतिष्ठत्समरेभीमःश्मशान्द्रवभूलभूत॥
 ॥२५२६॥॥इतिश्रीमहाभारतेभीमपर्वणोष्ठोत्तमोऽध्यायः॥६॥॥संजयउवाच॥हतेतस्मिन्गजानीकेपुत्रोऽर्योवनस्तवभी
 मसेनंघ्नतेत्येवंसर्वसैन्यान्वचोदयत्॥१॥ततःसर्वाणिसैन्यानिनितवपुत्रस्यशासनात्॥अभ्युदयभीमसेनंनदत्तंभैरवान्रवान्॥२॥
 तंरगौघमपर्यन्तंदेवैरपिसुदुःसहं॥आपतत्तंसुदुष्कारं समुद्रमिवपर्वतः॥३॥रथनागाश्चकलितंशंसुदुभिनादितं॥अनंतरथपादा
 तंरजसासर्वतोद्वतं॥४॥सभीमसेनःसमरेमहोदधिमिवापरं॥सेनासागरमक्षोभ्यंतेनसमवारयत्॥५॥तदाश्चर्यमप्यशामपाण्डवस्य
 महात्मनः॥भीमसेनस्यसमरेराजकर्मणिमानुषं॥६॥उदीर्णान्यार्थिवासर्वास्माभ्यान्तरकुञ्जरात्॥जसंभ्रमंभीमसेनोगदयासमेवास्यत्॥
 ससंवार्धवलौघास्तान्गदयावलिनान्वरः॥अतिष्ठत्तुमुलेभीमोगिरिर्मेरुविवोचतः॥७॥तस्मिन्नुमुलेघोरेरगोपरमदारुणो॥भ्रातर
 श्वैवपुत्रश्चदृष्ट्युग्रश्चपार्षतः॥८॥दौण्डेयाभिमतुश्चशिखण्डीचापराजितः॥नप्राजहन्भीमसेनंभयेजातेमहाबलं॥९॥॥६॥॥३॥

भा. भा.
११२३

ततः सैकायसींगुर्वान्यगृह्यमहतींगरां ॥ अथावन्नाव कान्योधान्दरापाणिारिवात्तकः ॥ १११ ॥ योथयनूरथसुन्दानिवाजिह्मदनिवाजिभिः
व्यवरत्तमरेभीमोयुगात्तेपावकोयथा ॥ ११२ ॥ विनिघ्नस्मरेयोधान्युगात्तेकासवद्विभुः ॥ उरुवेगेनशुक्लनूरथजातानिपाशवः ॥ ११३ ॥
वलानिवसमर्हसुनद्वलीनीवकुञ्जरः ॥ मृदुनूरथेभोरथिनोगजेभोगजंयोधिनः ॥ ११४ ॥ सादिनश्चाश्वएषेयोभूमौवपिपदातिनश
दयाव्यहनसर्धान्वातोहृक्षानिवोजसा ॥ ११५ ॥ भीमसेनामहावाङ्मलवपुत्रस्यवैवले ॥ सारैर्भ्रातृवसामंसैः प्रदिग्धातुविरेगाव ॥ ११६ ॥ अ
दृष्टतमहारौडीगदानागांश्चघतिनी ॥ तत्रतत्रहत्तैश्चापिमनुष्यागजसादिभिः ॥ ११७ ॥ रणाङ्गराजदभवन्मृतोराद्यातसन्निभं ॥ पिनाकमि
वरुडस्थकूडस्थामिधुतपशून् ॥ ११८ ॥ यमदशोषमानुगामिडाशनिसमखनां ॥ दृष्टुभीमसेनस्यरोडीविनैसनीङ्गदां ॥ ११९ ॥ जावि
थतोगदोयस्यकोरवस्यमहात्मनः ॥ वभीरूपमहाघोरंकातस्येवयुगक्षये ॥ १२० ॥ तंतथासहतींसेनांडावयन्नंपुनःपुनः ॥ दृष्टामृत्युमि
वायान्नंसर्वविमनसोभवन् ॥ १२१ ॥ यतोयतः प्रेक्षतेस्मर्गमुद्यमपण्डवः ॥ तेनतेनस्पदीर्यतेसर्वसैन्यानिभारत ॥ १२२ ॥ ग्रसमानमनी
कानिवादितास्यमिवात्तकं ॥ तंतथाभीमकर्माणांप्रगृहीतमहागदं ॥ १२३ ॥ दृष्टाहकोदरंभीष्मःसहसैवसमभ्ययात् ॥ महतारथघोषे
सारथेनादित्यवर्चसा ॥ १२४ ॥ कादयस्सर्ववर्षराघर्यन्यद्वदृष्टिमान् ॥ तमायात्रत्रथादृष्टाव्याजाननविवात्तकं ॥ १२५ ॥ २५ ॥ २५

६३

कुम्भ
११२३

भीष्मं भीमो महाबाहुः प्रतुदीयादमर्षितः ॥ तस्मिन् शरो सात्यकिस्तपसः शनिप्रवरो भ्यपतत्पितामहं ॥ निघ्नन्मित्रान्धरुवाट्टे
 न संकंपयंतस्तव पुत्रसेना ॥ २४ ॥ तं यात्रमश्वैरजतप्रकाशैः स्वान् च पतन्ति शिता सुयुवान् ॥ नाशकुवन्वारयितुं तदानीं सर्वे गणाभा
 रतये तदीयाः ॥ २५ ॥ अविधा दे नंदशभिः पूषकैरलम्बुषोराक्षसोसो तदानीं ॥ शरैश्चतुर्भिः प्रतिविधातश्च न प्राशिनेरभ्यपत इवे
 त ॥ २६ ॥ जन्वागतं हृदि वारं निशम्य मथोरि पूनां परिवर्त्तमानं ॥ प्रावर्त्तयन्तं कुरुपुरुषाश्च पुनः पुनश्च प्रणादन्त मात्रो ॥ २७ ॥ यो धातु
 दीयाः शरवर्षैरवर्षन्मेघायथाभूधरमम्बुवेगैः ॥ नाशकुवन्वारयितुं वरिष्ठं मध्यादिने सूर्यमिवातपन्तं ॥ २८ ॥ नतत्र कश्चिन्नविषत्र
 आशीत् अतैराजनामदत्तस्य पुत्रान् ॥ सखा दानोधनुः प्रवेगं भूरिश्रवा भारत सोमदत्तेः ॥ २९ ॥ दृष्ट्वा रथावापनीयमानान् सत्पुत्र
 यो सात्यकिं यो हृदि मिकत ॥ ३० ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि सात्यकिप्रयारोमे कथ्यते तिस्रोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ संज
 यज्जवाव ॥ ततो भूरिश्रवराजसात्यकिं नवभिः शरैः ॥ अविधा दृशसंक्रुद्धलौत्रैरिव महादिपं ॥ ३२ ॥ कैरवं सात्यकिश्चापिशरैः सन्नत
 पर्वभिः ॥ अवारयदमेयात्मा सर्वतोऽक्षपश्रुतः ॥ ३३ ॥ ततो दुर्योधनो राजा सौदर्यैः परिवारितः ॥ सोमदत्तिरशोयन्तं समन्तात्पर्यवारयेत्
 ॥ ३४ ॥ तथैव पाराडवाः सर्वे सात्यकिं तरसारो ॥ परिवार्य स्थिताः संखे समन्तात्सुमहोजसः ॥ ३५ ॥ भीमसेनसुसंक्रुद्धा गदामुग्रगभारत ॥ ३६ ॥

रघोरनेसाहसैः क्रोधाभयसमन्वितः ॥ तदकलवयुत्रस्तुभीमसेतमहावतं ॥ ८ ॥ विद्याधरविशिखेवलीक्षो कक्षपत्रैः शिलाशितैः ॥
 उर्योधनस्तदाराजभीमसेतमहाहवे ॥ ९ ॥ आजघानोरासकूटोमार्गशोर्वह्निभिः शितैः ॥ ततोभीमोमहाबाहुः स्वरथं मुमहावत ॥ १० ॥
 आरुगोहरथश्रेष्ठं विशोकं चेदमब्रवीत् ॥ एतेमहारथाः सूर्याः धातुराश्वमहावला ॥ ११ ॥ सोमेवभृशसेकूटोहनुमत्पुदितायुधि ॥ एता
 नहंहनिष्यामिपश्यतलेनसंशयः ॥ १२ ॥ तत्मात्ममाश्वानां प्रामेयतः संयुद्धसारथे ॥ एवमुक्तातत्तपार्थस्तवपुत्रेविशामते ॥ १३ ॥
 विद्याधरदशमिलीक्षोः शरैः कनकभूर्वशैः ॥ नन्दकश्चत्रिभिर्वारैः प्रत्यविधालनात्तरे ॥ तनु उर्योधनः यथाविद्याभीममहावतं ॥ त्रि
 भिरभैः सुनिशितैर्विशोकं प्रत्यविधत् ॥ १४ ॥ भीमस्यवरगोराजधनुश्चिह्नेदभासुरं ॥ मुष्टिदेशे शरैः स्त्रीक्षोत्रिभिराजौ हसन्निव ॥
 १५ ॥ भीमस्तुप्रेक्ष्यतारं विशोकं संयुगेतदा ॥ पीडितं विशिखेक्षी सौलवपुत्रेण धनिना ॥ १६ ॥ अमृष्यमानसंकूटो धनुर्द्विबंपरानृष
 पुत्रस्तुतेमहाराजवधार्थं पुरुषवर्धन ॥ १७ ॥ समाधत्तच्च संसद्योक्षुरप्रोपहासिन ॥ तेनचिह्नेदनुपतेमुष्टौ कार्मुकमुत्रमे ॥ १८ ॥ अथा
 स्यतुधनुः छिन्नं पुत्रलेजो धमूर्द्धितः ॥ अन्यकार्मुकमादाय सत्वरं वेगवन्नरं ॥ १९ ॥ संधाय विशिखं घोरं कालमृत्युसमप्रभं ॥ तेना
 जघान स कूटो भीमनं सनात्तरे ॥ २० ॥ सगच्छविद्धो व्यथितः सर्वगात्रैर्वियोगतः ॥ निषसाद रथोपस्थे भूर्छीतानजगामह ॥ २० ॥

सप्तः
 १८१३४

नदृष्ट्या व्यथितं भीममभिमतं पुरोगमा ॥ नामृष्यन्महाभागापारादवानां महारथाः ॥ २१ ॥ ततस्तुतुमुतां वृष्टिं सराणां मुग्रतेजसा ॥
 पातयामासुरव्याघ्राः पुत्रस्य तव भूर्धनि ॥ २२ ॥ प्रतिलम्पततः संज्ञा भीमसेनो महावतः ॥ इर्यो धनं त्रिभिर्विद्धा पुनश्चिवा यपश्चभिः ॥ २३ ॥
 शतपञ्चविंशत्याशौरेर्विवाधपाण्डवः ॥ रुक्मपुंरैर्महेष्वासः सीवो वयया दुरागात् ॥ २४ ॥ प्रत्युद्ययुः ततो भीमं तव पुत्राश्चतुर्दश
 सेनपतिः सुखेन श्रजलसन्धः सुलोचनः ॥ २५ ॥ उग्रो भीमश्चो भीमो वीरवाङ्मुरलो लुपः ॥ इर्मुखो दुष्प्रधर्यश्च वीभत्सुर्विक्त्वः समः ॥ २६ ॥
 ध्विसृजतो व ह्रस्वाणान्कोधसंरक्तोचना ॥ भीमसेनमतिक्रम्य विद्यावुः सहिता भृशं ॥ २७ ॥ पुत्रांस्तु तव संपेक्ष्य भीमसेनो महा
 वतः ॥ मृकनोत्सलिरु-वीरः यशुमधो वक्रो यथा ॥ २८ ॥ अभिपत्य महाबाहुः गरुत्मानिव वेगितः ॥ सेनापतेः क्षुरपेणा शिरश्चिह्ने दपाण्डव
 ॥ २९ ॥ संप्रहृष्टावहृष्टात्मा त्रिभिर्वीराणोर्महा भुजः ॥ जलसंधं विनिर्भिद्य सो न यश्च मसादनं ॥ ३० ॥ सुखेन श्रततो हत्वा प्रेषयामास मृत्यु
 वे ॥ उग्रस्य शिरिरत्नाणां शिरश्चोपमं भुवि ॥ पातयामास भस्मेन फण्डलाभ्यां विप्रषितं ॥ वीरवाङ्मुरसं प्रत्यासाश्च केतुं महारथिं ॥ ३१ ॥
 निवाय समरे भीमः परलोकाय पाण्डवः ॥ भीमं भीमश्चो वीरौ भीमसेनो हसन्निव ॥ ३२ ॥ आतरोरभसौ युद्धे ह्यनयश्च मसादनं ॥ निमा
 य समरे भीमः परलोकाय पाण्डवः ॥ ततः सुलोचनं भीमः क्षुरपेण महामृधे ॥ ३३ ॥ निघतो सर्वसैन्यानाम तपश्च मसादनं ॥ पुत्रालुतवतं

दृष्ट्वा भीमसेनं पराक्रमे ॥ ३४ ॥

मा. भा.
११४

सेषायेन्यभवेत्तत्र ते भीमस्य भयात्रदा ॥ विप्र इतादिशो राजन्वद्व्यमाना महान्मा ॥ ११४ ॥ ततोऽवीर्योऽननवः सर्वानेव महारथान् ॥ स
वभीमेरणे कूटः सर्वानेव महारथान् ॥ ११५ ॥ यथा प्राणान्महावीरान्यथा श्वराश्च सज्जतान् ॥ निपातयत्युग्रधन्वा तं प्रमथीतमाचिरं ॥
॥ ११६ ॥ एवमुक्ता ततः सर्वे धातुराष्टसैनिकाः ॥ अभ्युदयस्तस्य दृष्ट्वा भीमसेनं महाबलं ॥ ११७ ॥ भगदत्तः प्रभिजेन कुञ्जोऽणविशामते ॥ अ
पतत्तत्परातत्र यत्र भीमोऽवस्थितः ॥ ११८ ॥ जापतत्रेव चरणा भीमसेनं शितैर्मुखैः ॥ अदृश्ये समरे चक्रे जीमूत इव भालकरं ॥ ११९ ॥ अ
भिमन्युमुखा लत्रनामृष्यत्र महारथाः ॥ भीमस्योक्ता दनं सख्येऽस्ववाङ्मवत्तमाश्रिताः ॥ १२० ॥ त्रियेनें शरवर्षेण समस्तात्पर्यवारयन् ॥ ग
जं वशरं दृष्ट्वा विभिडले समस्ततः ॥ १२१ ॥ सशस्त्रदृष्ट्वा भिहतसमस्तैर्महारथैः ॥ पाण्ड्वेति षगजो राजत्रानस्त्रिभैः सुतेजने ॥ १२२ ॥
संजातरुविरोत्पीडः प्रेक्षतोऽयो भवउरो ॥ गमस्त्रिभिर्वार्कस्य सस्त्रातो जलदोयथा ॥ १२३ ॥ सवेदितोऽमदप्रविभगदत्तेन वारणाः ॥ अ
भवावततान् सर्वांकातोऽसृष्ट इवात्रकः ॥ १२४ ॥ द्विगुणं जवमास्थाय कभयं श्वररोर्मही ॥ तस्य तत्सु महदुपदृष्ट्वा सर्वे महारथाः ॥ १२५ ॥
अश्वपे मन्यमानाश्च ते विप्रमनसो भवन् ॥ ततस्तु नृपतिः कूटो भीमसेनं लनात्रे ॥ १२६ ॥ आजघान नरव्याघ्रशरेणानतपर्वणा ॥
सेति विद्वो महेश्वरसत्तेन राक्षसमहारथः ॥ १२७ ॥ मूर्ध्नि याभिपरीता स्तोऽजयष्टिं समाश्रितः ॥ तालुभीतान् समालक्ष्य भीमसेनं च मूर्ध्नि ॥ १२८ ॥

सुत
॥ ११४ ॥

ननादवसवन्नादं भगदत्तः प्रतापवान् ॥ ततो घटोत्कचो राजदृष्टा भीमं तथागतं ॥ ५२ ॥ संक्रुद्धो राक्षसो घोरं जत्रैवात्तरधीयते ॥ सकृन्नादा-
रुणं मायां भीरुणां भयवर्दिनीं ॥ ५३ ॥ अदृश्यत निमेषा द्वांघोररूपं समाश्रितः ॥ स्थावतं समासूय्य यं मायामयं कृतं ॥ ५४ ॥ तस्य वानेपि
दिश्रागावभूवुरनुयायिनः ॥ अंजनो वामनश्चैव महापद्मश्च सुप्रभः ॥ ५५ ॥ ततस्तु ते महानागाराक्षसैः समधिष्ठिताः ॥ महाकायास्त्रिधा
राजस्यश्च त्रयोमदं वदुः ॥ ५६ ॥ तेजोवीर्यं बलोपेता महाजवपराक्रमाः ॥ घटोत्कचमुखा त्रगान्येष यानाससंयुगे ॥ ५७ ॥ सगजं भगदत्त-
सुहृन्नकासः परत्नपः ॥ ये वान्ये वेदितानागाराक्षसैः सुमहावतैः ॥ ५८ ॥ परिपेतुः सुसंक्रुद्धोऽथ नुर्दंशान् नुर्दंशं ॥ भगदत्तस्य तं नागं वि-
षारणैः समपीडयन् ॥ ५९ ॥ स्तुषीद्यमानं लैर्जीर्णैर्घटैर्नात्रिशराहतः ॥ अनदत्तु महानादमिं द्वाश्विनिसमन्ततः ॥ ६० ॥ तस्य तं नदतो नादं सु-
घोरं भीमनिखनं ॥ अन्वाभीष्मोऽब्रवीदोरां राजानश्च सुबोधनं ॥ ६१ ॥ एष युद्धातिसंगमे हेंडिम्बेन महात्मना ॥ भगदत्तोर्महद्यासः क-
कुक्षेऽपरिवर्तते ॥ ६२ ॥ राक्षसश्च महाकायः सच राजा निकोपनः ॥ क्रवं संमेतौ समरे कालमृत्युसमावुभौ ॥ ६३ ॥ क्रयते त्वेष दृष्टानोपा-
राडवानां महाखनः ॥ हस्तिनश्चैव सुमहाभीमस्य रुदिनः धनिः ॥ ६४ ॥ तत्र गच्छाममदं वोराजानं परिरक्षितुं ॥ अरक्षमानः समरे क्षिपंश-
णां त्वमोक्षति ॥ ६५ ॥ तत्त्वरत्नं महावीर्यामाविरं कुरुतानघः ॥ महारुर्वर्तते रौद्रः संगमोत्तमहर्षणः ॥ ६६ ॥ ॥ श्रीराम ॥ ॥

भा. भा.
११५

भक्तकुलपुत्रश्चरश्चपुत्रनापतिः॥ युक्तस्वपरिवाराणोक्तुमस्माभिर्युताः॥६॥ भीष्मस्यतस्यतद्वचः श्रुत्वा वारहाजपुरोगमाः॥
सहिताः सर्वराजानोद्गदन्तपरीप्सया॥६॥ उत्रमंजवमास्थाय प्रययुर्ब्रह्मसोभवत्॥ तान्प्रयातासमा लोकयुधिरपुरोगमाः॥६॥
पाश्चात्ताः पारायैः सार्धं पृष्टुतो नुययुः परान्॥ तान्पनीको न्यथा लोकाराक्षसे प्रतापवान्॥७॥ ननादसुमहानादेनादतो न न
स्थत्॥ तस्यापि निनदं श्रुत्वा दृष्टानां गोश्वयुधतः॥७॥ भीष्मः शत्रुतवाभूयो भारहाजमभाषत॥ नचोचते न संयामो हैडिम्बेन दुरा
त्मना॥७॥ वलवीर्यसमाविष्टः ससहायश्च सांपन्नः॥ नैव शक्यो रणे जेतुमपि वगृभूतास्वयं॥७॥ लक्ष्मणप्रहारी वयश्च स्वयं
तदारुणाः॥ पाश्चात्ताः पारायैश्च दिवसं कृतविक्षताः॥७॥ तन्मे नरोचते युद्धं पारायैर्जितकाशिमि॥ युद्धतामवहारोद्यमो यो न
स्मामः परैस्सह॥७॥ पितामहवचः श्रुत्वा तथा वक्तुः प्रहर्षिताः॥ उपायेनापयातास्ते घटोत्कचभयार्दिताः॥७॥ कौरवेषु निवृत्तेषु पारा
यजितशक्तेः॥ सिंहनादमकुर्वन् शंखवेरागुत्तमैः सह॥७॥ एवं तदभवद्युद्धं विवसं भरतर्षभ॥ पारावानां कुरूणाश्च अवेजुतैश्च
घटोत्कचं॥७॥ कौरवानुततल्लूणैः प्रययुः शिविरं त्यक्तं॥ शिडानतानिश्चकाले पारायैः पराजिताः॥७॥ शरविक्षतगात्राश्च पारा
पुत्रा महारथाः॥ युद्धसुमनसो राजनजग्मुश्च शिविरं प्रति॥८॥ पुरस्कृत्य महाराज भीमसेन घटोत्कचौ॥ पूजयन्तो महाराजमुदापर

मया युताः॥८॥

भा. भा.
११५

Centimeter 5 10 15 20 25 30 35 40

विनदो महात्मानः कन्यायज्ञश्च मेदिनी ॥ गहं यज्ञश्च कर्माणि तव पुत्रस्य मारिच ॥ ३ ॥ न दत्ते विविधा दानां तु र्यस्वन विमिश्रितां ॥
 सिंहनादां च कुर्वाणो विमिश्रान् शर्वानि हनैः ॥ ८२ ॥ प्रयाताः शिविरा ये वनिशा काले परत्तपाः ॥ इर्यो धनं लुनृत्यति ईनो भ्रातृवधेन
 व ॥ ८४ ॥ मुद्रु तै विन्नयामास वाघ्य शोक समाकुल ॥ ततः कृत्वा विधिं सर्वं शिविरस्य यथाविधि ॥ ८५ ॥ प्रददौ शोकस तप्तो भ्रातृवस
 न कर्षितः ॥ ८६ ॥ २६४४ ॥ ॥ इति श्री महाभारते भीष्मपर्वणि द्वाविंशति तमोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ भयं मे सुमहज्जालं वि
 श्मयश्चैव संजय ॥ श्रुत्वा पाण्डु कुमारानां कर्म देवैः सुदुष्करं ॥ १ ॥ पुत्राणां च परीभावं श्रुत्वा संजय सर्वशः ॥ चितामि महती भूता
 भीष्मपतिकथं चिति ॥ २ ॥ अर्जुनं विदुः वाक्यानि धृष्टिहृदयं मम ॥ तथा हि दृष्टं ते सर्वं दैवयोगेन संजय ॥ ३ ॥ यत्र भीष्मसुराभीरान्
 तस्त्रज्ञानो वसिष्ठमान् ॥ पाण्डवानां मनीकेषु यो धयत्री प्रहारिणः ॥ ४ ॥ केना वध्या महात्मानः पाण्डोः पुत्रा महावलाः ॥ केन दत्तं वधास्ते
 ते कित्वा ज्ञानं विदन्ति ते ॥ ५ ॥ येन क्षयं न गच्छति दिवितारा गणा इव ॥ पुनः पुनर्न मृष्यामि महतो मे न्यत्र पाण्डवैः ॥ ६ ॥ मयैव दराडः प
 तितो देवात्परमदारुणः ॥ यथा वध्याः पाण्डुसुता यथा वध्याश्च मे सुताः ॥ ७ ॥ एवमे सर्वमावश्वेयथा तत्वेन संजय ॥ नहि पारंप्रप
 श्यामि दुःखस्यास्य कथं चन ॥ ८ ॥ समुद्रस्येव महतो भुजाभ्यां प्रतरं नरः ॥ पुत्राणां वस नं मयैव प्रवृत्तं सुदारुणं ॥ ९ ॥ २६४५ ॥ ३३ ॥

मा. श्री
११५

शातयिष्यति मे पुत्रा नृषा भीमो न संशयः ॥ न पश्या विहितं वारं यो मे रक्षेत्पुत्रानुरो ॥ ११० ॥ कुर्वन् विनाशः समरे पुत्राणां मन संजय ॥ तस्मा
न्नेकाराणं सूतयुक्तं वैदविशेषतः ॥ १११ ॥ पृष्ठतो वै यथा तत्सर्वमावातुमर्हसि ॥ दुर्योधनस्तु यश्च क्रेदं दृष्ट्वा लाञ्छितः सुखानुरो ॥ ११२ ॥ श्री
षडोशी ॥ रूपश्चैव सो वल्लो जय इयं ॥ द्रोणिर्वापि महेष्वासे विकर्णो वामहावसः ॥ ११३ ॥ निश्चयो वापि कलिधातदा ह्यासीत्सहात्मनां
विमुक्षुं महाप्राज्ञममपुत्रे सुसंजय ॥ ११४ ॥ संजय उवाच ॥ शृणु राज नृवीर्यतः श्रुत्वा वै वावधारय ॥ नैव मंत्रकृतं किंचिन्नैव
मर्याता विधा ॥ ११५ ॥ नैव विभीषिकां काचिदाजकुलं निपादवा ॥ अयुश्च त्रयथा न्यायं शक्तिमत्तश्च संयुगे ॥ ११६ ॥ धर्मसास
र्वकार्याणि कीर्तिता दीनि भारत ॥ आरभन्ते सदा पार्थः पार्थयानामहयशः ॥ ११७ ॥ न ते युद्धाभिर्वर्चं नैव धर्मोपितं महावता ॥ स्थि
या परमया युक्ता यतो धर्मलतो जयः ॥ ११८ ॥ तेनावधारणो पार्था जययुक्ताश्च पार्थिव ॥ तव पुत्रा महात्मानः पापेष्वभिरताः सदा ॥ ११९
निष्ठुराहीनकर्माणां तेन हीयन्ति संयुगे ॥ सुवहूनि नृशंसानि पुत्रैस्तव जनेश्वर ॥ १२० ॥ निरुतानीह पारा इतानी वैरिवयथानरैः ॥
सर्वथ तदनादित्य पुत्राणां तव किल्लिखं ॥ १२१ ॥ सापहृवाः सदैवा सन्त्यादवाः पारादुर्ध्वज ॥ नैव तान् चक्रमन्त्रे पुत्रास्तव जनेश्व
र ॥ १२२ ॥ न स्पृष्यस्य सततं क्रियमानस्य कर्मणा ॥ संप्राप्तं सुमहद्योरं फलं किं पाकसन्निभं ॥ १२३ ॥

कृष्ण
११५

ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ

सततुश्वमहाराजसपुत्रःससुहृन्ननः॥तावदुद्यसियडाजन्यार्यमानःसुहृज्जनेः॥२४॥विडरेनाथभीवेराडोरोनवमहा
 त्मना॥वार्यमारोमयावपिनगृहसिमहापते॥२५॥वाकंहितश्रपथावमनःपथमिषोयधं॥पुत्राणांमतमाध्यायमन्य
 सेपाराडवाजितान्॥२६॥भृगुभूयोयथातत्वंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि॥कारणांभरतश्चेष्टपाराडवाणांजयं प्रति॥२७॥तत्रेहंकथयि
 ष्यामि यथाकृतमरिन्दम॥दुर्योधनेनसंपृष्टस्तमर्थं पितामहः॥२८॥दृष्ट्वाभानृनृगोसुर्वाभिर्जितान्सुमहारथान्॥शोक
 संभूहृदयेनिशाकालेसकौरवः॥२९॥पितामहंमहाप्राज्ञंविनयेनोपगम्यह॥यदब्रवीत्सुतस्त्रिसौतमेभृगुजनेश्वर
 ॥३०॥॥दुर्योधनउवाच॥आराधयतं वशत्यश्वरूपोऽङ्गिरालथैवव॥कृतवर्माचहृदिद्व्यःकामोजयसुदणः॥३१॥भूमिश्च
 वाविकर्णश्चभगदत्तश्चदीर्यवान्॥महारथाःसमाख्याताःकुलपुत्रास्तनुत्यजः॥३२॥अयाणामपिलोकानांपर्याप्ताइतिमेमतिः
 पाराडवानांस्तमत्तावन्तिष्ठतिपराक्रमे॥३३॥तत्रमेसंशयोजातस्तन्मानवश्चपृच्छतः॥यंसमाश्रित्यकोत्रियाजयत्यात्मान्य
 देपदे॥३४॥॥भीष्माउवाच॥भृगुराजचक्रोमह्यंयत्नोवक्ष्यामिकौरव॥वज्रशस्त्रमयोक्तोसितवनेतत्त्वयाश्रुतं॥३५॥कित्य
 ॥ < १०१ > तांपाराडवैःसाहसमोभरतसत्तम॥एतेक्षेममहंमतेपृथिव्यालववाविभो॥३६॥ = ॐ ॐ ॐ = ॥

श्री. श्री.
११७

मुख्येमांयुधिर्वीराजभूतनिःसरितःसुखी॥सूहृदक्षययन्सर्वाभ्युदयंश्रपिवाभवान॥३॥नचमेजोशतलातश्रुतवानसिदैयु
रा॥नदिदंसमनुप्राप्तयत्पाराह्ननमनयते॥३०॥यश्चेत्तुरवथत्वेनेषामलिष्टकर्मणां॥तंश्रुणुध्वमहाराजसमकीर्तयःप्रभो॥
३५॥नास्तिलोकेषुतद्भूतंभवितामोभविष्यति॥योजयेत्पाराह्नसर्वाभ्युदयान्शार्ङ्गध्वना॥४०॥यश्चमेकचितंतातमुनिभिर्भवि
तात्मभिः॥युगागागीतंधर्मरुतंश्रुणुध्वयथातथं॥४५॥पुराकितसुराःसर्वेअवययश्चसमागताः॥पितामहमुपासेदुःपर्वतेगंध
मादेन॥४५॥मधेतेषांसमासीनःप्रजापतिरयश्चत॥विमानंजाज्वलद्भासास्थितंप्रवरमखरे॥४५॥यानेनावेत्पतद्ब्रह्माहूत्वाच
नियतान्जलिं॥नमश्चकारहृष्टात्मापुरुषंपरमेश्वरं॥४५॥अवययत्त्वथदेवाश्चदृष्ट्वाब्रह्मानमुत्थितं॥स्थिताःप्राञ्जलयःसर्वेपशं
त्रोमहदभूतं॥४५॥यथावच्चतस्रभ्यर्च्यब्रह्माब्रह्मविदास्वरः॥जगादजगतःश्रष्टापरंपरमधर्मवित॥४५॥विश्वावसुर्विश्वगोविश्वम
र्त्रिःविश्वक्सेवोविकर्माप्रभुश्च॥विश्वेश्वरोवासुदेवोत्तितत्मायोगात्मानंदैतंत्वासुपैमि॥४५॥जयविश्वमहोदेवजयलोकहितेरत
जययोगीश्वरविभोजययोगपरावर॥४५॥पद्मगर्भविशालाक्षसुदुष्यारजयशार्ङ्गधनुर्हर॥जयसर्वगुणोपेतविश्वमूर्तेनिरामय
४५॥विश्वेश्वरमहाबाहोजयलोकार्थतत्पर॥महोरगमहाबाहोहरिकेशविभोजय॥५०॥हरिधामदिशमीसविश्ववासामितावयः॥वा

विष्णु
११७

विष्णु
११७

असंख्येयात्मभावज्ञजयगम्भीरकामद॥अनन्तविदितदुरुनित्यभूतविभावन॥५१॥कृतकार्यकृतप्रज्ञसर्वज्ञविजयाजय॥गु-
ह्यात्मन्मर्त्ययोगानमस्तुत्संभूतसंभव॥५२॥भूतार्थतत्त्वलोकेशजयभूतविभावन॥आत्मयोगेनेमहाभागकंपसंक्षयतत्पर॥५३॥
उक्तावनमनोभावजयवस्त्रजनप्रिय॥निसर्गाहंक्तिनिरतकामेशपरमेश्वर॥५४॥अमृतोद्भवसद्भावमुक्तात्मन्विजयप्रद॥प्रजा-
पतिपतेदेवघननाभमहावत॥५५॥आत्मभूतमहाभागकर्मात्मन्जयसर्वद॥पादौतवधरादेवीदिशोवाङ्मूर्तिर्वंशिरः॥५६॥मूर्ति-
स्त्रेहंसुराःकायश्चक्रादितोवचक्षुषी॥वलंतपश्चसत्यश्चधर्मधर्मोत्तमजंतव॥५७॥तेजोग्निःपवनःश्वासजापलेत्वेदसम्भवाः॥अग्नि-
नौश्रवणौनिर्त्यजिह्वादेवीस्तरुवती॥५८॥वेदाःसंस्कारनिष्ठाहित्वदीयंजगदाश्रितं॥नसंख्यानपरीमानेनतजो नपराक्रमं॥५९॥नवतं
योगयोगेशजानीमहि नसंभवं॥त्वञ्क्तिनिरतादेवनियमैल्लासमाहिताः॥६०॥अर्चयामःसदाविष्णोपरमेशंमहेश्वरं॥सद्योदेव
गन्धर्वायक्षराक्षसघ्नगाः॥६१॥पिशुनामानुषाश्चैवभृगुपक्षिसरीसृपाः॥एवमादिमयामृष्टं पृथिव्यां तत्प्रशादये॥६२॥पद्म-
नाभविशाखाक्षरुष्मदुःखभनाशन॥त्वंगतिःसर्वभूतानां त्वेनेतात्वे जगन्मुखं॥६३॥त्वत्प्रसादेन देवैश्च सुखिणो विदुषः सदा॥पृथिवी-
तिर्भयादेवत्वत्प्रसादात्सदा भवत्॥६४॥तस्माद्भवविशाखाक्षयडुवंशविवर्द्धनः॥धर्मसंस्थापनायैवावशात्पंकुरुमेविमो॥६५॥

श्री-श्री
११९

वासुदेवतेदेतन्नेमयोऽतीतं यथा तथं ॥ सृष्ट्या संकर्षणं देवं स्वयमात्मानमात्मना ॥ ६६ ॥ कृष्णं त्वमात्मना आसीः प्रद्युम्ने वात्ससम्भवं ॥ प्र
द्युम्नाश्चानिरुद्धं त्वयं विदुर्विष्णुमवयं ॥ ६७ ॥ अग्निरुद्धो सृजन्मां वै ब्रह्माणं लोकधारिणं ॥ वासुदेवस्त्वयं सोऽहं त्वयैवास्मि विनिर्मितः ॥
॥ ६८ ॥ विभज्य भागमात्मानं ब्रजमावुषतां विभो ॥ तत्रासुरवधं कृत्वा सर्वलोकसुखाय वै ॥ ६९ ॥ धर्मोऽथाप्ययं प्राप्य योगं प्राप्य सित
त्वत् ॥ त्वां हि ब्रह्मसर्वयो लोके देवाश्चास्मिन् विक्रम ॥ ७० ॥ तैलैः त्वेनामभिर्भक्त्या गायन्ति परमात्मकं ॥ स्थिताश्च सर्वे त्वयि भूतसंघाः कृ
त्वा श्रयं त्वां वरदं सुवाहो ॥ अवादिमध्यान्त्रमपारयोगं लोकस्य सेतुं प्रवदन्ति विप्राः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्म
पर्वणि नृपछित्तमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ भीष्म उवाच ॥ ततस्तु भगवान् देवो लोकानां भीष्मेश्वरः ॥ ब्रह्माणं प्रत्युवाचे दंतिं भगभीरया गिरा ॥
॥ ७४ ॥ विदिने तात योगान्मै सर्वमेतद्यथेक्षितं ॥ तथा तज्जिते तु क्त्वा तत्रैवात्तरधीयते ॥ ७५ ॥ ततो देवर्षिगन्धर्वविस्मयं परमं गतः ॥ कौतूह
लपाः सर्वे पितामहमथाब्रवीत् ॥ ७६ ॥ को यो च यं भगवता प्रणम्य विनयादिभो ॥ वाग्भिः क्लृप्तो वरिष्ठाभिः श्रोतुमिच्छामतं वयं ॥ ७७ ॥ स
वमुक्त्वा भगवान्प्रत्युवाच पितामहः ॥ देवदेवर्षिगन्धर्वान्मर्षां मधुरया गिरा ॥ ७८ ॥ यत्तत्परं भविष्यत्प्रभविताय च यत्परं ॥ भूतात्मासः
प्रभुश्चैव ब्रह्मयज्ञपरं पदं ॥ ७९ ॥ ततोऽस्मिन् कृतसम्वादः प्रशन्नेन सुरैर्बभौ ॥ जगते नु गृहार्थाय यावितो मे जगत्पतिः ॥ ८० ॥ ८१ ॥

कृष्णः
११९

centimeter 5

10

15

20

25

30

35

40

मानुषं लोकमातिष्ठ वासुदेव इति श्रुतः ॥ असुराणां वधार्थाय संभवस्त्वमहीतज्ञे ॥ ८ ॥ सङ्गमे निहतायेते दैत्यदानवराक्षसाः ॥
 त इमे नृषु संभूता घोररूपा महावलाः ॥ ९ ॥ तेषां विधार्थं भगवान्नरेण सहितो वली ॥ मानुषीं योनिमास्थाय परिष्यति महीतले ॥ १० ॥
 नरनारायणौ यौतौ पुराणाद्विष्णुसूत्रमो ॥ सहितौ मानुषलोके संभूतावमित्युतौ ॥ ११ ॥ अजे यो हिरण्यो यौतौ स मेतावमरैरपि ॥ सु
 दान्तैर्न जज्ञान्न नरनारायणाद्विष्णु ॥ १२ ॥ यस्याहमात्मजः पुत्रः सर्वस्य जगतः पतिः ॥ वासुदेवोर्बनीयो नः सर्वलोकमहेश्वरः ॥ १३ ॥
 तथामनुष्यो यमिति कदचित्सुरसत्तमाः ॥ नावशेयो महावीर्यः शंखचक्रगदाधरः ॥ १४ ॥ एतत्परमकं गुह्यमेतत्परमकं यदे ॥ एतत्
 रमकं ब्रह्म एतत्परमकं यज्ञः ॥ १५ ॥ एतदक्षरमव्यक्तमेतच्छब्दमेव च ॥ यत्र त्पुरुषसंज्ञमेव गीयते ज्ञायते न च ॥ १६ ॥ एतत्पर
 मकं तेज एतत्परमं सुखं ॥ एतत्परमकं सत्यं कीर्तितं विश्वकर्मणा ॥ १७ ॥ तस्मात्पुरासुरैः सर्वैः सैर्देवा मितविक्रमः ॥ नावशेयो वा
 सुदेवो मानुषो यमिति प्रभो ॥ १८ ॥ यश्च मानुषमात्रो यमिति ब्रूयात्स मंदधीः ॥ हृद्यैकेशमविज्ञानात्तमाहुः पुरुषात्तमं ॥ १९ ॥ यो
 योगिनं महात्मानं प्रतिष्ठं मानुषीतनुं ॥ अवमन्येद्वासुदेवं तमाहुः क्षामसंजनाः ॥ २० ॥ देवं वराचरात्मानं श्रीवत्सकं सुवर्चसं ॥ पद्म
 नाभं न ज्ञातितमाहुः क्षामसंजनाः ॥ २१ ॥ किरीटकोलुभधरं मित्राणामभयंकरं ॥ अवज्ञासहात्मानं घोरं तमसिमञ्जलिः ॥ २२ ॥

भा. भा.
११५

एवंविदितातत्त्वार्थं लोकानामीश्वरेश्वरः॥ वासुदेवो नमस्कृत्य सर्वलोकेः सुरोत्तमः॥ १२३॥ एवमुक्त्वा स भगवान् सर्वदेवगणां पुरा
विमृज्य सर्वभूतानि जगाम भवन्तं चक्रे॥ १२४॥ ततो देवाः सगंधर्वा मुनयो फारसोऽपि च॥ कथां तां ब्रह्मराणां गीतां श्रुत्वा पीता दिवं य
युः॥ १२५॥ एवं श्रुतं मया तात त्रयीणां भावितात्मना॥ वासुदेवं कथयतां स भवाये पुरातनं॥ १२६॥ जामदग्न्यायामास्य मार्कण्डेयस्य
धीमतः॥ वासनारदयोऽपि श्रुतं श्रुतविशारदः॥ १२७॥ स तमर्थं विज्ञाय श्रुत्वा च पुनमुवाच॥ वासुदेवं महात्मानं लोकानामीश्वरं
प्रभुं॥ १२८॥ यस्यादात्मजो ब्रह्मसर्वस्य जगतः पिता॥ कथं न वासुदेवो यमवशेऽस्मै श्रमानवैः॥ १२९॥ वारितोऽसि पुरा तात त्रिभिर्भो
वितात्मभिः॥ मागध संयुगं तेन वासुदेवेन धविना॥ १३०॥ पाण्डवैः सा दुर्मिति वतश्च मोहाजवुधसे॥ मये त्वाराक्ष संक्रूरं तथा वासितमो
हतः॥ १३१॥ तस्माद्विषसि गोविन्द पाण्डवश्च धनञ्जयं॥ नरनारायणौ देवौ को नो द्विष्याद्विमानवः॥ १३२॥ तस्माद्भुवि मिते राजने सोऽसौ शाश्व
तोऽव्ययः॥ सर्वलोकमयोनित्यः शास्त्राधारी धरोऽक्रवः॥ १३३॥ लोकाभारयते यस्त्रीश्वरावरगुरुः प्रभुः॥ यो ह्यजयश्च जेता च सर्वप्रकृतिरीश्व
रः॥ १३४॥ रातन्त्रमयो ह्येव तन्मोराजविवर्जितः॥ यतः कृष्णः सतो धर्मो यतो धर्मस्ततो जयः॥ १३५॥ तस्य माहात्म्ययोगेन योगेनात्ममयेन व
धताः पाण्डुसुताराज नृजयश्चैवां भविष्यति॥ १३६॥ श्रेयो युक्तां सदा बुद्धिं पाण्डवानां ददाति यः॥ वरं वापि रणे नित्यं भये भयश्चापि रक्षति॥ १३७॥

कृष्णः
११५

स एव शाश्वतो देवः सर्वभूतमयः शिवः ॥ वासुदेव इति प्रोक्तो यस्मात्वं परिपृक्षसि ॥ ३८ ॥ ब्राह्मणोः क्षत्रिये वैश्यैः शूद्रैश्च कृतलक्षणैः ॥
 सेव्यो ते सर्वतः श्रेयानि तपयुक्तैः स्वकर्मभिः ॥ ३९ ॥ दापरस्य युगस्य त्रिआदौ कलियुगस्य च ॥ सात्वतं विधिमास्थाय गीतः संकर्मणो नयः ॥ ४० ॥
 स एव मन्त्रोऽसुरसर्वलोकं समुद्रकक्षात्तरिताः पुरीश्च ॥ युगे युगे मानुषवैव वासं पुनः पुनस्तज्जते विश्वकर्मा ॥ ४१ ॥ २०५६ ॥ इति श्री
 महाभारते भीष्मपर्वणि चतुष्टयितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ इत्युधन उवाच ॥ वासुदेवो महाभूतः सर्वलोकेषु कथ्यते ॥ तस्यागमं प्रतिष्ठा
 श्रुत्वा तु मिथे पितामह ॥ १ ॥ ॥ भीष्म उवाच ॥ वासुदेवो महाभूतः सर्वदेवतदेवतं ॥ न परं पुराणं शिवाद्वा दृश्यते भरतर्षभ ॥ २ ॥ मार्कण्डे
 यश्च गोविन्दे कथयत्युतं भरत ॥ सर्वभूतनिभूतात्मा महात्मा पुरुषोऽव्ययः ॥ ३ ॥ अपि वा युश्च तेजश्च त्रयमेतदकल्पयेत् ॥ अदृष्टा
 पृथिवी देवः सर्वलोकेभ्यः प्रभुः ॥ ४ ॥ अप्सुर्कः शयनं च क्रेमहात्मा पुरुषोऽतः ॥ सर्वनेजो मयो देवो योगाश्रेष्ठा बभूव ह ॥ ५ ॥ सुखतः सोऽ
 षि मम जन्तव आणा वायु मे यासृजन् ॥ सरस्वतीश्च वासुदेवो महावतः ॥ ६ ॥ एवं लोकास्तु सर्वादि देवाः सृष्टिगणैः सह ॥ विधानं देवतु
 त्तु च प्रजानां प्रभवोऽव्ययः ॥ ७ ॥ एष धर्मश्च धर्मात्मा वरदः सर्वकामदः ॥ एष कर्ता च कार्यश्च पूर्वदेव त्वयं प्रभुः ॥ ८ ॥ भूतं भवं भविष्यं
 च पूर्वमेतदकल्पयेत् ॥ उभे सन्धेदिशः त्वय नित्यमश्रजनाईनः ॥ ९ ॥ ऋषिंश्चैव वगो विन्दस्व त्वयैवाय कल्पयेत् ॥ प्रजापतिश्च श्रद्धा

रिवरः प्रभुः व्ययः ॥ १० ॥

भा. भा.
१२०

अजयं सर्वभूतानां सकर्षणमकल्पयत् ॥ शेषं वाक्यं यदेव मननमिति यं विदुः ॥ ११९ ॥ यो धारयति भूतानि धरा श्रेमांसपर्वतां ॥ व्या
नयोगेन विषाश्वतं वदति महोजसः ॥ १२० ॥ कर्णोऽत्रो तोऽवश्चापि मधुना मम हो जसं ॥ तमुपमुगकर्णारा मुया बुद्धिं समाश्रितं ॥ १२१ ॥ अ
ह्मणोऽपि वितं यात्रिं जघान पुरुषो ज्ञमः ॥ तस्य तात वधा देवाः सविदानवमानवाः ॥ १२२ ॥ मधुसूदनमित्याहुः सविश्च जनाईनं ॥ वराहश्चैव
सिंहश्च त्रिविक्रमगतिः प्रभुः ॥ १२३ ॥ एष मातापिता चैव सर्वेषां प्राणिनां हरिः ॥ परं हि पुरांडरीकाश्चानभूतं न भविष्यति ॥ १२४ ॥ मुखेनो जन
यदि प्राग्वाङ्मयांश्च त्रियांस्तथा ॥ वैश्वाश्यायु रतो राजन् भूडापादान् तथैव च ॥ १२५ ॥ तपसानियतो देवो निधानं सर्वदेहिनां ॥ ब्रह्मभू
ताममावाशं पूर्णिमाशं तथैव च ॥ १२६ ॥ योगभूतां परिचरन् केशवं भरुदाभुयात् ॥ केशवः परमं तेजः सर्वभूतजगत्पतिः ॥ १२७ ॥ स
वसाहुर्हृषीकेशं मुनयो वै नराधिप ॥ एवमेतं विजानीयादविश्वेऽपि तरंगुरं ॥ १२८ ॥ हृद्यो यस्य प्रसीदत लोकास्तेनाक्षयजिताः ॥
यश्चैव न भयस्थाने केशवं शरणां व्रजेत् ॥ १२९ ॥ सदानरः पठेत् श्रेष्ठं स्वस्तिमान् स सुखी भवेत् ॥ ये च कृष्णं प्रपश्यन्ते ते मुख्यस्तिमानवाः ॥ १३० ॥
भये महति मग्नाश्च त्रितितितं जनाईनः ॥ एवं युधिष्ठिरो ज्ञाता यथा तथेन भारत ॥ १३१ ॥ सर्वान् तन्नामहाभागं केशवं जगदीश्वरं ॥ प्रपन्नः
शरनं राजन् योगीनां मीश्वरं प्रभुं ॥ १३२ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि पञ्चविंशतिसोऽध्यायः ॥ १३३ ॥ ॥ भीष्म उवाच ॥

कृतं
१३०

भृशवेदं महाराज वरुणभूतं त्वं मम ॥ महर्षिभिश्च देवैश्च यः पुरा कथितो भुवि ॥ १ ॥ साध्यानामपि देवानां देवदेवेश्वरः प्रभुः ॥ लोकमा
 वतभावश्च श्रुतितां नारदो ब्रवीत् ॥ भूतं भवं भविष्यश्च मार्कण्डेयोत्पुत्रावह ॥ यज्ञानां चैव यज्ञं तां तपश्च तपसामपि ॥ २ ॥ देवानामपि दे
 वश्च त्वामहं भगवान्भृगुः ॥ पुराणं वैवर्ण्यं विष्णोरूपं तवेति च ॥ ३ ॥ वासुदेवो वसुदेवश्च कृष्णः स्थापयिता तथा ॥ देवदेवो सिंहे वा
 नां श्रुतिद्वैपायनो ब्रवीत् ॥ ४ ॥ पूर्वप्रजापतेः सर्गो दक्षमातुः प्रजापतिः ॥ अष्टासंख्यं भूतानां संहिराह्वयथा ब्रवीत् ॥ ५ ॥ अवकंते श
 रीरस्थं व्यक्तं ते मनसि स्थितं ॥ देववाक्यं भवांश्चेति देवतास्तु सितो ब्रवीत् ॥ ६ ॥ शिरसांते दिवं प्राप्सं वाङ्मनां पृथिवीं कृता ॥ जथारंते त्र
 यो लोकाः पुरुषेण सनातनं ॥ ७ ॥ एवं त्वामभिजानन्ति तपसा भवितानराः ॥ आत्मदर्शनं तद्गानामृषीणां मृषिसत्तम ॥ ८ ॥ राजर्षीणां
 मुदाराणां मोहं वेद्यनिवर्तिनां ॥ सर्वधर्मप्रधानानां त्वंगतिर्मधुसूदन ॥ ९ ॥ एष ते विस्तरात्तात्पर्यं शेषश्च प्रकीर्तितः ॥ केशवस्य य
 था तत्सु प्रीतो भज केशव ॥ १० ॥ संजय उवाच ॥ पुराणं श्रुत्वा तदा ब्रूयात् महाराज सुत त्वव ॥ केशवे वक्रमेने स पाण्डवांश्च महारथा
 न ॥ ११ ॥ तमववीक्ष महाराज भीष्मः शान्तनवः पुनः ॥ माहात्म्यं ते श्रुतं राज केशव त्वमहात्मनः ॥ १२ ॥ नारद उवाच ॥ यथा त्वं यत्मा त्वं परिपृच्छ
 सि ॥ यदर्थं नृषु संभूतो नरनारायणोऽयम् ॥ १३ ॥ अवधौ च यथा वीरौ संयुगेऽपराजितौ ॥ यथा वपाण्डवाराजन्त्रयध्यायुधिकल्पित ॥ १४ ॥

श्री. श्री.
१२९१

प्रतिमानि दृढं कृष्णः पाराडवेयु यशस्विषु ॥ तत्सा कुर्वीमिराजे उशमो भवतु पाराडवे ॥ १२९१ ॥ दृष्टिर्वी भुक्त्व सहितो ब्राह्मिर्वलिभि
र्वशी ॥ १२९१ ॥ नरनारायणो देवावेव ज्ञायविने क्षसि ॥ एवमुक्ता तव पिता नृभीमासी दिशोपते ॥ वयशर्जयधराजानं भवतश्च विवे
शह ॥ १२९१ ॥ राजापि हि विरं प्रायात् प्रणि प्रत्यमहात्मने ॥ शिरेष्वशयने श्रुते तं रात्रि भरतर्षभ ॥ १२९१ ॥ २०६९ ॥ ॥ इति श्रीमहा
भारते भीष्मापर्वणि षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ युधिष्ठिरायाश्च सर्वं यो मुदिने वदिवाकरे ॥ उभे सेने महाराज युष्मा
येव समीयतुः ॥ अभ्यावश्च संक्रुद्धाः परस्परं निगीषवः ॥ १२९१ ॥ ते सर्वे सहिता युद्धे समलोका परस्परं ॥ पाराडवा धार्तराष्ट्राश्च राजदुर्मन्त्रि
तेतव ॥ बृहद्वीर्यसूयसन्नः संप्रहृष्टाः प्रहरीणाः ॥ १२९१ ॥ असह्यसकलं बृहद्वीर्यो राजसूयसन्नः ॥ तथैव पाराडवाराज नरक्षन् बृहमा
त्मनः ॥ १२९१ ॥ सतिर्यथोरथादीकैः पिता देवव्रतस्तव ॥ महतारथवंशेन संवृत्तोरथिनां वरः ॥ १२९१ ॥ इतरेवाश्च युः सर्वे यथास्थानमवस्थिता
रथिनः पत्नयश्चैव दक्षिणः सादिनस्तथा ॥ १२९१ ॥ तान् दृष्ट्वा प्रोद्यतांस्तं पाराडवाश्च यशस्विनः ॥ १२९१ ॥ इपेनेन बृहद्वीर्येन तेनाज्जयेन संयुगे
॥ १२९१ ॥ असो भतमुखे तस्य भीमसेनो महावहः ॥ नेत्रे शिखराधि दुर्धर्षो दृष्ट्युन्नेतश्च पार्यतः ॥ १२९१ ॥ शीर्षतस्या भवद्वीरः सात्यकिः सत्यवि
क्रमः ॥ विधुचनः शिखरं पार्थो गीवायामभवत्तदा ॥ १२९१ ॥ अक्षो हिरण्यवपाश्चाहो वासपक्षे भवत्तदा ॥ महात्मा दुपदः श्रीमान्सहपुत्रेण सं

श्री.
१२९१

दक्षिणास्याभवत्तक्षः कैकेयो ह्येहिनीपतिः ॥ यष्टतोडोपदेयाश्चसौभडंथापिवीर्यवान् ॥ ११ ॥ पृष्ठे समभवत्कीमान्स्वयंराजायुषिष्ठि
 रः ॥ धातृभांसहितोवीरोयमाभांवाहविक्रमः ॥ १२ ॥ प्रविश्यतुरगोभीमोमकरं सुखतस्तदा ॥ भीष्ममासाश्रयं गामिच्छादयामाससायकैः ॥ १३ ॥
 ततोभीष्ममहास्त्राणिपातयामासवीर्यवान् ॥ मोहयन्पराण्डुपुत्राणाव्यूढं सैन्यं महाहवे ॥ १४ ॥ संमुख्यतितदासैन्यं त्वरमानो धनत्रयः ॥ भी
 षंशरसहस्रेण विबाधररामूर्धनि ॥ १५ ॥ प्रतिस्थायवास्त्राणि भीष्ममुक्तानिसंयुगे ॥ स्वेनानीकेन हृष्टेन युद्धाय समवस्थितः ॥ १६ ॥
 ततोऽुर्योधनो राजा भारद्वाजमभाषतः ॥ पूर्वदृष्ट्वा वधंधोरं वत्सपतीनाम्बरः ॥ १७ ॥ प्रातृणाश्च वलं संखेत्वरमानो महारथः ॥ आचार्य
 शततं त्वंहिहितकामो ममानघः ॥ १८ ॥ वयं हि त्वांसमासाद्य भीष्मं वैवपितामहं ॥ देवानपि रगोजेतुं प्रार्थयामोन संशयः ॥ १९ ॥ किमुपाए
 सुतान्युद्धेहीनवीर्यपराक्रमान् ॥ स तथा कुरुमडनेयथावधत्तिपाण्डवाः ॥ २० ॥ एवमुक्त्वतोडोराहवपुत्रेण संयुगे ॥ अभिनत्याए
 वानीकं प्रेक्षमानस्य सायकैः ॥ २१ ॥ सात्यकिश्च ततोडोरांवारयामास भारत ॥ ततः प्रवृत्ते युद्धं घोररूपं भयानकं ॥ २२ ॥ शौनेयमुततः कू
 षो भारद्वाजे प्रतापवान् ॥ अविधादशभिर्घोरैर्जत्रूदेहो सहजिवः ॥ २३ ॥ भीमसेनस्ततः कूषो भारद्वाजमविधत् ॥ संरक्षसात्यकीं राज
 ङोराहस्यभृताम्बरः ॥ २४ ॥ ततोडोराश्च भीष्मश्च तथा शल्यश्च मरिच ॥ भीमसेनं रगो कूषं दद्यात्त्रिकिरे शरैः ॥ २५ ॥ ॥ श्रीरामः ॥

ततोभिप्रनुःसकृद्दोषोपदेयाश्चभरिषः॥विष्यधुर्निशितैर्धारोःसर्वास्तानुद्यतायुधान्॥२४॥
 वलौ॥प्रत्युद्ययैशिवराधिवभहेष्वासोमहाह्वे॥२५॥प्रगृह्यबलवैर्येणधनुर्जलदीनेह्वने॥अभ्यवर्षह्वरेतूणीच्छादयानेदिवाकर
 ॥२६॥शिवखण्डिनंतथासाद्यभरतानां पितामहः॥अवशस्यत्तसंजुमेह्रीत्वंतास्यानुसंस्मरन्॥२७॥ततोद्रोणोमहाराजअभ्युदवतमं
 रणो॥२८॥क्षमानह्मसभीष्मंतवपुत्रेणवेदितः॥२९॥शिवराधितुसमासाद्यद्रोणंसंस्त्रभृतान्परं॥अवर्जयतसंत्रलोयुगात्राग्निमिवोल्ब
 नं॥३०॥ततोवल्लभमहतापुत्रस्त्वविशाम्यते॥जुगोपभीष्ममासाद्यपार्थयानोमहद्यशः॥३१॥तथैवपाण्डवाराजपुरस्कृत्यधनंजयं॥
 भीष्ममेवाभ्यवर्ततजयैरुत्थादृढास्वति॥३२॥तद्युद्धमद्यद्वारंदेवानांदानवैरिव॥जयमासंततोसंख्येयशश्वसुमहाकुत॥३३॥२८३
 श्तिर्धर्ममहाभारतेभीष्मपर्वणिसप्तयष्टीतितमोध्यायः॥३४॥॥सञ्जयउवाच॥अकरोजुमुलंयुद्धंभीष्मःशान्तनवबलदा॥भीमसेनभया
 दिहमेतन्पात्तारयितुंतव॥३५॥पूर्वाकैतन्महारौद्रंराजांयुद्धमवर्ततः॥कुरुणांपाण्डवानाश्चमुख्यभूरविनाशनं॥३६॥तस्मिन्माकुलसञ्जा
 मेवर्तमानेमहामये॥अभवतुमुलःशुद्धःसंस्तुशनागनंमहत्॥३७॥नदद्भिश्चमहानागैर्दंष्ट्रमानैश्चवाजिभिः॥शरीशांतनिनादैश्चतु
 मुलैस्समपद्यत॥३८॥युयुत्सवलेविकात्रविजयायमहावहाः॥अनोन्यमभिगर्जन्तौगोष्ठेषुदृष्ट्वाभाइव॥३९॥ॐ॥ॐ॥ॐ॥ॐ॥ॐ॥

॥१२२॥

शिरसां प्रात्यमानानां समरेति शितैः शरैः ॥ असह्यि रिकाशेव भूवभरतर्षभ ॥ ६ ॥ कुराडलोष्णीयधारी निजातरूपोज्ज्वलानि
 व ॥ परितानि वदृष्टे शिरांसि भरतर्षभ ॥ ७ ॥ विशिखोत्थितैर्गात्रैः शिरांभिरसकुराडलैः ॥ सहसा भरगोश्रान्ते भरेण कदिता म
 ही ॥ ८ ॥ कवचोपरितैर्गात्रैः हस्तैश्च समलं हनैः ॥ मुलैश्च चन्द्रसंकाशैरक्तान्नयनैः शुभैः ॥ ९ ॥ गजवाजिभनुषानां सर्वगात्रैश्च रूप
 ते ॥ आसीत्सर्वासमाकीर्णामुहूर्तेन वसुधरा ॥ १० ॥ जोमेधैश्च तुमुलैः शखयिद्युत्प्रकाशिभिः ॥ आयुधानां च निर्घोषः क्षतयितुः समो भ
 वत् ॥ ११ ॥ ससंप्रहारस्तुमुलः कटुकः शोणितोदकः ॥ प्रावर्तत कुरूणाश्च पाण्डवानाश्च भारत ॥ १२ ॥ तस्मिन्महाभये घोरं तुमुले तोमहर्ष
 रां ॥ यद्युः सारवर्षाणि क्षत्रिया युद्ध उर्मदः ॥ १३ ॥ प्राकोशकुञ्जराश्चात्र शरवर्षप्रपीडिताः ॥ तावकानां परेखाश्च संयुगे भरतोत्तमा ॥ १४
 संस्थानां नृवीराणां वीराणां मीतते जसां ॥ धनुर्जाललघोघेन न प्राशायत किञ्चन ॥ १५ ॥ उग्रितेषु कवचेषु सर्वतः शोणितोदके ॥ स
 मरेपर्यं वावन्न नृपार्षिषु वदोद्यताः ॥ १६ ॥ शरशक्तिगताभिश्च खड्गैश्चामितते जसः ॥ निजघ्नुः समरे न्योन्यं भूराः परिघवाहवः ॥ १७ ॥
 वभुमुः कुञ्जराश्चात्र शरैर्विह्वलानि रंक्षुः ॥ अश्वाश्च पर्यवावन्न हतारो हादिशोदश ॥ १८ ॥ उत्पत्य निपतंत्य न्येशरघातप्रपीडिताः ॥
 तावकानां परेखाश्च योधानां भरतर्षभ ॥ १९ ॥ वाङ्मणामुन्नमाङ्गानां कर्मकानां नु भारत ॥ गदानां परिधानाश्च हत्तानां चोरुभिः सह ॥ २० ॥

भा.भी.
१२३॥

पादनाभूषणानां च केयूराणां च सर्वशः ॥ राश्याश्च दृश्यन्ते भीष्माभीमसमागमे ॥ १॥ अश्वानां दुःश्रानां च रथानां च निर्वर्ति
नां ॥ संघाताश्च पृथक् पृथक् तत्र तत्र विशास्यते ॥ २॥ गदाभिरसिन्धुः प्रोसेवारौ च ततः पर्वभिः ॥ ३॥ जघ्नुः परस्परं तत्र क्षत्रियाः कातवोदि
ताः ॥ ४॥ अपरे वाहुभिर्विरिनियुद्ध कुशलायुधिः ॥ वज्रवासससज्जन आयसैः परिघैरिव ॥ ५॥ मुष्टिभिर्जीवुभिश्चैव तलैश्च
यिविशस्यते ॥ अन्यान्यं जघ्निरे वीरास्त्वावकाः पाण्डवै सह ॥ ६॥ यतितैः पात्यमानैश्च विवेष्टुर्निश्चभूतले ॥ घोरमायो धनं यज्ञे
तव तत्र नरेश्वर ॥ ७॥ विरथारथिनश्चात्र निस्त्रिंशदाधिरिगाः ॥ अन्यान्यमभ्यधावन्नपरस्परवधैरिगाः ॥ ८॥ ततोऽप्युधनो
राजा कलिर्जैर्षकुभिर्हतः ॥ पुरस्कृत्यारौ भीष्मं पाण्डवानभ्यवर्त्तत ॥ ९॥ तथैव पाण्डवाः सर्वे धरि वार्यस्वकोदरं ॥ भीष्ममे
वाडवन्कुक्षारणो रम्भसवाहनाः ॥ १०॥ १२५२ ॥ ॥ अने श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि अष्टाष्टितमोऽध्यायः ॥ १२५॥ ॥ संजय उ
वाच ॥ दृष्ट्वा भीष्मरासं युक्तां तृणान् शृणुष्विदं वान् ॥ समवावतगास्ते यमुद्यतास्त्रोधनं जय ॥ १॥ पाञ्चजन्यनिर्घोषं धनुषो
गाणि विसृज्य ॥ ध्वजं वदद्व्यापार्यस्य सर्वान्नो भयमाविशत् ॥ २॥ सिंहलाङ्गलमाकाशे ज्वलन्तमिव पर्वतं ॥ असंजयमानं हृत्सुध
मरमिभिवोद्यतं ॥ ३॥ वज्रवर्णाश्चक्रिन् च दिव्यं वानरलक्षणां ॥ अपरुणममहाराज ध्वजं गारुडवन्धनः ॥ ४॥ — (९) — ॥

॥ १२५ ॥

विद्युतं मेघमध्यस्थं भ्राजमानमिमान्वरे ॥ दृष्टुर्गोपितं यो वारुणमृष्टं महामृदे ॥ १४ ॥ आसुखममृशं वास्यशं क्रुत्येवाभिगर्ज
तः ॥ स्त्रुघोरं तस्योः शर्पं निघ्नतलववाहिनीं ॥ १५ ॥ दण्डवातामसमेघः सविद्युत्तनयिनुमान् ॥ दिशः संजावयामास शरवर्षैः सम
न्ततः ॥ १६ ॥ अमवावतगाक्षेयं मेरुवालो धनं जयः ॥ दिशं प्राची प्रतोषीं च न जानीमो स्वमेहिताः ॥ १७ ॥ कान्दिभूताः शत्रुपत्राहताश्चाह
तचेतसः ॥ अन्योग्रमभिसंक्षिप्य यो धाले भरतर्वभ ॥ १८ ॥ भीष्ममेवाभ्यलीयन् सहसर्षलवात्मजैः ॥ तेषामार्ता यशामभूतभीष्मशा
न्ननवारणो ॥ १९ ॥ समुत्पत्तिविज्वारथेभ्योरधिगता ॥ सादिनश्चाश्वपृष्टेभ्यो भूमेऽपि पदातयः ॥ २० ॥ कृत्वा गण्डिवनिर्घोषं वि
सृजितमिवाशनेः ॥ सर्वसैन्यानि भूतानि व्यपलीयन् नारत ॥ २१ ॥ अथ काश्वोजैरधर्महृद्भिः शीघ्रगामिभिः ॥ गोपानां वज्रसाह
स्त्रवतैर्गोपजनेर्हतः ॥ २२ ॥ मण्डसौवीरगाधोरैस्त्रिगर्जैश्च विशम्पते ॥ सर्वकालिकमुषैश्च कालिकविपतिः सह ॥ २३ ॥ नारायण
गोपाश्च दुःशासनपुरःसराः ॥ जयदथश्च नृपतिः सहितः सर्ववाजिभिः ॥ २४ ॥ हयारोहवर्गैश्चैव तव पुत्रेण बोदिता ॥ चतुर्दशस
हस्राणि शोवतं पथं वारयन् ॥ २५ ॥ ततस्ते सहिताः सर्वैर्विभक्तैश्च वाहना ॥ पण्डितैः समैरजगुल्लोवकान् भरतर्वभ ॥ २६ ॥ रथिभि
र्घोरैरौरभैः पादोत्थैश्च समीरितं ॥ घोरमायो धनं यज्ञं महाप्रसहं शरजः ॥ २७ ॥ तेषामप्रासना वगजान् चरथयोधिनां ॥ वलेन महता

भयः समसर्वत्रिगर्जितः ॥ २८ ॥

आवत्तः पाणि राजन भामसेनेन सैन्धवः ॥ अजातशत्रुर्मद्राणां भूषणेन यशस्विना ॥ १२० ॥ सहपुत्रः सहमातुः सह्येन समसज्ज-
 तः ॥ विकर्णः सहदेवेन विव्रसेनः शिरसि डिना ॥ १२१ ॥ मत्स्यो दुर्योधनं जग्मुः शकुनिं विशाग्रेतः ॥ उपदेशे कितानं वसात्यकिश्च महारथः
 ॥ १२२ ॥ डोरोन समसज्जः सपुत्रेण महामता ॥ रूपश्च कृतवर्मा च दृष्टुं केतुमभिद्रुतौ ॥ १२३ ॥ सर्वं प्रजिताश्चानि श्रौतं नागरथानि
 च ॥ समसज्जः सद्यो नितत्र तत्र समन्ततः ॥ १२४ ॥ निरर्धे विद्युत्तलो जदि शश्वरजसा हता ॥ पादुरासन्महोत्काश्च सनिर्घाता विशाग्रेतौ ॥ १२५ ॥
 प्रादुर्वभौ महाबात पाण्डुः वार्थं पृष्ठातः ॥ नभस्य त्रिदं सूर्यः सैनेन रजसा हतः ॥ १२६ ॥ प्रमोहः सर्वभूतानामतीनामतीव समपद्यतः ॥ रज-
 सावपि भूतानामखजाते अयुः सतां ॥ १२७ ॥ वीरवाकु विसृष्टानां सर्वावरणाभेदिना ॥ संक्रादः सरजाह्वानामतीव लम्पद्यतः ॥ १२८ ॥ प्र-
 काशश्च कुराकाशं मुद्यतानि भुजोत्तमे ॥ नक्षत्रविमला भविशश्च शिरस्कृज्जालवृत्तानि च ॥ १२९ ॥ संपेतुर्दिक्षु सर्वा सुचर्मणिभ-
 रतर्षभा ॥ सूर्यवर्गोऽनिस्त्रिंशैः पात्यनामनि सर्वराः ॥ १३० ॥ दिक्षुः सर्वाः स्वदृश्यन्ते शराराणि शिरांसि च ॥ भगवन्नाश्र्वीनीडाश्च निपा-
 नितमहाश्वा ॥ १३१ ॥ हताश्वाः पृथिवीं जग्मुः लत्रतत्र महारथाः ॥ परिपेतुर्हं यास्त्रकेनिकृत्वा कृतवराः ॥ १३२ ॥ रथविपीरकर्वलो हतेषु
 स्थयो विषु ॥ शराहताभिर्न देहावक्ष्योक्ता हयोत्तमाः ॥ १३३ ॥ युगानि पर्यकतो तत्र तत्र हि भारत ॥ अहश्च तत्र भूराश्च साश्वाः सरथयो

कृत
 १२९८

एकेन वति नाराज नृवारणो महतारणो ॥ सन्निपाते वलौघानां वातमाददरे गजाः ॥ ३५ ॥ सतीरगा महामात्रैः पतद्भिः श्वगता सुभिः ॥ वनूया
 यो धनं हन्त नाराजानि हते गजेः ॥ ३६ ॥ सन्निपाते वलौघानां वेदि तैर्वरवारणो ॥ नित्येन युयुषि संभगाः सयोधाः सध्वजा गगा ॥ ३७ ॥ नागराजोप
 महस्ते र्जाग रक्षिण संयुगे ॥ व्यदृश्य न महाराज सभग्रथकूवराः ॥ ३८ ॥ विशर्णा रथजाता अकेशे श्वक्षिपदक्षिभिः ॥ दुर्मशाणा इव विद्या
 निष्पिशा रथिनो रणो ॥ ३९ ॥ रथेषु वरथान्युदे संयुक्ताश्च वारणा ॥ विकर्षन्नेदिश स्रष्टीः समेतु स्रष्टा दगाः ॥ ४० ॥ ते घोतथा कर्षताश्च
 गजानां रूपमावभौ ॥ सरसु नतिनीजा तं विद्य क्तमिव कर्षतां ॥ ४१ ॥ एवं संवेदितं तत्र वभूवा यो धनं महत् ॥ सदिभिः अपदातैश्च सध्वजे
 श्वमहारथैः ॥ ४२ ॥ २८५ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि उनसप्रितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ शिवरथी सहमत
 स्तेन विराटेन विजाम्पते ॥ भीष्ममाश्रमहेष्वा समाससादसु इज्यं ॥ १ ॥ डोरां कर्णो विकर्णोश्च महेश्वासा न्महावताना ॥ राजश्वान्या
 नरगोभूगान्वक्रैर्नार्क इत अयः ॥ २ ॥ सैधनं वमहेष्वा संसामात्यं सहरक्षिभिः ॥ प्राचांश्च दक्षिणाभ्यांश्च भूमिपान्भूमियर्षभः ॥ ३ ॥
 पुत्रश्च ते महेश्वा संडुर्यो धनममर्षणो ॥ दुःसहश्चैव समरे भीमसेनो भववर्त्तनः ॥ ४ ॥ सहदेवश्च शकुनिमुत्तमश्च महारथः ॥ पितापु
 त्रौ महेश्वासा वभववर्त्तन इज्यौ ॥ ५ ॥ युधिष्ठिरौ महाराज गजानीकं महारथः ॥ समवर्त्तत संप्राप्ते पुत्रेण निरुतलवः ॥ ६ ॥ ६॥

भा.मी.
१२५॥

मादीपुत्रलुनकुलः भरः संक्रन्दनोयधि ॥ त्रिगर्तां रथोदारैः समसज्जतपाण्डवः ॥ १० ॥ अभ्यवर्तत दुर्धर्षा समरे शास्त्रके क
यान् ॥ सात्वकी श्वेतिकितानश्च उचिरी क्षत्रसौवलः ॥ ११ ॥ दृष्टके तु श्वसमरे राक्षसश्च योत्कवः ॥ पुत्राणां तेरथानीकं प्रत्युद्य
तुराहवे ॥ १२ ॥ सेनापतिरमेयात्मा दृष्टशुभ्रो महारथ ॥ दुर्योधनसमरे राजसमिप्राये युद्धकर्माणां ॥ १३ ॥ स्वमेतन्महेष्टा साहायकाः
पाण्डवैः सह ॥ समेत्य समरे श्वराः संप्रहारं प्रवर्तिरे ॥ १४ ॥ मध्यादिनं गतिसूर्यो नभस्याकुलतांगते ॥ कुरवः पाण्डवेयाश्च निजघ्नु
रितरेतरं ॥ १५ ॥ धृजिनो हेमवित्राङ्गा विवरत्रोरगाजिरे ॥ सपताकारथारे जु वेया धुपरिवारगाः ॥ १६ ॥ समेतानाश्च समरे जिगीषूणां
परस्परं ॥ द्रुपदमुलः शङ्खः सिंहनामिव गर्जतो ॥ १७ ॥ तत्रालेन पश्यामसंप्रहारं सुदारुणं ॥ यदकुर्वन्रे वीरास्सृज्याः कुरुभिः
सह ॥ १८ ॥ नैव खं नदिशो राजन्नसूर्यो न प्रतापवान् ॥ किदितो वाप्यपश्यामशरैर्भुक्तैः समंततः ॥ १९ ॥ शक्तीनां विमतां ग्राणो नो मा
नां तेषां स्थतां ॥ निखिंशो नां च पीतानां नीलोत्पलनिभाः प्रभाः ॥ २० ॥ कवचानां विविधानां भूषणानां प्रभास्तथा ॥ खेदिभ्यः खदिशश्चैव
भावेया मासुरोजसा ॥ २१ ॥ सुवयुर्भिर्नरेन्द्राणां च दुर्मुख्यसमप्रभैः ॥ विरराजत दाराजं लवतवराणां क्रगां ॥ २२ ॥ रथसिंहानरयाद्याः
समायातश्च संयुगे ॥ विरेजुः समरे राजगुहा इव नभस्तले ॥ २३ ॥ भीष्मालुरयिनोऽष्टौ भामसेनमहावतं ॥ अवारयत संक्रुद्धः सर्वसैन्यस

सप्तः २१ ॥
सप्तः १२५ ॥

ततोभीष्मविनिर्मुक्ताः रुक्मपुराः शिवाशिताः ॥ अत्यघ्नसमरेभीमं तैलधौताः सुतेजनाः ॥ २२ ॥ तस्यशक्तिर्यहोवेगांभीमसेनोमहा
 वरः ॥ कृदासीद्विषसंकाशांघ्रेययामासमारुतः ॥ २३ ॥ तमापतन्नोसहमारुक्कदराङ्गुणसदं ॥ विद्वदसमरेभीष्मः शरैः शत्रुतपवन्भिः ॥
 २४ ॥ ततोपरेणभलेनपीतेननिशितेनचकार्मुकंभामस्येनस्यद्विधाविद्वदभारतः ॥ २५ ॥ सात्यकिलुततत्तूणींभीष्ममासाश्रयंयुगे
 शरैर्वैकुण्ठिणैर्नृपितरंतेजनेश्वरः ॥ २६ ॥ ततःसन्धायैवतीक्ष्णंशरंपरमदारुणं ॥ वार्त्त्यस्यारथाङ्गीभ्यःपातयामाससारथिं ॥ २७ ॥
 तस्याभ्याघ्रैर्नाराजत्रिहृतेरथसारथी ॥ तेनतेनैवधावन्निमनोमास्तुरंहसः ॥ २८ ॥ ततःसैन्यस्यसर्वस्यनिश्चैनलुमुलोभवत् ॥
 हाहाकाशसंजज्ञेपाण्डवानांमहात्मनां ॥ २९ ॥ अभिद्रवतगृहीतहयान्यद्धतधावतः ॥ इत्यासीलुमुलःशङ्खःपुपुधानरथंक्र
 तिः ॥ ३० ॥ एतस्मिन्नेवकोलतुभीष्मःशान्ननवंलदा ॥ अवधीत्याण्डवीसेनामासुरीमिवह्वरा ॥ ३१ ॥ तेवधमानाभीघ्नोरापाश्वलाः
 सोमकैःसह ॥ आर्यायुद्धेमतिं कृत्वाभीष्ममेवामिदुदुवुः ॥ ३२ ॥ दृष्टुमुमुखाश्चपिपार्थाःशान्ननवंरगो ॥ अभधावन्निघांस
 त्रलवपुत्रस्यवाहिनी ॥ ३३ ॥ तथैवतावकारजन्भीष्मदण्डामुखाःपरान् ॥ अभधावन्नेवेगेनततोयुद्धमवर्त्तत ॥ ३४ ॥ २९३
 ॥ शतिभीमहाभारतेभीष्मपर्वणिसप्तोत्तितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ संजय उवाच ॥

भा.भी.
११३६३

विगोरोधमिर्वाहो भीष्मसाहस्यहारया ॥ विवाधनुरागोऽस्यत्रिनिर्वाहो मरुतः ॥ ११३६३ ॥ न प्रत्याविधादशमिर्वाहः शासनवः शरैः
रुक्मपुत्रैर्महेश्वरैः कृतहस्तो मरुतः ॥ ११३६४ ॥ दौणो गोरोधवधनं भीमवधमहारथः ॥ अविधदिरुमिः चक्रिः दहहस्तनाच
रोका मुकंतस्य विदे दफलाग्राः परवीरसः ॥ ११३६५ ॥ अविधयभृशं तीक्ष्णः पत्रिभिः शत्रुकर्षणः ॥ ११३६६ ॥ सोमत्कार्मुकमादाय वेगवत्क्रोधस्य
र्हितः ॥ अमृष्यमानः पार्थेन कार्मुकं छेदमाहेव ॥ ११३६७ ॥ अविधयत्सुतां राजत्रयं निश्चितैः शरैः ॥ वासुदेवं च सप्तत्या विधाधपरमैः युग्मैः ॥
६ ॥ ततः क्रौञ्चमिताम्राक्षः सहस्रसैन्यस्य सारा ॥ दीर्घमुष्कश्च त्रिभुजश्च विजयिता मुकुर्मुकुः ॥ ११३६८ ॥ धनुःसंपीयवाणो न करेणाभिन्नकर्षण
गारुडिव धन्वा सक्रूढः सितान् सत्रतपर्वणः ॥ ११३६९ ॥ वितात्रकरः घोरान्ममधन्नां शिखीमुखान् ॥ ते स्तूर्णा समरे विधौ दौणिवत्तवतां वरः ॥
तस्य ते कवचं भिन्नोपपुञ्जोऽशितमाहेव ॥ न विव्यथे विनिर्मज्जो दौणो न रश्मिव ध्वना ॥ ११३७० ॥ तथैव च शरान्यार्थं प्रीतिमुन्नवि कलः ॥
तस्थौ स समो राजन्नातुमिच्छन् महाव्रतः ॥ ११३७१ ॥ तस्य तत्सु महत्कर्म शशंभुः कुरु सन्तमाः ॥ यत्कृत्वा भ्यां समेताभ्यां मभ्याघततसंयुगो ॥
२ ॥ सहिनित्यमनीकैः युयुतेभ्यमास्थितः ॥ अस्त्रयामं स संहारां दाराणां त्वायमुदुर्लभं ॥ ११३७२ ॥ ममाचार्यमुतो ज्येष्ठदोराणापि विषयः सुतः ॥
आह्वयान्त्रविशेष्टेणामनीयो मरेति व ॥ ११३७३ ॥ समास्थाय मनीवीरो वीभत्सुः शत्रुतापनः ॥ कृपाश्चैरथ श्रेष्ठो भारद्वाजमुतं प्रति ॥ ११३७४ ॥

कृष्ण
११३७४

डौरीत्यकाततो युके कौत्तेयः श्वेतवाहनः ॥ युयुकेतावकात्रिघ्नेत्वरमानः पराक्रमी ॥ १७ ॥ ड्योवनलुदशभिर्गोर्ध्वयज्ञैः शिलाशितैः ॥
 भीमसेनं महेश्वरं रुक्मपुरैः समर्पयेत् ॥ १८ ॥ भीमसेनलुसंकूटः पराश्रुकराणोदृढः ॥ चित्रं कार्मुकमादत्ते शरांश्च निशितादृशः ॥ १९ ॥
 आकर्णाघ्रिहंतैस्ते सुवेगवधिरजित्यगैः ॥ अविध्यतूर्णमवागुः कुरु राजं महोरसि ॥ २० ॥ तस्य काश्चन भूत्रस्तु शरैः परितो मणिः ॥ र
 राजोरमिते सूर्यागुहरी वसमावृतः ॥ २१ ॥ पुत्रस्तु तवैजस्वी भीमसेनेन तडितः ॥ नामूढतयथानागततडाक्षं समीरितं ॥ २२ ॥ ततः
 शरैर्महाराज रुक्मपुरैः शिलाशितैः ॥ भीमं विद्याधसंकूटस्थसयानो वरूथिनी ॥ २३ ॥ तौ युद्धात्तानौ समरे तूर्णमनो न्यविश्वेतौ ॥ पुत्रौ
 ते देवशंकाशो वरो वेतां महाबलौ ॥ २४ ॥ चित्रसेनं नरपाधुं सौभद्रः परवीरहा ॥ अविध्यत्रिशितैर्घोरैः पुरुमित्रश्च सप्तभिः ॥ २५ ॥ सद्य
 व्रतं च सप्तत्याविद्धाश्चकसमायुधि ॥ नृपचिवरगोविंद आर्त्तित्रयः समजीजनत ॥ २६ ॥ तं प्रत्यविद्यादृशभिः चित्रसेनशिलीमुखैः ॥ सत्यव्रत
 श्रनर्वाभिः पुरुमित्रश्च सप्तभिः ॥ २७ ॥ सविदो विशरं नरकं शत्रुशम्भारणं महत् ॥ विच्छेदचित्रसेनस्य चित्रं कार्मुकभाजुनि ॥ २८ ॥ भित्तावा
 स्य तनुत्राणं शरैर्नोरस्पताडयत् ॥ ततस्तवावकावीरारोजपुत्रमहाबलाः ॥ २९ ॥ समेत्युधिसंघाविद्युर्निशितैः शरैः ॥ ताश्च सर्वान् स
 रैस्तीक्ष्णैर्जघान परमारुघवित ॥ ३० ॥ तस्य दृष्ट्यानुतत्सर्वपरिवर्तुः सुखात्तव ॥ दहन्तं समरे यो धांलक संयथो ह्वयं ॥ ३१ ॥ ३० ॥

॥ १ ॥

अपेतरिबिरेकालेसमिद्धमिवयावकं॥ अभ्यरोचतसौभद्रस्त्रैसैन्यानियानयत॥३॥ तत्रत्यवरितेदृष्ट्यापेयान्तर्विविशाम्येत॥
लक्ष्मणोभ्ययतत्ररीसात्वतोपुत्रमाहवे॥३॥ अभिमन्युस्तुसंकुडालस्मरणभुभतभरा॥ विद्याधिरिशिरैःयकिःसारथिवत्रिभिः
शरैः॥३॥ तथैवलस्मरणराजसौभद्रंतिशिरैःशरैः॥ अविध्यतमहाराजतदहुतमिवाभवत्॥३॥ तस्यांश्चतुरोहत्वासारथिवमः
हारथः॥ अभ्यधावतसौभद्रोलस्मरणानिशितैशरैः॥३॥ हताश्वेतुरथेतिष्टनूलस्मराःपरवीरहा॥ शक्तिंविद्धेयसमरेसौभद्रस्वरथे
प्रति॥३॥ मातापतनीसहसाद्यौररूपोदुरासदं॥ अभिमन्युःशरैस्त्रीक्ष्णैश्चिद्धेदभुजगोचमा॥३॥ ततःस्वरथमारोयलस्मरांगैरम
स्तदा॥ अपोवाहरथेनाजौसर्वसैन्यस्यपश्यतः॥३॥ ततःसमाकुलेतस्मिन्वर्तमानेमहारगो॥ अभ्यद्रवजिघांसत्रःपरस्परवर्धेयिणाः
॥३॥ तावकाश्चमहेव्यासाःपाराडवाश्चमहारवाः॥ जुहुतःसमरेप्राणाभिजघुरिरेतरे॥३॥ मुक्तकेशविकवचाविरभाक्षिन्नकामुकाः
वाहुभिःसमयुध्यन्संजयाःकुरुभिःसह॥३॥ ततोभीष्मोमहाबाहुःपाराडवानामहात्मनां॥ सेनांजघानसंकुडैर्दिवोरस्त्रैर्महावतः॥३॥
हतेचैवगजैस्तत्रनरैरश्वैश्चपातितैः॥ विभिःसदिभिश्चैवसमास्त्रीर्यतमेदिनी॥३॥ ॥३॥ ॥३॥ इतिभीमहाभारतेभीष्मपर्वणिशकस
प्रतितमोव्यायः॥३॥ ॥संजयउवाच॥ अथराजन्महाबाहुःसात्यकिर्युद्धदुर्मादः॥ विद्वद्यचार्यंसमरेसारसाधनमुन्नमम्॥३॥ ॥

कृतम्
॥ १ ॥

प्रासुच्युं वसयुक्तान् शरानासी विधायमान् ॥ ^{प्रकाशनावनिर्गच्छदशयनरुत्तसाधवं} ॥ १२ ॥ तस्य विक्षिप्यत आप्रं शरानन्त्याश्च मुच्यतः ॥ आ
 ददातस्य भूयश्च सन्दधानस्य वापरान् ॥ १३ ॥ विद्यतश्चापराक्ष्णं गौरगोशत्रुनिघ्नतः ॥ ददृशोरूपमत्यर्थमेघस्य वप्रवर्धतः ॥ १४ ॥ तनु
 दीर्यं तस्मादो वपराजाऽर्यो धनस्तदा ॥ रथानामयुतं तस्य ज्ञेयं यामसभारत ॥ १५ ॥ तंस्तु सघोमहे व्वासान्तात्किं सत्यविक्रमः ॥ जघान
 परमेष्वासो दिव्येनास्त्रेण शरीर्यवान् ॥ १६ ॥ स हत्वा दारुणां कर्म प्रगृहीत शरासनः ॥ आससाद ततो वीरो भूरिव्रवसमाहवे ॥ १७ ॥ सहिसं दृश्यसे
 नानायुधनेन पीडितः ॥ अभधावततं क्रुद्धः कुरुणां कीर्तिवर्धनः ॥ १८ ॥ इडा युधं सवर्णां नु सविस्कार्य न ह इनुः ॥ व्यसृज्य दनु सकाशान् श
 रानासी विधायमान् ॥ १९ ॥ सहस्रशो महाराज दर्शय पाणिता धवं ॥ शरं लोमृत्पु संकाशासात्पके लुपदानुगाः ॥ २० ॥ नीविषे द्रु लदराजन्
 उद्धुमे सभक्ततः ॥ विहाय सभरे राजन्तात्पकिं युद्ध कुर्मदं ॥ २१ ॥ तं दृष्ट्वा युधुधानस्य मुक्तदशमहावलाः ॥ महारथाः समाख्यातोश्चित्र
 वस्मान्ते उद्धजाः ॥ २२ ॥ समासाद्य महेष्वासं भूरिव्रवसमाहवे ॥ उचुः सर्वे सुसंरक्षायूप केतुं महारथो ॥ २३ ॥ भो भोः कौरवदायादसहा
 स्त्राभिर्महावलाः ॥ स्मिहियुधस्त्वसं ग्रामे समलैः युथगेव वा ॥ २४ ॥ अस्माच्चात्वं पराजित्य यशः प्राप्नुहि संयुगे ॥ वयं त्वां वापराजित्य
 शीतिं दास्यामहे पितुः ॥ २५ ॥ रुवमुक्तस्तदा भूरैस्तानुवावमहावलः ॥ वीर्यं आधीनरश्चेष्टो दृष्ट्वा वै समशस्थितान् ॥ २६ ॥ श्रीमन्नारायणाय ॥

॥ १५ ॥

सखिदं कथ्यते वीराय यो वीर्यमतिरयवः ॥ सुखं संसृजिताय तन्निह निव्यामि वैरगो ॥ १५ ॥ एवमुक्त्वा मेरुं व्यासास्त्रिवीराः क्षिप्रकारिणाः ॥ मे
हताश्ववर्षा जम्भवर्षा रिरिन्दमाः ॥ १६ ॥ अपराक्रमहाराजसंगमलुनुलोभवत् ॥ सकस्य च वक्रनाश्रसमेतानोरणाजरे ॥ १७ ॥ नैमके
रथिनां श्रेष्ठं शरैस्ते समवाकिरन् ॥ आरुधीवयामेकं शिषिचुर्जलदानय ॥ १८ ॥ तैस्तु मुक्त्वा नृशरोद्यात्मानयनदगादाशमप्रभान् ॥ असं
प्राप्ता न संभ्रातृश्चिददाभुमहारथः ॥ १९ ॥ तत्रास्ते तनयश्यामः सोमदत्तैः पराक्रमं ॥ यदेको वक्रभिर्युद्धे सममज्जदभीतवत् ॥ २० ॥ विस्तृता
शरहिष्टिनांदशराजसमहारथाः ॥ परिवार्ये महावाकं निहतुमुपचक्रमु ॥ २१ ॥ सोमदत्तिलक्षः कूटस्थो वापनिभारत ॥ विद्वदसम
रे राजन् शिरसि भरतर्षभ ॥ २२ ॥ तेहतान्यपतद्भूगोवातरुताइव क्रमा ॥ तान्दृष्ट्वा निहतान् वीरानुरगो युत्र महावहान् ॥ २३ ॥ वार्ष्णे
यो विनदन् राजन्भूरिश्रवसमभयात् ॥ रथारथेन समरेपीडयित्वा महावहो ॥ २४ ॥ तावन्मोक्षस्य समरे निहत्य रथवाजिनः ॥ विरथाव
भिनर्दन्तौ समेयातां महारथौ ॥ २५ ॥ अगृहीतमहारथकौ तौ वर्मवरधारिणौ ॥ शुभ्रभातेन रथाद्यो युद्धाय समवास्थितौ ॥ २६ ॥ तस्मा
त्प्राकिमभ्येत्य निखिंशरधारिणौ ॥ भीमसेनस्तु तं राजन् रथमारोपयन्तदा ॥ २७ ॥ तव्यापितनयो राजन्भूरिश्रवसमाहवे ॥ आरोपय
इत्थं तूरोपश्यातां सर्वधन्विनां ॥ २८ ॥ तस्मिन्त्रयावर्जमाने रथो भीष्ममहारथं ॥ अयोधयन्तः संरक्षाः पाराडवा भरतर्षभ ॥ २९ ॥ ३० ॥

रुद्र
॥ १५ ॥

रोहितायति वादिने त्वरमानो धनं जयः॥ पञ्चविंशतिसाहस्रमिन्द्रानमहारथान्॥३०॥ तेहि दुर्योधनादिष्टास्तदापार्थनिवर्तने॥ अ
प्रतिवर्तमानां शशनाभश्चपावकं॥३१॥ ततो मत्स्याः केकया श्वधनुर्वदविशारदाः॥ परिचक्रुरोपार्थं सहपुत्रमहारथं॥ जगामात्मनः
वादिनोरजोमेधैः॥ सर्वथामिव सैन्यानां घ्नोहः समपश्यन्॥३२॥ अवहारं ततश्चक्रे पिता देवव्रतस्तव॥ संव्याकाते महाराज सैन्यानां शत्रु
वाहनः॥३३॥ पाण्डवानां कुरुणाश्च परस्परसमागमे॥ ते सेने भृशसंविप्रेययतुः त्वनिवेदान्॥३४॥ ततः स्वशिदिरंगत्वात्पविशंस्तत्र भार
त॥ पाण्डवाः संजयैः सार्धं कुरुवश्च यथाविधि॥३५॥ ३००६॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि द्वादशप्रोक्तितमोऽध्यायः॥३२॥ संजय उवाच॥
विकृत्य ते ततो राजसहिताः कुरुपाण्डवाः॥ व्यतीतायां वसर्धौ पुनरुद्दामनिर्धयुः॥३६॥ ततः रुद्रो महानसीत्तव ते पाश्वभारत॥ युधामन्युश्च मुख
नां कल्पनां वपि दीप्तनां॥३७॥ समज्यतां पदातीनां हयानां चैव भारत॥ शंखं कुंडुं दुर्भिरादाश्चतुर्मुखाः सर्वतो भवता॥३८॥ ततो युधिष्ठिरो राजा हृष्ट
युष्मभभावतः॥ बृहद्बृहद्महाबाहो मकरं शत्रुतापनं॥३९॥ एवमुक्त्वा पार्थन हृष्ट युष्मभमहारथः॥ ततो युधिष्ठिरो राजा॥ व्यादिदेश महाराज धि
नोरथिनां वरः॥४०॥ शिरोभूदुपदत्तस्य पाण्डवश्च धनं जयः॥ वभुधीसहदेवश्च नकुलश्च महारथः॥४१॥ तुण्डमासीन्महाराज भीमसेनो महावक्त्रः
शोभजोऽप्यदेवाश्च राक्षसश्च घटोत्कचः॥४२॥ सात्यकिश्चर्मराजश्च बृहद्गीवांसमास्थितौ॥ दृष्टमासीन्महाराज विराटो बहिनीपतिः॥४३॥

॥ १३३ ॥

हृष्टयुग्मेन सहितो महत्यासनया हतः ॥ कैकेया आतरः पञ्चवामपक्षं साश्रिताः ॥ ११॥ हृष्टकेतुर्नरव्याघ्रचोकितामश्रुर्वीर्यवान् ॥ दक्षि
रांपक्षमाश्रित्य स्थितो बृहस्पतरक्षो ॥ १२॥ पादयोस्तु महाराजस्थितः श्रीमान्महारथः ॥ कुन्तिभोजः शतानीको महत्यासेनया हतः ॥ १३॥
शिखण्डी तु न हस्वासः सोमकैः सह तो वही ॥ इरावांश्च नृपः प्रोक्षे मकरस्य व्यावस्थितौ ॥ १४॥ एवमेतं महाबूहं महाबूह्यभारतपाण्डवाः ॥ स
र्योदये महाराज पुनर्युद्धाय दंशिता ॥ १५॥ कोरवानभ्ययुत्सर्गो हर्षश्चरयन्निभिः ॥ समुद्रि ते ध्वजे ध्वजेः शस्त्रे श्वविमलैः शितैः ॥ १६॥
बूहं दृष्ट्वा तु तत्तेत्यपित देवव्रतलव ॥ क्रौंचेन महाराज न्युत्पबूहं तवाहिनी ॥ १७॥ तस्य तु राडे महस्वासे भारद्वाजो भवतेतः ॥ अश्वत्था
माक्षपश्चैव चक्षुरास्तां नरेश्वरः ॥ १८॥ स्वसेनया च सहितः सुशर्मा प्रस्थलाधिपः ॥ वामं पक्षं समाश्रित्य दंशितः समवस्थितः ॥ १९॥ स्तेले
बूहे संयताश्च सायुधाः समवस्थिताः ॥ तुषाराय वनाश्वैव दशकाश्च सहस्रैः ॥ २०॥ दक्षिणं पक्षमाश्रित्य स्थिता बूहं स्पदंशिताः ॥ क्र
तायुश्च शतायुश्च सोमदन्निश्चमारिवः ॥ २१॥ बृहस्पजघने तस्थुरक्षमानाः परस्परं ॥ ततो युद्धाय संजग्मुः पाण्डवाः कोरवैः सह ॥ २२॥
सूर्योदये महाराज नतो युद्धमभून्महतः ॥ प्रतीयुरधि नो नागाः नागांश्चरथिनो ययुः ॥ २३॥ ह्यारोहा ह्यारोहान् राधिनश्चैव सादिनः ॥
सादिनश्चरथान् राजकुञ्जरांश्च महारणो ॥ ह्यारोहान् रथाश्चापि ह्यारोहांश्च सादिनः ॥ रथिनः पत्तिभिः सार्धं सादिनश्चापि पत्तिभिः ॥ २४॥

कुम्भ
॥ १३३ ॥

अगोमं समरे राजन्यत्वं धावन्नमर्षिताः ॥ भीमसेनार्जुनयुग्मे र्गुणाचार्येर्महारथैः ॥ २४ ॥ भुभुभे पाण्डवी सेनानक्षत्रैरिव सर्वरी ॥ तथाभीष्म
 हृपदोराशस्य दुर्योधनादिभिः ॥ २५ ॥ तवापि विवभो सेनाग्रहैर्द्यौरिव संवता ॥ भीमसेनसु कोने योऽपरां दृष्टा पशुक्रमी ॥ २६ ॥ अभयान्तर
 नेरभैर्भारक्षजस्यवाहिनीं ॥ डोरास्तु समरे कृद्धो भीमभवभिरायसैः ॥ २७ ॥ विवाधसमरे राजन्मनु युधि श्ववीर्यवान् ॥ दृष्ट्वा दृष्टास्तोभीमोभा
 रक्षजस्यसंयुगे ॥ २८ ॥ सारथिं जेवयामास यमस्य सद नं जीति ॥ ससंगृह्य स्वयं वाहाभारं द्वा प्रतापवान् ॥ २९ ॥ यधमत्यागडवी सेनानृत्तराशि विवा
 नलः ॥ ते दधमाना डोरोन भीष्मेन वनरोत्तमाः ॥ ३० ॥ संजया के कयैस्तार्क्ष्य पलायनपराभवत ॥ तथैव तावकं सैन्यं भीमार्जुनपरिक्षातं ॥ ३१ ॥ मु
 मोह तत्र तत्रैव समा दं व वरा रुगाः ॥ अभिघातांत तोयू होतस्मि चोर वरक्षये ॥ ३२ ॥ आसी दं तिकु रोघोर तव ते वां च भारत ॥ तदनु तमयशा
 म तावकानां परैः सह ॥ ३३ ॥ रुकाय न गताः सर्वे यदयू ध्य न्न भारत ॥ प्रति संधाय दारुणा शिते नोत्पस्य विशा न्यते ॥ ३४ ॥ युयुधुः पाण्डवा
 श्वैव कौरवाश्च महाहवे ॥ ३५ ॥ ॥ शिती श्रीमहा भारते भीष्मापर्षाणि नृसंज्ञिते तमो ध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ हतराष्ट्र उवाच ॥ एवं वदु गुरो
 सेन्यमेवं वदु विधं परं ॥ वृद्ध मेवं यथाशास्त्रममोघं वैव संजय ॥ ३७ ॥ तुष्टमस्माकमद्यत्तमभिकामंचतः सदा ॥ प्रहृमव्यसनोपेतं पु
 र्वा दृष्टविक्रमं ॥ ३८ ॥ नाति हृदमवातश्च न हृशं न च पावरं ॥ लघु हन्ताय तप्रायं सारगात्रमनामयं ॥ ३९ ॥ ॥ श्रीकृष्णाय नमो ॥ ४० ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

अत्र समाहृतं चंद्रवक्राख्यपरिग्रहं ॥ असिखकृतं यद्देवगदायुद्धे च केविदं ॥ १॥ प्रासीदितो मरे प्याजो परिघेष्वायसेषु च ॥ भिदि पासेषु
सर्वेषु मुशसेषु च सर्वशः ॥ २॥ कल्पनेषु च चापेषु कलयेषु च सर्वशः ॥ क्षेपनेषु च विवित्रेषु मुष्टि युद्धेषु च सर्वशः ॥ अपरोक्षे च विद्यामुखायाने च कृत
श्रमे ॥ शस्त्रगृहनिवेशासु सर्वा सुपरिनिष्ठितं ॥ ३॥ आरोहे पर्यावत्कंदे शरणाशातवे लुते ॥ सम्यक् प्रहरणे याने मुष्टि युद्धे च केविदं ॥ ४॥ नागाश्च र
थयानेषु च कृशः सुपरिस्थितं ॥ परेऽप्यवयथा ग्राथं वेत्ते नोपपादितं ॥ ५॥ नगोऽप्यनोपकारेण सम्यक् युद्धे नो मित्रतः ॥ न सोऽहदयले नपि न कु
लीनपरिग्रहे ॥ ६॥ समृद्धजमार्याश्चतुष्टयसंस्कृतवाधवं ॥ कृतोपकारभूयिष्ठं यशस्वी च मनश्चिव ॥ ७॥ सजवैश्च हयेर्मुत्थैर्बुद्धौ सुखक
र्मभिः ॥ लोकपालौ यमैश्चातपालितं लोकविश्रुतैः ॥ ८॥ वक्रभिः क्षत्रियैर्गुप्तं पृथिव्या लोकसम्भृतैः ॥ अस्मानभिर्गतैः कामास्तु वलैः सपदानु
गैः ॥ ९॥ महोदधिभिर्वा पूर्णा नापगाभिः समंततः ॥ अपक्षैः पक्षिसंकाशैश्च त्रोगैश्च संसृतं ॥ १०॥ नानायोधजतं भीमं वाहनोर्मितरुभि
र्न ॥ क्षेपयसिगदाशक्तिशरपाशरुषाकुलं ॥ ११॥ ध्वजभूषणसम्बाधं खड्गपट्टिसंयुतं ॥ बाहनेः परिधावद्भिः वायुवेगविकम्पितं ॥
१२॥ अपारमिव गर्जन् सागरप्रतिमं मूढतः ॥ दोगाभीष्मामिसंगुप्तं रघवं कृतवर्मणा ॥ १३॥ कृपदुःशासनाभ्याश्च जयदधुर्बलैश्च ॥
भगदत्तविकर्णाभ्यां दोगासौ वलवाल्हकैः ॥ १४॥ गुर्वप्रवीरैर्लोकस्य सारवद्भिर्महात्मभिः ॥ यदहन्यत संग्रामे दिष्टमेतत्पुत्रातनम् ॥ १५॥

कुम्भ
११२०

मैतादृशसमुद्योगं दृष्टवन्नोथमा नुवाः ॥ अथ यो वामहाभागाः पुराणा भुवि संजय ॥ २० ॥ नाहोऽपि वलो घस्तु युक्तः शत्रुार्थसंपदा
 वध्यते यत्र संप्राने किमन्य जागर्धयत् ॥ २१ ॥ विपरीतमिदं सर्वं प्रतिभाति स्म संजय ॥ यत्रेदं वलं घोरं व्यतर न्युधिपाराडवा ॥ २२ ॥
 अथवापाराडवार्थाय देवास्तत्र समागताः ॥ युध्यन्ते मामकं सैन्यं दधा संजय बध्नाते ॥ २३ ॥ उक्ते हि विदुरो हं हितं पथांच नित्य
 शः ॥ न वगृह्णाति तं मन्यः पुत्रो दुर्यो नो भव ॥ २४ ॥ तस्य मन्ये मत्तमू र्वे सर्वं ज्ञस्य महात्मनः ॥ आसीत्सुखा गतं तान येन दृष्टुमिदं
 पुरा ॥ २५ ॥ अथवाभावमेवं हि सञ्जयैतेन सर्वदा ॥ पुरा वा ज्ञायथा सृष्टं तत्रथानतदप्यथा ॥ २६ ॥ ३० द् ७ ॥ ॥ शितश्री महाभारते भीष्मा
 पर्वणि चतुस्रजित्तमो ध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ आत्मदोषा त्वया राज्ञा प्राप्ते व्यसनमीदृशं ॥ न हि दुर्योधनस्तानि पश्यते भ
 तर्वभ ॥ ७५ ॥ यनि त्वं दृष्टवान् राजभ्रमं संकरकारितं ॥ तव दोषा मुपाहृतं शूतमेतद्विशाम्यते ॥ ७६ ॥ तव दोषेण युद्धं प्रवृत्तं सह पांड
 वैः ॥ त्वमेवाशफले भुक्स्व ह्यजा किं त्विद्यमात्मनः ॥ ७७ ॥ आत्मनैव कृतं कर्म आत्मनैवोपभुज्यते ॥ इह वाप्रेत्य वाराजं त्वया प्राप्नोष्यथा
 तथं ॥ तस्माद्वाजस्थिरो भूत्वा प्राप्य दं वासनं महत् ॥ ७८ ॥ युद्धं यथा दृष्टं शंसतो मम मारिष्य ॥ ७९ ॥ भोमसेनः सुनिश्चितो धीरो भित्वा
 महाचमूं ॥ आससाद ततो वीरः सर्वो दुर्योधनानुजान् ॥ ८० ॥ इच्छासनं दुर्वि संहं दुःसहं दुर्मदं जनं ॥ जयसेनं विकर्षं च विजसेनं सुदर्शनं ॥ ८१ ॥

॥ ११ ॥

वाह चित्रं सुधर्माणां उच्छर्माणं करामेव च ॥ एतान् न्याश्रय वक्रं समीपस्थान् महारथान् ॥ १८ ॥ वार्त्ताग्रास्तु संक्रुद्धो दृष्ट्वा भीमो महाव
लः ॥ भीष्मरासमरे पुंसां प्रविवेश महत्त्वम् ॥ १९ ॥ अवातो क्य प्रविष्टुं भूतुल्लेखं सर्व एव नु ॥ जीवणाहं निगृहीतो वयमेतं न रावियाः ॥ २० ॥ स
तैः परिहृतः पार्थो धातुभिः कृतनिश्चयः ॥ प्रजासंहरणो सूर्यो क्रूरैरेव महाग्रहैः ॥ २१ ॥ संप्राप्य मध्यं कुरुस्थानभीः पाण्डवमाविसत् ॥ यथा
देवासुरेभ्युद्बोधे महेन्द्रं प्राप्य दानवान् ॥ २२ ॥ नतः शतसहस्राणि रथिनां वक्रुशः प्रभो ॥ छाद्यानः सरैः घोरैस्तमेकमनुवधिरैः ॥ २३ ॥ सतेषां
प्रवरान् पौधान् हृत्वा श्वरथसंदिनः ॥ जघान समरे शूरो धार्तराष्ट्रान् विभ्रयत ॥ २४ ॥ तेषां व्यवसितं ज्ञात्वा भीमसेनो जिघृक्षन् ॥ स
महानां वधे राजर्क्षि चक्रे महाबलः ॥ २५ ॥ ततो रथं समुत्सृज्य गदामादाय पाण्डवः ॥ जघान धार्तराष्ट्रानां तं वलौघमहर्षिं व
॥ २६ ॥ भीमसेने प्रविष्टे तु धृष्टद्युम्नस्तु पार्थिवः ॥ डोणामुत्सृज्य तरसा ध्रुवयौ यत्र सो वलः ॥ २७ ॥ निवार्य महतीं सेनां तावकानां प्रव
भः ॥ आससाद रथं तूष्णीं भीमसेनस्य स युगे ॥ २८ ॥ दृष्ट्वा तेषां कंसमरे भीमसेनस्य सारथिं ॥ धृष्टद्युम्नो महाराज इर्ममरागाग तचेतनः ॥ २९ ॥
अष्टकृते च संक्षुब्धे विश्वस-वावसीरयन् ॥ मम प्राणैः प्रियतमः कभीमोऽस्ति दुःखितः ॥ ३० ॥ विशेषं कुरुमुवाचे दधृष्टद्युम्नस्तु ॥ अहि
ः ॥ सेस्थाय मां महवली पाण्डवलु महाबलः ॥ ३१ ॥ प्रविष्टो धार्तराष्ट्रानामेको वलमहर्षिवं ॥ मामुक्त्वा पुनरवाप्युपति युक्तं मिदं वचः ॥ ३२ ॥

॥ ११ ॥

प्रतिपादयामांभूतनियम्याश्चमुकुर्त्तकं॥यावेदेतामिहस्यश्रयश्मेसहबोधता॥२३॥ततोदृष्टागदाहल्लेखंवावत्तंमहाकलं॥सर्वं
 धामैवसैन्यानांसह्यःसमजायत॥२४॥तस्मिन्मुमुक्षुर्देवर्त्तमानेमहाभये॥भित्वा राजन्महाबलं प्रतिवेशसखानव॥२५॥वि
 शोकस्यवयःकृत्यादृत्वाहिहमुत्तुज्यपाण्डवै॥यदियामिविनाभीमकिंमांसत्रंवादिष्यति॥२६॥सकायनगतेभीमेमयिवावस्थितेयु
 धि॥अश्वलिप्तस्यकुर्वन्निदेवाःशक्रपुरोगमा॥२७॥यःसहायान्यरित्यज्यत्यलिमानोव्रजेत्तुलं॥समेभीमःसखाचैवमन्वन्धीवमहाबलः॥
 २८॥भक्तोमेभक्तिमाश्वाहंतमण्यरिसूदनं॥सोहंतत्रगमिष्यामियत्रयातोदृकोदरः॥२९॥निघ्नंतंमांरियुन्यशपदानवानिववासवं॥
 एवमुक्त्वाततोवीरोययोमधोनभारत॥३०॥भीमसेनस्यमार्गेयुगदाप्रमथितैर्गजैः॥सददर्शतदाभीमंदहन्नंरियुवाहिनीं॥३१॥
 वातंदृष्टानिचवङ्गप्रभंजर्त्तरोरियुन॥तेहन्यमानाःसमेररथिनस्मादिनलथा॥३२॥पादानादतिनश्चैवचक्रुरार्त्तस्वरंमहतं॥
 हाहाकारश्चसंग्रामेनवसैन्यस्यमारिष॥३३॥वध्यतांभीमसेनेनकृतितांचित्रयोधिनां॥ततःकृतास्त्रास्त्रिसर्वपरिवार्यदृकोदरं॥३४॥
 अभीताःसमवर्त्यत्रशस्त्रदृष्ट्वासमन्नतः॥अभिद्रुतंशस्त्रभृताम्बरिष्टंसमन्नतःपाण्डवलोकवीरैः॥सैन्येनघोरेणसुसंहतेनदृष्ट्वा
 वलापार्थतोभीमसेनं॥३५॥अथोपगुह्यकरविह्वलान्नपदातिनंक्रोधवियं वभत्तं॥अश्वसयन्पार्थतोभीमसेनंगदाहल्लेखंकाहमिवात्तकोहं॥

श्री
॥ ३३ ॥

निःपेक्षमेनं चकार चर्यामारोपय चात्सरधेमहात्मा ॥ भृशं पारिच्छ ज्यवभीमसेनमाश्वासयामास सशत्रुमध्यो ॥ ३८ ॥ आतृनथोपेतान्
वपिपुत्रान्निविमर्दं सहसा त्युवाच ॥ अयं दुरात्मा रूपदस्य पुत्रः समागतो भामसेनेन साह ॥ ३९ ॥ तं याह सर्वसहितानि हनुं चावेरि
पुः प्रार्थयतां भनीकं ॥ कृत्वा धवाकं तममृष्यमाना ज्येष्ठा जयाचोदिता धार्तराष्ट्राः ॥ ४० ॥ वधाय निष्ये तरुदायुवास्ते युगक्षेपकेतवो
यद्यदुपाः ॥ प्रगृह्य विनाशि धनुं धि विराजाने मिथो धैः प्रविक्रमयन्तः ॥ ४१ ॥ शरैरवर्षन् रूपदस्य पुत्रं यथा मुदा भूधरं पारिजातैः ॥ नि
हन्त्यतांश्चापिशरैः सुतीक्ष्णैर्विद्यथे समरे विक्रयो धी ॥ ४२ ॥ समभ्युदीर्गांश्च तवात्मजांस्तथानिशम्य वीरा न भित्तव्यवानरगो ॥ निघो
सुसर्गं रूपदात्मजा युवा प्रमोहनास्त्रं युयुजे महारथः ॥ क्रुद्धो भृशं तव पुत्रैः पुराजन्दैरेषु यद्यत्समरे महेन्दु ॥ ततो बभूवुः क्षररोगो नृबो
राः प्रमोहनास्त्राहतवुद्धिसत्त्वाः ॥ ४३ ॥ प्रदुडुवुः कुरवश्चैव सर्वसवाजिनागाः सरथाः समन्त्रात् ॥ परीतकाला इव नष्टसंज्ञामोहोपेता
स्तव पुत्रानिशम्य ॥ ४४ ॥ स तस्मिन्नेव काले तु द्रोणाः शस्त्रभृताम्बरः ॥ रूपदं त्रिभिर्गसाद्य सर्वविद्याधदारुणैः ॥ ४५ ॥ सोतिविह्वलदाराज
नरेणाद्रिणां स्पणार्थिवः ॥ अपवाद्रूपदो राजनू र्वैरमनुस्मरन् ॥ ४६ ॥ जित्वा तु रूपदं द्रोणाः शरैर्बद्धौ प्रतापवान् ॥ तस्य शरैर्वनिष्क्र
त्वा वित्रेसुः सर्वसोमकाः ॥ ४७ ॥ अथ सुधावतेजसो द्रोणाः शस्त्रभृताम्बरः ॥ प्रमोहनास्त्रेणां मोहितानात्मजांस्तव ॥ ४८ ॥

कृष्ण
॥ ३३ ॥

ततो जे सो जयगु दी तिरि तो भार सो ययो ॥ तत्राप श्महे खासो भार ज्ञाजः प्रतापवान् ॥ ४८ ॥ हृष्ट युग्मश्च भीमश्च दिव्यौ महारथौ ॥ मोहादि
 श्चोश्च ते पुत्रानपश्यत्समहारथः ॥ ४९ ॥ पुनर्युद्धसमरे प्रतीयुर्भीमपार्षदः ॥ स्तमादाय मोहनास्वेष्टास्त ॥ ततः प्रज्ञाश्रमादाय मोहना
 स्वेष्टास्तयत् ॥ अथ प्रत्यागतशराः ॥ तव पुत्रा महारथाः ॥ ५० ॥ पुनर्युद्धसमरे प्रतीयुर्भीमपार्षदौ ॥ ततो युधिस्थिरः प्राहुः समाजुय
 स्वसैनिकान् ॥ गच्छतु पदवीं शक्त्या भीमपार्षदस्योयुधि ॥ सो भद्रमुखा वीरारथ द्वादशदंशिताः ॥ ५१ ॥ प्रवृत्तिं माधिगच्छतु नहि भुञ्जति मे
 मनः ॥ तस्यैव समनुजाताः शूरविक्राज्जयविनः ॥ ५२ ॥ वारं मितेव मुक्तानुसर्षे पुरुषमानिनः ॥ मय्यदि सगते सूर्ये प्रययुः सर्वसर्वहि ॥ ५३ ॥
 कैकेयादौ पदेयाश्च हृष्टकेतुश्च वीर्यवान् ॥ अभिमन्युं पुरस्कृत्य महत्या सेनया हताः ॥ ५४ ॥ ते कृत्वा समरे कुरुं भुवि गुरुवमरिन्दमाः ॥ वि
 भिः धर्तृराष्ट्रानां तदथानीकमारुवे ॥ ५५ ॥ तान् प्रयातान् महेश्वासान् भिमन्युपुरोगमान् ॥ भीमसेनभयविह्वलहृष्टयुग्मविमोहिताः ॥
 ५६ ॥ न स क्षमयितुं शक्नोत तव सेनानराधिय ॥ मदमूर्च्छा चितात्मानं प्रमदे वा क्षनि स्थिता ॥ ५७ ॥ ते हि पार्थ महेश्वासाः सुवर्णा विह्वलध्वजा
 परिपन्नो भवधावन् हृष्टयुग्मवृकोदरो ॥ ५८ ॥ तौ च दृष्ट्वा महेश्वासान् भिमन्युपुरोगमान् ॥ बभूवुर्मुदा युक्तौ निघ्नौ तत्र बहिनी ॥ ५९ ॥ दृष्ट्वा
 वसह्योऽप्यप्राश्नात्वा गुरुमात्मनः ॥ नासं शतवधं वीरः पुत्राणां तव पार्षदः ॥ ६० ॥ ततो रथं समागच्छ कैकेयस्य वृकोदरं ॥ अभधावतसं कुरुक्षेत्रे

॥ ६१ ॥

श्री. श्री.
१३३

तस्याभिपततसूणीभार राजः प्रतापवान् ॥ कृ. इति के. भले नवनुः शक्रुनि सुदनः ॥ ६४ ॥ अस्यां च सौ तशो वारान्प्रेषयामास पार्थिवे ॥
उर्योधनहितायैव भर्तृपिराडमनुस्मरन् ॥ ६५ ॥ अथान्य द्युनुरादाय पार्थिवः परवीरहा ॥ डोरां विव्याध सप्तन्या रुक्म पुत्रे विशासिते ॥ ६६ ॥
तस्य डोराः पुनश्चापं विद्धेमित्र कर्षण ॥ इयां च चतुराङ्गो वतुर्भिः सायको न मेः ॥ ६७ ॥ वेवाहृतक्षयं घोरं जेययामास भारत ॥ सार्थिं
चाप्यभलेन प्रेषयामास भृत्यवे ॥ ६८ ॥ हताश्वाश्चुरथा नृणां मवास्तुत्य महारथः ॥ अस्तुरो ह महाबाहुरभिर्भनो महारथं ॥ ६९ ॥ ततश्च
रथनागाश्चासमकस्यतवाहिनी ॥ पश्यतो भीमसेनस्य पार्थिवस्तपश्च पश्यतः ॥ ७० ॥ तत्पुंभयं वलं दृष्ट्वा डोरो नाभितते जसा ॥ नडा कुवन्वारचितुं
मन्त्रान्ने महारथाः ॥ ७१ ॥ वधमानानुतत्तेन्यं डोरो नाभिततैः शौरैः ॥ यगमन्त्रत्रतत्रैव शपोभनान इवार्तावः ॥ ७२ ॥ तथा दृष्ट्वा तु तैर्न्यजह्वेचव
लंतव ॥ दृष्ट्वा चार्थसेकं दं तपन्तरि पुवाहिनीं ॥ ७३ ॥ वक्रुभुः सर्वतो यो वा साधुसात्वीति भारत ॥ ७४ ॥ ॥ इति श्रीमहामारते भीष्मप
र्वणि पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ ततोऽुर्योधनो राजा मोहात्प्रत्यागतत्तदा ॥ शरवर्षे पुनर्भीमं प्रत्यवारयदच्युतं ॥
१ ॥ एकीभूताः सैन्यैव नवपुत्रा महारथाः ॥ समेत्य समरे भीमं योधयामासुरुद्यताः ॥ २ ॥ भीमसेनोऽपि समरे सप्राप्य हारथं पुनः ॥ स
मारुह्य महाबाहुर्ययोनत्रतवान्मजः ॥ ३ ॥ अगृह्य च महावेगं परासुकरां दृढं ॥ त्रिंशरासनं संखे शौरि विव्याध ते सुतं ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥

कृ. श्री.
१३३

विंशशतनं सखे शरैर्विधाधने सुनं ॥ ततो इर्यो धनो राजभीमसेनं महावतं ॥ ५ ॥ नाराचन सुतीक्ष्णो गणभृशं मर्मन्यताडयेत् ॥ सेतितिविहोम
 हेव्यासस्तव पुत्रेण धिना ॥ ६ ॥ क्रौञ्चसंरक्तनयनो वेगादाकृष्य कर्म्मिणं ॥ इर्यो धनं त्रिभिर्वा रौ द्वौ ह्येतरौ सिधार्ययत् ॥ ७ ॥ स तथाभिह
 तो राजन्नादतस्मिन्निराडिव ॥ तौ दृष्ट्वा समरे कुक्षौ निविघ्नौ परस्परं ॥ ८ ॥ इर्यो धनानुजाः सर्वे शूराः सत्यकृजिविताः ॥ स स्मृत्यमञ्जितैः
 पूर्वत्रिगुहे भीमकर्मणाः ॥ ९ ॥ निश्चयं परमं कृत्वा निगृहीतं प्रचक्रमुः ॥ तानापतत एवा जीभीमसेनो महाबलः ॥ १० ॥ प्रतुष्टयो म
 हाराजगजः प्रतिगजानिव ॥ भृशं क्रुद्धश्चेत्तज्जीविताराचनं समर्थयत् ॥ ११ ॥ चित्रसेनं महाराजस्तव पुत्रं महायशः ॥ तथेतरं
 हवस्तुतां लाडयामास भारत ॥ १२ ॥ शरैर्द्वौ विधैः संखेरु कयुरैः सुवर्गैः ॥ ततः संख्याय समरे स्वानो कानि सर्वशः ॥ १३ ॥ अ
 भिमनुप्रभृतयस्ते दादशमहारथाः ॥ प्रेषिता धर्मराजेन भीमसेनपदानुगाः ॥ १४ ॥ प्रतुष्टयुर्महाराजस्तव पुत्रान्महारथाः ॥ दृष्ट्वा
 यस्थान्ता श्वेदसूर्याग्नि समतेजसः ॥ १५ ॥ सर्वानेव महेश्वरान् राजमाना क्रियावृत्तान् ॥ हौ हवे दीप्यमानानां सुवर्गां सुकुटो ज्वलान्
 ॥ १६ ॥ तत्पुत्रः समरे भीमं तव पुत्रमहावतम् ॥ तान्नामृष्यत कौत्से यो जीवमाना गता इति ॥ १७ ॥ ॥ ३१ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मप
 र्वणि षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ अर्चय सुर्जनैः सर्वान् तव पुत्रानपीडयेत् ॥ अभिमनुश्च समरे भीमसेनेन संयुतं ॥ १८ ॥

श्री. श्री.
११३६

पार्थतेन वसं प्रेष्यत वसै न्ये महारथाः ॥ इर्यो धन प्रभृतयस्ते सुतास्तशरासनाः ॥ १२ ॥ भृशम श्रेष्ठं जिवितैः प्रययुर्यत्र ते रथाः ॥ अपरं कृत
तोरान न्यावर्तत महानुरगाः ॥ १३ ॥ तावकानां श्रवतिनां परे वा श्रेष्ठं भारतः ॥ अभिमन्युर्विकर्णस्य हयान् हत्वा महाहवे ॥ १४ ॥ अथैनं पंच
विंशत्याशुद्रकानां समाकुरु ॥ १५ ॥ ताश्च रथं मुत्स्य विकर्णस्तु महारथः ॥ १६ ॥ आसरो हरथं राजंश्चित्रसेनस्य भास्वरं ॥ स्थिता वेकर
थेतौ वधातौ कुरु वर्धन ॥ १७ ॥ आर्जुनिः सरवर्षेण छाडयामास भारत ॥ इर्यो धनं विकर्णश्च कार्त्तिक्यश्च भिरा यसे ॥ १८ ॥ विद्यावातेन वा
कम्यत् कार्त्तिक्यैर्मरुतिरवस्थितः ॥ दुःशासनस्तु समरे केकया न्यक्षमारिषः ॥ १९ ॥ यो धयामास राजे नुत ददु न भिवा भवतु ॥ द्रोपदेयारणे
कूडा इर्यो धनमवारयत ॥ २० ॥ शरैरासीवाकोरैः पुत्रं तव विशास्यते ॥ पुत्रे पितव दुर्द्धर्षा द्रोपद्यास्त्रिनयानुरागो ॥ २१ ॥ सम्यकैः
निशितैराजनाजघानयुथकपृथक् ॥ तैश्चापि विदुः शुभमेरुधरेण समुद्धितः ॥ २२ ॥ गिरिः पुत्रवरोर्य इक्ष्मिरेवातुर्विमिश्रितैः ॥
भीष्मोपि समरे राजन्याराडवानां वरूथिनी ॥ २३ ॥ बालयामास बलवान् प्राणायत्रगरानिव ॥ ततो गाराशिवनिर्घोषः प्राडुरासीद्विश
स्यते ॥ २४ ॥ दक्षिणेन वरूथिनाः पार्थस्यारिनिघ्नतः ॥ उतुस्थुः समरे तत्र कवचानि सहस्रशः ॥ २५ ॥ कुरूराजापि सैन्येषु पाण्डवान
श्च भारत ॥ शो नितो दंशरावर्तं राजदीपं हयोर्मिगां ॥ २६ ॥ रथेनोभिन्नव्याघ्राः प्रतेरुः सैन्यसागरं ॥ द्विजहता विकता विदेशाश्च नरोत्तमाः ॥ २७ ॥

कृत्य
११३६

पतितास्तत्र दृश्यन्ते शतशोऽथ सहस्रशः॥ निहतैर्मन्त्रमातसैः शोणितो घपरिहृतेः॥ ७॥ भूमीति भरत श्रेष्ठपर्वतैरविता यथा॥ तत्रा
 कुतमप्यश्वमतवेतेषां च भारत॥ ८॥ नतत्रासीन्मृगान्काश्चित्योयुधं नाभिकाक्षते॥ सर्वयुयुधिरेवीराः प्रार्थयामस हृद्यशः॥ ९॥
 तावकाः पाण्डवैः शार्ङ्गकाक्षमाना जयं युधिः॥ १०॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि सप्तसप्ततितमोऽध्यायः॥ ३३॥ ॥ संजय
 उवाच॥ ततोऽुर्योधनो राजलोहिताय दिभाक्रे॥ संशमेरुमसो भीमं हनुकामो भयावतः॥ ११॥ तमायात्रमभिषेक्षन् वीरं दृढवेरिणं
 भीमसेनसुसंकुहं देवव्रजमवतीत॥ १२॥ अयं संकालः स प्राप्नोत्वर्षपूगाभिकाक्षितः॥ अश्वत्थानिहनिष्यामि यदि नोत्तुजसे रणं॥
 १३॥ अश्वकुलापरिहृतां वनवासश्चरुक्नशः॥ द्रौपद्याश्चपरिहृतां प्रणोत्प्राभिहतेत्ययि॥ १४॥ यत्पुरा मत्सरो भूत्वा पाण्डवानवमन्यसे॥
 तस्य पापस्य गांधारेयद्रव्यमसनमागतं॥ १५॥ कर्णस्य मृतमास्थाय सौवलयवयत्पुरा॥ अविच्छिन्ना पाण्डवान्काष्ठाश्चथेष्टं कुतुबानसि॥ १६॥
 १७॥ याचमानश्च यन्मोहादा शार्ङ्गमवमन्यसे॥ उत्कस्य सदा देहं यद्दामि च हृष्टवेत्॥ १८॥ तेन तन्निहनिष्यामि सानुवधंस पाण्डवं॥ सम
 क्खिद्येतत्पापं यत्पुरा कृतवानसि॥ १९॥ एवमुक्त्वा वनुर्धरं विक्रवोद्गम्य वासकृतं॥ समादाय शरान्धारां महाशनिसमस्तनान्॥ २०॥ य
 दिंशंतरसा क्रुद्धो मुमोवा भुसुयोधने॥ ज्वलिताग्निशिखाकारान् वज्रकल्पानजिह्मगान्॥ २१॥ ॥ श्रीराधेगोपीनीयतये नमः॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

सतस्य कार्मुकं द्वाभ्यां सूतं द्वाभ्यां च विवर्धये ॥ वतुर्भिर्जवनान् श्रानान यद्यमसादनं ॥ ११ ॥ द्वाभ्यां वसुविरूपाभ्यां शराभ्यां भरिभर्दनः ॥ विवे
दसमेरुं वृत्रं वृद्धं मयि रथोत्तमान् ॥ १२ ॥ त्रिभिश्च तस्य विवेदज्वलत्तं ध्वजमुत्तमं ॥ क्षिताय तं ननादो वृत्रवपुत्रस्य पश्यत ॥ १३ ॥ रथस्य स
ध्वजः श्रीमात्माना रत्नविभूषितः ॥ पापतप्तहसाभूमौ विश्रुज्जलधादिव ॥ १४ ॥ ज्वलत्तं तं सूर्यसंकाशं नागं मानमयं शुभं ॥ ध्वजं कुरुपतेः स्थि
मंदं दृष्टुं हर्षपाथिवाः ॥ १५ ॥ अपैर्न दशभिर्घोरौ ह्यत्रैरिव महागजं ॥ आजघान रणो भीमः स्वयन्निव महारथः ॥ १६ ॥ तत्तत्पुत्राजो सिंभूनां रथ
श्रेष्ठो महावतः ॥ इर्यो धनस्य जगत्पाह्णं सयुग्धैस्तह ॥ १७ ॥ ह्यपश्चरथिनां श्रेष्ठः कौरव्यभिर्तौ जसं ॥ आरोपय दधं राज इर्यो धनमम
र्षणां ॥ १८ ॥ सगाढविद्यो व्यथितो भीमसेनेन संयुगे ॥ निवृत्तादरथोपस्थे राजा इर्यो धनस्तदा ॥ १९ ॥ परिवार्य रणो भीमं हनुकामो जयदध
रथे रणो कसाहसैर्भीमस्यावारयद्विश ॥ २० ॥ दृष्टुं केतुस्ततो राजन् अभिमनूश्च वीर्यवान् ॥ कैकेयाद्रौपदेयाश्च त्वपुत्रानयो धयन्
॥ २१ ॥ वित्रसेनः सुवित्रश्च वित्राश्चित्रदर्शनः ॥ सुचारुश्चासुचित्रश्च तथा न दौपनरको ॥ २२ ॥ अष्टावेते महेष्वासाः सुकुमारयशसि
नः ॥ अभिमन्युं महाराजसमत्तात्पर्यवारयन् ॥ २३ ॥ आजघान तत्तत्पुत्रां अभिमन्युर्महावतः ॥ एकैकं पश्चभिर्घोरैः शितैः सत्तपध्वजैः
॥ २४ ॥ वज्रमृत्युप्रतोकां शोर्विचित्रायुधिनिःसृतैः ॥ अमृष्यमानास्ते सर्वे सौभर्दरथसत्तमं ॥ २५ ॥

रुसः
॥ १३५ ॥

वदुःसायं कैलीक्षौ गिरि मेरुमिवामुदा ॥ आपीड्यमानः समरे कृतारो यदुर्मुदः ॥ २४ ॥ अभिमनुर्महाराजतावका समकंपय
 यथा देवासुरयुद्धे वज्रपाणिर्महासुरान् ॥ २५ ॥ विकर्णाय तथा भस्त्रान् प्रेषयामास भारत ॥ चतुर्दशरथैः श्रेष्ठे घोरा नसी विबोध्यमान् ॥
 २६ ॥ सौतेर्विकर्णाय रथात् पातयामास वीर्यवान् ॥ ध्वजं स तं ह्यांश्चापं नृपमानश्वा हवे ॥ २७ ॥ पुनश्चाग्रां कुर्यान्धीतान् कुर्याज्जगानभिजि
 ह्मगान् ॥ प्रेषयामास सौभद्रो विकर्णाय महावतः ॥ २८ ॥ ते विकर्णो समासाय कच्छवर्हिणो वाससः ॥ भित्वा देहं गता भूमिं ज्वलन्नश्वपनगाः
 ॥ २९ ॥ तेशराहेमपुंखा ग्रावदृश्यन्तमहीतले ॥ विकर्णो रुधिराक्षिभावं मत्तश्च शोभितम् ॥ ३० ॥ विकर्णो वीक्ष्य निर्भिन्नं तस्यैवान्ये सहोदाः
 अभ्यद्रवन्त समरे सौभद्रप्रभुत्वात् नृपान् ॥ ३१ ॥ अभ्यास्यतथैवाभुरथां स्नानस्य वर्षसः ॥ अविध्यन्त मेरुमोक्षं सरस्वायुदुर्मुदः ॥ ३२ ॥
 दुर्मुखः क्रतुर्कर्माणां विद्यासप्तमिराभुरगैः ॥ ध्वजमेकेन विद्धेदसायिश्चास्य सप्तभिः ॥ ३३ ॥ अथाजामुनदेर्जीतोः प्रह्लादात्तरं हसन् ॥ अथा
 नयति रासाद्यसारथिं वाणपातयत् ॥ ३४ ॥ सहता मेरुयेति ह्यनक्रतुर्कर्मा महावतः ॥ शक्तिं विद्धेदसंकुक्षो महोत्कां जलितमिव ॥ ३५ ॥ सा
 दुर्मुखः विपुलं सैर्मभित्वा यशस्विनः ॥ विहार्य प्राविशद्भूमिं दीप्यमानास्वतेजसा ॥ ३६ ॥ तं दृष्ट्वा विरथं तत्र सुतसो मोमहावतः ॥ पश्यतां स
 र्वसैन्यान् रथमारोप्य यत्स्वकं ॥ ३७ ॥ क्रतुर्कीर्तिं लयावीरो जयसेनं सुतं तव ॥ अभ्यास्यत् समरे राजन् हनुकामो यशस्विनः ॥ ३८ ॥ ॥

भा. श्री

तस्य विष्णो यतः प्राप कृतकीर्ति महासनः ॥ विदेह समरे राजन् जयसेन सुतः ॥ ४७ ॥ क्षुरघ्ना सुतीक्ष्णो राघवः सञ्चिवमारतः ॥ तच्छृष्टिं विभव
न्यान् सतानीकः सहोदरः ॥ ४८ ॥ अभयद्यतते जस्ती सिंहवद्विन्दनरः ॥ सतानीकः सुसमेहः विष्णोः कार्यकाम्मुकः ॥ ४९ ॥ विष्णोः धृष्टिः शक्तिः
गो जयसेनं शिलीमुखैः ॥ अथान्येन सुतीक्ष्णो न स र्घावरणाभादिना ॥ ४९ ॥ शतानीको जयसेनं विष्णोः धृष्टिः भृङ्गः ॥ तथा तस्मिन् चर्तमाने
क्षुरोः आनुरक्तः ॥ ४५ ॥ विदेह समरे वापुना कुले क्रोधमूर्धितः ॥ अथान्यः क्षुरादाय भारसाधनमुत्तमं ॥ ४६ ॥ सनाधने शरान्धारान् शत
नीको महाबलः ॥ तिष्ठति धृष्टिः वागदुःकरं भ्रातरं युधिः ॥ ४७ ॥ मुसोवास्मिं शितान्वासा नृज्वलितान्यः शगानिव ॥ ततोऽप्यधनुरेकेन द्वापां
सूतश्च सारिवः ॥ ४८ ॥ विदेह समरे वीरस्तत्र विष्णोः धृष्टिः ॥ अथात्मनो जवांश्चास्य कस्माच्चोत्तकः सखः ॥ ४९ ॥ जवाननिशितैः शरैः
र्षाद्वा दशभिः शरैः ॥ अथापरेण भस्मेन सुमुक्तेन रिघातिना ॥ ५० ॥ इह कलसमरे राजन् क्रूरो विष्णोः धृष्टिः ॥ सपणान्ततो भूमीव नुरु
ग्र इव दम् ॥ ५१ ॥ इह क्षुरोः निहतं दृष्ट्वा पञ्चराजम् ॥ जिघांसतः शतानीकं सर्वतः पर्यावारयन् ॥ ५२ ॥ ह्यमानं शरः शरैः सतानीकं
शस्त्रिनं ॥ अभयावन्न संक्रुधाः कैः केयाः पञ्चसोदशः ॥ ५३ ॥ तान् भ्यापततः पेष्यतव पुत्रा मे हारथाः ॥ प्रत्युद्युम्भं हाराजगजा इव महागजा
न् ॥ ५४ ॥ इमुं लोडुर्जयश्चैव तथा दुर्नयं गोडवा ॥ शत्रुश्रयः शत्रुसहः सर्वे क्रूरा यशस्विनः ॥ ५५ ॥

कृष्ण
॥ ५५ ॥

प्रत्युद्युम्न हाशजकेकयाभ्रातरःसमं॥रथैर्नगरसंकाशैः हयैर्युक्तेर्मनोजवे॥५६॥ नानावर्णाविविचित्रभिःपताकाभिरलंकृतेः॥ इषवा
पधरावीराविविचक्रवयध्वजाः॥५७॥ विविश्रुलेपरं सैन्यंसिहाइववनावनं॥तेषांसुतुमुलंयुद्धं व्यभिचक्रथद्वियं॥५८॥ अवन्नतमहोरौडं
निघ्नतामितरेतरं॥जनोन्यांगस्कृत्तराजनयमराष्ट्रविवर्धनं॥५९॥ मुरुर्गन्तमिनेस्सूर्येवकुयुद्धंसदाकराणामर्थिनःसादिनश्चात्रव्यकी
र्यन्नसहस्रशः॥६०॥ ततःशासनवः क्रुद्धः शूरेःसभतपर्वभिः॥ नाशयामासतांसेबांभीष्मलेखांमहात्मनां॥६१॥ पाञ्चालानाञ्चसैन्यानांशूरे
निन्येयमस्यं॥ सर्वविद्यामहेव्यासःपाण्डवानांमनीकिनीं॥६२॥ कृत्यावहारं सैन्यानांययोस्वांशिविरंप्रति॥ धर्मराज्ञोपिसेप्रेक्ष्य दृष्ट्वुमु
हकोदरो॥६३॥ मूर्ध्निचेतावुपाद्यायप्रहृष्टःशिविरं ययो॥३२५॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि अष्टसप्ततितमोऽध्यायः॥७॥ ॥ सं
जयउवाच॥अथसुरामहाराजपरस्परकृतागमः॥ जग्मुःत्वशिबिरान्येवरुधिरेगास्यमुक्षिताः॥१॥ विश्रम्यवयथात्यायंपूजयित्वापरस्परं
सनेद्वाःसमदृश्यन्नभूयोयुद्धचिकीर्षया॥२॥ ततस्तवसुतोराजंभित्तयाभिपरिद्रुत॥ विश्वेदेवहीनास्ताका रूपप्रकेदंपितामहं॥३॥ सैन्यानिघोर
निभयाकानिघ्नहानिसम्पन्तकृतग्रहणाध्वजानि॥ विदार्यहत्वाचनिपीडाभराक्षिपाण्डवानांशिविरतामहारथाः॥४॥ सम्रोहसर्धान्युधिकी
निसन्नोव्यूहंवर्तमानकरंवज्रकल्पं॥ प्रविशामीमेननिवर्हंतोस्मिन्घोरेःशूरेःजघ्रुदण्डप्रकाशैः॥५॥

॥ ३॥

कूटं नरकादींश्च भयेन राजे समुद्धितो न तमे शान्तिमयः ॥ इहैव सादा त्वत्सत्यसंभवा पुंजयं पाराशवेया श्वरुः ॥ ६॥ ते नैव मुक्तः प्रहसन्महात्मा इयं
धनं ज्ञातमन्युर्विदित्वा ॥ तं प्रत्युवाच विमनामनस्यो गङ्गा सुतः शस्त्रं च ताम्बरे हृत् ॥ ७॥ परेण यत्नेन विनाशसेनो सखीत्मना हंतवराज पुत्र ॥ इ
हामिदं तु विजयं मुत्तं च न चात्मा वं छादये हं त्वदर्थे ॥ ८॥ एते तु गौडावहवो महारथाय शस्त्रिनः भूरतमाः कृतास्त्राः ॥ ये पाराशवानां समरे सहस्रा
जितकुलाः क्रौडविषं वमन्तः ॥ ९॥ तेनेह शक्याः सहस्रं विजेतुं धीर्योन्विताः कृतवैरा ह्ययाव ॥ अहं ह्येतान् प्रतियोक्ष्यामि राजसखीत्मना
जीवितं त्वत्पुत्र ॥ १०॥ एतत्तवार्थाय महानुभावन जीवितं रक्षितव्यं मया य ॥ सर्वोत्तवार्थाय सदैव देया लोकान्महेयं किं शत्रुं लवेह ॥ ११॥
तान् पाराशवानो धियव्यामि राजन् प्रियश्च ते सर्वं महं कुरिये ॥ अत्रैव वै तत्परमं प्रतीतो दुर्योधनः शात्रमनावभूव ॥ १२॥ सर्वं शिरोसेन्यमिततः
प्रहृष्टो निर्गच्छेत्तेत्याह नृपाश्च सर्वान् ॥ तदा ज्ञायात निविनिर्धयुर्दुर्तराश्च पादातगजा युतानि ॥ १३॥ प्रहर्षयुक्ता भित्तुतानि राजसहस्रिभाना
विधशस्त्रवन्नि ॥ स्थितानि नागाश्च पादातिमन्त्रि विरेक्षुं राजो वनराजन्वतानि ॥ १४॥ हृन्दे स्थिताश्च पिसुसंप्रयुक्ताश्च काशिरे दक्षिणगणाः सस
तात् ॥ शस्त्रास्त्रवन्निर्जरदेवयो धैरवस्थिताः सैन्यगणाः समतात् ॥ १५॥ रथाया पादातगजाश्च संघैः प्रयाक्षिराजो विविधव्यनुन्नैः समुद्ध
तं वैतरुणां कवरीं रजोवभौ छादयन् सूर्यरश्मीन् ॥ १६॥ रेजुः पाताकारधिदक्षि संख्यावातिरिता भ्रातृमानाः समतात् ॥ नानास्त्राः समरे तत्रा

विष्णु
॥ १३॥

धनुषि विस्फारयतां नृपानां वभूवश दनुमुत्तोलति घोरा ॥ विमथ्य तोदेव महासुरैर्घोरैर्यथोत्तरं स्यादियुगेतदानीं ॥ १८ ॥ तदुग्रनादं वक्रवर्णरूपं
 तवात्मजानां समुदीर्घा धीर्य ॥ वभूवसेनैरियुसेन हनुं युगात्रमेधैर्मुनिर्भंतदानीं ॥ १९ ॥ ३२७० ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि उ
 नासीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ सजय उवाच ॥ यथात्मजं तव पुनः गाक्षयोऽयानमास्थितं ॥ अश्वोत्तरतश्चेष्टसंघर्षकरं वव ॥ १ ॥ अहं
 क्षोणाश्च शरपश्च कृतवर्मा च सावतः ॥ अश्वत्थामा विकर्णश्च भगदत्तोऽथ सौवल् ॥ २ ॥ विद्वानुविन्दा वाव गोवाहिकः सहवाहिकैः ॥
 त्रिगर्त राजश्च वलीमानवश्च सुहृर्जयः ॥ ३ ॥ हृह दत्तश्च कौशस्थश्चित्रसेनो विविशति ॥ रथाश्च वक्रसाहस्यः शोभमाना महाध्वजैः ॥ ४ ॥
 देशजाश्च ह्याराजचारुता हयसादिभिः ॥ गजेडाश्च मदो हताश्वभिन्नकरदोर्मुखा ॥ ५ ॥ यदाताश्च तथासूरा नानाप्रहरणायुवा ॥ ना
 नादेशसमुत्पन्नास्तदर्थे यो दुमुद्यताः ॥ ६ ॥ सतेवान्ये वव हवत्तदर्थे सक्तजीविताः ॥ देवानपि रणे जेतुं समर्था इति मे मतिः ॥ ७ ॥ अवशं
 नुमयारानं ववायं हितं सदा ॥ अशक्याः पाराडवा जेतुं देवैरपि स वासवैः ॥ ८ ॥ वासुदेव सहायाश्च महोद समविक्रमाः ॥ सर्वथा हनु
 राजेदु करिष्ये वचनं नव ॥ ९ ॥ पाण्डवाचारो जेये माम्वाजेये त्रिपाराडवाः ॥ सवमुक्ता देवोवासे विशल्य करणीं शुभां ॥ १० ॥ अथ
 धीर्धैर्यसम्पन्नं विशल्यथाभवत्तया ॥ ततः प्रभाते विमलोत्प्लेनानीकैर्नवैर्यवान् ॥ ११ ॥ ॥ श्रीयोगेश्वरी कृष्णार्पणमस्तु ॥

म. ३५
॥ ३५ ॥

अब्रह्मः स्वयं दीरो ब्रह्मं ब्रह्म विज्ञातः ॥ मराठलं भरत श्रेष्ठ नाना शास्त्र समाकुलं ॥ ३२ ॥ सम्पूर्णो यो धर्मसुरेण च तथा दत्तिय दत्तिभिः
रथैः रोकसा हस्तेः समन्तात्परिवारितं ॥ ३३ ॥ अब्रह्मदेर्दृष्टं हि ज्ञातं प्राशतो मरुदारिभिः ॥ नागो नागै रथांसन्नाश्वाश्वा अश्वरथै रथैः ॥ ३४ ॥
अने श्वे चर्मणा सन्नाधनुष्का सन्नाधर्मिणि ॥ एवं ब्रह्मं महाराज स्वयं सै न्यं महारथैः ॥ ३५ ॥ स्थितं रणाय महते भीष्मो रणपतिनं ॥ दशाश्वात्मांसह
स्त्राणि दत्तिनां वतथै वव ॥ ३६ ॥ रथानां अयुतं वपि पुत्राश्च तव दंशिताः ॥ चित्रसेना दयः शूरा अभ्यरक्षन् पितामहं ॥ ३७ ॥ रक्षमा मानश्च कृतैः
शूरार्गीयमानाश्च ते न ते ॥ सन्नद्धाः समदृशन् न राजानन्ति महावहाः ॥ ३८ ॥ इर्यो धनस्तु समरे दंशितो रथमास्थितः ॥ व्यराजत श्रिया जु
ष्टो यथा शक्रि पिष्टये ॥ ३९ ॥ तरुः शशे महानासीत्पुत्राणां तव भारत ॥ रथघोषश्च विपुलो वादित्रानां च निधनं ॥ ४० ॥ भीष्मो रणधर्ता
दुराणां बृहः प्रत्यक्षु र्को ययौ ॥ मराठलः सुनहा ब्रह्मोर्भेदो भिन्नघातिनां ॥ ४१ ॥ सर्वतः शुभ्रभेराज नृ रणोऽरीणां दुरासदः ॥ मराठलं तं समा
साद्य ब्रह्मं परमदारुणं ॥ ४२ ॥ स्वयं युधिष्ठिरो राजा ब्रह्मं वज्रमथाकरोत् ॥ ततो ब्रह्मं स्वर्गीकेषु यथा स्थानमवस्थितः ॥ ४३ ॥ रथिनः सादिनः
श्वै रक्षि ह नादमथानदन ॥ विभित्त्वा लतो ब्रह्मं निर्ययुः कर्मदाः ॥ ४४ ॥ इतरै रतरतः शूराः सहसेनाः समं स्रतः ॥ भारद्वाजो ययौ मत्स्येर्वाणिश्वा
णि शिखरिणं ॥ ४५ ॥ स्वयं इर्यो धनो राजा पार्थनं समुपादवत् ॥ नकुलः सहदेवश्च राजन्मद्रशमीयतुः ॥ ४६ ॥

रुक्म
॥ ३५ ॥

विदुषिदावावतौयुधामनुमभिदुतौ॥सर्वेनृपास्तुसमरेधनअयमयोधयत्॥२६॥भीमसेनोरणायत्रोहर्दिक्कंसमवारयत्॥वि
 नसेनेविकर्णश्चतथादुर्मर्षणंविभो॥२७॥आर्जुनिःसमरेराजत्रतपुजनयोधयत्॥प्राप्नोतिवज्रुराजानंहैडिम्बोराक्षसोत्तमः॥२८॥
 अभिदुडावदेगेनमत्तमत्तमिवद्विपे॥अलमुषलदाराजसायकिंयुद्धदुर्मदं॥२९॥ससैन्यंसमरेकूक्षोराक्षसःसममिदवत्॥भू
 रिश्रवारणायत्रष्टकेतुमयोधयेत्॥३०॥श्रुतायुषत्रुराजानंधर्मपुत्रायुषिष्टिरः॥वेकितास्तुसमरेकूपमेवानुयोधयत्॥३१॥शेषा
 प्रतिययुयत्राभीष्ममेवमहारथं॥ततोराजसहस्राणिपरिवदुर्द्धनक्रयं॥३२॥शक्तिमोमरनारावगदाप्रविद्यपाणाय॥अर्जुनस्तुभृशंकूक्षो
 बार्ह्ययानिदमजुवीत्॥३३॥पश्यमाधवसैन्यानिधातैराष्ट्रसंसंयुगे॥युधामन्युर्विदुषागाहेयेनमहात्मना॥३४॥युधाभिकामानुभू
 राश्वपश्यमाधवदंशितान॥त्रिगन्नराजःसीहितआतृभिःपुण्यकेशवः॥३५॥अश्वेतात्यातयिष्यामिपश्यतस्तेजनाईन॥यश्ममोयदुष्टे
 युयोधुकामारणाजिरे॥३६॥एतावदुक्ताकौन्तेयोधनुर्यामवमृश्यन्॥वैवर्षाणि^{वैवर्षाणि}वैवर्षाण्युभरधिपगरा^{वैवर्षाणि}पुति॥३७॥तेपितंपरमे
 व्यासाःशरवर्षररयत्॥तडागमिवधाराभिर्यथापासावतोयदा॥३८॥हृत्करोमहानसीतेवसैन्येविशाम्यते॥काशमानौ^{हृत्करो}हृत्करो
 लौशरेईकामहाहवे॥३९॥देवादेवर्षयश्चैवगन्धर्वाश्चमहोरगाः॥विष्मयंपरमंजग्मुर्दृष्ट्वाहृत्करोतथाविधौ॥४०॥॥४०॥॥

भा. श्री.
११३५

ततः कृष्णो राजनः सुप्रसन्नोऽस्मिन् दिशि यत् ॥ तत्राहुतमपराजितं विजयस्य पराक्रमं ॥ ४१ ॥ शस्त्रं दृष्टिं यैर्मुक्तांशोऽप्येव दत्तयत् ॥
संवत्सरे निमिषं काश्चिदासीद्विश्रामते ॥ ४२ ॥ तेषां राजसहस्राणां हयानां दत्तानां तथा ॥ दम्पतीनि शरैश्चापान् पार्थिवविद्याधमरि
षः ॥ ४३ ॥ तैर्हस्तमानाः पार्थिवभीष्मं शान्तनवयुः ॥ अगाधमज्जमानानां भीष्मस्त्रातातदाभवत् ॥ ४४ ॥ आपतन्निश्चतैर्हस्तजवन्मैत्रावकेन
सं ॥ संबुधुमे महाराज बाते शैवमहावीरः ॥ ४५ ॥ ३३५ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि असौ तितमोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ संजय उवाच ॥ त
था प्रहृष्टे संप्रभे निहृष्टे न सुशर्मणि ॥ प्रभे बुधवीरे बुधारुहे न महात्मना ॥ ४७ ॥ शुभमशौ वलेत्तूणीं सागरप्रतिमेतदा ॥ प्रत्युच्चाते वगां
गेयेत्कीरतं विजयं प्रति ॥ ४८ ॥ दुर्ध्वो धनो राजनः शरणार्थस्य विक्रमं ॥ नरमाराः समभ्येत्य सर्वात्मानं वीरानृपान् ॥ अतिशयप्रभुके
भले सुशर्माणं महाबलं ॥ मध्ये सर्वस्य सैन्यस्य भृशं संहर्षयन्निव ॥ ४९ ॥ एव भीष्मः शान्तनवो यो दुर्ध्वो कामो धनं जयं ॥ सर्वात्मना कुमश्रेष्ठ
स्तुक्काजीवितमात्मनः ॥ ५० ॥ तं प्रयातं पराधीरा सर्वसैन्येन भारत ॥ संयत्ता समरे सर्वपालयधं पितामह ॥ ५१ ॥ वाढीति ते वमुक्ता तु ना
त्यनीकानि सर्वशः ॥ नरे जातं महाराज अनुजगुः पितामहं ॥ ५२ ॥ वतः प्रयातः सहस्रभीष्मः शान्तनवोऽर्जुनं ॥ रणे भारतमायान्ननाससा
दमहाबलं ॥ ५३ ॥ महाभेताश्च युक्तेन भीमवानकेतुना ॥ महता मेघनादेन रथेन तिविराजिता ॥ ५४ ॥ ॥ श्रीरामायनमः ॥ ॥

रु. ११३५

समरेसर्वसैन्यानामुपायार्तं धनञ्जयं ॥ अभवत्तुमुलोनादोभयादृष्टाकिरीटिनं ॥ ११ ॥ अभाषु हत्तं कृष्णश्च दृष्टादित्यमिवापरं ॥
 मध्याह्ननागं संख्येन शक्ररभिर्वीक्षितुं ॥ १२ ॥ तथा शात्रनवं भीष्मं श्वेताश्वं श्वेतकार्मुकं ॥ न शोकुः पाण्डवाः कुं श्वेतं गृहमिवोदितं ॥ १३ ॥
 सत्सर्धतः परिरुहन्त्रैर्गत्रैः सुमहात्मभिः ॥ धातुभिस्तपुत्रैश्च तथा नैश्च महारथैः ॥ १४ ॥ भारवाजस्तु समरे भक्त्यं विद्याधरत्रिराण ॥ ध्वजं
 चास्य शरे नाजौ धनुश्चैवेनावेदिदे ॥ १५ ॥ तदपाश्च धनुश्चिन्त्रं विराटो बहिनीयति ॥ अन्यदा दत्तवेगेन धनुर्भार सह दृढं ॥ १६ ॥ शरंश्चासी
 विद्याकारः उवाच तावन्नृणां निव ॥ दोरां त्रिभिः प्रविद्याधश्चतुर्भिश्चास्य वज्रिनः ॥ १७ ॥ ध्वजमेकेन विद्याधः सारथिना स पंचभिः ॥ धनुश्चैकेन च
 विषयत्रा कुर्वादिजयं च ॥ १८ ॥ तत्तु दोरावधीद्वान् शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ अष्टभिर्भरतश्चैष्टमत्तमे केन पत्रिराण ॥ १९ ॥ सहताश्चादव स्रुतास्य
 दना हतहारयैः ॥ आरुह्य हरधं तूर्णं पुत्रस्य रथिना नरः ॥ २० ॥ ततस्तु नैपिता पुत्रो भारवाज रथे स्थितो ॥ महता सरवर्षेण वारयामास धनुर्वलात्
 ॥ २१ ॥ भारवाज हतः कूटो शरमाशो विधोपमं ॥ विद्धेप समरे तूर्णं शरं प्रमिजनेश्वर ॥ २२ ॥ ततश्च हृदयं भीष्मापीत्वा शोणितमाहवे ॥
 जगाम धरणीं वाणो लोहिताई कृतकविः ॥ २३ ॥ सपथातरथा तूर्णं भारवाज शराहतः ॥ हिताधनुः शरं श्वेदपितुरे वसमीयतः ॥ २४ ॥ ह
 तत्वमात्मजं दृष्ट्वा विराटः प्राद्वद्वयात् ॥ उत्तुग्म समरे दोरां व्यात्रान नमिवात्तकं ॥ २५ ॥

भा. मि.
१९६०

भारवाजसतनूपाण्डवानां महावर्म॥ वारयामास समरे शतशो थस हजशः॥ २५॥ शिखरपि साराजडोपा मासास संयुगे॥ आजर्घ
न भुवोर्मये गारा वैलिभिराभुगे॥ २६॥ सवभौनरशा हूलोललाटे सस्थितैलिभिः॥ शिखरैकाश्वनमये स्त्रिभिर्भरिरेवोक्तिः॥ २७॥ अ
श्वत्थामाततः क्रूरो निमेवाहो विरगिडनः॥ सूतं ध्वजमथाराजं लुरं गानायुवतथा॥ २८॥ शरैर्वज्रभिरासि श्रपातयामास संयुगे॥ स
हनाश्वादेव लूतारथा द्वैरधिनाम्बरः॥ २९॥ खड्गमादाय निक्षिप्तं विमलं वशरावरो॥ अपनवद्यवरन् क्रूडः शिखराशि शत्रुनापनः॥
३०॥ सखदस्य साराजवरतल्लस संयुगे॥ नात्र रंददृशे द्वौणिस्तदुत मिवाभवत्॥ ३१॥ ततः शरसहस्राणि वक्रुनि भरतर्षभ॥
प्रेषयामास समरे दौणिः परमकोपनः॥ ३२॥ तामापतन्नी समरे शरहृष्टं सुदारुणं॥ अतिनातीक्ष्णधारेण विकेदवलिनाम्बरः॥
३३॥ ततोऽप्यविमलं दौणिः शतचक्रं मनोरमं॥ चर्महि नदसिं चास्परवराडयामास संयुगे॥ ३४॥ शरैः सुवज्रशोराजं न विव्याध
पत्रिभिः॥ शिखराशि चततः खड्गं खरिणं तं तेन शायकैः॥ ३५॥ अविध्य व्यसृजेतूणीं ज्वलन्निव पत्रगं॥ तमापतन्तं स हसावगासनि
समप्रभं॥ ३६॥ विकेदसमरे दौणिर्दर्शयन् पाणि लाघवं॥ शिखरशेनं च विव्याध शरैर्वज्रभिरायसैः॥ ३७॥ शिखराजं च भूशराजं
स्त्रायमानः शतैः शरैः॥ आरुरो हरथं तूणीं माधवस्य महात्मनः॥ ३८॥ सापकिश्वापि संक्रुद्धो राक्षसं तं महाबलं॥ अतस्त्रुणं शरैर्घोरैर्विव्याध

१९६०

१९६०

राक्षसेन्द्रसुवेतनेधनुश्चिह्नदभारत॥ अ दंडेशा समरे तं विव्याध सायकैः॥४०॥ मायाचराक्षसीं कृत्वा शरवर्षैरवाकिरन्॥ तत्राहुतमप
 श्यामसैनेयस्य पराक्रमं॥४१॥ नास धूमश्च समरे दधमानः शितैः शरैः॥ सेन्द्रमसं बवर्षे योजया मास भारत॥४२॥ विजयाद्यैः दनु प्रातः कावे
 नयशस्विना॥ तत्रापीडितं तेन माधवेन यशस्विना॥ तदस्त्रं भस्म सा कृत्वा माया आराक्षसी क्षदा॥४३॥ अलसुत्वं शरैर्घोरैरवाकिरत सर्वशः॥
 पर्यंतं वारिधाराभिः प्राहवीव वलाहकः॥४४॥ तत्रापीडितं तेन माधवेन यशस्विना॥ प्रडुडावभयाड सोहितासात्यकि माहेव॥ तमजेयं राक्ष
 सेन्द्रं संदेमघवता अपि॥ सैनेयः प्राणादजित्वा यो धानोत वपश्चतां॥४५॥ अवधीतावकाश्चापि सात्यकिः सत्यविक्रमः॥ निशिनैर्घं कृमिघोरै
 स्ते दवत्रभयार्हिताः॥४६॥ एतस्मिन्नेव काले तु इयं दस्यात्मजो वली॥ दृष्टुं श्रीमहाराजपुत्रं तव जनेश्वरं॥४७॥ छादयामास समरे शरैः
 सन्नतपर्वभिः॥ स छादयानो विशिखैः दृष्टुं पुत्रेन मारिष्य॥४८॥ न विव्यथे च राजे इतव पुत्रो जनेश्वरः॥ दृष्टुं पुत्रं वसमरे तूष्णीं विव्याध प
 त्रिभिः॥४९॥ यथा वत्रिंशता चैव तदकुतमिवाभवत्॥ तस्य सेनापतिः कूटो धनुश्चिह्नदमारिष्य॥५०॥ हर्याश्च चतुरः शीघ्रं निजघातम
 हावलः॥ शरैश्चैनं सुनिशितैः क्षिप्रं विव्याध सप्रभिः॥५१॥ सहताश्चात्महावा ऊरुवज्जुत्परथा दती॥ पदातीरसि मुद्यम्य प्राधावत्पार्श्वतं
 प्रति॥५२॥ शकुनिस्तसमभ्येत्य राजा ह्रीमहावलः॥ राजानं सर्वलोकस्य रथमास्थापयत् स्वकं॥५३॥ ॥५४॥ ॥५४॥ ॥

भा. भा.
१४५१

ततो नृपं पराजित्य पार्थतः परधीरहा ॥ निजघ्ने ताकं सैन्यं वशुपरिगिरि वासुरान् ॥ ५५ ॥ कृतवर्त्मानं रोभीमं शरैः राकं महारथो ॥ प्रच्छादयामा
सुवर्तमहामेघो रविं यथा ॥ ५६ ॥ ततः प्रहस्य समरे भीमसेनः परंतपः ॥ प्रेषयामास संक्रुद्धः सायकां कृतवर्म्मीरो ॥ ५७ ॥ ते ह न्यमानोऽपि र
थः सार्वतः शास्त्रकोविदः ॥ नाकं पतमहाराज भीममार्कतुष्टितैः शरैः ॥ ५८ ॥ तस्याश्वांश्चतुरो हत्वा भीमसेनो महाबलः ॥ सारथिपातया
मास ध्वजं वसुपरिस्तुतं ॥ ५९ ॥ शरैर्वर्जु विध्वंश्चैव माविनोत्परधीरहा ॥ सकली कृतसर्वाङ्गश्चाविदुस्महश्चत ॥ ६० ॥ हताश्वात्सुरथातूरो
दृष्ट्वा कस्य रथं प्रति ॥ श्वाहास्यते महाराज तव पुत्रस्य पश्यतः ॥ ६१ ॥ भीमसेनोऽपि संक्रुद्धस्तव सैन्यं समादधत् ॥ निजघ्नानवसंक्रुद्धो दरा
पारिगिरिवाक्रकः ॥ ६२ ॥ ३३७ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि एकविंशोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ हतराष्ट्र उवाच ॥ सुवर्त्तुर्निर्वृति
त्राणि कैरथानि स्य सञ्जय ॥ पांडूनां मामकैः साहसैश्चैवं तव यत्नतः ॥ ६४ ॥ न वै वज्रमकं किञ्चिद्दृष्टं संशसि सञ्जय ॥ निबं पारादु सुतान्
छातमग्नौ वैवसंशसि ॥ ६५ ॥ हियमानादिमनसो नाम कान्चि गतो जसः ॥ रमसे संयुगे सूतदिष्टमेव तसंशयः ॥ ६६ ॥ संजय उवाच ॥
यथा शक्तियथोत्साहं युद्धे वेष्टिता वका ॥ दर्शयन्तः परं शक्ता पौरुषं पुरुषवर्चसः ॥ ६७ ॥ आयाः सुरेन्द्रा वैष्णवोऽभूतं यथोदकं ॥ महोद
धिगुणाभ्यासात्सर्वराजं नियच्छति ॥ ६८ ॥ तथा तपोरुषं राज्ञा वकानां महात्मनां ॥ वायुपारादु सुतान्धीरान् व्यथीभवतिसंयुगे ॥ ६९ ॥

कृतः
१४५१

घटमानोयथाशक्ति कुर्षारान्कर्म इच्छरे ॥ नदोषेण कुरु श्रेष्ठस्त्वानोधानगन्तुमहसि ॥ ७ ॥ तवापराधास्तुमहान्पुत्रस्यविशाम्पते
 पृथिव्याः प्रक्षयो घोरो यमराष्ट्रविवर्धनः ॥ ८ ॥ आत्मदोषं समुत्पन्नं शोचितुं नार्हसे नृप ॥ नाहिरक्षत्रिराजानः सर्वोत्तमनापि क्षीयितो ॥ ९ ॥ पुकेन
 लुहृतो लोकानि कृतो वसुधाधिप ॥ वसुं विगाहयुष्यं ते नित्यं स्वर्गापरायणाः ॥ १० ॥ पूर्वो वसुमहान् राजा जवर्तते जनक्षयः ॥ न मे मेकमनाभ
 त्वाष्ट्रं देवासुरोपमं ॥ ११ ॥ आवस्यो नु संहस्रो सोमहात्मानो महायुती ॥ इरावन्नमभिः प्रेष्य संमेयातां रोगोत्कटे ॥ १२ ॥ ते पां प्रहते युद्धं नु पुत्र
 होमहर्षणां ॥ इरावांस्तु सुसंक्रुद्धो आतरो देवरूपिणो ॥ १३ ॥ विष्या धनिशितैरुर्गुणैश्चैः सन्नतपर्वभिः ॥ तावेनं प्रत्यविधेतां समरे विजयो
 धिनो ॥ १४ ॥ युध्यतां हितदारा जन्विशेषो न स्मदृश्यते ॥ यततां शत्रुताशायकृतप्रति कृतैर्धिरां ॥ १५ ॥ इरावांस्तुरसो राजा नु विन्द
 स्यायकैः ॥ वतुभिश्चतुरो वाहानानयद्यमसा दनं ॥ १६ ॥ मध्याभ्यान्विमुतीक्ष्णाभ्यां धनुः केतुश्चमारिषः ॥ चिक्रेदसमरे राजा नु द्रुतमि
 वाभवत् ॥ १७ ॥ त्यक्तानुविन्दो धरधं विन्दस्यमास्थितः ॥ धनुर्गृहीत्वा सुदृढं भारसाधनसुत्रमं ॥ १८ ॥ तावेकस्थैरसो धीरा वा वसो वलितना
 ध्वरो ॥ सरान्मुमुवतु रूर्गो भिरावति महात्मानि ॥ १९ ॥ ताभ्यामुक्तामहावेगाः शराः कलाकभूधिरा ॥ दिवांकरपथं प्राप्य ह्लादयामासुरं
 धरं ॥ २० ॥ इरावांस्तुरसो कृद्धो आतरो नौमहारथौ ॥ ववर्ष शरवर्षेण सारथिं वाभ्यातयेत् ॥ २१ ॥ ॥ ... ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

मा. भा.
१४३॥

तस्मिन्निर्घते राजनगतसन्नेथसारथे ॥ रथः प्रद्वद्वादिशः समु^{धौ} कृत्तश्च वत्ततः ॥ १२॥ तौ सत्रिभ्यामहाराजनागराजसुतासुतः ॥ यौ
रुघं व्योपयत्तौ व्याधमत्रववाहिना ॥ १३॥ सावधमानासमेरुधार्तराष्ट्री महावमूः ॥ वेगान्वकुर्विधांश्चक्रेविषंपीत्येवमानवः ॥ १४॥
होडेभ्योराक्षसैरुत्तुभगदत्तं समाडवत् ॥ रथेनादित्यवरोरासध्वजेनमहावलः ॥ १५॥ ततः प्राग्गोतिषोराजानाराजं समास्थितः ॥
यथावद्वधं पूर्वं संग्रामेनारकामये ॥ १६॥ तत्र देवाः सगन्धर्वीअययश्च समागताः ॥ विद्रोघं न स्मविद्रुहैर्द्विभगदत्तयोः ॥ १७॥ यथ
सुरपतिः शूकः स्यामासदानवान् ॥ तथैव समरे राजा द्रुप्यामास पाण्डवान् ॥ १८॥ तेन विजयामानास्तु पाण्डवाः सर्वतोदिशं ॥ धा
तारं माभ्यविन्दन् स्वेष्टनीकेषु भारतः ॥ १९॥ भैमसेनिरथोत्थत् तत्रा पश्यामभारतः ॥ शोषाविमनसो भूत्वा प्रादुवन्नमहारथाः ॥ २०॥
निहत्तेषु तु पाण्डवां पुनः सैनैर्बुभारतः ॥ आसीन्निष्ठानकोद्योरत्नवसैर्यस्य भारतः ॥ २१॥ घटोत्कचस्तौ सज्जभगदत्तं महारथोः ॥ क्षरैः
पृच्छादयामास मेरुं गिरिमिवामुभृतः ॥ २२॥ निहत्य तान् कुरान् राजन् राक्षसस्य धनुच्युतान् ॥ भैमसेनिरथो हन्तुं सर्वमर्मास्वताडयेत् ॥
सताशमानो वज्रभिः क्षरैः सज्जतपर्वभिः ॥ नयिव्यथेराक्षसेऽभिघ्नमानं वा वल्गुः ॥ २३॥ तस्य प्राग्गोतिषः क्रूदलो मरुत्वेव तु ईशः ॥
प्रेषयामास समरेतांश्च विह्वलास्ततः ॥ २४॥ सतां ह्रीत्वा महाबाहुलो मरान्निशितैः क्षरैः ॥ भगदत्तं च विद्याधसन्नत्वा कुरुपतिभिः ॥ २५॥

रु. भा.
१४३॥

ततः प्राग्जातिघोराणां प्रहसन्निवभारत ॥ तस्याश्च तुरो राजनृपात्तया माससायकैः ॥ सहतां च येति द्रुमराक्षसोऽप्रताप
 वान् ॥ शक्तिविशेषवेगेन प्राग्जातिघगजं प्रति ॥ ४८ ॥ तामापतेती सहसा हेमदराणां प्रवेगितां ॥ त्रिधा विद्धे दनुर्यातेः तात्पर्यं
 तमेदिनी ॥ ४९ ॥ शक्तिं विनिहतां दृष्ट्वा होडिम्बः प्राडवक्रयात् ॥ यथेष्टस्पर्शोऽर्धं न मुचिदस्य सत्तम ॥ ५० ॥ तं विजित्वा रणेशं वि
 ख्यातं क्रातुपौरुषं ॥ अजेयं समरे राजन्ये स तव रुगो न च ॥ ५१ ॥ पाण्डवोऽसमरे सेनां संममदं वक्रः ॥ यथावनगजो राजन्मृदंश्च र
 तिष्यति ॥ ५२ ॥ मदेष्टश्च समरे ययासां सह संगतः ॥ स्वश्रियो ह्याद्यां च केशरी घैः प्राणदुनन्दनौ ॥ ५३ ॥ सह देवस्तु समरे मानुसं
 दृश्य संगतं ॥ अवारय कुरौ घैर्न मिथो यद्ध दिवाकरं ॥ ५४ ॥ कायमानः सरो घेन हृष्टरूपतरो भवत् ॥ तयोश्चाप्यभवत्प्रतिरतुलामा
 नुकारणात् ॥ ५५ ॥ ततः हस्य समरे न कुलस्य महारथः ॥ अश्वैश्च तुरो राजंश्चतुर्विंशत्यकोत्तमैः ॥ ५६ ॥ येषां मासमदं शोयमस्य
 सदनं प्रति ॥ हताश्वात्तुरथात्राणामवजुस्य महारथः ॥ ५७ ॥ आरुरोहततोऽप्यातं भानुरेव यशस्विनं ॥ एकस्थो तुरगो भूरो दृढविशि
 ष्यकार्मुके ॥ ५८ ॥ मदेष्टश्च रथं कुरौ ह्याद्यामासनुक्षणात् ॥ सकाशमानो वक्राभिः शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ ५९ ॥ स्वश्रियोऽप्यांतराधु
 नाकम्पत यथा वलः ॥ प्राह सन्निवतां च पिशरं हृष्टं न घातह ॥ ६० ॥ सह देवस्तुतः कूटः शरमुद्धृत्य वीर्यवान् ॥ मद्राजमभिषेधमेषव

प्राग्जातिघगजं प्रति ॥ ४८ ॥

भा. भा.
१४३॥

सशरः प्रेषितस्तनगरुत्मानिववेगवान् ॥ मडराजं विनिर्भियनिपपातमहातले ॥ ५३ ॥ सगाढविदो व्यथितोरथो यथे महारथः ॥ नियमा
दमहाराजकस्मलं च जगाम ह ॥ ५४ ॥ तं विशंजो नियतितं भूतः संप्रेक्ष्य संयुगे ॥ आपोवाह रथेनाजो यमाभ्यामतिपीडितं ॥ ५५ ॥ दृष्ट्वा म
डेभ्य रथं धात्रं राष्ट्रापराधुर्व ॥ सर्वविमनसो भूत्वा नेदमस्तीत्यविज्ञेयत ॥ ५५ ॥ निर्जित्यमातुतं संखेमाडी पुत्रो म हावलो ॥ दध्म नु
मुदितो शंखो सिहनादञ्जनेदतुः ॥ ५६ ॥ हृष्टौ चाडवतां क्षिपंतवसेनं विशास्यते ॥ यथा दैत्यमुं राजनिद्रो येडा विवामरो ॥ ५७ ॥
३४३४ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि वयाशीति त्रयोधा यः ॥ ४२ ॥ संजय उवाच ॥ ततो युधिष्ठिरो राजाम बांजाप्रेदि वा क
र ॥ अतायुधमभिप्रेक्ष्य बोदयामास वाजिन ॥ १ ॥ अभधावन्न तो राजा अतायुधमरिदमं ॥ विनिघ्नसायकैस्तीक्ष्णैर्नवभिर्त्रतपैर्भि
सर्षवीर्य रणो राजन् रोषितो धर्मसनुना ॥ शरान्प्रमहेष्वा सुः कौत्सेयाय समर्पयत् ॥ ३ ॥ ते तस्य कवचं भित्वा वपुः शो नितमा हवे ॥ अ
सुनिवविचित्रो देहे तस्य महात्मनः ॥ ४ ॥ पाण्डवस्तुभूशं विद्वत्स्तेन राजा महात्मना ॥ रणो वराहकरो न राजानं हृदि विवधे ॥ ५ ॥ अथा
परेण भस्मेन केतुं तस्य महात्मनः ॥ रथप्रेष्ठो रथोत्तूगीभूषो पार्थीवपातयत् ॥ ६ ॥ केतुं नियतितं दृष्ट्वा अतायुः सनुपार्थिवः ॥ पाण्डवं
विशिखैस्तीक्ष्णैः राजचिह्नावसप्तभिः ॥ ७ ॥ ततः कौवा प्रजन्वा लधर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ यथायुगात्तेभूतानि धस्यन्निवक्रुताशनः ॥ ८ ॥

कृष्ण
॥ ४३ ॥

कुङ्कुपाण्डवं दृष्ट्वा देवगर्भं राक्षसाः ॥ प्रविष्टा युष्मद्दाराज्याकुलं नाभवत् ॥ ५ ॥ सर्वेषां वैवभूतानामिदमासीत् ॥ नो गतं ॥
 श्रीलोकानां ससंक्रुद्धो नृपो यं धक्षतीति वै ॥ १० ॥ अथ यथैव देवाश्च वक्रुः स्वस्वयनेभ्यः ॥ लोकानां नृपशासार्थं क्रोधितो पाण्डवे तदा
 ॥ ११ ॥ सवक्रो धसमाविष्टः सुवक्राणां परि संतिहन् ॥ दद्याद्वै त्रास्यपुष्पैरं युगात्ता देवसन्निभं ॥ १२ ॥ ततः सर्वाणि सैन्यानि तावका निविश्या-
 म्यते ॥ निरासा यै भवंति तत्र जयितं प्रति भारत ॥ १३ ॥ स तु धैर्येण तं कोपं सन्निवार्य विशाम्यते ॥ श्रुता युयुः प्रतिहृदमुष्टिदेशे मरुदनुः ॥ १४ ॥
 अथैनं हि न धन्वानं नारावे नलनात्रे ॥ निर्विभेदं रणे राजा सर्वे सैन्ये पश्यतः ॥ १५ ॥ स त्वरं शरणाजंलस्य बाहो महामनः ॥ निजघा-
 नशरैः क्षिप्रं मृतश्चैव महावतः ॥ १६ ॥ हताश्वं तु रथं च कादृष्ट्वा राजश्वपोरुधः ॥ विप्रदुःखादवेगेन श्रुता युयुः समरात्तदा ॥ १७ ॥ तस्मिन्निजे म-
 हाघाते धर्मयुत्रेण संयुगे ॥ इर्यो धनवतं राजन्सर्वमासीत् परादुरा ॥ १८ ॥ एतत्कृत्यामहाराजधर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ व्यात्मानो महाकात-
 लवसैन्यं जघान ह ॥ १९ ॥ चेकितानश्च वार्धयो गोतमं रथिनावरं ॥ प्रेष्यतां सर्वसैन्यानां ताडयामास शायकैः ॥ २० ॥ सन्निवार्य शराणां
 लुप्यः शरत्वनो युधिः ॥ चेकि जानं रथो यत्र राजं विबोधय त्रिभिः ॥ २१ ॥ अथापरेण भस्मेन धनुर्विहृदमारिषः ॥ सारथिं चाप्यभस्मेन क्षि-
 प्रहलोत्पतयत ॥ २२ ॥ हयांश्चात्मा बधीडा जनुभौ च पाप्मि सारथी ॥ स विजुम्भयथा नृणां गदां जग्राह सात्यतः ॥ २३ ॥ ॥ २३ ॥

भा.मी.
॥१४४॥

हातयादीरवातेन्यागदयागदिनास्वरगौतमस्यहयान्तरासारथेवास्यपातयेत् ॥१४॥ भूमिष्ठौगौतमस्तस्यशरांश्चिद्वेद्ययोदश ॥ नेशः
सात्यतंभोत्वाप्रविशन्नंधरातले ॥१५॥ वेकितानस्ततः क्रुद्धः पुनश्चिद्वेद्यतांक्रुद्धो ॥ गौतमस्तस्यवधाकांसाहन्नस्येवपुरंदरः ॥१६॥ तामाप
तश्चिद्विपुलासाकाशेनहनीक्रुद्धो ॥ शौरैरगोकसाहसैर्वारयासासगौतमः ॥१७॥ वेकितानस्ततः खड्गंकोषादुद्धृत्यभारत ॥ लाघ
वंपरमास्थायगौतमं समुपाद्रवत् ॥१८॥ गौतमोपिधनुस्त्यक्त्वाप्रगृह्यासिंसुसंस्थितः ॥ वेगेन सहसाराजनवेकितानमुपाद्रवत् ॥१९॥
तावुभौवलसंयत्नौ निक्षिंशवत्धारिणौ ॥ निक्षिंशत्वां सुतीक्ष्णाभ्यां मयो न्यसततक्षतः ॥२०॥ निक्षिंशवेगाभिहतौ ततस्तौ पुरुषवर्भौ
धरणीमभिसंप्राप्तौ सर्वभूतहितौ धेता ॥२१॥ मूर्क्याभिपरीतामौ व्यायासेन यमोहितौ ॥ ततोत्पथावदेगेन करकर्षः सुहृत्तया ॥२२॥
वेकितानंतथाभूतं दृष्ट्वा समरदुर्महं रथमारोययश्चैव सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥२३॥ तथैव शकुनिः शूरः श्यालस्तव विशाम्यते ॥ आ
रोययदधंतू गौतमं रथिनां वरं ॥२४॥ सौमदत्तैरगोक्रुद्धो दृष्ट्वा केतुर्महाबलः ॥ नवत्या निक्षिंशतेर्वागौ राजचिह्नाववक्षसि ॥२५॥
सौमदत्तैरुस्थैर्भृशं वारो रक्षोभितः ॥ मधानिने महाराजरक्षिभिः स्वपनो यथा ॥२६॥ भूरिश्रवास्तु समरे दृष्ट्वा केतुमहारथं हतस्त
तहयंचक्रे विरथं सायकोत्रमैः ॥२७॥ विरथं वै तमा सो का हताभ्वं हतसारथिं ॥ महता शरवर्षेणाकाद्यामास संयुगे ॥२८॥

रु.स.
॥१४४॥

सवतरेषु मुक्त्युद्देशके तु कर्महामनाः ॥ आतरो हततो यानं शतानो कस्य मारिषः ॥ ४५ ॥ चित्रसेनो विकर्णश्च राजकुर्मन्त्राणां लया ॥ रथि
 नो हेमसन्नाहः सौभद्रमभिदुःखः ॥ ४६ ॥ अभिमन्योस्तनहौ लुघोरयुधमवर्त्तत ॥ शरीरस्य यथा राजन्वातपितकैस्त्रिभिः ॥ ४७ ॥ विरथांस्त
 वपुत्रांस्तु कृत्वा राजन्महा हवे ॥ आजघान नरव्याघ्रः स्मरन्भीमववस्तदा ॥ ४८ ॥ ततो राजा वक्रविवेगजोऽब्रथयायिभिः ॥ संभृतं समरे भीष्मं
 देवैरपि दुरासदं ॥ ४९ ॥ प्रयात्रं शीघ्रमुद्धीक्ष्य परितो सुतांस्तव ॥ अभिमन्युं समुद्दिश्य वात्से मेकं महारथं ॥ ५० ॥ वासुदेवमुवाचे दंकोत्रेयः
 श्वेतवाहनः ॥ वोदयाश्वात्स्वो केशयज्ञैर्नैव कृत्वा रथाः ॥ ५१ ॥ एते हि वहुवः शूराः कृतास्त्रा युधुर्मुदाः ॥ यथाह युर्भमे सेनां न भामा व
 वसावय ॥ ५२ ॥ एवमुक्त्यवात्स्यैः कोत्रे येनामितौ जसा ॥ रथं श्वेतहयैर्युक्तं प्रेषयामास संयुगे ॥ ५३ ॥ निष्टानको महानासीत्तव सैन्यस्य
 मारिषः ॥ यदर्जुनो शौकुः संजातास्त्रावकाः स्त्रीतः ॥ ५४ ॥ स समासाद्य कोत्रे योराजं स्त्राभी व्यरक्षितम् ॥ सुशर्मा रामथो राजन्निदं वचनमब्र
 धीत् ॥ ५५ ॥ मानमिदं युधिष्ठिरमत्यसंप्रसूतं वैरिणां ॥ अनयस्याद्यसंप्राप्तं फलं पश्य सुदारुणं ॥ ५६ ॥ अद्य त्वां दर्शयिष्यामि पूर्वप्रेतापिता
 महान् ॥ एवं प्रज्वल्यन्तस्त्वदीयभक्तोः शत्रुघातिनः ॥ ५७ ॥ श्रुत्वापि परुषं वाक्यं सुशर्मा रथस्थः ॥ न वै नमस्त्वोक्तिश्चिन्तुमं वा यदि वा भु
 भं ॥ ५८ ॥ सोभिगम्यार्जुनं राजवीरं भिर्वक्रमिह नः ॥ पुरा त्वात्पृष्टं तत्रैव पार्श्वे तत्रैव शर्षसः ॥ ५९ ॥ ॥ ॐ ब्रह्मणे नमः ॥ ॥

श्री
१४५

परिवार्यार्जुनं संख्ये तव पुत्रो महारथी ॥ शूरैः संखादयामासर्मदोरिव दिवाकरं ॥ ५३ ॥ ततं प्रवृत्ते घोरः संग्रामः शशिनादकः
तावकानां श्रमसमे पाराडवानां श्रमभारत ॥ ५४ ॥ ३४८८ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि त्रयोयाशी तितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥
सञ्जय उवाच ॥ स तु युष्माकं शूरैर्जुनैश्च यथाह तोनागद्वयसम्बन्धी ॥ वारोन वारो नमहारथानां विद्धे दवापाणि रणो प्रसज्य ॥ १ ॥ संक्षिप्त
बाणनिचतानिराज्ञां तेषां रणो विर्यवतां क्षणेन ॥ विद्याधवारो र्युगपत्सुहात्मनिः क्षोयतां तेष्वथ मन्मथमानः ॥ २ ॥ निचे नुराजौ रुधिरप्रदिग्धा
स्तेतुडिताः शक्रसुतेन राजन ॥ किमिन्नगात्रापतितो त्रमाज्ञागता सर्वकिं भ्रन्तु न त्रकायाः ॥ ३ ॥ महिं गता पार्थ वलोभिभूता विवित्ररूपा यु
गपतिने मुः ॥ दृष्ट्वा हतां हान्युधिरा जयुर्वात्रिगर्जरात्रः प्रययोरथेन ॥ ४ ॥ तेषां रथानामथ पृष्ठगोया द्वात्रिंशद्भ्यस्तपतन्नपार्थ ॥ तथैव ते सं
परिवार्य पार्थ निरुद्धा बाणानि महावहानि ॥ ५ ॥ अवीक्ष्य त्परां महौघं दृष्ट्वा यथा गिरीतोयधरा जलोधौः ॥ सपीडमानस्तु शरौघं दृष्ट्वा
धनञ्जय हान्युधिजातकोपः ॥ ६ ॥ दृष्ट्वा शूरैः संयतितैस्तथो तैर्जघान संक्रोध्य यष्टगोपान ॥ घट्टिं रथांस्तानभिजित्पसंखेयुन अयः प्री
तमनस्य शखी ॥ ७ ॥ अथार्थवकीक्यावधाय जिह्मुर्बलानिराज्ञां समरे निहत्य ॥ त्रिगर्जराजो निहतान् समीक्ष्य महात्मना तानथरक्तैरज्ञान् ॥ ८ ॥ र
णोयुरहृत्य नराधिपांस्तान् जगाम पार्थ त्वरितो वधाय ॥ अभिद्रुतं वासुपिदाम्बरिष्ठं धनञ्जय वीक्ष्य शिरवण्डमुखाः ॥ ९ ॥ ८९९ ॥

रु
१४५

अभ्युद्ययुलेशितशस्त्रहस्तारिरक्षितोरधमर्जुनस्य ॥ पार्थोपिता नापततः समीक्ष्य त्रिगर्त्रराजा सहिता नृवीरान् ॥ १९० ॥ विश्वं शयित्वा स
 महाधनुष्या नृणां धिवमुक्तं त्रिशितैः युयुक्ते ॥ भीष्मं यियासुर्युधिसंदर्श इर्योधनं सैधवादींश्च राज्ञः ॥ १९१ ॥ अवारथीष्ट भधसंप्रया
 यमुद्रुत्तमायो धवलेन वीरः ॥ उत्सृज्य राजानमत्र वीर्यो जय इथादींश्च नृपान्महौजा ॥ १९२ ॥ ययौ ततो भीमवलो मनस्वी गान्धेयमानौ
 शरजपपाणिः ॥ युधिष्ठिरश्चोत्तमवलो महात्मा समाययौ त्वीर तो जातकोपः ॥ १९३ ॥ मद्राधियं समभित्यज्य सांख्ये त्वभाग्भाप्रंतमनन की
 त्ति ॥ सार्धं समाडी सुत भीमसेनैर्भीष्मं ययौ शात्रनवरणाय ॥ १९४ ॥ तैसंप्रयुक्तः समहारथाग्रे गजा सुतः सममरे चित्रयोधो ॥ न विवधेः
 शात्रनवो महात्मा समागतैः पाराडु सुतैस्तमलैः ॥ १९५ ॥ अथैत्य राजा युधिसत्पसभोजय इथात्तु गवलो मनस्वी ॥ विह्वल वापनिमहार
 थानां प्रशज्यते सां धनुषो वलेन ॥ १९६ ॥ युधिष्ठिरं भीमसेनं यमौ वपार्थं नथो युधिसंजातकोपः ॥ इर्योधनः क्रोधविषो महात्मा जघान वारो
 नरलप्रकोशैः ॥ १९७ ॥ कृपणा शत्येन वसौ वलेन तथा विभो विवसेनेन वाजो ॥ वेदाः शरैर्लौति विह्वल कोपैर्देवा यथा देवगणैः सुसेतैः ॥
 १९८ ॥ हिमायुधं शात्रनवेन राजा शिरवशिडनं प्रैक्ष्य वजातकोपः ॥ अजातशत्रूः समरे महात्मा शिखरिडनं क्रुद्ध उवाच वाक्यं ॥ १९९ ॥ उक्त्वा
 तथा त्वं प्रति युद्धतो मा महे हनिष्यामि महाव्रतत्वं ॥ भीष्मं शरैर्द्यौ विमलार्कवर्णैः सत्यं वदामीति कृता प्रतिज्ञा ॥ २०० ॥ - ८६ - ३३ - ॥

भा. भा.
१५६३

त्वयानयेनांसफलां करोषि देव उतंय अनिहंसियुडे ॥ मिथा प्रतिज्ञा भवमा नृवीर रक्षस्व धर्मं तयः कुलं च ॥ १५ ॥ प्रेषात्त्वभीष्मं पु
त्रिभीमवेगं ॥ सर्वोत्तमं मम सैन्यं संधानं शरीरं यज्ञा हौरि वतिगते जाः ॥ १६ ॥ कलौ यथा काठं कृतं क्षयोन निहृतं वापः समरे न
पेशः ॥ पराजितः शात्रनं वेन राजा विहाय विहाय वधूनथ सोदरां च ॥ १७ ॥ कृत्या एतेनानु रूपं तं वेदं दृष्ट्वा हि भीष्मं तमनवीर्यं ॥ भ
गवंतं सैन्यं द्रवमानं मेतत भीमोऽसि नूनं दुयदस्य पुत्र ॥ १८ ॥ तथा हि ते सुखवर्णा प्रहृष्ट
धनं जयेत महा हवे यत्र दासं प्रयुक्तं ॥ कथं हि भीष्मात्पुत्रितः पृथिव्यां भयं त्वमद्य प्रकरोषि वीर ॥ सधर्मराजस्य वयो निशम्य हृष्टाक्ष
रं विप्रतापापविह्वलं ॥ १९ ॥ अतः देहं मम मोक्षं महात्मा प्रदुःखं मे भीष्मावधाय राजन् ॥ तमापतत्रं महता जवेन शिष्यशिरः न भीष्ममभिद
वत् ॥ २० ॥ आचार्या मासहि शत्रुसैनं शस्त्रेण घोरेण सुदुर्जयेन ॥ सत्वापि दृष्ट्वा समुदीर्यमानं मत्स्वयं युगात्राघिसमप्रकाशं ॥ २१ ॥ ताशं
प्रयुजं दुपदस्य पुत्रो राजन्महेतु प्रतिमप्रभावः ॥ तस्मै च तत्रैव महाधनुष्मान् शरैस्तदस्त्रं प्रतिवाधमानः ॥ २२ ॥ अथाददे वारुणमन्यदः
स्वपुणं शिष्यं प्रतिघातमस्य ॥ तदस्त्रमग्रेण निवार्यमानं स्वस्थां च सूर्याददृशुः पार्थिवश्च ॥ २३ ॥ भीष्मालु राजन्ममरे महात्मा धनुस
स्त्रिध्वजमेव चापि ॥ दृष्ट्वा नदत्प्राणं सुतस्य वीरो युधिष्ठिरस्य राज्ञीरः स राज्ञः ॥ २४ ॥

रुसः
१५६३

-८६६६८०३३३-

तमापतन्नमहताजवेन जयद्रथः सगदंभीमसेनं ॥ विबाधघोरैर्यमदराडकल्पैः शिरोः शौरैर्वैनवामिः समन्नात ॥ ३२ ॥ अविश्रयित्वा
 सशरंस्तरणीककोदरः क्रोधपरीतवेताः ॥ अधानवाहान्समरे समन्तानुरगोयुजान्निधुराजस्यसंखे ॥ ३३ ॥ ततोभिवीक्ष्यप्रतिमप
 भावतत्वात्मजत्वरमारोरोधेन ॥ अभ्यायैर्भीमसेनंतिहनुं समुद्यतास्त्रः सुराजकल्पः ॥ ३४ ॥ भीमोय्यथैनं सहसाविनष्टप्रत्यु
 दययोगदयातर्जमानः ॥ समुद्यतांतांयमदराडरूपां दृष्ट्वागदोत्तेकुरवसमन्तान् ॥ ३५ ॥ विहाय सर्वं तवपुत्रमुयांभेमीगदांतपरहनुं
 कामाः ॥ अपक्रान्तालुमुलेसंविमर्दमुदाहरोभारतमोहनीये ॥ ३६ ॥ अमूकचेतास्त्वधवित्रसेनोमहागदामापतवोनिरीक्ष्य ॥ रथं
 मुक्तजपदतिराजौघगृह्णावक्रं विमलं वचस्य ॥ ३७ ॥ अवजुतः सिंह इवावहाशाब्जगामतंभीमियभूमिदेशं ॥ गदापिसा प्राण्यरथं
 सुवित्रं साश्वं ससतं विनिहत्य संखे ॥ ३८ ॥ जगाम भीमोर्जलितामहात्मा तथा सुरादीमिव संवरन् ॥ आश्चर्यभूतं सुमहत् त्वदीया दृष्ट्वैव त
 ज्जारतसंप्रहृष्टः ॥ ३९ ॥ सर्वे विनेकुः सहिताः समन्तात्प्रपूजिरे तवपुत्रं वसेनो ॥ ४० ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि चतुरा
 शीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ विरथं तु समात्ताद्य वित्रसेनं भरखिनं ॥ रथमारोपयामास विकर्णालनयलव ॥ तस्मिन्
 थावर्तमाने तु मुले संकुले भृशं ॥ भिव्यासात्तनवंतू र्गोयुधिस्थिरमुया प्रवत् ॥ ततः सरथनागात्वासमकम्पत संजयाः ॥ ४१ ॥ ॥

भा. भा.
॥१७॥

मृत्योरान्तस्य सुप्रान्ते निरेव युधिस्थिरं ॥३॥ युधिस्थिरोपि कौरवो यथां सहितः प्रभुः ॥ महेष्वासंनरकाद्युंभीष्मं शात्रनवंययौ ॥४॥
कृतः सरसहस्त्राणि प्रमुञ्चन्त्याराधोयुधि ॥ भीष्मं संकादयामास यथा मेघो दिवाकरं ॥५॥ तेन समाकृपनीतानि सरजालानि सर्वश ॥
प्रतिजग्राह गां केयशतशो य सहस्रशः ॥६॥ तथैव शरजालानि भीष्मो राणाणां निमारिष ॥ आकाशे समदृशन्नेव गमानां वनाश्व
निमेषा र्क्षार्थं कौत्रेयं भीष्मः शात्रनवोयुधि ॥ अयुधं समेरवकेशरजालेन भारत ॥७॥ ततो युधिस्थिरो राजा कौरवस्य महात्म
नः ॥ तारायं प्रेषयामास कृद्विष्णुसि विषोयमं ॥८॥ असंप्राप्तं न तत्र क्षुरप्रेरा महात्मनः ॥ विद्धदसमरे राजन्भीष्मत्प्रियधनु
श्रुतं ॥९॥ तंतुं द्वित्वारणो भीष्मो तारायं कालसन्निभं ॥ निजघ्नो कौरवेऽस्य हयाकाश्च न भूषितान् ॥१०॥ हताश्वं तुरथं तत्का
धर्मपुत्रो युधिस्थिरः ॥ आरुरो हरथं तूर्णं न कुतस्य महात्मनः ॥११॥ यमावपि भृशं कुक्षो समासाद्य रणोत्तदा ॥ शूरेः संकादया
मास भीष्मः परपुरं अयः ॥१२॥ तौ तु दृष्ट्वा महाराज भीष्मवारा प्रपीडितौ ॥ जगामाभ्युपरं चित्रां भीष्मस्य वधकांक्षया ॥१३॥ त
तो युधिस्थिरो वृणन् राजालासमचोदयन् ॥ भीष्मशात्रनवं युद्धे निहतेति मुहुर्गोरमात् ॥१४॥ ततले पार्थिवः सर्वश्रुत्वा पार्थस्य भा
षितं ॥ महतारथवंशेन परिववृणोता महं ॥१५॥ स समन्नात्परिहतः पिता देवव्रतस्त्वव ॥ विक्रीडधनुषा राजन्पातयानो महारथान् ॥१६॥

क. भा.
॥१७॥

तंवरत्रंरलोपाथोदहभुः कोरवंपुवि॥मृगसधोपवीशैवयथासिंहंमहावने॥१८॥नर्जयत्रंरलोभूरानत्रासयानवसायके॥१९॥
 सुर्महाराजसिंहंमृगगणइव॥२०॥रलोभरतसिंहस्यदहभुःक्षत्रियागति॥अप्रेवीयुसहायस्ययथाकसोदिधस्तः॥२१॥शिरोसिंरथि
 नाभीषःपातयामाससंयुगे॥तालेभइवपकानिकलामिकुशलो नरः॥२२॥पतत्रिमहाराजशिरोभिधरणीतहो॥वैभूवतुमुलःश
 दपततामसनामिव॥२३॥तसितुनुमुलेयुडेवर्तमानेभयानके॥सर्वेषामेवसैनानामासीद्वतिकरोमहान्॥२४॥भिन्नेयुतयुवाहे
 दक्षत्रियाइतरेतर॥एकमेकंसमाहूययुवायैवोपतस्थिरे॥२५॥शिखरणिनुसमासाद्यभरतानांपितामहं॥अभिदुडाववेगेनतिष्ठ
 तिष्टेतिवाववीत्॥२६॥अनादृत्यनतोभीष्माक्षिशितशिःनमहाहवे॥प्रययौसुअयान्कुक्षःस्त्रीत्वंनिस्सशिखरिडनः॥२७॥सुअया
 मुतगोहृष्टादृष्टाभीष्ममहारथं॥सिंहनादीवक्रविधांश्रकुःसंखिविमिश्रितान्॥२८॥ततःप्रवहतेयुद्धंवातिवक्ररथद्विषां॥अ
 परादिशमास्थायस्थितेसवियरिप्रभो॥२९॥हृष्टयुगोथपाश्र्वात्पक्ष्वात्किश्चमहारथः॥पीडयन्तोभूशंसैन्यंशक्तितोमरहीष्ट
 भिः॥३०॥शरैर्वृक्षविधैराजनुजघ्नतुस्तावकानररो॥तेहन्यमानाःसमरेतावकाःपुरुषार्थम॥३१॥आर्योयुधेमतिकृत्यानत्यजः
 त्तिस्मसंयुगे॥यथोक्ताहंवसमरेजघ्नूलोकमहारथं॥३२॥तत्राक्रुसोमहानासीतावकानामहात्मनां॥वधतांसमरेराजनुषार्यतेजमहा

भा. श्री.
१४८१

नेकलनितदंघोरं तावकानां महारथो ॥ विदनुविदा वावत्तौ पार्थतं प्रत्युपस्थितौ ॥ ३३ ॥ नोतस्य तुरगा नृत्वात्वरमारोमहारथौ ॥
छादयामास नुनौ क्षारवर्षेण पार्थतौ ॥ ३४ ॥ अबलुगाथण आलो रथात्रूणो महोदलः ॥ आरुहो हरथं तूणी सात्यके सुमहात्मनः ॥ ३५ ॥ न
नो युधिष्ठिरो राजामहत्या सेनया हतः ॥ आवशौ समरे कुक्षो वभवावत्परत्तयः ॥ ३६ ॥ तथैव तव पुत्रोपि सर्वो योगेन मारिष्य ॥ विदनु
विदौ समरे परिवार्यावतस्थितान् ॥ ३७ ॥ अर्जुनं अपि सकुक्षुः क्षत्रिया क्षत्रियवर्षभ ॥ अयोधयत संग्रामे वज्रपाणे रिवसु रान् ॥ ३८ ॥ दोरा
श्वसमरे कुक्षुः पुत्रापि यरुत्रव ॥ व्यधमत्सर्षपा आलां मूल राशिमिवानतः ॥ ३९ ॥ इर्योधन पुरोगाश्च पुत्रानवविशाम्यते ॥ परिवार्यार
रेभीष्मं युयुधुः पारावैमह ॥ ४० ॥ ततो दुर्जोधनो राजा लोहितो यतिभास्करे ॥ अबबोतावका नृवील्वरश्चमिति भारत ॥ ४१ ॥ सुखातां नुतथा
तेषां कुर्वतां कर्म हुकरं ॥ अलक्षिरिमथारूढेन प्रकाशति भास्करे ॥ ४२ ॥ आवर्त्तत नदी घोरा शोषिता नोद्य प्रवाहिनी ॥ गोमायुगला संकी
र्णक्षणेन क्षणादानुरगे ॥ ४३ ॥ शिवाभिरशिवाभिश्चरुयन्त्रीभिः समंततः ॥ घोरमायोधनं जनेभूतसंघं समाकुतं ॥ ४४ ॥ राक्षसाश्च पिशुना
श्च तथा नोपिशिता शिनः ॥ समंततो व्याहृष्यन्ने शतशोथ सहस्रशः ॥ ४५ ॥ अर्जुनोथ सुसर्मा दीनान् सहपदानुगान् ॥ विजित्य पृतना
मध्ये ययौ स्वशिविरं प्रीति ॥ ४६ ॥ युधिष्ठिरोपि कौरवो भ्रातृभ्यां सहितहृदा ॥ ययौ त्वाशिविरं राजने निशायां सेनया हतः ॥ ४७ ॥ ॥

रु. सं.
१४८१

भीमसेनोपिरोजेन्दुर्योधनमुखाभनूरथान् ॥ अवजित्यततः संखेययौस्त्वद्विविरं प्रति ॥ ४८ ॥ दुर्योधनोपि नृपतिः परिवार्यमहारथो ॥
 भीष्मं ज्ञाननवंतूर्णो प्रयतिशिखिरं प्रति ॥ ४९ ॥ डोगो डोरिणः रूपः शल्पः कृतवर्मा च सात्वतः ॥ परिवार्य च मूसर्धे प्रययुः शिविरं प्रति ॥ ५० ॥
 तथैव सात्यकी राजन् ॥ ५१ ॥ युष्मत्प्रावृतः ॥ परिवार्य रथो यो धान् प्रययुः शिविरं प्रति ॥ ५२ ॥ एवमेते महाराजतावकाः पाराडवैस्तह ॥ पर्याव
 र्त्तन्सहितानिशाकतोपरं त्रयः ॥ ५३ ॥ ततः त्वद्विविरं गत्वा पाण्डवाः कुरुभिः सह ॥ न्यविशन्त महाराजपूजयन्तः परस्परं ॥ ५४ ॥ रथां कृत्वात्मनः
 भूरान्यस्य गुह्यान् यथाविधि ॥ अयनीय च शह्यान्तेह्मात्वा च विधिवन्मैः ॥ ५५ ॥ कृतस्वात्पायनाः सर्वे स्नूयमानाश्च वन्निभिः ॥ गीतवदि वशे
 त्रिविक्रीडन्त्येव शस्त्रिनः ॥ ५६ ॥ मुहुर्त्तदिव तत्सर्वमभवत्सर्गसम्मितं ॥ नहियुष्मकथां काश्चित्त्राचक्षुर्महारथाः ॥ ५७ ॥ ते प्रसुप्ते वलेत
 त्रपरिश्रातजनेनैव ॥ हत्वा श्वरुले राजन्स्येक्षणीयेव भूवतः ॥ ५८ ॥ ३५८४ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि सप्तसदिवसे पंचाशी
 तितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ परिणाम्य निशात्रा नुसुप्ता जनेश्वराः ॥ कुरवः पाराडवाश्चैव पुनर्युधाय निर्ययुः ॥ १ ॥ ततः संखेमहाना
 सीत्तेन योत्तभयोरपि ॥ निर्गहतास्तदासंखेसागरः प्रतिमो महान् ॥ २ ॥ ततो दुर्योधनो राजा विप्रसेनो विविंशतिः ॥ भीष्मश्चरथिनां चैव भार
 द्वाजश्च वैद्विजः ॥ ३ ॥ एकीभूताः सुसंयन्त्राः कौरवानां महारथाः ॥ व्यूहाय विदधूरा जन्पाण्डवान् प्रतिदक्षितान् ॥ ४ ॥

भो
२५

भीष्मः कृत्वा महाबलं पिता तव विशास्यते ॥ सागर प्रतिमं घोरं बाहो नो मितरं गिरां ॥ ^{अनुत} आनुतः सर्वसंभवां भीष्मः ज्ञानवो ययौ ॥ मालवैः
हृदि शिखा तैव आवृण्वेत् समन्वितः ॥ ६ ॥ ततो न नरमेवासीद्भारद्वाजः प्रतापवान् ॥ कुलिदैर्घारदैश्च वनथाक्षुः कमाक्षवैः ॥ ७ ॥ दौरादुन
नरं यानु भगदत्तः प्रतापवान् ॥ मागधैश्च कलिगैश्च पिशाचैश्च विशास्यते ॥ ८ ॥ प्राज्ञोतिषादनुनृत्यः कौशल्याय हह दत्तः ॥ मेकरोत्पुं
वैवर्ष्वैश्च समन्वितः ॥ ९ ॥ हह दत्तादनुततस्त्रिगर्तः प्रस्थलाधिपः ॥ कान्बोजैर्षुभिः सार्धं यवनैश्च सह स्वशः ॥ १० ॥ दौरीगलुरभसः श्र
रस्त्रिगर्तादनुभारतः ॥ प्रययौ सिंहनादेन नादयानो धरातलं ॥ ११ ॥ तथा सर्वरासेन्येन राजा इर्यो धनलदा ॥ दौरीगोरन नरं प्राप्या क्षीरैर्नृपरिव
रितः ॥ १२ ॥ इर्यो धनादनुततः कृपः शारत्त्वतो ययौ ॥ एवमेव महाबलः प्रययौ सागरोपमः ॥ १३ ॥ रेजुलत्रपताकाश्च भेत कृत्राणि वविभो ज
नदावथ वित्राणि महारुशरधनुर्विवि ॥ १४ ॥ तनुहृष्टा महाबलः तावकानामहारथः ॥ युधिस्थिरो ब्रवीत्तूणीं पार्थिवं नृपतिं ॥ १५ ॥
पश्यन् हं मे हेष्वासनिर्मितं सागरोपमं ॥ अतिबृहन्त्वमप्यत्र कुरु पार्थिव सत्वरं ॥ १६ ॥ ततः स पार्थिवः प्ररो बृहन् कृत्वा सुदारुणं ॥
शृङ्गानकं महाराजपरबृहद्विनाशनं ॥ १७ ॥ शृङ्गाणां भीमसेनश्च सात्यकिश्च महारथः ॥ रथैररोकसाहसैः तथा ह्यगजैर्दि
भिः ॥ १८ ॥ नाभ्यामभून्नरश्रेष्ठः स्वेताश्वः कृष्णसारथिः ॥ मध्ये युधिष्ठिरो राजा भाद्रिपुत्रौ च पारावौ ॥ १९ ॥

कृष्णः
॥ १९ ॥

तथा त्रेमहे धासा महो सैन्यम राधिपाः ॥ कूहंतं पूरया मासुर्व्यूहं शास्त्रा विशारदाः ॥ २० ॥ अभिमन्युः प्रतः पश्चादिजितं श्रमहा
 रथः दौघदेयाश्च संहृष्टा राक्षसाश्च घटोत्कचः ॥ २१ ॥ एवमेतं महाबलं कूह भारत पाण्डवाः ॥ अतिष्ठं समरे भूरायो दुःकामा जयैषिणः
 ॥ २२ ॥ भृशशश्वतुमुत्ता विमित्राः शंखनिखनैः ॥ श्वेदिता एकादितो न कुलैः सुभीमाः सर्वतो भवन् ॥ २३ ॥ ततः भूराः समासीद्य समरे ते यरथ
 रं ॥ नेत्रैश्चानिमित्तै रजत्रै रै रत्नय रं ॥ २४ ॥ नामभिस्ते मनुज्ये दुःसर्वयोधाः सुविश्रुतैः ॥ युद्धाय समवर्तन्त समाहूयेतरेतरं ॥ २५ ॥ ततः प्र
 वृत्ते युद्धं घोरं रूपं भयातकं ॥ तावकानां परेषां च निघ्नतमि नरेतरं ॥ नारावाः निशिताः संखे संपतन्ति स्थ भारत ॥ व्याजानना भयं कुरा उरगा
 इव सर्वशः ॥ २६ ॥ निघ्नतुर्विमलाः शक्रपत्न्यैस्तथैताः समन्ततः ॥ अभ्युदेभ्यो यथा राजभुजमाना शतः क्रुदाः ॥ २७ ॥ गदाभिर्विमलैः पौर्णैः ह
 मवद्भिर्भिभूषिताः ॥ पतन्त्याश्च दृश्यन्ते गिरिभृङ्गोपमाः भुभाः ॥ २८ ॥ निस्त्रिंशश्च व्यराजन्त विमतां वरसन्निभाः ॥ अर्विता निचवर्माणि शतव
 दुनिभानिव ॥ २९ ॥ अशोभन्त रणो राजन् पतमानानि सर्वशः ॥ ते न्योन्यं समरे सैन्ये युद्धमाने न राधिपाः ॥ ३० ॥ अशोभन्तां यथा देवदैत्यसैन्यसमु
 द्यते अभ्युदवत्त समरे ते न्योन्यव समन्ततः ॥ ३१ ॥ रथाश्चुरधिभित्तू र्गोपेक्षिता परमाहवे ॥ युगैर्युगानि संश्लिष्य युयुधुः पार्थिवर्षभा ॥ ३२ ॥
 दन्तिनां युद्धमानानां संखैर्व्यावको भवत् ॥ दन्तैश्चुभरतश्चेष्ट स भूमः सर्वतो दिशः ॥ ३३ ॥ ॥ श्रीरामभद्राभ्यां नमः ॥

मा. भौ.
१५०

अशौरिभिः हतः केचिद्भजयो वाः समंततः ॥ पतमानाः स्मृष्टश्चेति गिरिभृज्जात्रगा इव ॥ ३५ ॥ पदानां च ध्वजश्चेति निघ्नतोऽथ परस्परं ॥ चित्ररूपधराः
भरतः नावरश्चियेयधिनः ॥ ३६ ॥ अनो गंतं समासाद्य कुरुपारासैनिकाः ॥ शस्त्रैर्जानविधैर्घोरैरस्त्रैर्निर्गुर्यमक्षयं ॥ ३७ ॥ ततः शात्रनवो भी-
ष्मारथघोषेणानादयन् ॥ अभ्यागमउरोपारुधनुः शयेन मोहयन् ॥ ३८ ॥ पारावानां रथाश्चापिनदत्तेभ्यो वरवं ॥ अभ्युदवत्तसंदध्या दृष्टुमेषु
रोगमाः ॥ ३९ ॥ ततः प्रवहते युद्धं तव तेषां वभारत ॥ नराश्चरथनागानां व्यतिष्ठत्कं परस्परं ॥ ४० ॥ ३६-४४ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मप-
र्वणिषट् अंशोत्तमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ भीष्मानुसमरे कुरुप्रतपत्रंसमन्ततः ॥ तत्रैकपारा उवाच द्रुपदपत्नीमिव भाकरं
॥ १ ॥ ततः सर्वाणि सैन्यानि धर्मपुत्रस्य शासनात् ॥ अभ्युदवत्तानां जेयमर्हयन्नेति सैः ॥ २ ॥ सन्तुभीष्मोरगाश्चाघोसो मकान्सहस्रं
जयात् ॥ पाश्चात्ताश्च महेष्वासान् पातयामास सायकैः ॥ ३ ॥ ते वध्यमाना भीष्मेन पाश्चात्तास्तैर्मकैस्तदा ॥ भीष्मेनैवाभ्ययुत्तर्गास्त्यक्त्वा मृत्यु-
तंभयं ॥ ४ ॥ स तेषां रथिनां दीरां भीष्मः शात्रनवो युधि ॥ विद्धदसमरे राज-वाहू नथ शिरांसि व ॥ ५ ॥ विरथान् रथिनां श्रेष्ठः पिता देवव्रतस्तदा ॥ पतिना
न्युत्तमाङ्गनिहये यो ह यसादिनां ॥ ६ ॥ निर्मनुष्यांश्च मात कृत्रिघृष्टानि वधत्तान् ॥ अपश्यन्समहाराज भीष्मास्त्रिणा प्रमोहितान् ॥ ७ ॥ जनत्रासीत्
उमा कश्चिन्पारावानां विद्यायतः ॥ अभ्यज रथिनां श्रेष्ठो मम सेनाकहावतात् ॥ ८ ॥ सहिभीष्मां समासाद्य दारुणामास संयुगो ॥ ततो निष्ठानको घोरो भीष्म-

वभूवसर्वसैनानांघोररूपंभयानकः॥तथैवपाण्डवाः॥हृष्टसिंहनादंमथानदन्॥१०॥ततोदुर्योधनोराजासोदर्यैःपरिवारितः॥भीष्मंनु
 गोयसमरेवर्तमानेमहाक्षये॥११॥भीमातुसारंपुं हत्वाभीष्मासारथिनांवरः॥प्रदुतास्त्रैरथैस्त्रिदशवारैःसमवतः॥१२॥सुतान्पुत्रान्
 भृशमश्विद्वेदभारत॥शूराण्यतविस्मयेनसहेतोर्न्यपतन्नुवि॥१३॥हतेतस्मिन्महाराजतवपुत्रेसहारथे॥नारुषात्ररशोभराःसोदर्याःसप्त
 भारत॥१४॥आदित्यकेतुर्धृष्टाक्षीकुराडधारोमहोदरः॥अपराजितःपरिजितकोविशाताक्षश्चकुर्जयः॥१५॥पाण्डवैर्विजयसन्नाहविविजयकववा
 युधः॥अभवर्ततसञ्जमयोदुकामारिमर्दनाः॥१६॥महोदरस्तुसमरेभीमंविद्यावपत्रिभिः॥नवभिर्धनुसंकाशैर्नमुचिमुत्रहायथा॥१७॥
 आदित्यकेतुःसप्तत्यावकाशविवपत्रिभिः॥नवत्याकुराडधारकुविशाताक्षश्चसप्तभिः॥१८॥अपराजितोमहाराजपराजितस्तुर्जयहारथः॥शरै
 र्धृष्टभिरानकुत्रभीमसेनंमहावहं॥१९॥रथोपरिजितकश्चैर्नत्रिभिर्वीरैःसमर्पयत्॥सनेनममृषेभीमःशत्रुभिर्धवसात्मनः॥२०॥धनुःसंघो
 यवामेनकरेणामित्रकर्षणः॥हिरुश्चिद्वेदसमरेशरेणाननपर्वणा॥२१॥अपराजितस्तुसुनसंतवपुत्रस्यसंयुगे॥अपराजितस्तुभीमेनः
 निपपातशरोमहीं॥२२॥तथापरैर्भीमसेनकुराडधारंमहारथं॥शरिणोन्मृत्युलोकायसर्वसैन्यस्यपश्यतः॥२३॥ततःपुनरमेयात्वाप्रसं
 धायशिशुमुवं॥प्रेषयामाससमरेपरिजितंप्रतिभारत॥२४॥सशरःपरिजितंहत्वाविवेशशरणीतहं॥यथानरैर्नह्यामुभुजाःकातवेदिगे॥२५॥

श्री. श्री.
॥५॥

विशालाक्षिणीकेन पातयामासभूतले ॥ त्रिभिः शरैरदीनात्मा स्मरन् केशं पुरातनं ॥ २५ ॥ मुहोदरं महेष्वासं नारवेन तनूनात् ॥ विद्याधसमरे
राजमहतोत्पतजुवि ॥ २६ ॥ आदित्यकेतोः केतुश्च कित्वावालेन संयुगे ॥ मल्लिनभृशतोत्पेन शिरश्चिदभारत ॥ २७ ॥ वक्राक्षिनं ननोभीमः
शरैराननपर्वणा ॥ प्रेषयासासं कुक्षोयमापसदनं प्रति ॥ २८ ॥ प्रदुःखस्तलेने पुत्रालवविशामते ॥ मन्पमानाहिततुत्यं सभायांतपभा
धितं ॥ २९ ॥ ततोदुर्योधनो राजा भ्रातृव्यसनर्थार्थितः ॥ अजवीतावकान्पोधानभीमोयं युधिवधतां ॥ ३० ॥ एवमेतेमहेष्वासः पुत्राः तपविशामते ॥
आतुस्तुष्टिपनिहतानां स्मरन्निहतद्वय ॥ ३१ ॥ यदुक्तवान्महाप्रातः क्षत्राहितमनामयं ॥ तदिदं समुज्ज्वलं वनं सत्यवादिनः ॥ ३२ ॥ लोभ
मोहसमाविष्टः पुत्रपीत्याजनाधिपः ॥ न दुःखसेजं न वैलित्यथामुक्तं हितं वचः ॥ ३३ ॥ तवैव ववधार्यं यपुत्राणां पारां देववली ॥ नूनं जातोमह
वाङ्मयैथारुतिस्मकोरवान् ॥ ३४ ॥ ततोदुर्योधनो राजा भोषामासाद्यमापे ॥ शोकेन सहता विष्टेवितलापसुडः खित ॥ ३५ ॥ निहताभ्रातरः भ्रमभी
मसेनेनमेयुधि ॥ यत्रमानास्तथान्येपि हन्यते सर्वसैनिकाः ॥ ३६ ॥ भवांश्चमधाय तयानित्यमस्मानुपेक्ष्यते ॥ सोहं कापथमारुहः पश्येदेवमिदं
म ॥ ३७ ॥ एतदुक्तुवचं कुरं पिता देवव्रतस्तव ॥ उर्योधनमिदं वाक्यमब्रवीत्ताप्रलोचनं ॥ ३८ ॥ उक्तमेतन्मया पूर्वं दोशेन विदुरे न च ॥ गांधार्यस्त
यश्चिन्वातत्वं तनुन दुःखवान् ॥ ३९ ॥ समयश्चमया पूर्वं कृतो वः शत्रुसूदन ॥ नाहं युधिविमोक्तवां नान्पाचार्यः कथं वन ॥ ४० ॥ ॥

कुरुः
॥५॥

यं हि धार्तराष्ट्राणां भीमो दृश्यते संयुगे ॥ हनिष्यति रणे तं सत्यमेतद्वीर्यमिति ॥ ४२ ॥ सत्वं राजा स्थिरा भूत्वा दृढं कृत्वा रोमांति ॥ यो धृ-
 त्स्वरोपार्थं स्वर्गं जैतापरायणः ॥ ४३ ॥ न शक्याः पादवज्रेण दैवै रधिस्था सवैः ॥ तस्याश्चुके मतिं कृत्वा स्थिरां युद्धात्परां ॥ ४४ ॥ ११६८ ॥ ॥
 इति भीमहाभारते भीष्मपर्वणि सप्तमोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ दृष्ट्वा मम हतान् पुत्रान् वरूने केन सञ्जय ॥ भीष्मोऽपि कुरुपथे
 वकिमकुर्वत संयुगे ॥ १ ॥ अहं हनि मे पुत्रां क्षयं गच्छति संयुगे ॥ मन्ये हं सर्वथा स्रुतं दैवेनोपहताभूतां ॥ २ ॥ यत्र मेतनयाः सर्वे क्षीयन्ते न जयसुतः ॥ य-
 त्र भीष्मस्य दोगास्य कृपस्य च महात्मनः ॥ ३ ॥ सोमदत्तै र्योगै रस्य भगदत्तस्य चोभयोः ॥ अश्वत्थामा च तथानाभरारणं सुमहात्मनां ॥ ४ ॥ अन्येषां चैव पुरा-
 णां मध्यगास्तनयामम ॥ यदहं तत्संशमे किमन्यद्वा गवेयतः ॥ ५ ॥ नाहे दुर्योधनो मन्दः पुरा प्रोक्तमवुद्यतः ॥ वार्यमानो मया तात भामिना विदुरे-
 न च ॥ ६ ॥ गांधार्या चैव दुर्मथाः सततं हितकामयाः ॥ नावुद्यन्त पुरमो हातृणां प्राप्तिदं कृतं ॥ ७ ॥ यद्भीमसेनः समरे पुत्रां समविशेयतः ॥ अहं
 न्यहनि संक्रुद्धो नयते यमसादनं ॥ ८ ॥ ॥ सञ्जय उवाच ॥ इदं तस्मिन् प्राप्तिं क्षतुर्ध्वजमुत्तमं ॥ न वुक्कवानसि विभो प्रोचमानं हितं तदा ॥
 ९ ॥ निवारय सुतान् शूतात्पारा उवाचा इहेति च ॥ सुहृदां हितकामानां ब्रूवतां तत्र दाव च ॥ १० ॥ यत्र भुञ्ज्यसे वाकां मर्त्यं पथ्यमिदं वाचं
 तदेव त्वामनु प्राप्तिं वचनं साधभाषितं ॥ ११ ॥ विदुरोऽपि भीष्मपरां तथा न्येषां हितै र्विशणं ॥ अकृत्वा वचनं पथ्यं क्षयं गच्छति कौरवाः ॥ १२ ॥ ॥

भा. भा.
११५३

तदेतत्समनुवात्रं पूर्वमेव विशाम्यते ॥ तस्यान्ते भृगुतत्वेन यथा युद्धमवर्तते ॥ १३ ॥ मध्याहे सुमहारीः संग्रामः समपद्यते ॥ लोकसं
यकरो राजत्रमे निगदतः ॥ १४ ॥ ततः सर्वाणि सैन्यानि धर्मपुत्रस्य द्वासानात् ॥ सखाय्यभ्यधावन्तभीष्ममेव जिघांसि या ॥ १५ ॥ हिष्ट
युष्मः शिखरि वसात्किञ्च महारथः ॥ युक्तानि कामहाराजभीष्ममेव समभ्ययुः ॥ १६ ॥ विराटो दूयदश्चैव सहितः सर्वसोमके ॥ जयद्रव
त्रसंग्रामे भीष्ममेव महारथः ॥ १७ ॥ कैकेया दृष्टकेतुश्च कुन्तिभोजश्च दक्षितः ॥ युक्तानि कामहाराजभीष्ममेव समभ्ययुः ॥ १८ ॥ भर्जुनोऽपि
पदेयाश्च ये कितानि श्वीर्यवान् ॥ इर्याधनसमादिष्टान् राज्ञः सर्वान् समभ्ययुः ॥ १९ ॥ अभिमन्युस्तथा वीरो हेडिश्च महारथः ॥ भीमसेनश्च
संकुद्वाते भवन्त कौरवान् ॥ २० ॥ त्रिधा भूतैर्वध्यन्त पाण्डवैः कौरवा युधि ॥ तथैव कौरवैराजन्त वध्यन्त परेरणे ॥ २१ ॥ डोरा लुरथिनां ब्रह्मः
सोमका सहस्रश्रयैः ॥ अभ्युदयत संक्रुद्धः प्रेषयिष्यन्ममक्षयं ॥ २२ ॥ मन्त्राक्रुदो महानासीत् सृजयानां महात्मनां ॥ वध्यतां समरे राजभारवाजेन
धन्विना ॥ २३ ॥ डोरो न निहतास्त्रक्षत्रिया बहवोरणे ॥ विवेष्टो व्यवेष्टेनैवाधिकिष्टान् राश्व ॥ २४ ॥ क्रुजतां क्रुदतां वैरातनां वैरसंयुगे ॥ अभि
श्रुयते शङ्खः क्षुत्क्षानानृनामिव ॥ २५ ॥ तथैव कौरवैरानां भीमसेनो महावतः ॥ वकारकदनं धोरं क्रुद्धः कालउवापरः ॥ २६ ॥ वध्यतां तजसैवानामन्यो
नेन महारणे ॥ आवर्तन नदी घोरा शो लि तो द्यात्तरि क्रिणी ॥ २७ ॥ स संग्रामो महाराजघोररूपो भवन्नहान् ॥ कुरूगां पाण्डवानां वयमराष्ट्रविवर्धनः ॥ २८ ॥

कु. ल.
११५३

ततोभीमोरगोक्रु'घोरभसश्चविशेषतः॥गजनीकंसमासाद्यप्रेषयामासमृत्यवे॥२९॥तत्रभारतभीमेननाराचभिहतागजाः॥पेदुःसेदुश्चनेदुश्च
 दिशश्चपरिवभ्रमुः॥३०॥दिनहतामहानागादिनगात्राश्चमारिषः॥क्रौञ्चवादिनदत्तश्चपृथिवीमवशिःखिरे॥३१॥नकुतःसहदेवश्चहयानीक
 मभिद्रुतौ॥तेहयाकाश्चनापीडारुह्यभारतपरिरुहनाः॥३२॥वद्यमानाचट्टपत्रेशतशोयसहस्रशः॥यतश्चिह्नहयैराजसुमाकीर्यतमेदिनी॥
 ३३॥निर्जिकैश्चस्तद्विश्चकूजमिश्रणतासुभिः॥हयैर्धूमोनरश्रेष्ठनानारूपधरैर्धरा॥३४॥अर्जुनेनहतैःसंख्येतथाभारतराजभिः॥प्रवभोवसु
 बाधोरातत्रतत्रविशामते॥३५॥रथैर्भैरैर्ध्वजैश्चनैःनिकुतैश्चपताः॥वामरव्यजनैश्चैवछत्रैश्चसुमहाप्रभैः॥३६॥होरीर्जैश्चैकैर्युरैःशितोभि
 श्चसकुरादसैः॥उष्मीषैरपिदिदैश्चपताकाभिश्चसर्वशः॥३७॥अनुकर्षैःभुभैरातन्योर्जैश्चसहरस्मिभिः॥आहूत्रावसुधाभानिवसनेकुसुमैरिव॥
 एवमेवक्षयोदत्तःपाण्डुनामपिभारतः॥क्रुद्धेक्षाननेभीष्मेडोलेचरथसत्तमे॥३८॥अश्वत्थाम्निरूपेवैवतथैवकृतवर्मणि॥तथेतरेषुक्रुद्धेषु
 तावकानामपिक्षयः॥३९॥१००८॥॥शितभीमहाभारतेभीष्मपर्वणिजहृष्टाशीतितमोऽध्यायः॥८८॥॥सञ्जयउवाच॥वर्तमानेतथा
 गौडेराजन्वीरवरक्षये॥शकुनिःशौवतःश्रीमान्पाण्डवान्मुपाडवन्॥१॥तथैवसात्वरोराजन्हर्दिक्यःपरवीरहा॥अभ्यधावतसंकुर्हः
 पाण्डवाणांवरूथिनी॥२॥ततःकाम्बोजमुष्यानांनदीजानांचवाजिनो॥आर्द्राङ्गनामहीजानांसिभुकानाश्चशूर्पशः॥३॥॥श्रीकृष्णजी॥

श्री श्री
॥१५३॥

रणे सुजाता सुधारणा तथा पर्वतवासिनां ॥ ये वापरेति तिरजा जवना वातरं हसः ॥ ४॥ सुवर्णा लंकते गीत्रैश्चर्मवर्जिः सुकटिपतैः ॥ हये र्वा
तजैर्वैभुरैः पाण्डवस्य सुतो वती ॥ ५॥ अभवत्तततस्यै न्यं ह्यरूपः परंतपः ॥ अर्जुनस्यात्मजः श्रीमात्रिणा वा भामरीयं वान् ॥ ६॥ सुखायां नाग
राजस्य जातः पार्थेन धीमता ॥ सेरावतेन सादत्ता जनपत्या महात्मना ॥ ७॥ पत्न्यौ हते सुपर्णेन रूपनादिन चेतना ॥ भार्यार्थताश्च जग्राह पार्थका
मवशानुगां ॥ ८॥ एवमेव समुत्पन्नः परक्षेत्रैर्जुनात्मजः ॥ सनागलोके संवृद्धो मात्रावपरि रक्षितः ॥ ९॥ पितृभ्येन परित्यक्तः पार्थद्वेषादुरा
त्मना ॥ रूपवान्वलसं पन्नो गुणावास्त्यविक्रमः ॥ १०॥ इदं लोकं जगामा सुश्रुत्वा तत्रार्जुनं गतं ॥ सोभिगम्य महाबाहुः पितरं सत्यविक्र
मः ॥ ११॥ अभवाद्यदव्यगविनयेन कृतांजलिः ॥ न्यवेदयत्तवात्मानमर्जुनस्य महात्मनः ॥ १२॥ इरावानस्मि भद्रं पुत्रश्चाहंतवपु
भो ॥ मातुः समागमो यश्च तत्सर्वं प्रत्यवेदयत् ॥ १३॥ तत्र सर्वं यथा वृत्तमनुससार भारतः ॥ परित्यज्य सुतं वापि स्वात्मनः सदृशं गुणैः
॥ १४॥ प्रीतिमानं भवन्त्यर्थो देवराजनिवेशने ॥ सोर्जुनेन समादिष्टो देवलोके ते दोनृप ॥ १५॥ प्रीतिपूर्वमहाबाहुः स्वकार्यं प्रतिभारतः ॥
युद्धकांते तया स्माकं समादेयमिति प्रभो ॥ १६॥ वारुमिषेव मुक्कानु युद्धकांत इहागतः ॥ कामवर्णजवैरश्वैः सदृशैर्वज्रभिर्नृपासु ॥
॥ ॥ ते ह्यथाः काश्च नापीडनानावर्णो मनोजवाः ॥ उत्पन्नश्च सहसा हंसा उवमहोदधौ ॥ १७॥ ॥

कृष्ण
॥१५३॥

ते तदीयानुमासाश्च हयसंघाभ्योजवान् ॥ क्रौडैः क्रौडानभिघ्नोद्योनाभिश्च परस्परं ॥ १९ ॥ निपेतुः सहस्रा राजसुवेगाः मिहताभिवृ ॥ निप
 तमिलिखावैतैः हयसंघैः परस्परं ॥ २० ॥ शुश्रूवेदारुणांशुः सपरितपते यथा ॥ तथैव महाराज समेतान्योन्यमाहवे ॥ २१ ॥ परस्परं वै धं यो
 रं वकुलहयसादिनः ॥ नमिंस्तथावर्तमाने संकुले नुमुले भृशं ॥ २२ ॥ उभयोरपि संभ्राता हयसंघाः समंततः ॥ प्रसीरासायकाः भृगाः निह
 ताश्वाः समाहताः ॥ २३ ॥ विनयं समनुप्राप्तास्तक्षमाणाः परस्परं ॥ ततः क्षीणे हयानीके किंचिद्विष्टे वसंकुले ॥ २४ ॥ सौवलाणानुजाः सर्वे
 निर्गतारणमूर्धनि ॥ वायुवेगसमस्य शान्वायुवेगसमाजवे ॥ २५ ॥ आहूय शीलसम्पन्नवयस्था नुरगोत्तमान् ॥ गेयागवाक्षो ह्य
 भश्चर्मवानजैकः सुरैः ॥ २६ ॥ वडेते रथसंपन्नानिर्ययुर्महोवतान् ॥ वार्यमानाश्च कुलिनात् स्मैयोर्ध्वं महावहैः ॥ २७ ॥ सनवायुद्वकः
 शला रोद्रूपामहावहाः ॥ तदनीकमहावाहो भित्वा परमदुर्जयं ॥ २८ ॥ वहेन महता युक्ताः स्वर्गाय विजयैषिणः ॥ विविधैः सज्जितैः
 गांधाराः युद्धदुर्मदाः ॥ २९ ॥ तान्प्रतिष्ठांस्तदा दृष्ट्वा उरवानपि वीर्यवान् ॥ अवतीत्समरे योधा विचित्रभरणा युवान् ॥ ३० ॥ यथैते वातराज्य
 योधाः सानुगवाहनाः ॥ हयैस्ते सवताः सर्वे तथानीति विधीयतां ॥ ३१ ॥ वाढमिमेव मुक्ताते सर्वे योधा इशवतः ॥ जघ्रुस्तेषां वतानो कंदुर्जयं
 मरे परैः ॥ ३२ ॥ तदनीकमनीकेन समरे वीर्यपातितं ॥ अमृक्षमाणास्ते सर्वे सुवता ह्यात्मजारो ॥ ३३ ॥ ॥ गोपीवत्सभाय नमो नमः ॥

भा.मी.
१५४

इरावत्तमभिदुत्तसर्वतः प्रत्यवारयन् ॥ ताडयन्नः शितैर्घातैश्चोदयन्नः परस्परं ॥ १४४ ॥ तेभ्यः पर्यधावन्नः कुर्वन्तोमहदाकुलं ॥ इरावतपिनिर्वि
हः प्राज्ञैः तीक्ष्णैर्भ्रान्ताभिः ॥ १४५ ॥ अवतारुधिरेण कृत्वात्रैविह्वलपिः ॥ उरस्यपिचपृष्टेवपार्श्वयोश्चभृशहतः ॥ १४६ ॥ सकोवदुभिर
त्यर्थवैर्याद्वज्रभविबधे ॥ इरावतपिसंकूहः सर्वोक्तानि शितैः शरैः ॥ १४७ ॥ मोहयामास समरे विद्यापरपुरजयः ॥ घासानुत्तमस
र्वोश्चस्वशरीरादरिन्दमः ॥ १४८ ॥ तैरेवताडयामास सुवतामजानुरो ॥ निहृष्यवशितं स्वकं गृहीत्वावशरावरं ॥ १४९ ॥ पदानिहृष्य
मन्विह्वलिघांसुः सौवतामयुक्तिः ॥ ततः प्रत्यायत प्राज्ञः सर्वेने सुवतामजाः ॥ १५० ॥ भूयः क्रोधसमाविष्टा इरावत्तमथाडवत् ॥ इरावतपि
ह्वकेनदर्शयन्पारिताघवं ॥ १५१ ॥ अभवत्ततान्मूर्खान् सौवतान्बलदर्पितः ॥ ताघवेनाथचरतः सर्वेने सुवतामजाः ॥ १५२ ॥

अनेत्रिंशत्श्लोकाः कुचिताः अन्त्यपुलकेलयेते

कुसः
११५४

2.5
20
15
10
5
0

centimeter 5 10 15 20 25 30 35 40

इरावमंतदैवासुमहनाक्षसासिना॥सकुलतंसुमुकुटं पद्मेऽसदृशंश्रुतं॥७३॥इरावतःशिरोरक्षःपातयामासभूतले॥तस्मिन्नुनि
हतेवीरैराक्षसेनार्जुनात्मजे॥७४॥विशोकाःसमपद्यन्तवार्तराज्याःसराजकाः॥तस्मिन्महतिसंग्रामेतादृशेभैरवेपुनः॥७५॥महानृपति
करोघोरःसैनयोःसमपद्यत॥रथाहयापदाताश्चविमिश्रादन्तिभिर्हताः॥७६॥रथाश्चादन्तिनश्चैवपनिभिलत्रसदिताः॥तथादन्तिरधोघा
तश्चहयावहयोरगो॥७७॥रथिभिर्जिहता राजवत्तवतेषांच संकुले॥अजानत्रर्जुनश्चापिनिहतं पुत्रमौरसं॥७८॥

कृष्णः
॥७५॥

जघान समरे श्वरान् राजंतां भीष्मस्थितान् ॥ तथैव तावकाराजस्तु अयाणां सहस्रशः ॥ ९ ॥ वहवो निर्गताः प्राणा विजघ्नुरितरेतरं ॥
मुक्तकेशा विरथाः कुरुकाः ॥ १० ॥ वक्रभिः समयुधैः समवेताः परस्परं ॥ तथा मर्मातिगैर्भीष्मो निजघान महारथान्
॥ ११ ॥ कम्पयन् समरे सेनां पाण्डवानां परंतपः ॥ तेन योधिष्ठिरैः सैन्ये वहवो मानवा हताः ॥ १२ ॥ दीपिनः प्रादिनश्चैव रथिनो धृष्टालथा
तत्र भारत भीष्मस्य रणे दृष्टा पराक्रमं ॥ १३ ॥ अत्यद्भुतमपह्णामः शक्रस्यैव पराक्रमं ॥ तथैव भीमसेनस्य पार्थ तस्य च भारत ॥ १४ ॥ मासीद
लोहं यत्तापके श्वेदधन्विनः ॥ दृष्टाद्रोणस्य बिक्रांतं पाण्डवाभयमविशत् ॥ १५ ॥ एकस्वरणो शक्रो हनुमत्सैनिकान् ॥ किंपुनः
पृथिवीभूतैः योधकृत्भिः समावृतः ॥ १६ ॥ इत्युक्त्वा नृमहाराज रणे द्रोणेन गोडिताः ॥ वर्तमाने तथा रौद्रे संग्रामे भरतर्षभ ॥ १७ ॥ उभयोः
सैनयोः शूरानामृष्यत्र परस्परं ॥ अविष्टा इव युधत्तरसो भूता महावताः ॥ १८ ॥ तावकाः पाण्डवैः श्वसंस्वालात धन्विनः ॥ नक्षपस्यास
हेकं वित्वाणान्यः परिरक्षति ॥ १९ ॥ संग्रामे दैत्यसंकाशे तस्मिन् चौरवक्षये ॥ २० ॥ ॥ इत्युक्त्वा उवाच ॥ इरावतं तु निहतं दृष्ट्वा
पार्थ महावताः ॥ संग्रामे किमकुर्वन् न तममावक्ष्व संजय ॥ २१ ॥ स अथ उवाच ॥ इरावतं तु निहतं संग्रामे वीक्ष्य राक्षसः ॥ बहन्तु महा
नादं भैमसेनिर्घटोत्कवः ॥ २२ ॥ न दत्तस्त्वय शूरेन पृथिवी सागराम्बरा ॥ स पर्वतवना राजंश्चातय भृशदातृणां ॥ २३ ॥ श्रीरामः ॥ ॥

भा. सं.
१५६१

अत्रिशादिशब्देसर्वाश्चदिशक्त्या॥ नश्रत्वासुमहानादंतवसेनसुभारत॥ १४॥ इत्युक्तम् समभवत्केपथुः श्वेदसुवरा॥ सैवैव
रजिउतावकादीनेचनसः॥ १५॥ सर्वतः समवेपत्रसिंहभीतागजाश्च॥ नदिन्तासुमहानादंनिर्घातमेवराक्षसः॥ १६॥ चरितंभूतमुद्यमरूपं
कृत्वाविभाषणं॥ नानारूपैः प्रहरणैः ईताराक्षसपुत्रैः॥ १७॥ आजघानसुसंकुहः कालातकयमोपमः॥ तमापतत्रंसंवेष्ट्यसंकुहंभीम
दर्शने॥ १८॥ एवतंभयान्नस्यप्रायशोविमुखीकृतं॥ ततोऽर्घ्योधनोराजाघटोक्तवमुपाववत्॥ १९॥ अगृह्यविपुलंवापंसिंहवन्नितदमुजः
पृष्टतोनुजयोवैनंश्रवन्निःपर्वतोपमैः॥ २०॥ कुञ्जैर्दृशसाहसैर्वक्षानामधिपः॥ तमापतत्रंसंवेष्ट्यराजानीकेनसंहतं॥ २१॥ पुत्रं
तवमहाराजकुकोयचनिशाचरः॥ ततः प्रवृत्तेयुधंनुमुतंलोमहर्षणं॥ २२॥ राक्षसान्भारजेऽर्घ्योधनवल्लभ्यव॥ गजानीकेनसंवेष्ट्य
मेघप्रदसमोत्रतं॥ २३॥ अग्राधवत्संकुहाराक्षसाः शस्त्रपाराय॥ नदन्नेविविधानादामेघाश्चसद्विद्युतः॥ २४॥ शरशकृष्टिनाराचैः
त्रिधुत्रोगजयोधिनः॥ भिन्दिपतैस्तथाभ्रैस्तेजुजैः सपरस्वधैः॥ २५॥ पर्वताग्रेष्वहोश्चनिजगुह्यमहागजान्॥ भिन्नाकुश्रविमविरान्भि
न्नागात्रांश्चवारणान्॥ २६॥ अपशानमहाराजवद्यमोणां निशाचरैः॥ तेषुप्रक्षीयमानेषुभग्नैर्गजयोधिसु॥ २७॥ उर्ध्वोधनोमहाराजराक्ष
सान्मुपागवत्॥ अमर्षवत्समापन्नः त्यक्त्वाजीवितमान्मनः॥ २८॥ मुमोचनिश्चितान्वाणान् राक्षसेषुपरं तपः॥ जघानवमहेष्टासः प्रधाना

अत्रिशादिशब्देसर्वाश्चदिशक्त्या॥

भा. सं.
१५६१

संक्रुद्धोभरतश्रेष्ठपुत्रोदुर्योधनस्तव॥ विचरन्महारीडंविद्युन्निहं प्रमाथिनं॥२०॥ शरैश्चतुर्भिश्चतुरोनिजघानमहाबल॥ नतः पुनरमेयात्मा
 शरवर्षजरासदं॥२१॥ मुनोवभरतश्रेष्ठोनिशान्तरवलं प्रति॥ तनूष्ठासुमहत्कर्मपुत्रस्तवभारत॥२२॥ क्रोधेनाभिषज्ज्वालभेमसेनिर्महाव
 लः॥ सुविस्मयमहद्वापमिडाशनिस्मभस्यनं॥२३॥ अभिदुःप्रववेगेण दुर्योधनमरिदमं॥ तमापततमुदीक्षकालसृष्टिमिवात्रकं॥२४॥ नवि
 व्यथेमहाराजपुत्रोदुर्योधनस्तव॥ अपेनमवबीकूक्षः क्रूरः संरक्तलोचनः॥२५॥ अशानृणकमिव्यामिपितृनांमातुरेवव॥ येययासुनृसंसे
 नदीर्घकालंप्रवासिताः॥२६॥ अथक्षतेपाराडवाराजच्छलयतेपराजिताः॥ यच्चैवद्रोपदीक्षतासकवस्त्रजत्वालां॥२७॥ सभासानीयडुर्बुधैवकु
 क्षाक्षेहितात्यया॥ तवच्चप्रियकाभेनत्वाश्रमस्था इरात्मनः॥२८॥ सैध्वेनपरिक्लिष्टापरिभूयपितृन्मम॥ एतेवामपमाराणांममनेषाश्च
 कुलाधम॥२९॥ अत्रमद्यगमिव्यामियदिनोत्सृजसेररां॥ एवमुक्तातुरेडिस्वोमहद्विस्मयकार्मुकं॥३०॥ सद्यस्पदशनैरोष्टंभृकुटीपरि
 संतिहत॥ सरवर्षरामहतादुर्योधनमवाकिरत्॥३१॥ पर्वतवारिधाराभिः प्राहृषीदवलाहकः॥३२॥३३॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व
 णिनवतितमोऽध्यायः॥६०॥ ॥ स अयउवाच॥ ततस्तुवाणवर्षनुहुः सह दानवैरपि॥ दधारयुधिराते डोयथावर्षमहादिपः॥१॥ ततः क्रोधस
 मालिष्टेनिःश्वशनिवपनगः संशयपरमं प्राप्नोतु पुत्रस्तेभरतर्षभ॥२॥ मुनोवाप्तेनिशितांसीक्ष्णानाराचार्यश्चविंशति॥ नेयतस्तुहाराजं तस्मिंराक्षसपुं

भा. सी.
१९५३

जीशीविवाडवकुजापर्वतेगभुमादने॥सतेर्विचःश्रवणरक्तं प्रभिन्नइवकुजः॥१॥दवेभीतेविवाशायराजःसपिसिताशनः॥न्याह्वमसुस
किंगिरिनामपिदारणी॥१॥संघदीप्रांमहोत्सवांमंअशनिंमद्यवाविवा॥समुद्रहृन्महाराजजिघांसुत्तनयंतवा॥२॥तामुद्रतामभिप्रेक्ष्यव
क्रान्तमपिपल्लवरन॥कुजरेंगिरिसंकाशंराक्षसंप्रत्यवोदयत्॥३॥सनागप्रवरंराजोवह्निनाशीघ्रगामिनी॥ततोदुर्योधनरथांमार्गप्रत्य
वर्त्तत॥४॥रथंरवारयामासकुजरेगासुतस्यते॥मार्गमावरितंदृष्ट्वा राजावनेनधीमता॥५॥घटोत्कचोमहाराजक्रोधसंरक्तलोचनः
तामुद्यतांसहशक्तिंनस्मिंश्चिजेववारण॥६॥सतयाभिहतेराजोवह्निनाकुप्रयुक्तया॥संजात्ररुधिरोत्तीडःप्रपातवममारु॥७॥पत
त्यथगजेवपिक्कानानीश्वरोवली॥जवेनसमभिदूत्यजगामधरणीतरं॥८॥दुर्योधनोपि संप्रेक्ष्य पतितंवरवारणं॥प्रभप्रश्रवतंदृ
ष्ट्वाजगामपरमांवाथां॥९॥क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य आप्ननश्चाभिमानितां॥प्राप्तेप्रक्रमरंराजातस्थो गिरिरेवाचलः॥१०॥संवाद्यवशितंवा
रांकातपिसहशंविषं॥मुनोचपरमकुशलस्मिद्योरेनिशाबरे॥११॥तमापतत्रंसंप्रेक्ष्यवा रामिडाशनिप्रभं॥हाद्यवान्मोचयामासमहामा
वीघटोत्कचः॥१२॥भूयश्चनिननादोगंक्रोधसंरक्तोचनः॥त्राशयन्मूर्धमेन्यानियुगान्नेजरादोयथा॥१३॥तंश्रुत्वानिनदंघोरंतस्यभीमस्य
रक्षसः॥आचार्यमुपसंगम्यभीमोशास्त्रनवोदवीत्॥१४॥यथैवनिनेदोघोरेश्रयतेराक्षसेरितः॥हिडिमोयुद्यतेनूनंराजादुर्योधनैःसह॥१५॥

कृष्णः
॥१५॥

नैवशकोहिसंगमेजेतुं भूतेन केनचित् ॥ तत गच्छत भद्रं यो राजानं परिरक्षतः ॥ २० ॥ अभिदूतो महाभागो राक्षसेन दुरात्मणा ॥ सतदिपरमं स
 त्यं सर्वेषां नः परं न पाः ॥ २१ ॥ पितामहवचः श्रुत्वा त्वरमानो महारथाः ॥ उन्नमं जवमात्थाय प्रययुर्ध्वं त्रफोरकः ॥ २२ ॥ प्रोशांश्च सोमदत्तश्च वाक्की
 कोथमयः ॥ २३ ॥ कृपो भूरिश्रवाशत्पाः आवत्तः सह हृदतः ॥ २४ ॥ अश्वत्थामा विकर्णश्चित्रसेनो विविंशतिः ॥ रथाश्चानेकसहस्रं येन वामनु
 यायिनः ॥ २५ ॥ अभिदूतं परिपुत्रः पुत्रं दुर्योधनं तव ॥ जदवीरुमना द्रुपदं पालितं तैर्महारथैः ॥ २६ ॥ जततयिनमायात्रं प्रेक्ष्य राक्षससत्तम ॥ नाक
 म्यतमहावाङ्मूर्धनाक इव पर्वतः ॥ २७ ॥ प्रगृह्य विपुलं चापं तातिभिः परिवारितः ॥ शूलमुकुरहस्यैश्च नानाप्रहरणोद्यतेः ॥ २८ ॥ ततः समभवदु
 द्धं नुमुलं तोमहर्षणं ॥ राक्षसानां शत्रुणां तु दुर्योधनवल्लभ ॥ २९ ॥ धनुषां कूजतां शृष्टुं सर्वतस्तु मुलोरणो ॥ अश्रयत महाराजवंशानां द
 द्यतामिव ॥ ३० ॥ अश्वत्थामां पश्यमानां कवेवेषु शरीरिणां ॥ शृष्टुं समभवद्राजानां गिरिनामिव भिन्नतां ॥ ३१ ॥ वीरवाङ्मविस्मृष्टानां तोमराणां
 विशास्यते ॥ रूपमासीद्वियत्थाभां सर्पाणां निवर्षैर्वैतैः ॥ ३२ ॥ ततः परमसंकुपे विस्फार्य सुमहदनुः ॥ राक्षसेडो महावाङ्मविन्दभोरवं
 वं ॥ ३३ ॥ आचार्यस्यार्धचंडेण क्रूरश्चिह्नेदकास्मकं ॥ सोमदत्तस्य भलेन ध्वजेनैव मथान्वानदत् ॥ ३४ ॥ वारूकस्य विभर्षीणोऽप्यविधातना
 त्रे ॥ कृपमेकेन विधातश्चित्रसेनं त्रिभिः शौरैः ॥ ३५ ॥ शरणागतविस्मृष्टेन सम्यक्प्रणिहितेन च ॥ शत्रुदेशे समासाद्य विकर्णसमताडयत् ॥ ३६ ॥

श्री-भो-
नयन

न्यसीदत्तारथोपस्थे रुधिरं नयरेजुतः ॥ ततः पुनरमेयात्मानं नारायणं दशपञ्चवर्षं भूरिश्रवसं संकुचः प्राहिलो जरतर्धनः ॥ तदेवमभित्ता तस्या
भुवः प्रविशन् वरणीतलं ॥ ३७ ॥ विविंशतिश्च डोरी श्रयः शरी समताडयन् ॥ तौ पिते भूयोपस्थाव इमी नुत्तमं वाजिनां ॥ ३८ ॥ हिमुरातो रुद्रेण
वराहं त्वर्णभूषितं ॥ उक्त्वा माथ स हारा न द्वितीयेनाद्धि न दनुः ॥ ३९ ॥ तनुर्भिरथ नारायणं वनं तममहात्मनः ॥ जघान च तुरो वाहनं क्रोव सं
रक्तोचनः ॥ ४० ॥ शर्णा यत विसृष्टेन पीतेन निहितेन च ॥ निर्विभेदमहाराज राजपुत्रं हृद्वत् ॥ ४१ ॥ सगाढ विक्षोभयितो रथोपस्थ उ-
पविशत् ॥ भृशं क्रोधसमाविष्टो रथस्थो राक्षसाधिपः ॥ ४२ ॥ विक्षेप निशितां तीक्ष्णां दृश राक्षसी पियोपमान ॥ विभिडुस्ते महाराज शतं
द्विविशदं ॥ ४३ ॥ ३८०२ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि मेकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥ स अथ उवाच ॥ विमुखो ह्यसौ सखी
तावकान् युधि राक्षसः ॥ जिघांसुर्भरत श्रेष्ठ इर्योधनमुपादवत् ॥ १ ॥ न मापत तं संप्रेक्ष्य राजानं प्रतियोगिनं ॥ अभयावत् जिघांसन्तलावका
युद्धाद्मुमुदाः ॥ २ ॥ तात मात्राणि चापानि विकर्ष्य नो महारथाः ॥ तमेकमभ्यधावन्न मदन्नः सिंहसंघवत् ॥ ३ ॥ अथैतं शरवर्षणं समन्तात् यज्यवा
किरन् ॥ पर्वतं वारिधाराभिर्घर्ष्य तत्र श्रवता हकाः ॥ ४ ॥ सगाढ विक्षोभयितो त्रार्दित इव द्विपः ॥ उत्पतत तदा काशं समन्ताद्देवते यवत् ॥ ५ ॥
॥ ८० ॥ ० ॥ ॥ व्यदन्तु महानादं जीमूत इव सारदः ॥ दिशः पृथिवि दिशश्चैव नादयन् भैरवः स्वनः ॥ ६ ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ॥

कृतः
॥ १५५ ॥

राक्षसस्य तु तं शब्दं श्रुत्वा राजा युधिष्ठिरः ॥ उवाच भारत श्रेष्ठो भीमसेन मरिन्दमं ॥ अयुधते राक्षसो नूनं धार्तराष्ट्रैर्महारथैः ॥ यथास्य श्रयते श
 शेन दत्तो भैरवं रव ॥ ८ ॥ अतिवारं वपुष्पासितसोमराक्षसपुङ्गवैः ॥ पितामहश्च संक्रुद्धः पाश्चात्तन्मुद्यतः ॥ ९ ॥ तेषां चरक्षणां रथयुध
 ते कृतगुराः परैः ॥ सतन्नात्वा महाबाहो कार्यं ह्यमुपस्थितं ॥ १० ॥ गच्छ रक्षस्व हैडिम्बं संशयं परमं गतं ॥ धातुर्धनमादाय त्वरमानो ह
 कोदरः ॥ ११ ॥ प्रययौ सिंहनादेन त्रासयन् सर्वपार्थिवान् ॥ वेगेन महाराज न्यर्षकाले यथोदधिः ॥ १२ ॥ तमन्वगात्तापधृतिः सोवित्रिर्पुण्ड
 र्मदः ॥ अत्रिमान् वसुदानश्च पुत्रः काश्यपश्च विभुः ॥ १३ ॥ अभिमन्युश्च मुखान्धैव द्रौपदेयामहारथाः ॥ क्षत्रदेवश्च विक्रात्रः क्षत्रधर्मात्तथैव
 च ॥ १४ ॥ अरुणाधिपतिश्चैव नीलः सूवतुमाश्रितः ॥ सहतारथ्यं शेन हैडिम्बं यथा वारयन् ॥ १५ ॥ कुञ्जोरैश्च सदा मत्तैश्च द्रुसाहस्रैः प्रहारिभिः
 अभ्यरक्षन् सहिताराक्षसेऽङ्घ्र्योत्कवं ॥ १६ ॥ सिंहनादेन महतानेभिद्योषेन वैवह ॥ खुरश्वैर्मितातैश्च कश्यपेनैव सुन्दरं ॥ १७ ॥ तेषां मा
 पततांशुत्वा शङ्खं तत्रावकं वतं ॥ भीमसेनभयोद्विग्नं विकर्णवदनं तदा ॥ १८ ॥ परिहृत्तं महाराज परिग्राह्यतोत्कवं ॥ ततः प्रवृत्ते पुङ्
 तत्र तेषां महात्मनां ॥ १९ ॥ तावकानां परेषां च संग्रामेऽपि निवर्तितां ॥ नानारूपाणि सस्त्राणि विरुज्जन्तो महारथाः ॥ २० ॥ अन्योन्यमभिधावानः
 संवहारं प्रवक्रिरे ॥ अतिशक्तं महारौद्रं युद्धं वीरभयोविहं ॥ २१ ॥ ह्मागजैः समानैः पादौतारथभिः सह ॥ अन्यान्यं समरे राजमार्थयानाः समन्वयुः ॥ २२ ॥

भा. भो.
॥५५॥

सहसा बाभवती उं सन्निपातान्मह ५ ज ॥ रथाश्च राजपत्नीनां यदनेसि सुमुदते ॥ २३ ॥ धृष्टारुणारजस्तोत्रं रणभूमिं समाहरोत् ॥ नैव
स्वेन परे राजन्मजानत्परस्परं ॥ २४ ॥ पिता पुत्रं न जातो ते पुत्रश्चापि तत्तथा ॥ निर्मय्यो देतथा भूते वैश्वमे लोमहर्षी ॥ २५ ॥ शस्त्राणां
भरतश्रेष्ठ मनुष्याणां च गर्जतां ॥ सुमहानभवच्छूदः प्रेतानामिव भारत ॥ २६ ॥ गजबन्निमनुष्याणां शौरिणास्तुतरङ्गिणी ॥ प्रावर्तत न
दीतत्र केशशैवालसाक्षला ॥ २७ ॥ नराणां वैवकायेभ्यः शिरसां पतन्तारणे ॥ श्रुश्रुये सुमहान् शूहः पततामश्मनामिव ॥ २८ ॥ विशिरहं
र्षे नृपेऽपि चित्रगात्रैश्च वारणैः ॥ अश्वैश्च भिन्नदेहैश्च स कीर्णा भूदसुधरा ॥ २९ ॥ नानाविधानि शस्त्राणि विसृजन्मो महारथाः ॥ अन्येऽप्य
मभिधावन्तः संप्रहारार्थमुद्यताः ॥ ३० ॥ हया हयान् समासाद्य प्रेषिता हयसादिभिः ॥ समाहृत्य रणे न्योन्यं निपेतुर्यतजीविताः ॥ ३१ ॥ न ह नरा
समासाद्य क्रौडरक्ते र्क्षणाभृशं ॥ इरां स्युरोभीरन्योन्यं समाश्लिष्यन्ति जघ्रतु ॥ ३२ ॥ प्रेषिताश्च महामात्रैश्च वारणाः परवारणैः ॥ अभ्यघ्नन्ति विवा
गा प्रवारणामेव संयुगे ॥ ३३ ॥ ते जात रुधिरौत्पीडापत्ताकाभिरलंकृताः ॥ संशक्ताः प्रत्यदृश्यन्ते मेघादवसविद्युतः ॥ ३४ ॥ केचिन्निजा विघारणा
ग्रैभिर्नाशकृत्वाश्च तोमरैः ॥ विनदन्मोघधावन्तं गर्जमाना घनादव ॥ ३५ ॥ केचिन्मल्लैश्च बाणैश्च निष्क्रिन्नाः ॥ निपेतुस्तु मुले तस्मिन्
क्षिन्नपक्षा इवाऽयः ॥ ३६ ॥ पाशैर्विदारि नैरन्ये वारणैर्वरवारणः ॥ मुमुवुः शौरिणान् कीरेवान् निवमहीभराः ॥ ३७ ॥ ॥ राक्ष ॥

सप्तः
॥५५॥

नाराचनिहताश्चान्ये तथाविधाश्च तोमरैः ॥ हतारो हाव्यदृशत्रेविभृता इव पर्वताः ॥ ३८ ॥ केचित् क्रोधसमाविष्टास्तान्निवृणुत ॥ रथाह
 यान्यदोमैश्च नमूडः शतशोरयो ॥ ३९ ॥ तथा हया हयारो हलादिनाः प्राशतोमरैः ॥ तेन तेनात्यवर्त्तन्न कुर्वन्तो व्याकुलादिशः ॥ ४० ॥ एथिनोपि
 भिक्षार्थं कुलपुत्रास्तनुत्पजः ॥ परांशक्तिं समास्थाय च कुः कर्माण्यभीतवत् ॥ ४१ ॥ स्वयम्बर इवामर्दविजङ्गितरेतरं ॥ प्रार्थमानायशो
 राजन्वर्गे वायुदृशातिनः ॥ ४२ ॥ तस्मिन् तथो वर्त्तमाने संगामे रोमहर्षयो ॥ धर्मराष्ट्रं महासेनं प्रायशो विमुरषी कृतं ॥ ४३ ॥ ३९५५ ॥
 इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि दिनकीर्तनमोक्षायः ॥ १२ ॥ ॥ स अयं वाच ॥ त्वसेनं निहतं दृष्ट्वा राजा दुर्बोधनः स्वयं ॥ अभिधातु
 ततं कुंक्षो भीमसेनमरिन्दमं ॥ १ ॥ प्रगृह्य सुमहद्वापमिन्द्राश्विनिसमाखनं ॥ महताशरवैर्वैराणां च संजवाकितम् ॥ २ ॥ अर्धवडश्च सं
 धाय सुतोक्षां तोमरादिनां ॥ भीमसेनं विद्धे दवापं क्रोधसमन्वितः ॥ ३ ॥ तदत्रैव संवेक्ष्य त्वमाणां महारथः ॥ संदधे निशितं वारुणं
 शिनामपिदारुणं ॥ ४ ॥ तेनोत्सिञ्च्य हाराज भीमसेनमताडयत् ॥ सगाढविद्वो व्यथितः सृक्कलीपरि संलिहन् ॥ ५ ॥ समाललभ्यते जलोक्ष
 त्रं हेमपरिहृतम् ॥ तथा विमनसं दृष्ट्वा भीमसेनं द्योत्कचः ॥ ६ ॥ क्रोधेनापि प्रज्ज्वालदिवर्ध्नीत्रिवपावकः ॥ अभिमन्युमुखाञ्छेत्तपा
 वानमहारथः ॥ ७ ॥ समभ्यधावत् क्रोशन्नो राजानं जातसंभ्रमः ॥ संवेक्ष्य तानापततः संक्रुद्धान् जातसंभ्रमान् ॥ ८ ॥ श्रीकृष्णजीशरण ॥

भ. भ.
१६०

भारद्वाजो वीर्यवान्तावकानां महारथान् ॥ क्षिप्रं गच्छतम इन्द्रो राजानं परिरक्षतः ॥ १५ ॥ सशरं परमं प्राज्ञं मञ्जुतं व्यशना रणे ॥ एतत्तु मे
महेष्वासाः पाण्डवानां महारथाः ॥ १६ ॥ भीमसेनं पुरस्कृत्य दुर्जोधनमुपाडवत् ॥ नानाविधानि ह्यास्त्राणि विसृजन्नाजय हताः ॥ १७ ॥ न दत्ता मे
रवाभादान्त्रासयन्तः सभूमिपान् ॥ तदाचार्यवचः श्रुत्वा सोमदत्तपुरोगमाः ॥ १८ ॥ तावकाः समवावन्तु पाण्डवाणामश्विनीं ॥ हृषीकेश
वाः शतौ द्रोणा पुत्रौ विविंशतिः ॥ १९ ॥ वित्रसेनो विकर्णश्च सैश्वर्यश्च हृह दत्तः ॥ आवन्नौ च महेष्वासौ कौरवं पर्यवारयन् ॥ २० ॥ ते विं
शतिपदं गत्वा संप्रहारं प्रवक्रिरे ॥ पाण्डवा धार्तराष्ट्राश्च परस्परं जिघांसवः ॥ २१ ॥ एवमुक्त्वा महाबाहुर्महविष्णुर्वाक्यमुक्त्वा ॥ भार
द्वाजस्तथा भीमं यदि शतपा समर्पयेत् ॥ २२ ॥ भूयश्चैनं महाबाहुः शरैर्धनुर्भिराहूतोत् ॥ पर्वतं वारि वारं भिः शरदी बवत्सा हकः ॥ २३ ॥
तं प्रत्युद्विष्टशभिः भीमसेनः शिलीमुखे ॥ त्वरमाणो महेष्वासः सपेपार्धं महावतः ॥ २४ ॥ स गाढं विद्वो व्यथितो वयो हृहश्च भारत
प्रनष्टसंज्ञः सहसार्थोपस्थ उपविशत् ॥ २५ ॥ गुरुं प्रव्यथितं दृष्ट्वा राजा दुर्जोधनः स्वयं ॥ द्रोणाय निश्च संकरो भीमसेनमभिदूतौ ॥ २६ ॥
तावपतनौ संजेष्य कालात्कथमोपमौ ॥ भीमसेनो महाबाहुर्गदामादाय सत्वरं ॥ २७ ॥ अवन्तु त्वरथा नूरोत्तथौ गिरिरिवान्वतः ॥ समु
द्यम्य गदां गुर्वीय सदरोऽपमं रणे ॥ २८ ॥ तमुद्यतगदं दृष्ट्वा कैलाशमिव भृङ्गिरां ॥ कौरवो द्रोणमुत्र च सहितावभ्यधावतां ॥ २९ ॥

क. भ.
१६०

नावयतौ संप्रेष्यत्वारितौ वलिना लये ॥ अभवावतवेगेन त्वरमानो दृकोदरः ॥ २४ ॥ जमापतं संप्रेक्ष्य संक्रुं भीमदर्शनं ॥ समभ्य
 धावं ह्वरिता कौरवानां महारथाः ॥ २५ ॥ भारवाजभुक्ताः सर्वभीमसेनजिघांसया ॥ जनाविधानि शस्त्राणि भीमसेनस्य पातयन् ॥ २६ ॥ सहि
 ताः पाराडवं सर्वपीडयन्तः समन्ततः ॥ तं दृष्ट्वा संशयं प्राप्नोतीं समानं भवतं ॥ २७ ॥ अभिमन्युप्रभृत्येयः पाराडवानां महारथाः ॥ अभवावत
 री संतः प्राणांस्त्यक्त्वा सुदुःखज्ञान ॥ २८ ॥ अनुवाधिपतिः श्रीभीमस्य दयितः सखा ॥ नीलोनीलाम्बुदप्राणः सकृदौघाणि मभ्यगात् ॥ २९ ॥
 स्वर्धते हि महेश्वरसो नित्यं डोरा सुतेन स ॥ सविष्णुर्धर्ममहत्वापं डोरीं विद्याधपत्रिणा ॥ ३० ॥ यथाशक्तौ महाराज पुरविद्याधदानवं ॥ विप्र
 वित्रेण्डुशर्धवं देवतातांभयंकरं ॥ ३१ ॥ येन लोकत्रयं कोडात्त्रासितं त्वेन तेजसा ॥ रथानीलेन निर्भिन्नः सुमुक्तेन पतत्रिणा ॥ ३२ ॥ संज्ञात
 रुधिरौपीडो डोरीः क्रोधसमन्वितः ॥ सविष्णुर्धर्मधनुश्चित्रमिडा शनिसमः स्वनं ॥ ३३ ॥ दधेनीतविनाशाय मतिं मतिभताम्वा ॥ ततः सेवा
 यविमतांभलात्कर्मामार्जितान् ॥ ३४ ॥ जघान चतुरोवाहान् तारिण्यं जमेव च ॥ सममेव च भस्मेन नीलं विद्याधवक्षसि ॥ ३५ ॥ सगोठविहोष
 शितोरथो यस्य उपविशत् ॥ मोहितं धीश्चरातानं नीलमधुवयोपमं ॥ ३६ ॥ घटोत्कचो निसंक्रुं दैर्ज्ञातिभिः परिवारितः ॥ अभिदुडाववेगेन डोरी
 माहवशोभितं ॥ ३७ ॥ तथोत्तरे वाभवावत राक्षसायुद्धदुर्मदाः ॥ जमापतं संप्रेक्ष्य राक्षसं घोरदर्शनं ॥ ३८ ॥ ॥ ॥ ॥

म. ५०
१६९

अभयवततेजसीभारकातामजः त्वरन् ॥ निजघानवसंक्रुद्धोराक्षसाभीमदर्शनम् ॥ १५॥ येनवत्रयतः क्रुद्धोराक्षसस्वप्नराः ॥ विमिरावो
नैवतां दृष्ट्वा डोणिवापच्युतैः शरैः ॥ १६॥ अक्रुध्यतमहाकायोभैमसेनिर्घटोत्कचः ॥ प्राडुश्चक्रेनतोमायां धोररूपां सुदाहरां ॥ १७॥ नो
हयं समरेडोशिं मायावीराक्षसाधिपः ॥ ततस्तेतावकाः सर्वमाययाविमुखीकृताः ॥ १८॥ अयोन्यं समपश्यन्निवृत्तान्मेदिनीतले ॥ विवे
कमाराण्यकृपयान् डोशितेनपरिलुप्तान् ॥ १९॥ डोशां दुर्योधनं शतं अश्वस्थामानमेव ॥ प्रायशश्चमहेत्यासायेप्रधाणास्मकौरवा ॥ २०॥ वि
क्ष्वत्सारथिनः सर्वेराजानश्चनिपातिताः ॥ हयाश्चसह्यारोहाः सन्निवृत्ताः सहस्रशः ॥ २१॥ तं दृष्ट्वा तावकाः सैन्यं विद्रुतं शिविरं प्रति ॥ मम
प्राकोशतोराजंस्तथा देवव्रतस्य च ॥ २२॥ युधामन्युमापलायस्वमायेवाराक्षसीरले ॥ घटोत्कचप्रयुक्तेतिनतिष्ठत्तविमोहिताः ॥ २३॥ नैव
ते श्रद्धधूर्भीतावदतोरावयोर्धव ॥ तांश्चपदवतो दृष्ट्वा जयप्राप्ताश्चपाशवाः ॥ २४॥ घटोत्कचेनसहिताः सिंहनादं प्रवक्रिरे ॥ बाणदुनु
भिनिर्घोषैः समन्तोन्नेदिरेभृशं ॥ २५॥ एवंतवदत्तं सर्वहृदिभ्येन उरात्मना ॥ सूर्यात्मनवेलायां प्रभप्रविद्रुतं दिशः ॥ २६॥ ३९६५ ॥
इति श्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणि तृणवतितमोऽध्यायः ॥ २३॥ ॥ संजय उवाच ॥ तस्मिन्महत्सिंघमिराजादुर्योधनान्नदा ॥ गंगेयमुपसंग
मविनयेनाभिवक्तिव ॥ १॥ तस्यसर्वयथासन्नमाणां नु उपवक्रमे ॥ घटोत्कचस्यविजयमात्मनश्चपराजयं ॥ २॥

रु. ५०
१६९

कथयामास दुर्धर्षो विनिश्चयः पुनः पुनः ॥ अत्रोच्यत दाराजन्मिष्यं कुरुपितामहं ॥ ३॥ भवन्तं समुपाश्रित्य वासुदेवं यथा परैः ॥ पाण्डवैर्वि
 प्रहोद्यतः समारब्धो मया प्रभो ॥ ४॥ एकादशसमाख्याता अक्षोहिण्यश्रया मम ॥ निदेशोतवतिष्ठति मया सोऽर्धं परत्रयः ॥ ५॥ सोऽहं भरत
 सा इलभीमसेनपुरोगमैः ॥ घटोत्कचं समासाद्य पाण्डवैर्युधिनिर्जितं ॥ ६॥ तमेदं तिगात्राणि भुक्त्वा क्षमिवानलः ॥ तमिच्छामि महा
 भाग त्वत्प्रसादात्परं तपः ॥ ७॥ राक्षसापसदं हनुं खयमेव पितामह ॥ त्वांसमाश्रित्य दुर्धर्षं तमे कर्तुं शक्यमहं सि ॥ ८॥ एतच्छ्रुत्वा तु बभूव न राज्ञो
 भरतसन्तपः ॥ दुर्योधनमिदं भीष्माय वदः शत्रुनवोऽब्रवीत् ॥ ९॥ अष्टाशु राजन्मम कुर्यात्त्वां वक्ष्यामि कौरवः ॥ यथा त्वया महा राज दर्शितं परत्रप
 १० ॥ आत्मारक्षो रणे तात सर्ववस्था हरिर्नमः ॥ धर्मरात्रे न संशयामास्यथा कार्यं सदा नघ ॥ ११॥ अर्जुनेन यमाभ्याम्वाभीमसेनेन वा पुनः ॥ राज
 धर्मं पुरस्कृत्य राजा राजानमूर्च्छति ॥ १२॥ अहं द्रोणः कृपः द्रोणिः कृतवर्मा च सात्वतः ॥ शल्यश्च सोमदत्तिश्च विकर्णश्च महारथः ॥ १३॥ त
 व वभारत श्रेष्ठ दुश्शासनपुरोगमाः ॥ त्वदर्थं प्रतियोक्ष्ये मोराक्षसंतं महावतं ॥ १४॥ रौडै तस्मिन् राक्षसेऽयं दिते नु स यो महा नृ ॥ अयं वागह
 नुरणेन स युद्धाय दुर्मते ॥ १५॥ भगदत्तो महीपातः पुरन्दरसमो युधि ॥ एतावदुक्त्वा राजानं भगदत्तं मथाब्रवीत् ॥ १६॥ समक्षं पार्थिवेऽस्य वा
 चं वाक्यवितारदः ॥ गच्छ सीधुं महाराज हैडिभ्य युधुर्म्मदं ॥ १७॥ वारया हरणे यतो मिषातां सर्वधन्विनां ॥ राक्षसं क्रूरकर्मरां यथेऽक्षारकं पुरा ॥ १८॥

भा. श्री.
१९६२॥

तव दिवा सिवा सा वि क्रमश्च परंतपः समागतश्च वक्रभिः पुरा भूदमरैः सहः ॥ १८ ॥ त्वत्पुत्रानुपशा ईल शतियोः समहारे वे ॥ त्ववलेनो वि
तोराज नृजहिरा क्षसपुंगवं ॥ १९ ॥ एत कुत्वा नुदयनं भीष्मास्पृष्टनापते ॥ अययौ सिंहनादेन परानभिमुखा इतः ॥ २० ॥ तमाद्रव तं सप्रेक्ष्य
जित्तमिव तोयदं ॥ भववर्त्तन संकुहापाराडवानो महारथाः ॥ २१ ॥ भीमसेनो भिमनुश्च राक्षसश्च द्योत्कृत् ॥ औपदेयाः सत्य इतिः क्षत्रदेवश्च
भारतः ॥ २२ ॥ चैव यो वसुदानश्च दशार्ण विपतिहृत् ॥ सुप्रतीकेन तांश्चापि भगदत्तोऽप्यपाडवतः ॥ २३ ॥ ततः समभव शुद्धं धार रूपं भयानकं ॥ पांड
नो भगदत्तेन यमराष्ट्र विवर्त्तनं ॥ २४ ॥ अनुकारिभिर्बोरा भीमवेगाः सुतेजसां ॥ ते निघेतुर्महाराजनागेषु व हयेषु च ॥ २५ ॥ अभिभाश्च महान्
गाविनीता हस्ति सादिभिः ॥ परस्परं समासाद्य सन्निपेनुरभीनवन् ॥ २६ ॥ सदा तारो घसंवहा विधाना येर्महारे ॥ वेभिर्दुर्दममुशलैः समासाद्य
परस्परं ॥ २७ ॥ हयाश्च वामरापीडाः प्राशपानिभिरास्थिनाः ॥ वेदिताः सादिभिः क्षिप्रं निपेनुरितरेतरं ॥ २८ ॥ पदाताश्च पदात्या वैताडिताः
शक्तिनो मेरैः ॥ अपतत तदा भूमौ शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २९ ॥ रथिनश्च रथैराज कर्णनालीकसायकैः ॥ निरुत्य समरे वीरानिहना दान्त्रि
दिरे ॥ ३० ॥ तस्मिंस्तथा वर्त्तमाने संग्रामे होमहर्षरो ॥ भगदत्तो मेहेष्वा सो भीमसेनमुपाद्रवतः ॥ ३१ ॥ कुञ्जरेण अभिनेन सप्तधा श्रवतामदं
पर्वतेन यथा तैर्यश्रवमाने न सर्वशः ॥ ३२ ॥ किरनशर सहस्राणि सुप्रतीकेशिरो गतः ॥ रेरावतस्थो मेघवा वारिधारा इवानघ ॥ ३३ ॥

कु. श्री.
१९६२॥

सभीमंशर वाराभिला उद्यामा सपार्थिवः ॥ पर्वतं वारिधाराभिल पोत्रेज तदो यथा ॥ २५ ॥ भीमसेनलु संकुः पादरक्षा न्युरः शतान् ॥ निज
घानमहेव्यासः सरयः शर हृष्टिभिः ॥ २६ ॥ तान्दृष्टानिह नान् कुक्षो भगदत्तः प्रतापवान् ॥ वोदयामा सनागं डं भाससेनरथं जनि ॥ २७ ॥ सनागः
उधितस्त्रेन वारो घोविदिता यथा ॥ अभ्यधात ववेगेन भीमसेनमरिन्दमं ॥ २८ ॥ तमापतन्नं से प्रेक्षपात वानां महारथाः ॥ अनागच्छन् वेगेन भीम
सेनपुरो ममाः ॥ २९ ॥ कैकेयाश्चाभिभन्पुत्रो द्रौपदेयाश्च ससर्षशः ॥ दशार्णाधिपतिः शूरः क्षत्रदेवश्च मरिचः ॥ ३० ॥ वेदिपथश्च दुर्केतुश्च सरः
चासर्षसर्वते ॥ उत्तमास्त्राणि दिव्याणि दर्शयन्ने महाबलाः ॥ ३१ ॥ तमेकं कुञ्जरं कुक्षोः समन्तात्सर्वथारयत् ॥ सविहो वहुभिर्घोरैर्घोरो
वितमहाहिपः ॥ ३२ ॥ संजात रुधिरात्पीडो धातुचित्रश्वादि रात ॥ दशार्णाधिपतिश्चापि गजभूमिधरोपमं ॥ ३३ ॥ समाप्ति ते भिदुद्रावभग
दत्तस्य वारो ॥ तमापतन्नं समरे गजं प्रति गजः सच ॥ ३४ ॥ दधार सुप्रतीकोपिरसो वामरवारो ॥ वारितं प्रेक्षरागे दुन्दुशार्णस्य सत्सुतः
साधुसाध्वी निसेनानिपाण्डवेयान् पूजयेत् ॥ ततः प्राञ्जो निषः क्रुद्धः तोमरावैवतुर्द्दश ॥ ३५ ॥ प्राहिलो त्रस्यनागास्य प्रमुखेन सत्सुतः ॥ व
र्मेभुखंतनुत्राणां शतकुम्भपरिस्तुतं ॥ ३६ ॥ विदार्य प्रविशस्त्रिपुं वल्मीकमितपत्रगाः ॥ सगाढविहो व्यथितो नागो भरतसत्सुतः ॥ ३७
॥ उपहतमदः क्षिप्रमपावर्तत वेगितः ॥ सप्रदुद्राववेगेन घनदभैरवं रवं ॥ ३८ ॥

संमर्द

संमर्दमोः स्ववर्षवायुर्दक्षानिवोजसा ॥ तस्मिन् यत्नजिते नागे पाशवानामहारथाः ॥ ४४ ॥ सिंहनादे विनयो धैर्यं द्वाये बोधोपतस्थिरे ॥ ततो भी
मं पुरस्कृत्य भगदमं उपाडवन् ॥ ४५ ॥ किरतो विविधान्वाणान् शस्त्रानि विविधानि च ॥ तेषामापततां राजन् संक्रुधानाममर्षिनां ॥ ४६ ॥
तौ सनिनदं घोरं ममर्षा कृतहास्यसः ॥ भगदौ महेयासः स्वनागं प्रत्यबोदयत् ॥ ४७ ॥ अंकुशा कुट्टुदितः सगजप्रवरो युधि ॥ तस्मिन्
क्षणे समभवत् सर्वकर्तृवानरः ॥ ४८ ॥ रथसंघोलथानागान् हयांश्च रथसादिभिः ॥ पादांताश्च सुसंकुचः शतशो धसहस्रशः ॥ ४९ ॥
अमुं श्रोतुमरे नागसंघानं तत्ततः ॥ तेन संलोल्यमानं नृपाण्डरां वलं महत् ॥ ५० ॥ संवुकोचमहा राजचर्मवाग्नौ समाहितं ॥ भृगुं तु स्व
वलं दृष्ट्वा भगदत्तेन धीमता ॥ ५१ ॥ घटोत्कचोऽथ संक्रुद्धो भगदत्तमुपाडवत् ॥ विरोटः परुषो राजर्षी प्राणोदी प्रलोचनः ॥ ५२ ॥ रूपं विभी
षणं कृत्वा रोषेण प्रज्वलन्निव ॥ जगद्विमलं भूलंगिराणामपि दारणं ॥ ५३ ॥ नागजिघांसुः सहसा विक्षेप्य च महाबलः ॥ तद्विस्फुटि म
ज्वालाभिः समन्तात्परिवेष्टितं ॥ ५४ ॥ तमापतत्तं सहसा दृष्ट्वा जगज्ज्योतिषेश्वरः ॥ विक्षेप्य च विरंती क्षणमर्धचंद्रं सुदारुणं ॥ ५५ ॥ विक्षे
दतमहं संतेन वारो न वेगवत् ॥ उत्पतद्विधादि त्रंभूलं हेमपरिस्फुतं ॥ ५६ ॥ महाशनिर्यथा भृष्टाशकमुक्ताजमो गता ॥ अ
तं निपतितं दृष्ट्वा विधा कृत्वा नृपार्थिवः ॥ ५७ ॥ रुक्मदरुणं महाशक्तिं जगत्प्रापि क्षितोपमं ॥ विक्षेपतां शस्त्रं निष्टितिष्टेते वावरीत ॥ ५८ ॥

रुक्म
॥ ५८ ॥

तामा पतन्नीं स प्रेक्षा वियथा मशनीमिव ॥ उत्पत्त्या राक्षस रूपां जग्राह च न नादत् ॥ ५५ ॥ वभंजत्वरितैः चैनां ज्ञानुन्यारेण भारत ॥
 पश्यतः पार्थिवे द्रुपद उत मिवाभवत् ॥ ५६ ॥ तदेवैष रूतं कर्म राक्षसेन वलापसा ॥ दिवि देवाः संगंधर्वा मुनयोऽपि विस्मिताः ॥ ५७ ॥
 पाण्डवाश्च महा राज भीमसेन पुरोगमाः ॥ साधुतां धृतिना दैनृथिवीमनुनादयन् ॥ ५८ ॥ तनुं क्रत्वा महानादं प्रहृष्टानां मिहात्मनां ॥ नामृ
 द्या तमेव सासो भगदत्तः प्रतापवान् ॥ ५९ ॥ सर्वे स्तार्य महोपायमिजं शनिसमाखनं ॥ अभिरुद्राववेगेणापाण्डवानां महारथान् ॥ ६० ॥ वि
 सृजन् विभक्तान् स्त्रीक्षणां नाराचा विमलपभान् ॥ भीममेकेत विद्याधराक्षसं नवभिः शूरे ॥ ६१ ॥ अभिमन्युं त्रिभिश्चैव कैकेयाद्यश्चभिः
 क्षया ॥ धृष्टकेतुर्विषादश्चैव शूरेणाननपर्वणा ॥ ६२ ॥ विभेदक्षिणां वाकं क्षेत्रे देवस्य वाहवे ॥ पपात सहसा तस्मै शरं धनु रनुमं ॥ ६३ ॥
 द्रौपदेयास्ततः पश्यन् अभिः समताडयत् ॥ भीमसेनस्य वक्रो धानृतिजघानतुरंगमान् ॥ ६४ ॥ ध्वजं कैशरिणां चापविह्वलं विशिखेति
 मि ॥ त्रिविभेदस्त्रिभिश्चानैः सारथिं चापपत्रिभिः ॥ ६५ ॥ सगरु विदो यथितोरथोपस्थ उपाविशत् ॥ विशोको भरतश्चैव भादत्तं न संयुगे
 ॥ ६६ ॥ ततो भीमो महाबाहुर्विरथोरथनाम्बरैः ॥ गदां प्रगृह्य वेगेन प्रवृत्तः कन्दरथोत्तमान् ॥ ६७ ॥ तमुद्यम्य गदं दृष्ट्वा स सृजामिव पर्वतम् ॥ ता
 वकानां भयंघोरं समपश्यत् भारत ॥ ६८ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु पाण्डवैः कृष्णसमर्थिः ॥ आजगाम महाराज निघ्नं हृत्कृतमन्त्रतः ॥ ६९ ॥ ६९ ॥

भा. भा.
१५६६

यत्रेनौ पुत्रव व्याधौ पिता पुत्रौ महावतौ ॥ प्राणोति वेणुसयुक्तौ भीमसेन घटोत्कचौ ॥ १०॥ दृष्ट्वा तपारुहौ धातुन युवमाना नमः
हारयान् ॥ त्वरितो भरत श्रेष्ठ नत्राया विदिरुक्तरान् ॥ ११॥ ततो दुर्योधनो राजा त्वरमानो महरथः ॥ सेनामबोदय क्षिप्रं रथनागाश्च सं
कुरां ॥ १२॥ तामापतन्ती सहस्रकौरवाणां महोचमं ॥ अमिदुडाववेगेन पाराडकश्चेतवाहनः ॥ १३॥ भगदत्तश्च समरे तेन नागेन भा
न ॥ विमर्द्धन् पाराडव वलं युधिष्ठिरमुपाडवत् ॥ १४॥ तदा सीतुमहयुद्धं भगदत्तस्य मारिष्य ॥ पात्रालैः पाराडवैर्युद्धं केकेयैश्चोद्यता
युधैः ॥ १५॥ भीमसेनोऽपि समरे तावुनीकेशवार्जुनौ ॥ अत्राडवैश्च हतमिरावद्धधनुर्ममं ॥ १६॥ १७॥ १८॥ १९॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भा
ष्ये पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ॥ १९॥ ॥ संजय उवाच ॥ पुत्रमुनिहंतं क्रत्वा इरावत्तन्धनं मेय ॥ इवेन महता विष्टो निश्चसन्धमगो
यथा ॥ २०॥ अवधीत्समरे राजन् वासुदेवमिदं वचः ॥ इदं नूनं महाप्राज्ञो विदुरो दृष्टवान् पुरा ॥ २१॥ कुरूणां पाराडवानां शयं धीरं महा
मतिः ॥ ततो निवारयेत्तवान् धृतराष्ट्रं जनेश्वरं ॥ अवधावहवादीराः संग्रामे मयुस्तदा ॥ निहताः कौरवैः संरेतथास्माभिश्च कौर
वाः ॥ २२॥ अर्षहेतोर्नृपेष्टा क्रियते कर्म कुतितं ॥ विगर्धान् यत्कृते देवां क्रियते श्रुति संक्षयः ॥ २३॥ अवनत्यभूतं त्रेयो न वशाति वधाडनं ॥
दिशुषास्यामहे कृष्ण हत्वा शाती नृमागतान् ॥ २४॥ दुर्योधनापराधेन शकुने सोवता एव ॥ क्षत्रियानिधनं यांति कर्ण दुर्मित्रेन व ॥ २५॥

कृष्ण
१५६६

Centimeter 5

10

15

20

25

30

35

40

इदानीं वल्लिजानमिसु कृतं मधुसूदन ॥ कृतं रागमहावाहो यावता स्वमुयोधनं ॥ ८ ॥ राउपाई पञ्चवाणा मन्त्राकाधीत्स्व दुर्मतिः ॥ दृष्ट्वा हि
 क्षत्रियान्भूरान् शयानानं वनीर्भवे ॥ ९ ॥ त्रिंशमिभूमात्मानं विगास्तु क्षत्रजो विक् ॥ अशक्तमिव ममेते याश्च क्षत्रियारणो ॥ १० ॥ युद्धं म
 हत्सु रवितं शान्तिभिर्मधुसूदन ॥ स बोदय इमां शीघ्रं धार्तराष्ट्रं मूं प्रीति ॥ ११ ॥ प्रतीरये महापारं भुजाभां समरोदधिं ॥ नायं क्त्वा यितुं का
 लो विद्यते माधव कवित ॥ १२ ॥ एवमुक्त्वा लुपार्थन केशवः परवीरहा ॥ बोदय मासतान् श्वान् पाशुपतं वातं हसः ॥ १३ ॥ अथ शशो महान्
 क्षीत्रवसेन्यस्य भारत ॥ मातता धृतवेगस्य सातास्मेव पर्वशि ॥ १४ ॥ अपराङ्गे महाराज संग्रामः समपद्यत ॥ पर्यन्त्य समनिर्घोषो भोष्म
 स्य सहपाशु वै ॥ १५ ॥ ततो राजं लव सुता भीमसेन पुपा डवत् ॥ परिवार्य रणो डोरा मसुरा वा सवयथा ॥ १६ ॥ ततः शान्नवो भोष्मः कृपश्च
 रथिनाम्बरः ॥ भगदत्तः सुशर्मा वधन त्रयमुपा डवत् ॥ १७ ॥ हार्दि को वाक्किं श्वेव सात्पकिं समभिडत्तो ॥ अम्बष्ठ कस्तुनृपतिः अभिमन्युम
 वारयत् ॥ १८ ॥ शेवा ह्वये महाराज शेषानेव महारथान् ॥ ततः प्रवहते युद्धं धीररूपं भयानकं ॥ १९ ॥ भीमसेनस्तु संवेक्ष्य पुत्रो लव जनेश्वर ॥
 प्रजन्वा लरगो कुक्षो हविष्वा हव्य पाडिव ॥ २० ॥ पुत्रालुतव को त्रेयं का दया शक्तिरे शरैः ॥ प्राव धीवम हाराज जत दाश्वपर्वतं ॥ २१ ॥ ॥

भा. भौ
॥१६५॥

आकाशमानो वक्रवापुर्नैलवविशामते ॥ सूकराणां सति हारः शार्दूलवदपितः ॥ १६५ ॥ बृहदारस्कृततोभीमः पातयामास पार्थिव ॥ क्षु
रप्रेणसुतो शोनसो भवकृतजीवितः ॥ १६६ ॥ अपरे शानुभतेन पीते नतिशिते नव ॥ अपातयत्कुराह लिनं सिंहः क्षुद्रमृगं यथा ॥ १६७ ॥ ततः सु
निशितान् वारान् सभाधत्त शिलो मुखान् ॥ ससर्जत्वरया युक्तः पुत्रोऽस्ते प्राणमारिव ॥ १६८ ॥ अपिता भीमसिनेन शरास्ते दृढधन्विना ॥ अपा
तयंस्तव सुताम् ॥ येभ्यस्तु महारथान् ॥ १६९ ॥ अमाष्टिं कुराडभेदं ववैराटिं दीर्घलोचनं ॥ दीर्घबाहुं सुबाहुं वतथैव कनकध्वजं ॥ १७० ॥ प्र
पतन्तस्त्वयीरास्ते विरेजुर्भरतर्षभ ॥ वसन्ते पुष्यश्रवणाश्रुताः प्रपन्ति तावद्व ॥ १७१ ॥ ततः प्रदुःखः शेषास्तव पुत्रा महाहवे ॥ तं कालमि
वमन्तस्त्राभीमसेनं महावतं ॥ १७२ ॥ दोरास्तु समरे भीमं निर्दहन् सुनां लव ॥ यथा दिवारि धाराभिः समन्ता द्यकिर कुरैः ॥ १७३ ॥ तत्रा
हुतमपश्याम कुन्ती पुत्रस्य पौरुषं ॥ शैरोनावार्यमानोऽपि निजस्त्रेयः सुतांस्तव ॥ १७४ ॥ यथा गोहस्य भोवर्धस्य वारयति स्वे पतता ॥ भीमस्त
था दोरा मुक्तं शतवर्षमदीधेयम् ॥ १७५ ॥ अहुतं वमहाराज तत्र वक्रैश्चकोदरः ॥ यत्पुत्रांस्ते वधीत्संख्ये दोरां वैवश्ववारयत् ॥ १७६ ॥ पुत्रेषु त
ववीरेषु विक्रीडा र्जुन पर्वतः ॥ मृगेष्वेव महाराज वरनद्याद्यो महावतः ॥ १७७ ॥ यथा हि पशुमवास्थोऽवयेत् पशून् हकः ॥ हकोदर
स्तव सुतांस्तथा विडावयद्रो ॥ १७८ ॥ गांगेयौ भगदन्ध्रौ तमश्च महारथः ॥ पाराडवंरभसं युद्धे वारयामासुरर्जुनं ॥ १७९ ॥ ॥

कसः
॥१६५॥

Centimeter 5

10

15

20

25

30

35

40

अखिरस्त्राणि समार्यतेषां सोतिरथोरणो ॥ प्रवीरां लवसेनेषु प्रेयया मासमृत्यवे ॥ ३६ ॥ अभिमन्युपुराजानमन्वष्टं लोकविकृतं ॥ विर
 थिरथिनां श्रेष्ठं कारयामास सायके ॥ ३७ ॥ विरथो वधे मानसु सौभदे रायसायिना ॥ अवलुप्य रथात्तु शोभसवोडे मनुनायिकः ॥ अतिवि
 क्षेपसमरे सौभद्रा महात्मनः ॥ आरुहो हरथं वैवर्हादिक्या महात्मनः ॥ ३८ ॥ अपतत्रनुनिस्त्रं शंभुं ^{युधामन्यु} शोभो विशारदः ॥ लाघवाच्चं स
 यामास सौभद्रः परवीरहा ॥ ३९ ॥ धंशितं वीक्ष्य निस्त्रिंशं सौभदे रायरोतदा ॥ साधुसाध्वीति सैन्यानां प्रणादो भूद्विशाम्यते ॥ ४० ॥ दृष्टुं युधमु
 र्नाह्वये लवसेन्यमयोधयन ॥ तथैव तावका सर्वे पाराडु सैन्यमयोधयन ॥ ४१ ॥ तत्र शशो महानासीत्तवते वाश्वभारता ॥ निघ्नतां दृढमन्यो
 कुर्वतो कर्मदासरा ॥ अन्योन्यं हिरण्योभूराः केशोष्ठाक्षिप्यमानिनः ॥ नखदन्त्रैर्युध्यन्तु मुष्टिभिर्जीवुभिस्तथा ॥ ४२ ॥ तले श्वेवाथ निस्त्रिं
 शैर्वद्रुभिश्च सुसंस्थितैः ॥ विरथं प्राप्य वाग्योयमानयज्जमसादनं ॥ ४३ ॥ व्यहनञ्च पितापुत्रं पुत्रश्च पितरं तथा ॥ बाकुलीकृतसवोऽप्यु
 युधुत्तत्र मानवा ॥ ४४ ॥ रणोवाहुरिवापाणि हेमपृष्ठाणि मारिष्य ॥ हतानामपि विद्वानां कलापाश्च महाधनाः ॥ ४५ ॥ जातरूपमयैः पु
 रैराजते श्वशिताः शरा ॥ तैलधृता व्यराजन्ति विमुक्तभुजा गोपभाः ॥ ४६ ॥ हस्तिदन्तान्सूतान् खड्गान् जातरूपपरिहृतान् ॥ वस्त्राणि वाप
 विद्वानिह कम्बुवित्राणि वस्त्रिनां ॥ ४७ ॥ सुवर्णाविलतान् प्राशान् पट्टि शान् हेमभूषितान् ॥ जातरूपमयी नृशैः सक्तिश्च कनकोज्यता ॥ ४८ ॥

भा.मी
॥१६६॥

क्षुसजाहपतिनामुशतानिगुरुगिन्व॥परिघान्पदिशंश्चैवभिषिपातांश्चमरियः॥५॥पतिताविविधाश्चापाश्चित्राहेमपरिस्तु-
ता॥शखावकुविधाकाराश्चमरव्यजनत्रिव॥५॥नानाविधानिचाखानिप्रगृह्यपतितानराः॥जीवन्तइवहृदयेगमसत्त्वामहारया॥५॥
गदाविभक्तिर्गोत्रमुशतैर्भिन्नमस्तकैः॥गजवाजिरथैःक्षुभाःशेरतेनृपतेक्षितौ॥५॥तथैवास्त्रनागानांश्ववीरैर्विवभोतदा॥सं-
भवमुधाराजन्प्रवर्तैरिवसर्वशः॥५॥समरेपतितैश्चैवशक्त्युष्टिशरतोमरैः॥निस्त्रिशैःपदिशैर्पाशैर्गजदन्तैःपरश्वधैः॥५॥परिघैर्भि-
षिपातैश्चशतघ्नैर्भिन्नामरियः॥शरीरैःशस्त्रनिर्भिन्नैःसमास्त्रीर्यवमोदनी॥५॥विशदेरत्पशुदेवशोणितोघपरिप्लुते॥गतासुभिर-
मित्रघ्नविवभौसहतामही॥५॥सतनुजैःसकेयुरैर्बाहुभिश्चन्दनोक्षितैः॥हस्तिहस्तोपमेक्षितैरुसुभिश्चतरुखिनां॥५॥विभूषितामशिवरैः॥
शोभिश्चसकृदलैः॥पतितैर्दृष्टभाक्षणां वभौभारतमेशिनी॥५॥कवचैःशोणितदिग्धैर्विप्रकीर्णैश्चकाञ्चनैः॥रराजसुभंभूमिःशार-
द्विभिःरिवानलैः॥५॥विप्रविद्धैःकृतोपैश्चपतितैश्चशरासनैः॥विप्रकीर्णैःशरैश्चैवसकृत्पुणैःसमन्ततः॥५॥रथैश्चसर्वतोभग्नेःकिंकिनी
जालभूषितैः॥वाजिभिश्चहतेर्वाणैःसप्तजिह्वैःसुशानितैः॥५॥अनुकैर्घैःपताकाभिरुपाशैश्चक्षुरैरपि॥प्रवीराणामहाशरैर्विप्रकीर्णै-
श्चपाण्डवैः॥५॥स्वस्वहस्तैश्चमातंगैःशयानैर्विवभौमही॥नानारूपैरलंकारैःप्रभदेवाभलंकृता॥५॥

कृष्णः
॥१६६॥

दक्षिणेश्वरपरितोषसप्तशतिकाद्वेदनैः करैः शर्द्विमुच्यते श्रीकारश्चमुकुटः ॥६६॥ विवभोतइसाधनं धर्ममानैरिवायनैः ॥ नानागणैः
 कस्यतेष्वपरितोषैश्च दक्षिणैः ॥६७॥ वैद्यमणिदण्डश्च पतितैः समरेभुक्तैः ॥ घण्टाभिश्च गजेन्द्राणां पतितभिः समन्ततः ॥६८॥ विपद्भिः
 विवित्रभिः कुशोराक्षरैस्तथा ॥ गुर्वेयैश्चित्ररूपैश्च रुक्मकक्षाभिरैव ॥६९॥ यंत्रैश्च वक्रवाहिनैस्तोमैश्च अपिकाश्रवैः ॥ जम्बानारैश्च कपि
 सैरुक्मकक्षैरुद्धरैः ॥७०॥ सादिनाश्च भुजैश्च पतितैः साक्षदैस्तथा ॥ प्रासेश्च विमलैस्तोषैश्च विमलाभिलभैश्च ॥७१॥ उष्णैश्च त
 थावित्रैश्च विप्रविद्धैस्तत्ततः ॥ विवित्रैश्च रत्नैश्च जातरूपपरिस्तुतैः ॥७२॥ अवाह्यपरितोषैश्च वैकुण्ठैस्तथा ॥ नरेन्द्रैश्च मणि
 निवित्रैश्च महावैः ॥७३॥ छत्रैस्तथापि विद्धैश्च वामरैर्व्यजनैरपि ॥ यत्र उद्युतिभिश्चैव वदनैश्च कुराडतैः ॥७४॥ कृत्स्नैश्च भुजैश्च
 तथैवोराणां समलंकृतैः ॥ अपविद्धैर्महाराजसुवर्णैश्च ज्वलकुराडतैः ॥७५॥ ग्रहक्षत्रश्वलाद्यैश्च वासीकसुवरा ॥ खड्गैश्च महासेनेभ्यः
 तेनैव भारत ॥७६॥ परस्परं समासाद्य तवते वाचसं युगे ॥ ते युवाश्च भुजैश्च वृद्धैश्च वभारत ॥७७॥ रात्रिं समभवत्तत्र न पश्याम ततोराणां
 ततो वहारं सैन्यानां प्रवक्रकुरुपाण्डवाः ॥७८॥ घोरे निशामुर्वैरैर्देवैर्माने महाभये ॥ अवहारंततः कृत्यासीहिता कुरुपाण्डवाः ॥७९॥ प्रवि
 शन्तो यथाकाशं गत्वा ह्यिवि रपति ॥८०॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि अष्टमदिने युद्धे पंचमवतितमोऽध्यायः ॥८५॥

भा.भी.
॥१६॥

संजय उवाच ॥ ततो दुर्योधनो राजाशकुनिश्चापिसौवतः ॥ दुःशासनश्च पुत्रलेसूतपुत्रश्च दुर्जयः ॥ समागत्य महा राजमंत्रं वक्रविषा
तं ॥ कथं पाण्डुसुतासंभवे जेतव्याः सगराणां शतिः ॥ ततो दुर्योधनो राजासंवीक्ष्य तां हर्मिणीम् ॥ स्मृतपुत्रं समासाद्य सौख्यं वभ्रुवत् ॥ श्रेष्ठो
भीष्मरूपः शरैः सौमदन्तिश्च संयुगे ॥ न पार्थान् युधिवाधनेन ज्ञानेन च कारणं ॥ अवध्यमाराः ते वापि क्षयं याति वलं मम ॥ सोऽस्मि सीन
वलः कर्णक्षीनश्च संयुगे ॥ निरुतः पाण्डवैः शूरैरवधैर्देवतैरपि सोऽहं संशयमापन्नः प्रहरिष्ये कथं रणे ॥ ६ ॥ कर्ण उवाच ॥
मां भुवो भरत श्रेष्ठ करिष्ये हं प्रियं तव ॥ भीष्मः शात्रनवस्तूरी अपयानुमहावलात् ॥ निहत्य युधिगां जेयेत्यखशस्त्रे वभ्रुवत् ॥ अ
हं पार्थान् हनिष्यामि सहितान् सर्वसोमैकैः ॥ यश्च तां युधिभीष्मस्य शपसते ते नृप ॥ पाण्डवे युदयानि तं सहि भीष्मः करोति वै ॥
अशक्तश्च रणे भीष्मो जेतुमेतां स हारथान् ॥ अभिमानी रणे भीष्मो नित्यं वापि रणप्रियः ॥ सकथं पाण्डवान् युद्धे जेयेत्यते तां स
गताम् ॥ सत्वं शीघ्रमिजोगता भीष्मस्य शिबिरं प्रति ॥ अनुमान्य गुरुं हृदं शस्त्रं चासय भारत ॥ न्यस्तशस्त्रे ततो भीष्मेति हतान् पश्यन् द
वान् ॥ मयैकेन रणे राजसुहृद्गणान् ववान् ॥ एवमुक्तस्तु कर्णेन पुत्रो दुर्योधनस्तव ॥ अवधीक्षारतत्रज दुःशासनमिदं वचः ॥ अ
त्रैषान्यथा सर्वे सज्जीभवन्ति सर्वशः ॥ दुःशासनतथाक्षिप्रं सर्वमवोपपादय ॥ दुर्योधनस्तथा राजान् कर्णमाह जनेश्वरः ॥ १५ ॥

क.भ.
॥१६॥

= अनुमात्रेण धीमये हं विपदायामिति पाठः =
 आगमिष्यततः क्षिप्रत्वेत्सफासमरिन्दम ॥ अपक्रान्तेन तोभाये प्रहरिष्यसि संयुगे ॥ १८ ॥ निघपातततस्त्रुणं पुत्रं तव विशास्यते ॥ सहि
 तोभातभिस्तेस्तु देवारिवे शतक्रतुः ॥ १९ ॥ ततस्त्वं नृपशाईलं शाईलं समक्किमं ॥ आरोहय दधं तूरां धातुः शासनरुदा ॥ २० ॥ अक्षरी
 वक्षमुकुटो हस्ताभराणां नृपः ॥ धार्तराष्ट्रमहाराजविवभासपथिवजन ॥ २१ ॥ भार्ग्यपुष्पति काशेन उपनीय निभेन व ॥ अनुलिप्तः परा
 ध्वं वक्ष्येन सुगन्धिना ॥ २२ ॥ अरजो म्वरसंघीतः सिंहवेलगतिर्नृप ॥ शुभे विमता विष्णोः भवति विवाकरः ॥ २३ ॥ तं प्रगात्रं नृवाहं भीष्म
 स्य शिरिषि ॥ अनुजग्मुर्महेश्वराः सर्वलोकस्य धनिनः ॥ २४ ॥ धातरश्च महेश्वराः सार्वदसा इव वासवं ॥ हयमन्ये समास्त्य गजानये वभारव
 रैषानयेन रेष्टपरिवबुः समन्ततः ॥ आतशस्त्राश्च सुहृदोरक्षणार्थं महीपते ॥ २५ ॥ पादुवंधूः सहिताः शक्रसेवामरादिवि ॥ सम्पूज्यमानः कुरु
 भिः कोरवात्रां महारथः ॥ २६ ॥ प्रययौ स दनं राजनृगाङ्गे यत्पयशस्त्रिनः ॥ अन्वीयमानः सहितैः सोदरैः परिवारितः ॥ २७ ॥ दक्षिणोदसि राफा नेमि
 भूपे स्वभुज नदा ॥ हस्तिहस्तोपमं सैव सर्वशत्रुविघ्ननं ॥ २८ ॥ प्रगृह्णतामनीकानामुद्यतां सर्वतो दिशः ॥ भुश्रवमधुरावाचो नानादेशानि
 वाशता ॥ २९ ॥ सत्सूयमानः स्रुतैश्च प्रागा वैश्च महायशाः ॥ पूजयानश्च तमसर्वान् सर्वलोकेश्वरेश्वरः ॥ ३० ॥ पदीपैः काश्चनैस्तत्र गन्धतला
 वसेचितैः ॥ परिवबुर्म्महात्मानः प्रज्वलद्भिः समन्ततः ॥ ३१ ॥ सतैः परिवहता राजा प्रदोषकाश्च न प्रभैः ॥ शुभेव उमायुक्तो दीनैरिव महाग्रहे ॥ ३२ ॥

मी.मी.
१९६५

कंदुकोलीविरासत्रववधशरपारायः॥ ^{वेत्रज्यापाशयः =} प्रोत्सारयन्नः सनैस्तजः ^{= स्तुतनाम} सर्वतोदिशं॥ ३७॥ संजयानुनतोरजाभीष्मसदनेप्रति॥ अवती
र्यह्यात्रापिभाष्मप्राप्यजनेश्वरः॥ ३८॥ अभिवाद्यततोभीष्मंनिधनंपरमासने॥ कांचनेसर्वतोभेदेस्यर्धास्तरनसंहते॥ ३९॥ उवाच
अलीभांवाघकणश्रुतोवन॥ वांवर्यहिसमासाद्यसंयुगेक्षुस्तरन॥ ४०॥ उत्तहामरगेजेनुंसेडोनपिसुरासुरान्॥ किमुपाखुमु
तान्दीरास्सुहृद्गणवाभवान्॥ ४१॥ तस्मादहंसिगांगेयकृपांकेतुमयिप्रभो॥ जहिपाराडुसुतान्दीरावमहेइवदानवान्॥ ४२॥ हर्षमु
क्तोमहाराजमिहनिव्यामिसोमकान्॥ पाश्चात्तान्केकयेस्तार्द्धकरुणंश्चेदिभारत॥ ४३॥ तद्वचःसत्यमेवास्मजहिपार्थान्मागतान्॥
सोमकांश्चमहेवासान्स्तथागभवभारत॥ ४४॥ दययायदिवाराजनुद्वेष्टभावाभ्यमप्रभो॥ मन्दभाषतयावापिममरक्षसिपाण्डवा
॥ ४५॥ अनुजानीहसमरेकर्णामहवशोभिनं॥ वंजेयसिरगोपार्थान्सुसुहृद्गणवाभवान्॥ ४६॥ सख्यमुक्तानृपतिःपुत्रोड्योवनस्य
नोवचवचनंकिंवित्रीप्ससत्यपराक्रमं॥ ४७॥ ॥ इतिश्रीमहामारतेभीष्मपर्वणिषट्ठनवतितमोऽध्यायः॥ ६८॥ ॥ संजयउवाच॥
वाक्येस्त्ववपुत्रेणसोतिविदोमहामना॥ रोयेणमहर्षिणेनोवावाप्रियमन्त्रपि॥ ४८॥ सध्यात्वासुविरंकालेहुत्सरोयसमन्वितः॥ पस
माणोयथातारःप्रनुजोकाकलाकया॥ ४९॥ हुत्वाचक्षुषीकोपान्निर्देहंतिवभारत॥ सदेवासुरगन्धर्वलोकलोकविदास्वर॥ ५०॥ ॥

कृष्णः
१९६५

अत्रोन्नतवपुवससामूर्धमिदं वव ॥ किं त्वं दुर्योधनै वं मां वा कृत्योर यक्षत्रसि ॥ ४॥ बृहन्मते यथाशक्ति कुर्वाणं च तव प्रियं ॥ न
 कानं समरे प्राणं च विप्रिय कामया ॥ ५॥ सद्यदापाराडवः शूरः खाराडवे प्रियमतर्पयत ॥ पशुजित्पराशो शक्रं पर्याप्तं तन्निदर्शनं ॥ ६॥ य
 दावत्वं महाबाहो गन्धर्वै हृतमोजसा ॥ जमोच्यत्या राडुसुतः पर्याप्तं तन्निदर्शनं ॥ ७॥ ध्रुवमानेषु शूरे यसोदरेषु तव प्रभो ॥ सूतपुत्रे
 चराधेये पर्याप्तं तन्निदर्शनं ॥ ८॥ यद्यनः सहितान्सर्वा विराटनगरे तदा ॥ एकसवसमुद्यातः पर्याप्तं तन्निदर्शनं ॥ ९॥ क्षीराश्रयुधिसंरक्षो
 च निर्जितसंयुगे ॥ वासंसिचसमादत्त पर्याप्तं तन्निदर्शनं ॥ १०॥ तथा क्षीरिणं महेष्वासं सारत्वं तमथापि च ॥ गोगृहे जितवान्पूर्वं पर्याप्तं तन्निदर्
 शनं ॥ ११॥ विजित्य यथा कर्णं सदा पुरुषमानिनं ॥ उत्तरार्यैर्ददौ वस्त्रं पर्याप्तं तन्निदर्शनं ॥ १२॥ निवातकवचान् युद्धे वासवेन सुदुर्ययात् ॥ जि
 तवान् समरे सर्वान् पर्याप्तं तन्निदर्शनं ॥ १३॥ यस्पगो ज्ञानमको ज्ञा इति वचनं गदाधरः ॥ वासुदेवो महाशक्तिः सृष्टेः संहारकारकः ॥ १४॥ सर्वेष्व
 रो देवदेवः परमात्मा सनातनः ॥ १५॥ स विष्णुः शोराजन्मदायै महर्षिभिः ॥ १६॥ को हि शक्रो रोजे नुं पारा वरं भसं रणे ॥ त्वं तु मोक्षभजानोषे वा
 वाचं मुयोधन ॥ १७॥ सुमुखिरितो सर्वा नृक्षान् यस्पति कांचनात् ॥ तथा त्वं प्रपिगाधरे विपरीतानि पश्यसि ॥ १८॥ स्वयमेवं महकृत्वा पाराडवैः सह
 संजये ॥ युधामन्युना नश्वरो यश्चामयुक्तो भव ॥ १९॥ अहं तु सोमकान्सर्वा न्पात्राणां श्वसमागतान् ॥ निहनिष्ये नखाधुवजैर्यत्वा शिखरिणे ॥

मा. ५१
॥ ५६५ ॥

नेर्वाहं निहतः संखेगमिथ्ययमसादनं ॥ तावन्निहत्य सैषामेषातिदाश्यामहे तव ॥ २० ॥ पूर्वहिस्त्रीरानुन्यत्राशिखराधिराजदेवमनी ॥ वरदा
नात्पुमान्जातः सैषावेस्त्रीशिरवशिखी ॥ २१ ॥ तमहं नहनिव्यामि प्राणायामेपि भारत ॥ यासौ पादनिर्मिता धात्रा सैषावेस्त्रीशिरवशिखी ॥
२२ ॥ सुखं च पीहि गन्धारे सौख्यं कर्त्तुमहारणं ॥ नञ्जना कथयिष्यन्मियावत्स्थास्यति मेदिनी ॥ २३ ॥ एवमुक्तं सवसुतो निर्नगा मज्जेश्वर
अभिवाद्य गुरं मूर्द्धा प्रययौ स्वनिवेशने ॥ २४ ॥ आगम्य तु ततो राजन् विसृष्टं च महाजनं ॥ प्रविदेश तत्पत्नीं क्षयं क्षत्रक्षयं करः ॥ २५ ॥ सप
विष्टे निशात्ताश्च गमयामास पार्थिवः ॥ प्रभातार्थानुसर्घ्यार्थं प्रातरुत्थाय तानृप ॥ २६ ॥ राज्ञः संज्ञापयत्सर्वान्तेनानां योजयतेति ह ॥ अथ
भीष्मरोगो कूटो निहनिष्यति सोमकान् ॥ २७ ॥ दुर्योधनस्य तत्तत्क्रत्वा राज्ञो विलपितं वक्तुः ॥ मन्यमानः स तं राजन् प्रवोदशमिवात्मनः ॥ २८ ॥
निर्वेदं परमंगत्वा विनिश्चयपरवाच्यतां ॥ दीर्घन्दधौ शासनं वोयेतु कामोर्जुनरोगो ॥ २९ ॥ इति ते ननु तं ज्ञात्वा गात्रे येन विचित्रितं ॥ दुर्यो
धनो महा राजकुः शासनमवोदयत ॥ ३० ॥ दुःशासनरथात्पत्नीं युद्धं तां भीष्मरक्षिणः ॥ द्वाविंशतिमनीकानी स र्वान्येवाभिवोदयत ॥ ३१ ॥
इदं सैव ननु प्राप्नोष्य पूगाभिचित्रितं ॥ पाण्डवानां स सैन्यानां वधो राज्यस्य वागमः ॥ ३२ ॥ मत्रकार्यं तमंसने भीष्मसेवाभिरक्षरां ॥ सनो
गुप्तः सहायस्यात्कुलोत्पार्थश्च संयुगो ॥ ३३ ॥ अत्र वीर्यं विभु द्वात्मानाहं हन्तां शिरवशिखी ॥ स्त्री पूर्वकोत्पसौ राजन्तात्मा दार्ज्याभयारणो ॥ ३४ ॥

कु. ५१
॥ ५६५ ॥

लोकेतदेदयदहंपितुः प्रियचिकिषया ॥ राक्षंस्फीतं महाबाहोस्त्रियश्चक्रवाङ्मुरा ॥ ३५ ॥ नैव चाहं स्त्रियं जानुस्त्रीपूर्वकदावन ॥ हन्या
 युधिनाश्रेष्ठः सत्यमेतदुवाचमते ॥ ३६ ॥ अयंस्त्रीपूर्वको राजन शिखण्डि यदि ते श्रुतः ॥ उद्योगे कथितं यत्नतथा जाता शिखण्डिनी ॥ ३७ ॥ कन्या
 मनुष्यः सचमां यो धयिष्यति भारत ॥ तस्याहं प्रमुखां राजन मुञ्चेयं सकथं चन ॥ ३८ ॥ युद्धे हि क्षत्रियांस्तान्पाराद्वाराणां जयेयिष्या ॥ सर्वानन्यान् ह
 निष्यामि संप्राप्तावद्वाराणां गोचरे ॥ ३९ ॥ एवं मां भारत श्रेष्ठ गां के यः प्राह शास्त्रवित् ॥ तत्र सर्वात्मना मन्त्रेणा के यस्मै वपालनं ॥ ४० ॥ अरक्षमानं हि
 वृको हव्यात्तिहं महावने ॥ माह केरो वगा के यं घाटयामि शिखण्डिना ॥ ४१ ॥ मानुलः शकुनिः शल्यः कृपा द्रोणो विविंशतिः ॥ यत्तारक्षभुगां
 गेयं तस्मिन्नुत्तमं क्रवो जयः ॥ ४२ ॥ सप्त कुन्तातुने सर्वे दुर्योधनवचसदा ॥ सर्वतो रथवेशेन गां के यं पर्यवारयन् ॥ ४३ ॥ पुत्राश्चतवगां के यं प
 रिवार्यययुर्मदा ॥ कस्य यत्नो भुवंद्याश्चक्षो भयत्तश्च पाराद्वान् ॥ ४४ ॥ तैरथैश्च सुसंवर्धैर्बहुभिश्च महारथा ॥ परिवार्यारोभाभ्यो
 दंशिताः समरे स्थिताः ॥ ४५ ॥ यथा देवा सुरे युद्धे त्रिदशा वज्रधारिणः ॥ सर्वे स्म ते व्यतिष्ठन् रक्षन्तं महारथं ॥ ४६ ॥ सव्यं वक्रं युधामन्यु
 रुक्मौ जाश्वदक्षिणं ॥ गोप्ता रावर्जुनस्येतावर्जुनोपि शिखण्डिनं ॥ ४७ ॥ रक्षमाणः सपार्थेन तथा स्माभिविवक्षितः ॥ यथा भीष्मं च नो हन्यात्
 दुःशासनतथा कुरु ॥ ४८ ॥ भानुलं द्रवने श्रुत्वा पुत्रो दुःशासनस्तब ॥ भीष्मं प्रमुखतः कृत्वा प्रययौ सहसेनया ॥ ४९ ॥ ॥ श्रीरावो हस ॥

॥१७०॥

भीष्मं तु रथवंशेन दृष्ट्वा समभिसंहतं ॥ अर्जुनो रथिनां श्रेष्ठो दृष्ट्वा मुमुक्षुः ॥ १७० ॥ शिरवरीडं तं नृणां व्याघ्रं भीष्मास्य प्रमुखा नृप
स्थापयत्वा घृणां चाल्पमस्य गोत्राहमित्युत ॥ १७१ ॥ ४२ ॥ १२ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि सप्तमोऽध्यायः ॥ १७० ॥
संजय उवाच ॥ ततः शात्रेन वोभीष्मो निर्ययोः सह सेनया ॥ १७१ ॥ ब्रह्मवाक् ब्रह्महृत् सर्वतो भद्रमात्मना ॥ रूपं च कृतवर्मावसेव्यं चैव
महारथः ॥ १७२ ॥ शकुनिः सैन्धवश्चैव कामोजश्च सुदक्षिणः ॥ भीष्मेन सहिताः सर्वे पुत्रोश्च तव भारत ॥ १७३ ॥ अगुतः सर्वसैन्यानां ब्रह्मस्य परि
संस्थिताः ॥ द्रोणो नृपि श्रवाः शल्यो भगदत्तश्च मारिष्यः ॥ १७४ ॥ दक्षिणं पथमाश्रित्य स्थिता ब्रह्मस्य दंशिताः ॥ अश्वत्थामा सौमदत्तभावश्चैव म
हारथौ ॥ १७५ ॥ महत्या सेनया युक्ता वामं पथमपालयत ॥ उर्योधनमहाराजं त्रिगर्तः सर्वतो दहतः ॥ १७६ ॥ ब्रह्मवाक् स्थितो राजानुपाराडवाच्यमि
भारत ॥ अलमुघारथश्चेष्टः श्रुतायुश्च महारथः ॥ १७७ ॥ दृष्टेनः सर्वसैन्यानां स्थितो ब्रह्मस्य दंशितो ॥ रुवंत व्रतदा ब्रह्म कृत्वा भारत तावकाः ॥
सन्नद्धाः समदृश्यन्त पत्न्यं पत्न्यं वाग्रयः ॥ ततो युधिष्ठिर राजा भीमसेनश्च पारावतः ॥ १७८ ॥ नकुलः सहदेवश्च माद्रीपुत्रा वुनावपि ॥ अय
तः सर्वसैन्यानां स्थिता ब्रह्मस्य दंशिताः ॥ १७९ ॥ दृष्ट्वा युगो विराटश्च सात्यकिश्च महारथः ॥ स्थिता सैन्येन महता परावीकविनाशनाः ॥ १८० ॥
॥ शिरवरीडं विजयश्चैव राक्षसश्च घटोत्कचः ॥ चेकिता नो महाबाहुः कुन्तीभोजश्च वीर्यवान् ॥ १८१ ॥

॥१७०॥

Centimeter 5

10

15

20

25

30

35

40

स्थितारणोमहाराजामहत्यासेनयाहताः॥ अभिमन्युमहेष्वासो दुपदश्चमहावहः॥ १३॥ कैकेयाः भ्रातरश्चैव स्थिता युद्धाय दंशिताः॥
 एवं बहून्महामहं प्रतिवृत्तसु दुर्जयं॥ १४॥ पाराडपाः समरे शूराः स्थिता युद्धाय दंशिताः॥ तावकास्तुरगो यन्त्राः महासेना नराधिपाः॥ १५॥ अ
 भुञ्ज्युराणोपार्थाभीष्मं कृत्वा गुतो नृप॥ तेथैव पाराडपाराजन्भीमसेनपुरोगमाः॥ १६॥ भीष्मं समभ्ययुः सर्वे संगमैर्विजयेष्विराः॥ १७॥
 किल किलाशयाः कृत्वा नो विघातिताः॥ १८॥ मेरीमुदंगपनवाभादयन्त्रश्चकुञ्जरान्॥ पाराडवान् अभ्यवर्त्तन् नदत्तौ मेरवान् रवान्॥ १९॥
 मेरीमुदङ्गशंखानां दुर्भीताश्च निहत्यैः॥ उरुसिंहनादैश्च वलिताश्च पृथग्विधैः॥ २०॥ त्रयै प्रतिनदत्तत्वा नृगाम त्वरा चिताः॥ सहसेवा
 भिसंक्रुद्धास्तदासीन्नुमुत्तमहत्॥ २१॥ ततो न्योन्यं प्रधावन्तः संप्रहारं चक्रिरे॥ ततः शूरेन महता प्रवक्तव्ये वसुधरा॥ २२॥ यक्षिणश्चमहा
 धोरं व्याहरन्तो विवभ्रमुः॥ सुप्रभश्चोदितः सूर्यो निष्पुमः समपद्यतः॥ २३॥ ववुश्च वातालुमुत्तः संशतसुमहद्वयं॥ घोरश्च घोरनिर्झरः
 शिवास्त्रववशिरे॥ २४॥ वेदयन्त्रो महाराजमहद्वैद्यसमागतं॥ दिशः प्रज्वलिताराजन्पांभुवर्षं पयातव॥ २५॥ रुधिरेण समुन्मिश्रम
 स्थिवर्षे तथैव च॥ उवतो वाहनानाथनेत्रेभ्यः प्रापत अलं॥ २६॥ सुश्रुवुश्च सकुन्नुत्रं प्रवायन्तो विशास्यते॥ अर्जितानहानादाः श्रुयन्ते भ
 रतर्षभ॥ २७॥ रक्षसां पुन्यादानानदत्ताभैरवान् रवान्॥ समन्ततश्च दृश्यन्ते गोमायूषरावायसाः॥ २८॥ ॥ रामरुक्मवासुदेव ॥

॥ १७७ ॥

आनयविधिवैर्वादैर्वासत्रसुमारिष ॥ ज्वलिताश्चमहोत्काविसमाहृत्यदिवाकरं ॥ २८ ॥ निषेत्तुः सहसामौवेदयन्महद्भयं
महांत्पनीकानिमहासमुद्भयेस्ततस्तयोः पाण्डववार्त्ताष्टयोः ॥ चकम्पिरे शंखमृदन्निखनेः प्रकम्पितानिवदतानिवायुना ॥ २९ ॥
नरेत्तुगगाश्चसमाकुलानामत्प्रायतानामशिविमुकुर्ते ॥ वभूवघोषतुमुल्लोभमूनावागेकुतानामिवसागराणां ॥ ३० ॥ ॥ इति श्री
महाभारते भीष्मपर्वणि अष्टमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ संजय उवाच ॥ अभिमन्युरथोदरः पिसङ्गैस्तुरगोत्तमैः ॥ अभिदुडाववेगे
नदुर्योधनवतंसहत् ॥ १ ॥ विकिरन्शरवर्षाणि वारिवारा इवास्तुदः ॥ नशोकः शमरे योद्धुं सौभद्रमरिस्तदनं ॥ २ ॥ शरैश्चोघिणां गाह
मानं सेनासागरमक्षयं ॥ निवारयितुमप्याजौत्वदीयाः कुरुनन्दन ॥ ३ ॥ तेन मुक्ता रोगाजन्शराः शत्रुनिवर्हणाः ॥ क्षत्रियाननयन्
कुरान्प्रेतराजनिवेशनं ॥ ४ ॥ यमदण्डेण प्रमान्धारान् ज्वलदाक्षीविषोपमान् ॥ सौभद्रः समरे कुक्षे प्रेषयामास सायकान् ॥ ५ ॥ सरथा
नरथिनस्तूर्णा हयांश्चैव ससादिनः ॥ गजगरोहांश्च सगजान्दारयामास फाल्गुणिः ॥ ६ ॥ तस्मत्कुर्वत कर्ममहत्संख्यं कुतं नृपाः ॥ ७ ॥
शक्तिरेकत्राप्रशस्युश्च फाल्गुणिः ॥ ८ ॥ तान्यनीकानि सौभद्रो दावयामास भारत ॥ तूलाक्षीनिवाकाशे मरुतः सर्वतोदिशं ॥ ९ ॥ तेन विजा
यमानानितवसेन्यानि भारत ॥ जातारं नाधिगच्छन् पंचमग्राश्वद्विपा ॥ १० ॥ विजाय सर्वसैन्यानि तावकानि नरोत्तम ॥ अभिमन्युः स्थितो रा

॥ १७७ ॥

॥ १७७ ॥

तवैवं तावका राजन विषे कुररि घातिनं ॥ प्रदीपं पावकं यद्यत्तत्ता का तवेदिताः ॥ १११ ॥ प्रहर-सर्वशत्रुभ्यः पाण्डवानां महारथः ॥ अदृश
 तमेष्टासः सवज्जइव वासवः ॥ ११२ ॥ हेमयुधधनुश्चास्य ददृशे चिरदिशः ॥ तोयदेसु यदा राजन राजमाना शतक्रदाः ॥ ११३ ॥ अराधति शिताः पी-
 तानि श्वरानि स्मरं युगे ॥ वनाम्बुज इमान् राजन धूमरा नामिव प्रजाः ॥ ११४ ॥ तथैव वरतस्तस्य सौभद्रस्य महात्मनः ॥ रथेन काचना केन
 ददृशुर्नातरं जनाः ॥ ११५ ॥ मोहयित्वा रूपेण द्रोणां द्रोणीं च सह हृदयं ॥ सैधवश्च महेशा सोव्यवरः क्षुद्रसुधुवः ॥ ११६ ॥ मरुतलीकृतमेवास्य
 धनुषश्चास्मरिषः ॥ सूर्यमण्डलसंक्रान्तं दहतस्तव वाहिनीं ॥ ११७ ॥ नंदृष्टा क्षत्रियाः शूराः प्रतपंतं शरां विधा ॥ विफलान् भिमंतो कं मेभि-
 रेतस्य कर्मभिः ॥ ११८ ॥ तेनादिता महाराज भारती सामहावम् ॥ व्यभुमन्त्रतत्रैव योषिन्मदवसादिव ॥ ११९ ॥ आभयित्वा महसैन्यं कमा-
 यित्वा महारथान् ॥ नदयामास सुहृदो मयं जित्वेव वासवः ॥ १२० ॥ तेन विज्रायमानानि तव सैन्यानि संयुगे ॥ वक्रुरात्स्वरं घोरं पर्यन्यति न-
 दोपतं ॥ १२१ ॥ तं भुजनिनदं घोरं तव सैन्यस्य भारत ॥ मारुतोऽतवेगस्य सागरस्येव धर्षणा ॥ १२२ ॥ दुर्योधनस्तदा राजा आर्षे भृशो मभार-
 त ॥ सख्यकास्मिन् महावाहो द्वितीय इव कात्यागाः ॥ १२३ ॥ चमूं द्रव्यं ते क्रोधाद्ब्रवीदेव नमिवा ॥ तस्य चान्यं न पश्यामि संयुगे भेषजं महत् ॥ १२४ ॥
 ॥ अनेनोराक्षसमेष्टं सर्वविद्या सुपांगं ॥ सगन्तान्तरितं वीरजहि सोभद्रमाहवे ॥ १२५ ॥

भा. भा.
१३०५॥

वयंपार्थहनिव्यामभीष्मोरापुरोगमाः॥सखमुक्तोवलवानरासिसेडप्रतायवान्॥२४॥प्रययोसमरेतुरीतवपुत्रस्यहासनात्
नईमारासहातादंप्राहवीववताहकः॥२५॥तस्यशदेनमहतापाण्डवानोवलमहत॥प्रोवलसर्वतोराजनयोतोः॥२६॥वाराव
वहवभ्रमहाराजतस्यादेनमूर्कितः॥प्राणान्परित्यज्यतदनिपेतुधरणीतले॥२७॥कार्त्तिक्यापिमुदायुक्तःप्रगृह्यसशरंयनुः॥
नृत्यनिवरथोपस्थेनडसःसमुपाडवत्॥२८॥ततःसराक्षसःक्रुद्धप्रययावार्जुनिरगो॥तानिहरेत्थितोवासडावयामासवेवम्॥२९॥
सर्वद्वाराणांसमरेपाण्डवानांमहावम्॥प्रत्युद्ययोरगोरक्षोदेवसेतांयथावत्॥३०॥विमदःसुमहानासीत्तस्यसैन्यस्यमारिवे॥रक्ष
साधाररूपेणावधमानस्यसंयुगे॥३१॥ततःशरसहस्रेणापाण्डवानांमहावम्॥व्यडावयडगोरक्षोशक्रतुत्पपराक्रमः॥३२॥सावधमा
नावतथापाण्डवानामनीकिनी॥रक्षसाद्योररूपेणाप्रदुडावरगोभयात्॥३३॥तांअड्यरगोसेनांयाद्विनीवारगोयथा॥ततोभिड
डावरगोडौपदेयान्महावलान्॥३४॥ततःक्रुद्धामहेष्वासाडौपदेयाःप्रहारिणः॥राक्षसंदुद्रुवःसंखेगहाःपञ्चरविंशथा॥३५॥वीर्ये
वर्जितनस्त्रुपीडितोराक्षोत्तम॥यथायुगक्षयेघोरेवद्रमाःपञ्चभिर्गृहे॥३६॥प्रतिविध्यस्तोरक्षोविभेदनिहितैःशरैः॥सर्वपास
वैत्रगौरकुण्डलैर्महावतः॥३७॥सैनैर्भिन्नतनुजाराःभुभुमेराक्षसोत्तमः॥मरीचिभिरिवार्कसंस्पृतोजलदोमहान्॥३८॥

कलः
१३०५॥

विषकैः शशैश्चापितपनीपपरिहृदैः ॥ आर्यभट्टगीर्वाभौराजन्दीप्रभृद् इवावतः ॥ ४१ ॥ ततस्तेभ्यः पञ्चराक्षसेडं महाहवे ॥ विषय
 निशितैर्वाणैस्तपनीयविभूषितैः ॥ ४२ ॥ शनिभिर्भिन्नः शरैर्घोरैर्भुजगैः कोपितैरिव ॥ अलसुघोभृशं राजन्नागं इव वक्रुधं ॥ ४३ ॥ सोति
 विह्वलमहाराजमुहूर्तमथमारिषः ॥ प्रविवेशतमोदीर्यपीडितलोर्महारथैः ॥ ४४ ॥ अतिलभ्यततः संज्ञां क्रोधेन द्विगुणीकृतः ॥ वि
 छेदसायकैस्तेषां ध्वजांश्चैव धनुं विच ॥ ४५ ॥ एकैकं पञ्चभिर्वाणैराजघानस्त्यजिष्य ॥ अलसुघोरथो यस्य नृत्तमिव महारथः ॥ ४६ ॥
 त्वरमाणाः सुसंरब्धो ह्योस्तेषां महात्मनां ॥ जघानराक्षसः क्रुधः सारथीश्च महावतः ॥ ४७ ॥ विभेदवसुसंरब्धः पुनश्चैनान्सुसंस्थितैः ॥
 शरैर्घ्नूविधाकारैः शतशो धसहस्रशः ॥ ४८ ॥ विरथांश्च महेशासां कृत्वा तत्र सरासान् ॥ अभिद्राववेगेन हनुकामो निशाचरः ॥ ४९ ॥
 तानादिता नूरोतेन राक्षसेन दुरात्मना ॥ दृष्ट्वा र्जुनसुतः संख्येराक्षसं समुपादवत् ॥ ५० ॥ तयोः समभवद्युद्धं ह्यत्र वासवयोरिव ॥ ५१ ॥
 ददभुस्त्वावकाः सर्वे पाण्डवानां महारथाः ॥ ५२ ॥ तौ समेतौ महायुद्धे क्रोधदीप्तौ परस्परं ॥ महावतौ महाराजक्रोधसंरक्तौ वनौ ॥ ५३ ॥
 परस्परं मयैक्षेतां कालानलसमौ युधि ॥ तयोः समागतौ घोरौ वभूव कटुकोदयः ॥ ५४ ॥ यथा देवा सुरे युद्धे शक्रसम्बरयोः पुरा ॥
 ४२९० ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि नवनवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥ इतराष्ट्रवाव ॥ आर्जुनिसमरेभूरनिविष्टं तं महारथान् ॥

मो-मो
॥१७३॥

आर्यभट्टं कथं वै वसोभट्टः परवारह ॥ तत्समावक्षतत्वेन यथा सत्तस्य संयुगे ॥ २ ॥ अर्जुनश्चात्र किञ्चक्रे मम सैन्ये युसयुगे ॥ भी
मो वा वसिनां श्रेष्ठो राक्षसो वा घटोक्तवः ॥ ३ ॥ नकुलः सहदेवश्च सात्विको महारथः ॥ एतदावक्ष्ये मे सत्तं कुशलो ह्यसि संजय ॥
४ ॥ संजय उवाच ॥ हतं ते हं प्रवक्ष्यामि संग्रामं लोभहवरां ॥ यथा भूद्राक्षसेन्दुस्य सोभडस्य च सारिव ॥ ५ ॥ अर्जुनश्च यथा संखेभी
मसेनश्च पाण्डवः ॥ नकुलः सहदेवश्च रणवक्रः पराक्रमः ॥ ६ ॥ तथैव तावकाः सर्वे भीष्मद्रोणपुत्रस्तथा ॥ अर्जुनानि विस्त्राणि च
क्रुद्धास्मात्प्राप्य तव त ॥ ७ ॥ अतस्त्वत्सु समरे अभिमन्युं महारथं ॥ विनश्यत्सु महानादे गार्जयिता भुङ्क्षुर्भुङ्क्षुः ॥ ८ ॥ अभिद्रुडाववेगेन
निहतं निहतं निवृत्तं ॥ सोभद्रोऽपि रणो गजान् सिंहवन्विवरं मुहुः ॥ ९ ॥ आर्यभट्टं महेष्वासं पितुरत्नवैरिणं ॥ ततः समीयुः संखे
त्वरितौ नरराक्षसौ ॥ १० ॥ रथाभ्यां रथिनौ श्रेष्ठौ यथा वै देवदानवौ ॥ मायावीराक्षसश्चोदित्वा स्त्रश्चापि फालगुणिः ॥ ११ ॥ ततः का
र्महाराज निशितैः सायकैः स्विभिः ॥ आर्यभट्टं रणो विहा पुनर्विषाधपश्चभिः ॥ आर्यभट्टः सुसंक्रुद्धः कास्तिनवभिरासुगैः ॥ हृदिवि
व्याधवेगेन तोत्रैरिव महादिधि ॥ १२ ॥ अभिमन्युस्तु संक्रुद्धो नवभिर्नवपर्वभिः ॥ विभेदति शतैर्बाणैराक्षसेर्द्धमहोरसि ॥ १३ ॥ ते तत्र विविध
सूरीकायानिभिश्च मर्मभिः ॥ सतैर्विभिर्जसर्वास्तः पुत्रुभेत्तक्षसोत्रम ॥ १४ ॥ पुष्पितैः किंभुकैः राजसंकीर्णैश्च पर्वत ॥ संधारयानश्च शान्तेमपू

कर्म
॥१७३॥

विवमोराक्षसश्रेष्ठः सज्जोत्तमवर्षतः ॥ ततः कुक्षोमहाराज आर्यशृङ्गारमर्षणः ॥ १७ ॥ महोदप्रतिमं कार्त्तिकि दद्यामासपत्रिभिः ॥ ते
नते विमोराक्षसमुक्ताय सदेवोपमाः शिखाः ॥ १८ ॥ अभिमन्युं विनिर्भयं प्राविशत्त पुरातनं ॥ तथैवाजुं निनामुक्ताः शराः कनकभूषणाः ॥
१९ ॥ और्वीशृङ्गि विनिर्भयं प्राविशत्त महेततं ॥ सोमप्रसुरगोरक्षः शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ २० ॥ चक्रे विमुक्तमासाद्य मयं शक्र इवाह वै ॥ विमु
श्रुतवतोरक्षो वधमानं रगोरगाः ॥ २१ ॥ आडश्चक्रे महामायां तामसीं पर्वतोपमः ॥ ततस्ततमसासर्वं दृष्टा ह्यासमहीपते ॥ २२ ॥ नाभिमन्यु
मपश्यन्नैव वधन्नपरानुरो ॥ अभिमन्युश्चतुर्दृष्ट्या घोरं रूपं महोत्तमः ॥ २३ ॥ आडश्चक्रे स्वमन्युं भासुरं कुरुनन्दनः ॥ ततः प्रकाशमभव
जगत्सर्वं महीपते ॥ २४ ॥ नाश्चापि जघ्निवा मायां राक्षसस्य दुरात्मनः ॥ संक्रुद्धश्च महावीर्यो राक्षसेन्द्रं नरोत्तमः ॥ २५ ॥ दद्यामास समे शरैः
सन्नतपर्वभिः ॥ वक्षी स्तथा न्यामायाश्च प्रयुक्तां लेनरक्षसाः ॥ २६ ॥ सर्वस्वविदमेयात्मा वारयामास फाल्गुनिः ॥ हतमायं ततो रक्षो वधमा
नं वसाय कैः ॥ २७ ॥ अर्थं संप्रत्य तत्रैव प्राडवमहोत्तमयात् ॥ तस्मिन् विनिर्जिते नूरां कूटयो विनिराक्षसे ॥ २८ ॥ आर्जुनिः समरे शत्रून् साकैः
सममर्दह ॥ मूढयोगभृता गेडः सप्रायश्चिनीमिव ॥ २९ ॥ ततः शत्रुनवोभीष्मः सैन्यं दृष्ट्वा भविष्यतः ॥ महत्तारथवंशेन शोभदं पयसा
रयत् ॥ ३० ॥ लोष्टकी कृत्यतं वीरं धार्तराष्ट्रमहाराथाः ॥ एवं सुवहवो युद्धे ततश्चुः सायकैर्दृष्टैः ॥ ३१ ॥ ॥ श्रीगोवीरमणाय नमः ॥

भा. भा.
॥ १७॥

संरथारिणो वीरः पितृकुलपराक्रमः सहस्रो वासुदेवस्य विक्रमेन वलेन च ॥ ३० ॥ उभयोः सहस्रं कर्म सपितृर्मातुल्य च ॥ ३१ ॥ रोगवद्भवि-
धं वक्रैः सार्धं शत्रुभूताम्बरः ॥ ३२ ॥ ततो धनं जयो वीरान् विनिघ्नं कृतवसेनिकान् ॥ आससाद रोगभीष्मं पुत्रपुत्रसुरमर्धराः ॥ ३३ ॥ तथैव सप्त
रेतनपिता देवकुलवत् ॥ आससाद रोगं पार्थिवं भीमो नुरिव भास्करः ॥ ३४ ॥ ततः सरथनागाश्वा पुत्रालवजनेश्वरः ॥ परि वडुरो भीष्मं जुगुप्सु
श्वसमन्ततः ॥ ३५ ॥ तथैव पारुडवाराजन् परि वार्य धनं अयं ॥ रगायमहते युक्ता दंशिता मरतयेन ॥ ३६ ॥ शारत्वं ततो राजन् भीमस्य
मुखे स्थितं ॥ अर्जुनं पश्य विंशत्या सायकां समाविनोत् ॥ ३७ ॥ प्रयुक्तं स्यात्थिव्या धसात् किं सिंघानैः शरैः ॥ शरवज्रिय कामार्थं शा-
रैर्लक्षं ज्वरं ॥ ३८ ॥ गौतमो पितृरायुः को भाववर्ते शितैः शरैः ॥ हृदि विद्याधरं संकुक्षः कक्षपत्रैरजिह्वैः ॥ ३९ ॥ शनयो पिततः कुक्ष-
प्रापमानं वेगवत् ॥ गौतमानं करं तूष्णीं शमादतु सिंहीमुखं ॥ ४० ॥ तमापतंतं वेगेन शकाशितिसमस्ततः ॥ द्विधा विद्धेद सकुक्षो-
शिरम कोपनः ॥ ४१ ॥ समुत्सृज्य सैन्यं गौतमं रथिनाम्बरः ॥ अभ्युदयो दोरिणो राजः विशिखिनं यथा ॥ ४२ ॥ तस्य दोरा सुतश्चा-
पं द्विधा विद्धेद भारता ॥ तथैवैकं न धन्वानं ताड्याभाससायकं ॥ ४३ ॥ सौम्यत्वात् कुक्कुमादाय भुङ्क्षुं भारसाधनं ॥ द्रोणोऽप्यसह-
राजवाहो रुरसि वार्ययत् ॥ ४४ ॥ आविद्धैव वारो न मुहुर्नैकस्य लायुतः ॥ निषसाद रथोपस्थे धनयष्टीं समाश्रितः ॥ ४५ ॥

विष्णुः
॥ १७॥

प्रजितभ्यतत संसा डोरा पुत्रः प्रतापवान् ॥ वार्धेयं समरे कुडो नाराचेन समर्पयत ॥ ४० ॥ सैनेयं तु सनिर्भिय प्राविश चरणीतलं ॥ व
 सन्न काले वलवान् विलं सप्य शिष्यया ॥ ४१ ॥ अथापरे नभसे नमाधवस्य ध्वजोन्नमं ॥ विद्वदसमरे डोराः सिंहनादं मुमोच ह ॥ ४२ ॥
 पुनश्चैनं शरैर्घोरैः छादयामास भारत ॥ निदाघाते महाराजयथा सिद्धो दिवाकरं ॥ ४३ ॥ सात्यकिस्मिन्नाराजशरजालं निहत्य तत् ॥ डोरा
 मभ्याकरन् शरजालैरेनेन धा ॥ ४४ ॥ ताडयामास च डोरां शैनेयः परवीर हा ॥ विमुक्तो मयजालेन यथैवं तथैव नत्तथा ॥ ४५ ॥ स नाराचस
 हस्तेण पुनरेव समुद्यतः ॥ सात्यकिश्चादयामास ननाद वमहावलः ॥ ४६ ॥ पुत्रमथागुस्तं राजने वनिशाकरं ॥ अभ्यदवत शैनेयं
 भारद्वाजः प्रतापवान् ॥ ४७ ॥ सविष्णुसुती क्षोणपृथक्तेन महामृदे ॥ यरीषस्त्वाश्रितं पुत्रं वार्धेयेन भिषीडितं ॥ ४८ ॥ सात्यकि तु र
 रोहित्वा डोरा भर्जुनमभ्ययात् ॥ ४९ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि शतीतितमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ धतराष्ट्र उवाच ॥
 कथं डोरो महेश्वासापाण्डवश्च धनञ्जयः ॥ समीय भूरुषो धीरो तावुभौ पुरुषवर्धभौ ॥ १ ॥ प्रियो हि पाण्डवो नित्यं भरद्वाज स्य वामतः ॥
 आचार्यश्च रणे नित्यं प्रियः पार्थस्य संजय ॥ २ ॥ तावुभोरथिनौ संविदौ प्रौढौ सिद्धौ विवोक्तौ ॥ कथं समीयतु यत्नो भारद्वाज धनञ्जयो ॥ ३ ॥
 कथं प्रेम्णे महेश्वासापाण्डवश्च धनञ्जयः ॥ समीय भूरुषो धीरो तावुभौ पुरुषवर्धभौ ॥ प्रियो हि पाण्डवो नित्यं ॥ ४ ॥ संजय उवाच ॥

अत्र नुति श्लोकाः अत्युत्तमः

भा. भा.
॥७५॥

न दोषाः समरे पार्थजानीते प्रियमात्मनः ॥ क्षत्रधर्मपुरस्कृत्य पार्थोवागुरुमाहवे ॥ ४॥ न च त्रिवारगोराजनवर्जयत्रिपरस्परं
विमर्षादं हि युक्ता नैपितु भिक्षात्मिः सह ॥ ५॥ रोगोभारतपार्थेन दोषो विद्विभिः शरैः ॥ न विद्वद्यश्चतान् वाणान् पार्थवापयु
नान्युवि ॥ ६॥ शरदृष्ट्या पुनः पार्थश्चादयामास तं रोगो ॥ स प्रज्ज्वालरोधेन गहने ग्निरिवोर्जितः ॥ ७॥ ततोर्जुनैरगो दोषाः शरैः स भत
पर्वभिः ॥ छादयामास राजेन्द्रः अतिरादिव भारत ॥ ८॥ ततोर्जुनो धनो राजा मुशर्माणामवोदयत् ॥ दोषास्तसमरे राजन पाहिं गृह्णा
कारणात् ॥ ९॥ त्रिगर्जराजोपि चक्रुः शोभुः शमादाय कार्मुकं ॥ छादयामास समरे पार्थवो रोगो मुखात् ॥ १०॥ ताभ्यामुक्ताः शरा राजभक्षी से
विनेदिरे ॥ हंसा इव महा राजशरत्कालेन भस्थले ॥ ११॥ ते शराः प्राथकौत्रेयं समन्नादिविभुः प्रभो ॥ फलभारतं न तन्नेवैषु दृष्टं विहंगमाः
॥ १२॥ अर्जुनस्तुरगो नादं विनय रथिनाम्बरः ॥ त्रिगर्जराजं समरे स पुत्रो विद्यतेः शरैः ॥ १३॥ ते वध्यमाणाः पार्थेन कालेनैव युगक्षये ॥ पार्थ
मेवाभ्यवत्र नमरगो कृतनिश्चयाः ॥ १४॥ मुमुवुः शरदृष्टिश्च पाण्डवस्य रथं प्रति ॥ शरदृष्टिं तनलांस्तुः शरवर्षैः समन्ततः ॥ १५॥ प्रतिज
ग्राह राजेन्द्र तोयदृष्टिं मिवाचलः ॥ तत्राहु नमय श्पाभः वीभत्सो हं स्रस्ता घव ॥ १६॥ विमुक्तां वहुभिर्योधैः शस्त्रदृष्टिं दुरासदो य
देकोवारयामास मारुतो धृगणा विव ॥ १७॥ कर्मणां तेन पार्थस्य नु नुर्बु देवदानवाः ॥ अथ कुक्षोरगोपार्थः त्रिगर्जस्पाविपं प्रति ॥ १८॥

कृष्णः
॥७५॥

मुमोवास्त्रमहा राजवायव्यं पृतना मुखे ॥ आङ्गारासी ततो वायुः शोभयारो नभस्थले ॥ १९ ॥ पातयन् वै तत्तु गगानविनिघ्नं चैव सैनिकान् ॥
 ततो जोगो भिवीक्षेव वायव्यास्त्रं सुदासरां ॥ २० ॥ शैलमन्यत महाराजघोरमखं मुमो वह ॥ जोगानयु विनिर्मुक्तैर्तास्मिन्नखिनराधिप ॥ २१ ॥
 प्रशशाम ततो वायुः प्रशन्नास्त्रे दिशो दश ॥ ततः पाण्डुसुतो वीरः त्रिगर्तस्परथं वृजान् ॥ २२ ॥ निरुक्ता हानरौ चक्रे विमुखान्विपाक्रमान् ॥
 ततो दुर्योधनश्चैव कृपश्चरथिनाम्बरः ॥ २३ ॥ अश्वत्थामा ततः शस्यः काम्बोजश्च सुदर्शिकाः ॥ विद्वान् विन्दावा वज्रौ वाहकः सहवाहिकैः ॥
 ॥ २४ ॥ महतारथवशेन पार्थस्यावारयं दिशः ॥ तथैव भगदत्तश्च अजायुश्च महावतः ॥ २५ ॥ गजानीकेन भीमस्य तावदारयतां दिशः ॥ भूरिश्च
 वाः शतश्चैव सौवतंश्च विशास्यते ॥ २६ ॥ शरैर्धैर्मलैस्त्रीक्ष्णैर्मोर्माङ्गीपुत्राववारयन् ॥ भीष्मसुसहितः संखेवार्त्ताष्टैः स सैनिकैः ॥
 युधिष्ठिरं समासाद्य सर्वतः पर्यवारयत् ॥ आपतन्तं गजानीकं दृष्ट्वा पार्थो ह कोदरः ॥ २७ ॥ संलिहन् कृच्छ्रं विरोमृगादि वकानने ॥ तत
 स्तुक्कलितोऽष्टौ गदां गृह्णन् महाहवे ॥ २८ ॥ अवन्नुत्तरथान् गीतवसैन्यान् भीषयत् ॥ तमुदीक्ष्य गदाहस्तं तस्ते गजसादिनः ॥ २९ ॥ परिवपु
 रगो यत्रा भीमसेनं समन्ततः ॥ गजमथ मनुः पात्रपाण्डवः सद्य राजतः ॥ ३० ॥ मेघजालस्य महतो यथाश्वयोगतोरविः ॥ व्यध म
 त् स गजानीकं गदया पाण्डवर्षभः ॥ ३१ ॥ महाभुजा तमनुलं मातरि श्वेव खेततः ॥ ते वध्यमाना वसिन्ता भीमसेनेन दत्तितः ॥ ३२ ॥ ॥

ॐ

अर्तनादंरगोवकुर्गर्जन्नोजनदाइय॥ वक्रधादारितथैव विषारौस्त्रदत्रिभिः॥ १४॥ फुल्लाशोकनिभः पार्थः भुभुभेरगाम् र्दनि ॥
विषादत्रिनेगृहनिबन्धनमथाकरोत्॥ विषादोन्वनेनैवकुम्भेत्याहत्पदत्रिनः॥ १५॥ पातयामास समरे दण्डस्तडवानकः॥ १६॥
शोणिताक्रांशोदोविभुमेदो मज्जाकृत छविः॥ रंक्रांशोदोः शोणितनरुडवत्पुमदृश्यते॥ १७॥ एवंतेवध्यमानास्तु हतशेषानहागजाः॥
प्राडवत्तद्विशोराजनीवमर्दतः स्वकंपलं॥ १८॥ इव हि सैर्महानागैः समन्नाहृतर्षभ॥ दुर्योधनवत्सर्वं पुनरासीत्यरा सुखं॥ १९॥
॥ ४३९९॥ ॥ शिक्वा महुभारेते भीष्म पर्वणिनेक सत्तनमो धारः॥ ४००१॥ ॥ संजय उवाच॥ मयादिने महाराजसंयामं सम
प्यतः॥ लोकशयकरोरौ दो भीष्मस्य सहसोमकैः॥ ४००२॥ गंगेयोरथिनां त्रेष्टपाण्डवानामनीकिनां व्यधमाने शिते वीर्यैः शतशोभसह
स्रकः॥ ४००३॥ सममर्दतः सैन्यं पिता देवव्रतस्तव॥ धान्यानामिव भूनां प्रकरं गोगणा इव॥ ४००४॥ दृष्टुमुग्रः शिरतरडिव विराट् द्रुपदोत्तमा॥ भी
ष्मासायसमरे शरैर्जघ्नुर्महारथं॥ ४००५॥ दृष्टुमुग्रततो विद्वद्विराट्वत्रिभिः शरैः॥ द्रुपदस्य वनारावं प्रेयया मासभारत॥ ४००६॥ तथैव विद्वामहं
ष्मासाभीष्मनामित्रघातिनां॥ इदं वैः समरे राजन पाददृष्टा इवोरगाः॥ ४००७॥ शिरतरडिव प्रविद्याधमरतानां पितामहं॥ स्त्रीत्ययं मनसा वा
त्मानास्मे जाहरदयुतः॥ ४००८॥ दृष्टुमुग्रस्तु समरे कोवैराग्रिरेव च मत्तम्॥ पितामहं त्रिभिर्वीरैर्वा क्रूरैरसि बाणैर्यत्॥ ४००९॥ ॥ ४०१०॥ ॥

कुम्भ
॥ ४०११॥

इपदः पञ्चविंशत्याविंशोदशभिः शरैः ॥ शिखरी वपि विंशत्याभीष्मविद्यावसायकैः ॥ ८५ ॥ सोतिविद्रोम हाराजभीष्मः संखेदि
 खमोडता ॥ वसमे पुष्पशवतोर कौशोफ इवाधुमौ ॥ ८६ ॥ तात्पत्रविद्यया केयस्त्रिभिस्त्रिभिरजि सगैः ॥ इयदस्य वमलेन धनुश्चिह्नै
 मारिष्य ॥ ८७ ॥ सोन्यत्कार्मकमादायभीष्मविद्यावपश्चभिः ॥ सारथिं वत्रिभिर्वाणैः आसुगैरगामूर्धने ॥ ८८ ॥ ततोभीष्मसमासायजो
 पञ्चापश्च वात्मजाः ॥ केकयाभुतः पञ्चसात्यकिश्चैव साध्वतः ॥ ८९ ॥ अभ्यङ्गवतमा केयं युधिष्ठिरजयप्सया ॥ रिरक्षिषन्नः पांवा
 ल्यं धृष्टद्युम्नमुखारथाः ॥ ९० ॥ तथैव तावकाः सर्वेभीष्मरक्षार्थं भुञ्जताः ॥ प्रत्युद्ययुः पाण्डुसेनामहं सखानराधिपाः ॥ ९१ ॥ तत्रासीत्सम
 ह्युद्यन्तत्रतेषां वसंकुले ॥ रथाश्च नरनागाभ्यां यमराष्ट्रविवर्धने ॥ ९२ ॥ रथारथिनमासाद्य प्राहिणोद्यमसादनं ॥ तथेतरास्तमासा
 द्यन्तनाशाश्च सादिनः ॥ ९३ ॥ अतयन्परलोकाय शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ शस्त्रैश्च विविधैर्धोरैस्तत्र तत्र विवशम्यते ॥ ९४ ॥ रथास्तुरथिभिर्ही
 नागतसारथयस्तथा ॥ विप्रद्रुताश्च समरे दिशो जग्मुः समन्ततः ॥ ९५ ॥ रथिनश्च रथैर्हीनावर्जितास्तत्र सायुताः ॥ कुरुगडहोमोधिषाः सर्वेने
 काङ्गदविभूषणाः ॥ ९६ ॥ देवपुत्रसमाः सर्वे सौर्यशक्रोपमायुधिः ॥ समर्था वैश्रवणाः चोपिनयेन वष्टहस्यति ॥ ९७ ॥ सर्वलोकेभ्यः शूरत
 तत्र विवशम्यते ॥ विप्रद्रुताश्च दृष्टपत्राकृताश्च मानुषाः ॥ ९८ ॥ दन्तिनश्च नरश्चैष्टहीनाः परमसादिभिः ॥ मृगयन्तस्तान्यनीकानि निपेतुः सर्वशेषाः ॥ ९९ ॥

भा.भा.
॥१७७॥

वर्मिभिश्चामरैश्चित्रैपताकाभिश्चमारिषः॥१७॥त्रैत्रैर्हमदगोडहोमरैश्चसमन्नतः॥१८॥विशीर्णोर्विप्रधावत्रोदश्यन्नेरमसमन्नतः॥१९॥
वनेघषतीकाशाजतदोपमनिश्चनः॥२०॥तथैवदत्तिभिर्हिनानुगजारोहानुविशाम्यते॥प्रसावतात्रपश्यामःनवेतापोवसंकुले॥२१॥
नानादेशसमुत्थायनुरगाहेमभूषितान्॥२२॥तात्तयमानानडाक्षंशतसोपसहस्रशः॥२३॥अश्वारोहानुतैरश्वैर्गृहीतासीन्समन्नतः॥२४॥
वसन्तानयश्चामडावमाणांश्चसंयुगे॥२५॥गजोगजंसमासाद्यडवमारामहस्रवे॥ययौप्रमृशतरसापदातीनुवाजिनस्तथा॥२६॥
तथैवचरथानुरात्रनुप्रमहंभररोगजा॥२७॥रथोश्चैवपदातिंश्चयतितांलुरगानुरो॥२८॥व्यमर्दनममोरानुनुरगांश्चनरानुरो॥२९॥
वनेवह्नुवाहजन्मत्पमहंनपरस्परं॥३०॥तस्मिन्गौडेतथायुद्धेवर्तमानिमहाभये॥प्रवर्तन्तनदीधाराशातितोदतरिभिरणी॥३१॥
अस्थिसंघातसंवाधाकेशशैवालशाहला॥३२॥रथजदाशरावर्तौहयमीनादुरासदा॥३३॥शोषोपलसमाकीर्णाहलिग्राहसमाकुला
कदवोत्सोपकरोद्याधनुर्बलाशिकछपा॥३४॥पताकाध्वजसंसाढ्यामर्तकृतापहरिणी॥कृत्वादगासांकीर्णायमरादुविवर्दिनी
॥३५॥तांनदीक्षत्रियाशूराहयनागरध्वजैः॥प्रतेरुर्षहवोरानुभयंतत्कक्षहारथा॥३६॥अपोवाहरणोभीकृत्कृष्मतेनाभिसंहतान्
यथावेतरणीषेतानुगताप्रतपुरंप्रति॥३७॥प्राक्रोशक्षत्रियास्तत्रहृष्टातदंशसमहन्॥दुर्योधनापराधेनगच्छन्नेक्षत्रियाःक्षयं॥३८॥

कुलः
॥१७७॥

Centimeter 5

10

15

20

25

30

35

40

गुणवत्सुकथं देवदत्तस्य जनेनैश्वरः ॥ इत्युक्तवान्पुत्रे युष्माकमात्मोभमेहितः ॥ १५ ॥ एवं वदन् विवादावः श्रयन्ते परस्परं ॥ पाण्डवा
 स्तरसायुक्ताः पुत्रारणात्ते सुदारुणाः ॥ १६ ॥ तानि श्रम्यन्तो वा वसवैर्यो धैर्या कृताः ॥ राजानं सर्वलोकस्य पुत्रो दुर्योधनलवः ॥ १७ ॥ भीष्मो
 गौर्माप्येव शतं प्रोवाच भारता ॥ युधामन्युहंकारः किञ्चिदं कुरुतेति हि ॥ १८ ॥ ततः पुत्रे युद्धं कुरुष्व पाण्डवै सह ॥ अथाधूतं कुरु राजसु
 घोर्वैश्वर्यसंतदा ॥ १९ ॥ यत्पुत्रान्वनगृहीष्वैवार्थं चारेण महात्मभिः ॥ त्विदं वीर्यं तस्य दं फलं पश्य सुदारुणं ॥ २० ॥ नहि पाण्डु सुताराजसुसैन्याः
 सपदानुगाः ॥ रक्षन्ति समरे प्राणां कारवावपि संयुगे ॥ २१ ॥ एतस्मात्कारणाद्योरो वर्जते सुजनक्षयः ॥ देवाद्यापुरुषाद्युतवरोपनयान्पुः ॥
 २२ ॥ ४४ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि द्वितीयोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ॥ सञ्जय उवाच ॥ अर्जुनस्त्रात्रवा युः सुशर्मानु
 बानृपान् ॥ अनयत्वेताराजसदं नं शायकैः शितैः ॥ १ ॥ सुशर्मापिततोवाणोः पार्थ विद्याधसंयुगे ॥ वासुदेवश्च सत्रयापार्थश्च नवभिः
 पुनः ॥ २ ॥ तान्निवार्य शरीरैश्च तदा क्रूरं नुर्मथान् ॥ सुशर्मणो रणयोवान् प्राहिणो यमसादनं ॥ ३ ॥ ते वधमाना पार्थ न कालेनैव युगल
 ये ॥ अथ वत्तरणो राजभये जाते महारथाः ॥ ४ ॥ उक्तं ह्यतुरगा नैविदधान्के विप्रमारिषः ॥ पथानये स मुक्तस्वपाडवतदिशो दशा ॥ ५ ॥
 ॥ अपरे तु तनुवारा नृवक्तिनागरथान् रणे ॥ त्वरया परया युक्तः प्राडवतविशम्पते ॥ ६ ॥

मा. मी.
॥१७८॥

पादाताश्चापि संज्ञां समुसृज्य महारणे ॥ निरये क्षाभ्यवायत्रनेन तेन स्मभारत ॥ १७८ ॥ वार्यमाणो सुवकुशः स्त्रिगर्भेन सुशर्मणा ॥ तथा
र्थिवज्रेष्ठे न्यनवनिष्ठसि संयुगे ॥ १७९ ॥ तद्वत्तं प्रकृतं दृष्ट्वा पुत्रोऽयं धनस्तव ॥ पुरस्तत्परतो नीकं सर्वं सैन्यं पुरस्ततः ॥ १८० ॥ सर्वो
योगेन महता धनं नयमुपाद्रवत ॥ त्रिगर्त्री विपत्तौ रथेर्जितं वित्तं स्पृक्षाम्यते ॥ १८१ ॥ स एकः समरे तस्थो किरन्वकुविधाभूतः ॥
भ्रातृभिः सहितः सर्वैः शेषा हि पद्मानराः ॥ १८२ ॥ तथैव पाण्डव राज्ञः सर्वयोगेन दक्षिणाः ॥ प्रययुः फातराणां च ययत्रयाथीकति
ष्ठतः ॥ १८३ ॥ यानमानारं गोभीक्ष्णं घोरं गारुडिव धन्वतः ॥ हाहाकारो कृतो साहाय्ययुर्भीक्ष्णं समंततः ॥ १८४ ॥ ततस्तारक्षजः भरः पाण्डवानो व
रुधिनी ॥ द्वादशमाससमरैः शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ १८५ ॥ एकीभूता ततस्तुर्व कुरव पाण्डवैः सह ॥ अयुधत्रे महाराजमयं प्राप्ते विवाक
रे ॥ १८६ ॥ सात्यकीः कृतवर्मा रणविष्ठापश्च भिराभुगैः ॥ अतिष्ठ दाहवैभरः किरन्वासात्सहस्रशः ॥ १८७ ॥ तथैव द्रुपदो राज्ञोऽङ्गं विद्वसि
तैः शरैः पुनर्विद्यावसन्नत्यासारयि चास्पदं वभिः ॥ १८८ ॥ भीमसेनसुराजानं वाङ्मीकं प्रथितामहे ॥ विद्वानदन्महानादं शार्ङ्गं लङ्का
नने ॥ १८९ ॥ आर्जुनि त्रिभुजं सेनश्च विद्ववाङ्गुभिराभुगैः ॥ वित्रसेनं त्रिभिर्घोरैर्विद्यावह दयेभृशं ॥ १९० ॥ समागतो तौ नुरोमहामात्रो यो
वतां ॥ यथादि विमहाघोरं राजवृधशनिश्वरो ॥ १९१ ॥ तस्याभ्यां श्वनुरो वासि नारथिनवभिः सरैः ॥ ननादवसवा नादं सोभतः परवीरहा ॥

रु. म.
॥१७८॥

हताशानुरथात्तूरीमव लुप्तमहारथः॥ आरुरोहरथं तूरीं दुर्मुखस्य विशाम्यते॥ २१॥ डोराश्च डपदं भीतारैः सभतपर्वभिः॥ सारथिं
 सौरथिश्चास्यविद्यावत्वरमाराणः पराक्रमी॥ या द्यमानस्ततोत्तूरीं दुर्मुखस्य विशाम्यते॥ २१॥ डोराश्च डपदं भीतारैः संनतपर्वभिः
 राजा डपदो वहिनीमुखे॥ २२॥ अपाया अवगौरभे कृतं श्रवणमुत्तरन॥ भीमसेनसुराजानं मुरु नोदिववाहिकं॥ २३॥ अश्वसूतं र
 थं वक्रं सर्वसैन्यस्य पश्यतः॥ सशस्त्रमोमहाराजसंशयं परमंगतः॥ २४॥ अवलुप्तततोवाहा दारिकः पुरुषोत्तमः॥ आरुरो
 हरथं तूरीं लक्ष्मणस्य महारथः॥ २५॥ सात्पकिः कृतवर्मागो वारयित्वामहारणो॥ शरैर्वै कुविद्यै राजन्नाशत्पादपितामहं
 ॥ २६॥ सविद्धाभारतं पृथ्यानि शिनेलोमवाहिभिः॥ ननर्त्तवरथोपस्थे विधून्वानो महद्वनुः॥ २७॥ तस्यायसीमहाशक्तिं विख्या
 थपितामहः॥ हेमचित्रं महावेगं नागकेनोपमं शुभां॥ २८॥ तामापतत्रीं सहसामृत्युकल्याणसुदुर्जयां॥ धंसयामास वाधैर्यो
 लाघवेन महायसोः॥ २९॥ अनासाद्यतु वाधैर्यं शक्तिः परमदासराणः॥ न्यपतद्धरणी पृथे महोत्के वमहाप्रभा॥ ३०॥ वाधैर्य
 यलुप्ततोरजव्यां शक्तिं कनकप्रभां॥ वगवदुत्सविशेषपितामहं प्रति॥ ३१॥ वाधैर्यं भुजवेगेन पराजनासामहहवे॥ अभि
 ड्ढावेगेन कासरत्रिर्यथानरं॥ ३२॥ तामापतत्रीं सहस्रादि विद्धेदभारत॥ दुरप्रान्तां मुनीक्षणां संसारसंजतमेदिनीं॥ क्षिप्त्वा
 नुशक्तिं गंगेयः सात्पकिवज्रभिः शरैः॥ आजघातो रसिकूटः प्रहसन् शत्रुकर्षणः॥ ३३॥ ॥ श्री कृष्णार्पणमस्तु॥

भा. बी.
॥१७५॥

ततः सूर्यनागाश्च पाण्डवाः पाण्डुपुत्रं ज॥ परिवृणोभीष्मं माधवत्राणाकारणान् ॥३४॥ ततः प्रवहते युद्धं तु मुहूर्तं लोमहर्षिणां ॥
कुरुणां पाण्डवानां च समरे विजयेष्वपि ॥३५॥ ४४७२॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि तृतीयशततमोऽध्यायः ॥१७५॥ ॥
सञ्जय उवाच ॥ दृष्ट्वा भीष्मं रणे कुहं पाण्डवे रभिसंहनं ॥ यथा मेघोर्महा राजा जलपाते दिवि भास्करं ॥१॥ दुर्योधनो महा राजकुल
समसभायत ॥ सद्यः शूरो मेघास्ते भीष्मः शत्रुनिशूदन ॥२॥ द्वादिनः पाराश्वैः शूरैः समन्ताद्भूरतर्षभ ॥ तस्य कार्यं त्वया विपरिक्ष
णं सुमहात्मनः ॥३॥ रक्षमाणो हि समरे भीष्मोऽस्माकं पितामहः ॥ निहन्त्यात्समरे यत्रान् पाण्डुनृपाण्डकेवह ॥४॥ तत्र कार्यं तभंम
नो भीष्मस्यैवाभिरक्षणं ॥ गुप्तो ह्येव मेघासो भीष्मास्माकं महाव्रतः ॥५॥ स भवानर्षसंनयेन परिवार्य पितामहं ॥ समरे कर्म कुर्व
णोऽप्यरं परिरक्षतु ॥६॥ एवमुक्त्वा तु समरे पुत्रोऽऽशानस्तव ॥ परिवार्य स्थितो भीष्मं सैन्येन महता हनः ॥७॥ ततः शतसहस्रप्राणं ह
यानां सुवसान्मजः ॥ विमलप्राशस्तानां मृष्टिनो मरधारिणः ॥८॥ दर्पितानां सुवेगानां वने स्थानां पताकिनां ॥ क्षिप्तिनैः युद्धं कुशले
रूपे तानां नरोन्नमैः ॥९॥ न कुलं सह देवधर्मपुत्रं व पाण्डवं ॥ न वारयन्नश्नेष्टु परिवार्य समन्ततः ॥१०॥ ततो दुर्योधनो राजा
राणां ह्यसिदिनां ॥ अयुतं प्रेषयामास पाण्डवानां निवारणे ॥११॥ तैः प्रविष्टे महावेगे गरुत्मन्निरिवाहवे ॥ खुराहता धरा राजंश्च केपेवनाद ॥

कर्म
॥१७५॥

खुरशदश्चसुमहान्वाजिनांभुश्रवेतदा॥महावंशनस्येयदह्यमानस्यपर्वभिः॥१३॥उत्पत्तिश्चैतैःतत्रसमुद्भूतंमहदजः॥दिवाकर
 पथंप्राप्यछादयामासभास्करं॥१४॥वेगवद्भिर्हयैलेस्तुक्षोभितापारादवीचम्॥नियत्यकिर्महावेगैर्हंसैरिवमहत्तरः॥१५॥कृवता
 श्रवशेषेननप्राशायतीकश्चन॥ततोयुधिस्थिराजमाडीपुत्रौचपाराद्वौ॥१६॥प्रत्ययुक्तेजसावेगंसमरेहयसादिनं॥उद्भूतस्यमहा
 जप्राहृत्फोतेभिर्पूर्यन॥१७॥पूर्यमाणोभववेगंयथावेतामहोदधेः॥ततस्तेरथिनोराजवशरैःसन्नतपर्वभिः॥१८॥न्यस्तुत्तनुन
 मांगानिसमरेहयसादिनां॥तेनियेतुर्महाराजनिहतादृढध्विभिः॥१९॥वागेरिवमहानागायथावीरिगच्छेत्तेपिप्राशैःसुनि
 शितैःशरैःसन्नतपर्वभिः॥२०॥न्यस्तुत्तनुनमांगानिविवरतोदिशोदश॥अश्वौहताहयारोहास्त्रिभिभरतर्वन॥२१॥अभ्यजनेनमा
 गानिफल्गानीवमहाक्रमाः॥समादिनोहयाराजंस्तन्नतत्रनिसूदिताः॥२२॥पतितापान्यमानाश्चप्रत्याहृत्पन्नसर्वशः॥वध्यमानाह
 याश्चेवप्राडवन्नभयार्दिताः॥२३॥यथासिंहंसमासाद्यमृगाःप्राणापरायणाः॥पाराद्वश्चमहाराजमित्वाशत्रुन्महारो॥२४॥दशु
 शखंश्चभेरींश्चताडयामासुराहवे॥ततोदुर्याधनोदीनोदृष्टासैन्यपराजितं॥२५॥अबवीज्जरतत्रेष्टमदराजमिदंवव॥एषपाशु
 सुतो ज्येष्ठोयमास्यांसहितोररो॥२६॥पश्यतांतेमहाबाहोसेनांदावयतिप्रभो॥तवारयमहेष्वासेवेतेवमकरातयं॥२७॥

म. म.
१८०॥

त्वहि संभुयसे तथै मस स्रस न विक्रमः ॥ पुत्रस्य तव तदा कर्णं कृत्वा शतपः प्रतापवान् ॥ २८ ॥ धययोरथ वंशे न यत्र राजा युधि
ष्ठिरः ॥ तदा पतद्द्वै सह साशतस्य सुमह दत्तः ॥ २९ ॥ महो घवेशं समरे वारयामास पारुडवः ॥ मद्राजश्च समरे धर्मराजो महार
थः ॥ ३० ॥ दशभिः सायकैः तूष्णीं मानघानतनाभरे ॥ नकुलः सह देवश्च तं स प्रभिरजिस्रगैः ॥ ३१ ॥ मद्राजोऽपि समरे आजघान स्त्रिभि
स्त्रिभिः ॥ युधिष्ठिरं पुनः षष्ठा विष्णुधनवभिः शरैः ॥ ३२ ॥ माडी पुत्रो वसंजो द्वाभ्यो द्वाभ्यामताडयत् ॥ ततो भीमो महाबाहुर्दृष्ट्वा
ज्ञानमाहवे ॥ ३३ ॥ मद्राजवशं प्राप्त्रं मृतोरास्पे पतन्वथा ॥ अभयपत्यत संगमे युधिष्ठिर समित्रजित् ॥ ३४ ॥ ततो युद्धं महाघोरं प्रा
वर्तत सुदारुणं ॥ अपरांदिशमास्थाय पतमानो दिवाकरे ॥ ३५ ॥ ४५०० ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि द्वादशतमोऽध्यायः ॥
॥ १०४ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ तत्रापि तात वक्रोर्मिशितैः सायकैः त्रैभिः ॥ अजिघानर गोपा र्थी सह सेना न समन्वितः ॥ १ ॥ भीमं द्वादश
भिर्विद्धासात्पकिचवभिः शरैः ॥ नकुलश्च त्रिभिर्विद्धा सह देवं च स प्रभिः ॥ २ ॥ युधिष्ठिरं द्वादशभिर्वा क्रोहरसिचार्पयत् ॥ दृष्टुं
मृतं ते विद्वाननाद सुमहावतः ॥ ३ ॥ तं द्वादशाख्येन कुतो माधवश्च त्रिभिः शरैः ॥ सह देवं च स प्रत्यापार्थश्च नवभिः शरैः ॥ ४ ॥ दृष्टुं
च स प्रत्याभीमसेनश्च स प्रभिः ॥ युधिष्ठिरो द्वादशभिः प्रत्याविद्यामितामहं ॥ ५ ॥ दारास्तु सात्पकिं विद्वानिहितैर्नवभिः शरैः ॥ नकुलश्च त्रिभिः

विद्धा भीमसेनं विद्यापः ॥ ६ ॥

कृष्ण
१८०॥

एकैकं पञ्चभिर्वागैर्यमद्वयेण पमेः शिते ॥ तौ च तं प्रत्यभिधोतां स्त्रिभिस्त्रिभिरत्रिहारी ॥ तौ चैरिव महानागंदेरां वा मरा पुंग
वं ॥ सोवराः कितवाः प्रत्याः प्रतीचोदिसमाहवाः ॥ ८ ॥ अभिसाहा मूरसेवाः शिवयोथवशातथः ॥ संगमेनाजहु भी वं वधमाना
शितेः शरैः ॥ ९ ॥ तथैवानेमहीपाताः नानोदशसमागताः ॥ पण्डवान्नयवर्तन विविधायुधपाणयः ॥ १० ॥ तथैव पण्डवाराजान्परि
वधुः पितामहं ॥ ससमतात्परि हनो रथो घेर पराजितः ॥ ११ ॥ गहने गिरिवोक्तः प्रजकातदहन परान् ॥ रथाग्रागारश्चापविर
सि शक्तिगदधनः ॥ १२ ॥ शरस्फुटितो भीमो गिरिदाहक्षत्रियवर्धमान् ॥ सुवर्णपुंखेरि युभिर्गोधयत्रैः सुतेजनैः ॥ १३ ॥ कर्णिका
नीकनारवैश्छादयामासतदहं ॥ अपातयन् जंघैव रथिनश्च शितैः शरैः ॥ १४ ॥ मृगडतालवदानीव वकारसरथश्च जान नि
मनुष्यान् रथाराजं नृगजान्श्चांश्च संयुगे ॥ १५ ॥ अकरोत्समहाबाहुः सर्वस्वभृतां वरः ॥ तस्य ज्वातलविधोषां विस्फुर्जितमिव शने
॥ १६ ॥ निशम्य सर्वभूतानि समकस्यत भारतः ॥ अमोघास्त्रपतं वाणाः पितुले भरतर्षभ ॥ १७ ॥ नाशञ्जततनुत्रे सुभीषाचापयुताः शा
हनवीरान् रथान् राजान् संयुक्तान् जवने हंयैः ॥ १८ ॥ आपश्याममहाराज दिग्भारान् नृणां जिरे ॥ वैदेकाशिकरूषारणं सहस्रा
शिव नृदंशः ॥ १९ ॥ महारथाः समारब्धाः कुलपुत्रालनपुत्रजः ॥ अधसवर्तिनः सर्वसुवर्णाविकृता ध्वजाः ॥ २० ॥ श्रीरामः ॥

संज्ञा

संगमेभीष्ममासाद्यवादितास्यमिवात्तकं॥ निमग्रापरलोकभ्यसवजिरथकुंजराः॥२१॥ भग्राक्षोपस्कराकाञ्चित्मानुवकां
श्वभारत॥ अपश्याममहाराजशतशोथसहस्रशः॥२२॥ सवस्वैरथैर्भगैरथिमिश्रितपातितैः॥ शरैःसुकवैश्चित्रैःपट्टिश्चैवि
श्राप्ते॥२३॥ गदादिभिर्शिष्टपाशैश्चनिशितैश्चशिलीमुखैः॥ अन्धकारविनाशायसविद्धैश्चमारिषः॥२४॥ वाहुभिर्कार्मुकैःरव
दैःशिरोभिश्चसकुरण्डैः॥ तलत्रैरङ्गुलीत्रैश्चध्वजैश्चविनिपातितैः॥२५॥ चापैश्चवक्रवाहिनैःसमास्त्रीर्यतमेदिनी॥ हवरोह
गजानुराजानहयाश्चहतसादिनः॥२६॥ न्यपतन्नगतप्राणाशतशोथसहस्रशः॥ यतमानापित्तैर्वीराडवमात्महावतान्॥२७॥ नाश
कुर्वन्वारयितुंभीष्मबाराप्रपीडितान्॥ महेडसमवीर्यगावधमानामहाचमूः॥२८॥ अभ्यज्यतमहाबाहो नवद्वौसहयोवतः॥ अपि
हरथनागाश्चपतितध्वजसंकुलं॥२९॥ अनीकपाण्डुपुत्राणांहाहाभूतमवेतनं॥ जघानात्रपितापुत्रंपुत्रश्चपितरंतथा॥३०॥ प्रियंसखा
यंचाक्रुदेसखोदेववताकृतः॥ विमुच्यकंवचानयेपाराडुपुत्रसैनिकाः॥३१॥ प्रकीर्यकेशाश्चावतःप्रत्यदृश्यन्सर्वशः॥ तस्माद्व्रत
भिवोद्भूतमुद्भूतत्रयसंकुलं॥३२॥ दृष्टोपाराडुपुत्राणांसैन्यंमार्तस्वरंभद्राप्रभज्यमानंसैन्यमुद्वह्यायादवनन्दनः॥३३॥ उवाचपा
र्ध्ववीभक्तुनिगृह्यरथमुत्तमं॥ अयंसकालःसंपातःपार्थयकाक्षितःलवः॥३४॥ प्रहरास्मैनखाधुनवेमोहीदिमुश्वसे॥ यत्पुराकथितंवीरत्नं

मारासोसमोगमः॥३५॥

कृष्ण
॥१८९॥

विहार नगरे तात सञ्जयस्य समीपतः ॥ भीष्मद्रोणामुत्तमसर्वाभ्यां नृपस्य सैनिकान् ॥ ३६ ॥ सानुवन्धान् हनिष्यामि ये मां योऽप्य
 त्रिसेयुगे ॥ शतितकुरुकोत्सेयसत्तवाकां मरिचम ॥ ३७ ॥ क्षत्रधर्ममनुस्मृत्य युधामन्युर्विगतज्वरः ॥ इत्युक्तो वासुदेवो नवोऽर्थगुहिरवो
 मुरवः ॥ ३८ ॥ अकामश्च वीभक्तुरिदं वचनमप्रवीत् ॥ अवध्यानां वध-कृत्यारज्यवानरकोत्तरं ॥ ३९ ॥ इत्युक्तो निवनवासे वाकिं नु मे सक
 र्तं भवेत् ॥ वोदयाभ्यान् यतो भीष्मः करिवचनं प्रव ॥ ४० ॥ पातयिष्यामि दुर्वर्षं भीष्मं कुक्षीपतामहं ॥ ततोऽभानरजतप्रख्यं श्रोदयामासमा
 धवः ॥ ४१ ॥ यतो भीष्मः ततो राजकुः प्रेषो रक्षितानिव ॥ ततस्तत्पुनराह न युधिष्ठिर वत्स प्रहत् ॥ ४२ ॥ दृष्ट्वा पार्थं महाद्रुं भीष्मायोद्यतमाहवे
 ततो भीष्मः कुरुक्षेत्रे ॥ सिंहवद्विन्दत् मुहुः ॥ ४३ ॥ धनं जयार्थं शीघ्रं शरवर्षं वाकिरत् ॥ क्षणो न सरथस्तस्य सहयः सहस्रारथिः ॥ ४४ ॥
 शरवर्षं गामहतान प्राज्ञायत भारत ॥ वासुदेवस्तस्य भ्रात्रोऽर्थमास्थाय सत्वरः ॥ ४५ ॥ वोदयामास तां नान् विप्रलाभीष्मसायकैः ॥ ततः
 पार्थो धनुर्गृह्यदिबं जलदनिखनं ॥ ४६ ॥ पातयामास भीष्मस्य धनुश्चिन्ताशितैः शरैः ॥ स हि न धन्वाकोरव्यैः पुनरन्यत्प्रगृह्यत् ॥ ४७ ॥ निमेषो
 तरमात्रेण सख्यं च कैपितामहः ॥ चक्रे च ततो दोर्गो धनुर्जलदनिखनं ॥ ४८ ॥ अथान्यदपि संकुक्षिच्छेदधनुरर्जुनः ॥ तस्य तत्पूजया
 मास ता घवं शासनोऽसुतः ॥ ४९ ॥ साधु साधु महाबाहो साधु कुत्रो सुनेति व ॥ समाभाष्येन मपरं प्रगृह्य रुचिरं धनुः ॥ ५० ॥ ५० ॥

श्री. श्री.
१५८३॥

मुखावसमेभीष्मः शौराजन्पार्थरथीति॥ अदर्शय हासुदे को हयमोने परंवलं॥ ५५॥ मोघा कुर्वन्करां स एव मरुतानि वदर्शयन्॥
भुभुभोतेनर व्याघ्र तोभीष्म शरविक्षतो॥ ५६॥ गोघ्राविद संरहो विधानो हिरिषिताक्रितो॥ वासुदेवस्तु संप्रेक्ष्य पार्थस्य मुहुः पुद्गतो॥
५७॥ भीष्मश्च शरवर्षा निस्सृज पत्रमनिशं युधि॥ प्रताप तमिवादिता मध्यमासाद्य सैक्योः॥ ५८॥ वराव वरान्विनिघ्नं तं पाण्डु पुत्रस्य सौ-
त्रिका॥ युगात्तमिव कुर्यात्भीष्म यो विष्टरे वले॥ ५९॥ नायुधतमहाबाहू र्माधवः परवीर ह॥ उत्सृज्य तत्र प्रक्ष्पा हयान्पार्थस्य शरिषः॥
६०॥ वासुदेवोऽसतो योगी प्रवत्कंदमहारथात्॥ अभिदुडात्भीष्मं स भुजप्रहरणं वली॥ ६१॥ पुतोदपाशित्वेन स्त्री सैह वदितं दं मुहु-
दारयन्निवप स्त्र्यां सृज गनीं जगदीश्वरः॥ ६२॥ क्रोधतासाक्षराः कृत्वा जिघांसुरितित युति॥ गैसं त्रइवेतां सितवकानां महाहवे॥
६३॥ दृष्ट्वा माधवमाकंद भीष्मायोद्यतमंत्रिके॥ हतोभीष्मो हतो बाल तत्र त्रवो महन्॥ ६४॥ अश्रूयत महाराज वासुदेव भयात्तदा-
शित कोशेय संवितो मत्त श्वा मो जनार्दन॥ ६५॥ भुभुभं मिद वन् भीष्मं विद्युन्मात्सीयथा स्फुटः॥ ससिंह इव मातङ्ग सूर्युषमेवैवर्षभं॥
६६॥ अभिदुडात्वेगेन विदुन्मात्तवर्षभः॥ तमापतत्तं संप्रेक्ष्य पुण्डरीकाक्षमाहवे॥ ६७॥ असंन मोरगोभीष्मं विवर्ष्य महत्तनुः॥ उ-
वाच चैवगेविद मसं भ्रातेन वीतसा॥ ६८॥ एवो हि पुण्डरीकाक्ष देवदेवनमोऽस्तुते॥ मामद्य यादव श्रेष्ठ पातयत्य महाहवे॥ ६९॥ ॥

कृष्ण
१५८३॥

न्वयाहि देवसंयमेहनस्यापिममानद्य ॥ अथरवयरं हृन्मलोकेनवति सर्वतः ॥ ६६ ॥ सम्भवितास्मिन्निविन्दत्रैलोकेनायसंयुगे ॥ प्रहरत्त
 यथेष्टं वैदासौमितवचनद्य ॥ ६७ ॥ अनगेवततः पार्थसमभिदुन्यकेशव ॥ निजग्राहमहाबाहुर्वाहुभ्यां परिगृह्ये ॥ ६८ ॥ तिगृह्यमानः
 पार्थेन हृन्मोराजीवलोचन ॥ जगामैवेनमादायवेगेन पुंसोत्रमः ॥ ६९ ॥ पार्थस्तुविष्टभवताच्चरणौ परवीरहा ॥ निजग्राहहृषीकेश
 कथञ्चित्कुशमेपदे ॥ ७० ॥ ततस्तनमुवाचार्जुनः कौधयर्ष्याकुलक्षरा ॥ निस्वसन्नं यथानागमर्जुनः प्रगाथात्तदा ॥ ७१ ॥ निवर्त्तस्वमहाबाहो
 नानृतं कर्तुमर्हसि ॥ यच्चयाकथितं पूर्वमयोत्थामीति केशव ॥ ७२ ॥ मिथ्यावादीति लोकत्वाकथयिष्यतिमाधव ॥ ममैषभारः सर्वो हि
 हतिष्यामिपितामहं ॥ ७३ ॥ शपेकेशवशस्त्रेण सत्यमशुक्तेन व ॥ अंतं यथागमिष्यामिशत्रुणां शत्रुकर्षण ॥ ७४ ॥ अंशेवपश्यदुर्द्वयं
 पात्मानं महारथं ॥ तौ यपतिमिवापूरुमत्तकालेयदृष्ट्या ॥ ७५ ॥ माधवस्तुववश्रत्वाफलाग्राह्यमहात्मनः ॥ अकिंविदुश्चाक्रोधेन आह
 रोहरथं पुनः ॥ ७६ ॥ तौ रथस्थौ नरवाद्यौ भीष्माः शत्रून्वपुनः ॥ ववर्षशरवर्षेणामेघोत्पृष्टा यथावलो ॥ ७७ ॥ जराणां दत्तयोधानां पिता
 देवव्रतस्तव ॥ गमस्त्रिभिर्वदिष्यत्योपातिरिहिरात्यये ॥ ७८ ॥ यथाकुरुणां सैन्यनिबन्धुविषाणवः ॥ तथापाण्डवसैन्याणि बभञ्ज
 युधितेपिता ॥ ७९ ॥ हतावदूतसैन्यास्तु निरुत्साहविवेकसः ॥ निरीक्षितुं न सकृन्नेभीष्ममप्रतिमं रणे ॥ ८० ॥ ॥

भा. भा.
॥ १८३ ॥

मयांगतमिवदित्यं प्रतपन्नं स्वतेजसा ॥ तेवद्यमानाभीष्मेराशतशोथसहस्रशः ॥ ८५ ॥ वीक्षां वक्रुर्महाराजपाराडवाभयपीडिताः ॥ न
थापाराडवसैन्यानिद्राव्यमाराणिभारत ॥ ८६ ॥ ^{मनादस्य}सुतावनाद्यगच्छन्तावः पक्ष्मगता इव ॥ पिपीलिका इव क्षुब्धा उर्वला वलिदारिणी ॥ ८७ ॥
महारथं भारत दुष्यकमंशरो घिरां प्रतपन्नं नरेन्द्रान् ॥ भीष्मं न शकुं प्रीतिवीक्षितुं ते शरा विषं सूर्यमिवानपन्नं ॥ ८८ ॥ विमर्दतस्तस्य
पाराडुसेनामस्त्रं गोमाथसहस्ररश्मिः ॥ ततो वलावांश्चमकर्षितानां मनोवहारं प्रतिसंवभूव ॥ ८९ ॥ ४५ ८६ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते
भीष्मपर्वणि नवमदिनयुद्धोत्तरे सप्ततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ ॥ सञ्जय उवाच ॥ युधामन्यु उवाच ॥ सञ्जय उवाच ॥ सञ्जय उवाच ॥ सञ्जय उवाच ॥
भवन्त्योराणां पश्चात्ततारणं ॥ ततो युधिस्थिरो राजा संव्यासं दृश्य भारत ॥ बध्यमानाश्च भीष्मस्तत्रास्त्रं भयविक्रलं ॥ १ ॥ स्वसैन्याश्च
राजेतुं यत्तापराधरायणं ॥ भीष्मश्च युधिस्थिरं वंदीत्यत्र महारथं ॥ सोमकांश्च जिता नृकानि रुक्माहान् महारथान् ॥ विप्रयित्वा ततो राजा
अवहारमरोचयत् ॥ ४ ॥ ततो वलारं सैन्यानां चक्रराजा युधिस्थिरः ॥ तथैव तव सैन्यानामवहारोऽस्य भूतदा ॥ ५ ॥ ततो वलारं सैन्यानां रुक्मा
तत्र महारथाः ॥ न्यविशन्नुकुरुश्रेष्ठ संग्रामे क्षतविक्षताः ॥ ६ ॥ भीष्मस्य समरे कर्मविप्रमानास्तु पाराडवाः ॥ नालभन्त तदा शत्रिं
भीष्मवाराण्यपीडिताः ॥ ७ ॥ भीष्मोऽपि समरे जित्वा पाराडवान्सहस्रं अयात् ॥ पूज्यमानस्तव सुतेर्ष्वयमलश्च भारत ॥ ८ ॥ ८ ॥

कु. भा.
॥ १८३ ॥

यविशकुरुभिः सार्द्धं हृष्टरूपैः समन्ततः ॥ ततोरात्रिः समभवत् सर्वभूतप्रमोहनी ॥ ९० ॥ तस्मिन् रात्रिमुखे घोरपाण्डवाश्च स्मिभिः स
 ह ॥ सृजयाश्च उरावर्धमंत्रोऽसमुपाविशन् ॥ ९१ ॥ आत्मनिः श्रेयसं सर्वेषां प्रकाशं महावताः ॥ मन्त्रयामासुरवागमन्त्रनिश्चयकोविदाः ॥ ९२ ॥
 ततोयुधिष्ठिरो राजामन्त्रयित्वा विरन्तं नृप ॥ वासुदेवं समुद्धिश्य वचनं चेदमाह वै ॥ ९३ ॥ कुरुप्रश्य महात्मानं भीष्मं भीमपराक्रमं ॥ ग
 जं दत्तवनात् नीय समर्द्धं त्वं वलं मम ॥ ९४ ॥ नैवैव नमस्तस्मान्मुत्सहामो निरीक्षितुं ॥ तैस्तत्त्वमानं सैन्यं युष्मद्दक्षिणपादकम् ॥ ९५ ॥
 यथाधारो महानागः तक्षको वै विषो ह्वरा ॥ तथा भीष्मो रणो कुक्षः स्त्रीक्ष्णश्च ज्ञातव्यवान् ॥ ९६ ॥ गृहीतवापः समरे प्रमुञ्चन्निशितान्
 शरान् ॥ शक्यो जेतुं यमः क्रुद्धो वज्रपाणिश्च देवराट् ॥ ९७ ॥ वरुणापाशभृषापि सगद्वाधनेभ्यः ॥ ननु भीष्मः सुसंकुक्षः शक्यो जेतुं महाहवे ॥ ९८ ॥
 सोऽहं मेव गते कुरुनिमग्नः शोकसागरे ॥ आत्मनो बुद्धिं दौर्बल्यात् क्षीयमासाद्य संयुगे ॥ ९९ ॥ वनं यास्यामि दुर्ध्रुवो मे तत्र वेगतं ॥ न युद्धं रोक्ते
 कुरुहस्तिभीष्मो हिनः सदा ॥ १०० ॥ यथा प्रज्वलितं वक्रिपतः ॥ समभिप्रवन् ॥ एकतो मृत्युमभ्येतितथाहं भीष्ममेयिवाह ॥ १०१ ॥ भयं नो
 तस्मिन्वाह्म्यराज्यहेतोः पराक्रमी ॥ भ्रातरश्चैव मे भूराः शायकैर्भृशपीडिताः ॥ १०२ ॥ मत्कृते भ्रातृसौहार्दाज्जगद्वाहनं गताः ॥ परिक्रष्टो
 तथा कुरुनामत्कृते मधुसूदन ॥ १०३ ॥ जीवितं वक्रमन्येहं जीवितं त्वयि दुर्लभं ॥ जीवितस्याद्यशेषेन चरिष्ये धर्ममुत्तमम् ॥ १०४ ॥ २३ ॥

श्री-श्री-
॥१२४॥

यदि ते ह मनुष्याश्चोभ्रातृभिः सह भाववत् **॥** स्वधर्मस्याविरोधेन हि तं व्याहर केशव **॥१२५॥** एवं कृत्वा वयस्य कास स्यादु विल
रं **॥** प्रत्युवाच ततः कृष्ण सा त्वयाना युधिष्ठिर म **॥१२५॥** धर्मपुत्रविद्यादं त्वं मा कृष्ण सत्यसङ्गरे **॥** यत्पते भ्रातरः भूराः उनेयाः सनुसदे
न **॥१२६॥** भर्तुनो भीमसेनश्च वल्लभिसमरे जसौ **॥** मोडीपुत्रौ चो विकात्रौ त्रिदशानामिवाश्विनौ **॥१२७॥** मां च नियुंक्ष्वसौ हादा तयोस्ते भीष्म
नपाराव **॥** त्वत्पुत्रो महाराज किं कुर्यामहा हवे **॥१२८॥** हनिष्यामि रणे भीष्ममाहूय पुरुषधर्मं **॥** पश्यतां वार्तराष्ट्राणां यदि नेह निका
स्युगाः **॥१२९॥** यदि भीष्मे हते वीरभयं य इषीसि पाराडव **॥** हन्तास्मै करे न यः कुरु हृष्टं पितामहं **॥१३०॥** यश्च मे विजये राजन्महे उ सैव संयु
गे **॥** विमुंचंते महाश्राणि पातयिष्यामि तं यथा **॥१३१॥** यश्चानुपा राडु पुत्राणां मद्धनुः स न संशयः **॥** मदीया भवदीया ये ये मदीयास्तवैव
मे **॥१३२॥** तव भ्राता समसत्तव संवधी शिष्यस्तव व **॥** मां सान्नु कृत्य दाश्यामि फाल्गुनार्थे महीपते **॥१३३॥** एष चापि न रवाद्यो मरुते जीवि
नं तं जेतु **॥** एष नः समयस्तान ताव अन्तःपुरस्तरं **॥१३४॥** समायुध्वं महाराज यथा योद्धा भवा म्यहं **॥** प्रतिज्ञातमुपज्ञायेय तत्पार्थेन
प्रसक्तः **॥१३५॥** घातयिष्यामि गोगेयमिति लो कस्य सन्निधौ **॥** परिरक्षेत् वत्सला वदिदं पार्थस्य धीमतः **॥१३६॥** अनुज्ञातनुपार्थेन मया कार्य
भसंशयः **॥** अथवा फाल्गुणस्येष्टमारेपरिमितोरणे **॥१३७॥** निहनिष्याति संश्रामे भीष्मं परपुरजयं **॥** जशकस्यपि कुर्यात्सरणार्थः समुद्यतः **॥१३८॥**

कृष्ण
॥१२४॥

त्रिदशान्वासुयुक्तान्साहितान्दैत्यदानवैः॥ निरुणादनुजः संखेमिमुभीष्मंनराधिय॥५॥ वियरीतोमहावीर्योरागतसत्पोरुचतनः॥
 भीष्मश्चात्तनवो नूनं कर्तव्यंनावबुध्यत॥६॥ युधिष्ठिर उवाच॥ सवमेतमहाबाहो यथावदसिमाधव॥ सर्वं ह्येतेन पर्याप्तास्त्वववेगानि॥
 वारणे॥७॥ नियतं समवाप्सामि सर्वमेतद्यथेप्सितं॥ यस्य मे पुरुषबाधो भवानुपशेव्यवस्थितः॥८॥ संप्रानिधिरणे देवान् जयेयं जयताम
 ह॥ त्वयानाधेनो गोविन्द किमुभीष्मं महारथं॥९॥ ननु त्वाममृतं कर्तुमुक्तं हे स्वार्थगौरवान्॥ अयुधमानः साहाज्यं यथोक्तं कुरुमाधव॥१०॥
 समयस्तु कृतः कश्चिन्ममभीष्मस्य संयुगे॥ मञ्जुयिष्ये तवार्थाय ननु योऽस्य कथं वनः॥११॥ दुर्योधनार्थे योऽस्यामि स त्वमेतदिति प्रभो॥ सहि
 राजस्य मे दाता मन्त्रस्यैव वमाधव॥१२॥ तस्माद्देवव्रतं भूयो वधोपायार्थमात्मनः॥ भवता सहिताः सर्वे प्रयात्ममधुसूदन॥१३॥ न वयं स
 हिता गत्वा भीष्ममाभुनरोत्तमं॥ न विरात्सर्वे वा र्भयमत्रेयं कुरुमकारवः॥१४॥ सर्वक्षीतिहितं वाक्यं तथ्यमस्मान् जनार्दन॥ यथावद्वक्षते
 कुरुतथा कर्तुमिह संयुगे॥१५॥ स नोजयस्य दाता स्यात्कमत्रस्य वदद्व्रतः॥ वाताः पित्रा विहीनाश्च तेन संवर्धिता वयं॥१६॥ तं वै पिता
 महं हृदं हतुमिहोमिमाधव॥ पितुः पितरमिष्टश्च विगलुक्षेत्रजीविकां॥१७॥ संजय उवाच॥ ततो ब्रवीन्महाराज वार्त्तायः कु
 रूनन्दनं॥ रोचते मे महाप्रज्ञ राजे नु वभाषितं॥१८॥ देवव्रतः कृती भीष्मः प्रेक्षितेन पिनिर्दहेत्॥ गम्यतोऽसवधोपायं प्रष्टुं सागरगा सुत॥१९॥

भा. भो.
॥ १८५ ॥

वकुमर्हति सत्यं सत्वयाष्टैविशेषितः ॥ ते वयं तत्र गच्छाम प्र कुं कुरुपितामहं ॥ १४ ॥ गत्वा शातनवं भीष्मं मंत्रपुत्रां भारत
सैनोदास्यति मंत्रं यं ते न यो क्णामहे परान् ॥ १५ ॥ अथ वसाम अते वीराः पाराडवाः पाराडु पूर्वजः ॥ जग्मुस्मिंसाहिताः सर्वे वासुदेवश्च वीर्य
वान् ॥ १६ ॥ विमुक्तकवचाः शस्त्राभीष्मस्य सदनं प्रति ॥ प्रविश्यते तदा भीष्मं शिरोभिः प्रशिपोदिरे ॥ १७ ॥ प्रत्ययतो महाराज पाराडवा
भरतर्षभ ॥ प्रणम्य शिरसा चैनं भीष्मं शरणा मभ्ययुः ॥ १८ ॥ तानुवाच महाबाहुर्भीष्मः कुरुपितामह ॥ स्वागतं तव वार्त्तां यत्वा गतं
ते धने जय ॥ १९ ॥ स्वागतं धर्मपुत्राय भीमा अयमयोस्तथा ॥ किंवा कार्यं करोम्यद्य युष्माकं प्रतिवर्द्धने ॥ २० ॥ सर्वात्मनापि कर्त्ता
मिष्यद्यपि स्नातुः करं ॥ जतो ब्रुवन्तं गाक्षेयं प्रीतियुक्तं पुनः पुनः ॥ २१ ॥ उवाच राजा दानात्मा प्रीतिपूर्वमिदं वचः ॥ कथं जयेम धर्म
रुकेयं राजसंलभेम हि ॥ २२ ॥ पुत्राणां संशयो न स्यात्कथं तमेव दप्रभो ॥ भगवान्निनो वयोपायं ब्रवीतु स्वयमात्मनः ॥ २३ ॥ भवं जं समरे वीरवि
ग्रहे म कथं वयं ॥ नहि ते मम मय्यस्मिन्निदं कुरुपितामह ॥ २४ ॥ मरुते नैव धनुषादशसे संयुगे न दा ॥ औद दानं स चवानं विकर्षते ननुं पि
नः ॥ २५ ॥ पश्यामहो महाबाहो रथे सूर्यमिवास्थितं ॥ रथाश्च नरनागानां हतारं परवोरहन् ॥ २६ ॥ कथं वोक्तुं हते जेतुं त्वां पुमान् भरतर्षभ
वर्धता शरवर्षाणि भवता वैश संसृतं ॥ २७ ॥ पृतना हि क्षुर्यं नीता संयुगे महती सम ॥ यथा युधि जयेम त्वां यथा राजं भवेम म ॥ २८ ॥

कुरुपितामहः
॥ १८५ ॥

मम सैन्याश्च वक्षो मंत मे इति पितामहः ॥ ततो उवाच ॥ नवः पाण्डवानां पाण्डुरर्षजः ॥ ६॥ न कथं वन कौत्रेय मयि जीवति संयुगे ॥ जयो भ
 वति वर्त्मनः सत्यमेत दुर्वीरमिह ॥ ७॥ मयि जीवति युद्धे न कथं जेय्यथा पाण्डवाः ॥ क्षिप्रं मयि प्रहरत यदीक्षुथ रोजयं ॥ ८॥ ॥ युधिष्ठि
 रुवाच ॥ ब्रूहि तस्मादुपायं श्रेयसा युद्धं जयेसीहि ॥ भवन्तं समरे कूटं दण्डं हलमिवानकं ॥ ९॥ कौवाच ॥ जेतुं वसुणोऽपि यमस्तथा ॥ न
 भवान् समरे शक्यः सैवैव पिसुरारैः ॥ १०॥ ॥ भीष्म उवाच ॥ सत्यमेतन्महाबाहो यथा वदसि पाण्डव ॥ नाहं शक्यारो जेतुं सैवैव पिसु
 रासुरैः ॥ ११॥ आ तत्र शस्त्रैरेण यत्रो गृहीतवरकाम्बुकः ॥ न्यस्त शस्त्रं तु सौराज्ये ते ह न्युत्सह्यथाः ॥ १२॥ न क्षिप्रं शस्त्रेण तिते विमुक्त
 कवचं धृजे ॥ इव माणो वभीते वनवासीति ववादिनि ॥ १३॥ स्थितां स्त्रीनाम धेये वीरकले वै कपुत्रके ॥ अत्रैव मूतेऽकृतौ वनयुद्धे रोचते म
 म ॥ १४॥ इमं मे भृगुराजेऽसं कल्पं पूर्ववित्तितं ॥ अमंगलं त्वं दृष्ट्वा न युद्धेयं कथं वन ॥ १५॥ स एव दोषदोरा जंस्वसे न्यमहारथः ॥
 शिरः शिखैश्चैव वामर्षाभ्यां समितं नृपः ॥ १६॥ यथा भवत्यस्त्रोर्ध्वं पश्चात्पुस्तं समागतं ॥ जानतीं न भवत्येव स वमेतद्यथा तथं ॥ १७॥ अ
 र्जुनः समरे भूरः पुरस्कृत्य शिखं शिखेः तीक्ष्णो रमिदुवतु दंशितः ॥ १८॥ अमङ्गलं धृजेतस्मिन् श्रीर्ध्वं च विदोषतः ॥
 न प्रहर्तुं मभीष्णामि गृहीतेषुः कथं वन ॥ १९॥ न दत्तरं समासाद्य पाण्डवो मोक्षनं जयः ॥ शरैर्घातयतु क्षिप्रं समन्तां रतव्यम ॥ २०॥ ॥

भा.भी.
॥१८८॥

नर्तेशमिलोकेषु योमां हन्यात्समुद्रतां ॥ जतेकृत्स्नात्महाभागात्पाराडवाकावनंजयात् ॥ १८४ ॥ एषतस्मात्पुरावायपाश्चात्त्यंतंममा ॥
गुनः ॥ आज्ञाशस्त्रेणारण्यो यन्नो गृहीतवरकाम्युकः ॥ १८५ ॥ मां पातयन्तु वीभक्तुरेव नुविजयोऽकृपः ॥ एतत्कुरुष्वकोत्तरेययथोक्तं ववनंममा ॥ १८६ ॥
ततोऽप्यसिसंगमे वार्तराक्षसमागतान् ॥ १८७ ॥ संजय उवाच ॥ तिनुज्ञातास्ततः पार्थाः जग्मुः स्वसिविरं प्रति ॥ १८८ ॥ अभिवाद्य महात्मानं भी
ष्मकुरुपितामहं ॥ यथोक्तं वनिगो गोये परतो कायदीक्षिते ॥ १८९ ॥ अर्जुनो दुःखसंतप्तः स व्रीडमिदमब्रवीत् ॥ गुरुणा कुरु युद्धेन कृतप्र
हेनधीमता ॥ १९० ॥ पितामहे न संग्रामे कथं योत्स्यामि माधव ॥ क्रीडताहि मया वक्ष्ये वासुदेव महामना ॥ १९१ ॥ पांशुरुषितगात्रेणाम
हात्मा परधीकृतः ॥ यस्याहमधिरज्याह्मं बालः किलमदायजः ॥ १९२ ॥ तातेभ्यवो वेंपितरं पितुः पारोडोर्महात्मनः ॥ नाहं तान हतान्तासि
भरतर्षभ ॥ १९३ ॥ इति मामब्रवीच्छास्त्रेयः स वचः कथं नया ॥ नाहं वध्यन्तु सैन्ये मे नाहं योत्सेमहात्मना ॥ १९४ ॥ जयो वास्तु वधो वा मे कथं वा
कृत्स्नमन्यसे ॥ १९५ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ प्रतिज्ञाय वधं जिह्मो पुराभीष्मस्य संयुगे ॥ १९६ ॥ क्षत्रधर्मे स्थितः पार्थ कथं रैनं हनिष्यसि ॥ पातयेन्नर
थान्यार्थश्च त्रियं युद्धं दुर्मदं ॥ १९७ ॥ नाहं त्वायुधिगां गेयं विजयमेव विच्छति ॥ १९८ ॥ महत्परादेवर्गमिच्छति यमक्षयं ॥ १९९ ॥ अहं हि पुरा
पार्थ न तनयाननुज्जयथा ॥ न हि भीष्मांडुराधर्षयात्ताननमिवात्रकं ॥ २०० ॥ त्वदन्यः शत्रुः युद्धेन मपि वज्रधरः स्वयं ॥ जहि भीष्मं स्थितो भूत्वा भूरागुर्वै

कृष्णः
॥१८८॥

यथोवावपुराशक्रं महाबुद्धिर्हृत्स्पतिः ॥ अथायं समपि वेद्युद्धं गुरोरपि समन्वितं ॥ १८५ ॥ आततायिनसायां तं हं व्याख्यातकमात्मनः ॥ ३ ॥
 चनोयं स्थितो धर्मः क्षत्रियानां वने जयः ॥ १८६ ॥ यो ध्वं रक्षितव्यं च यष्टव्यं चानस्यिभिः ॥ ॥ अर्जन उवाच ॥ शिखण्डि निधनं कृष्ण भविताभी-
 ष्मापव उवाच ॥ १८७ ॥ ६ ॥ वृहत्सदा भीष्मापा आत्पो विनिवर्तते ॥ ते वयं प्रभुरेतत्पुत्रस्तुत्य शिखण्डिनं ॥ १८८ ॥ गार्ग्यं पातयिष्याम उपोयेन हि
 मेमति ॥ अहमन्यामहेष्टासान् वारिष्यामि सायकैः ॥ १८९ ॥ शिखण्डपियुवांश्चेष्टं भीष्ममेव हि यो वयत् ॥ श्रुतं हि कुरुमुखापनाहं हन्याशि-
 खण्डिनं ॥ १९० ॥ कन्यात्वे पापुगभूत्वापुरुषसमपद्यतः ॥ इत्येवं निश्चयं कृत्वा पाण्डवाः सह माधवाः ॥ १९१ ॥ अनुमानमहात्मानं प्रययुर्हृष्ट-
 मानवाः ॥ १९२ ॥ ७ ॥ ८ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि भीष्मपाण्डवयुद्धे एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥
 कथं शिखण्डि गार्ग्यं यमभ्यवर्तत संयुगे ॥ पाण्डवाश्च कथं भीष्मं तमया विश्वसंजय ॥ १९३ ॥ ॥ सञ्जय उवाच ॥ ततस्ते पाण्डवाः सर्वे स-
 र्गसोयदने प्रति ॥ बाध्यमाने युभेरीषु मृदुं स्वानकेषु व ॥ १९४ ॥ ध्यायतु दधिवर्गेषु तत्तज्जेषु समन्वितः ॥ शिखण्डिनं पुरस्तुत्य निर्व्यानाः ॥
 पाण्डवा युधि ॥ १९५ ॥ कृत्वा ब्रह्मं महाराज सर्वशत्रुनिवहणं ॥ शिखण्डि सर्वसैन्यानामग्र आसीद्विशम्पते ॥ १९६ ॥ चक्ररसो ततस्तस्य भीमसे-
 न धनञ्जयो ॥ १९७ ॥ दृष्टो दौपदेयाश्च सौमद्रश्चैव वीर्यवान् ॥ १९८ ॥ सात्यकिश्चेकितानश्चैव वांगोपमहारथः ॥ १९९ ॥ दृष्टुमुमत्तकपश्चात्पाश्चात्ते रभिरक्षितः ॥ २०० ॥

भारत
॥१९८७॥

ततो युधिष्ठिर राजाय मायां सहितः प्रभुः ॥ प्रययौ सिंहनादेन नादयन् भरतवर्षम् ॥ विराट् सुतः पश्चात्तेन सैन्येन संघतः ॥
दूयदश्च महाबाहोततः पश्चादुपावृतः ॥ कैकेयाभ्यां ततः पश्चात्तुष्टके तु श्वीर्यावान् ॥ जघन पातयामासुः पाण्डुसैन्यस्य भारतः ॥
९. सर्वं कुरुक्षेत्रे पाण्डवाणां ववाहिनी ॥ अभ्युदयत्रयसंगमेन काजीवितमात्मनः ॥ १० ॥ तथैव कुरुक्षेत्रे राजा भीष्मं कृत्वा महारथं
अगतः सर्वसैन्यानां प्रययुः पाण्डवान् प्रति ॥ ११ ॥ पुत्रैश्च वदुःशर्षके रक्षितः सुमहावतैः ॥ ततो द्रोणो महेष्वासः पुत्रश्चास्य महावतः ॥ १२ ॥
भगदत्तः ततः पश्चाद्भुजोनीकेन संघतः ॥ कृपश्च कृतवर्माश्च भगदत्तमनुव्रतो ॥ १३ ॥ कान्धोजराजो वलर्वास्ततः पश्चात्सुदक्षिणः ॥
सागधश्च जयसेन सौवैतश्च हृदयः ॥ १४ ॥ तथेतरे महेष्वासः सुशर्मा प्रमुखान्भूयः ॥ जघनेष्वप्ययामासुः सैन्यस्य भारतः ॥ १५ ॥
दशमे दिवसे प्राप्ते भीष्मः शात्रवो युधि ॥ आसुरा न करो कुरुान् पेशान् यथ राक्षसान् ॥ १६ ॥ ततः प्रवृत्तैः युद्धं तवैतथां व भारत ॥ अगो
नो निघ्नतां राजन्यमराष्ट्रविवर्द्धनं ॥ १७ ॥ अर्जुनः प्रमुखाः पार्थाः पुरस्कृत्य शिरागिर्धनं ॥ भीष्मं युद्धे भवन्मत्तकिरन्ने विविधान् शरणम् ॥
तत्र भारत भीमेन ताडितास्तावकाः शरे ॥ रुधिराद्यपरिक्लिंभा परलोकं ययुस्तदा ॥ १८ ॥ नकुलः सहदेवश्च सात्यकीश्च महारथाः ॥ तवसे
नो समासा अपीडयामासुरोजसा ॥ १९ ॥ तव ध्यमानाः समरे तावका भरतवर्षम् ॥ नाशकुर्वन् वारयितुं पाण्डवानां महद्व्रतम् ॥ २० ॥

कुरुक्षेत्रः
॥१९८७॥

ततस्तुतावकं सैन्यं वधमानं समन्ततः ॥ सपादवदृष्टादिशः हन्यमानं महारथैः ॥ २२ ॥ नातारं नाविगाहन्त तावका भरतर्षभ ॥ वधमाना
क्षिते क्षीणे पाण्डवैः सह सुअथैः ॥ २३ ॥ धनराज उवाच ॥ धीमानं वलं दृष्ट्वा पाथेर्भीष्मपराक्रमी ॥ यदकाक्षीदृशो कुक्षस्तमामावश्वसं
जय ॥ २४ ॥ कथं वा पाण्डवान्युद्धे प्रयुधानः परत्रपः ॥ विनिघ्नन्ते स कान् पीरन्त्यमावश्वसं जय ॥ २५ ॥ संजय उवाच ॥ आवक्षन्ते महाराज यद-
काक्षीपितास्तव ॥ पीडिते तव पुत्रस्य सैन्ये पाण्डवसंजयैः ॥ २६ ॥ प्रहृष्टमनसः भूराः पाण्डवाः पाण्डुपुत्रज ॥ अभ्यवर्तन्ते निघ्नन्त्यस्वपुत्रस्य बाहि-
नीं ॥ २७ ॥ धीमतां मनुष्येभ्यो नरवारणावजिनां ॥ नामृष्यन्त तदा भीष्मः सैन्यं घातं गोपैः ॥ २८ ॥ सपाण्डवान्महेष्वासः पाश्चात्तान्मृजयांस्तथा ॥
नारायैर्वत्स दत्तैश्च शितैरञ्जलिकैस्तथा ॥ २९ ॥ अभ्यवर्षन्त दुर्धृष्टस्य स्तब्धवितमात्मनः ॥ सपाण्डवाणां प्रवराणां चौराजन्महारथान् ॥ ३० ॥
जात्रशस्त्रारण्येनानुवारणाय ससायकैः ॥ नानाशस्त्रास्त्रवर्षेणानुशर्यामर्षप्रवेरितैः ॥ ३१ ॥ निजघ्नं समरे कुक्षो हृत्पथे वा सितं वक्रं ॥
रथिनो पातयन्नाजन् रथेभ्यः पुरुषवर्षभ ॥ ३२ ॥ सादिनश्चाश्वपृष्ठेभ्यः पादातांश्च समागतान् ॥ गजो हान् गजेभ्यश्च परेषां जयकोक्षिणः ॥
३३ ॥ तमेकं समरे भीष्मात्तरमाने महारथं ॥ पाण्डवाः समवर्तन्त वज्रहस्ताश्चामराः ॥ ३४ ॥ हाकाशनि समस्तमानविमुञ्चन्ति शिताशरान् ॥
दिश्वदृश्यन्त सर्वासु चारं संधारयन् वपुः ॥ ३५ ॥ मण्डलीकृतमेवाप्यनित्यं नुरदृश्यन् ॥ संग्रामे युध्यमानस्य हाकवापेपमंसहन् ॥ ३६ ॥

भा.भा.
॥१८८॥

तं दृष्ट्वा समरे कर्म पुत्रास्तदविद्यामते ॥ विस्मयं परमं गत्वा पितामहं पूजयत् ॥ २५ ॥ पार्था विसनसो भूत्वा विश्वत्रपितरं तव ॥
युध्यमानं रणे शूरं विप्रविन्निमिवास्मरत् ॥ नैवेनं वारयामासुर्वा ज्ञानतमिवात्रकं ॥ दशमे ह नि संग्रामे रथानो केशिखरिणः ॥ २६ ॥ अ
दहन्निशितैर्घोराः कृत्स्नवत्सो शिखरिणः ॥ तं हि मरुदं त्रिभिर्घोरैरभ्यविधात्तनान्नरे ॥ २७ ॥ आशीविद्यमिव कुक्षं कालसृष्टमिवान्नकं ॥
सतेनाभिभृशं विदः प्रेक्षाभीष्मशिखरिणः ॥ २८ ॥ अभिदुर्नत्रिवकुक्षः प्रहसन्निवमज्ज्वलत् ॥ काममभ्यसवान्मावानत्वां योत्स्य कथं वन ॥ २९ ॥
यैव हित्वं कृताधात्रा सैव हित्वं शिखरिणो ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा शिखरिणो क्रोधमुर्धितः ॥ ३० ॥ उवाचैनंतदाभीष्मं सुकृतीपरे संतिहन् ॥
ज्ञानमिच्छामहाबाहो क्षत्रियानां क्षयं करं ॥ ३१ ॥ मया श्रुतं वने युद्धं जामदग्नौ मरुः सह ॥ दिव्यश्रुते प्रभावो यसं समयावकुशः श्रुतः ॥ ३२ ॥
ज्ञानत्रपि प्रभावत्रेयोत्पेत्यो हं त्वया सुह ॥ पाण्डवाणां प्रियं कुर्वन् आत्मनश्च वरेत्तम ॥ ३३ ॥ अयत्वां यो धीयिष्यामि रणे पुरुषसत्तम ॥ ३४ ॥
कुरुवंतान् ह निष्पतिशपे सपे न ते गुतः ॥ ३५ ॥ एतदुक्त्वा वमहाकथं यत्सेमंतसमाचर ॥ काममभ्यसवान्मावानमेजीवन्प्रमोक्षसे ॥ ३६ ॥
सुहृष्टतावक्रियतां लोकोयं समितिं जय ॥ ३७ ॥ स अयं उवाच ॥ एवमुक्ता ततो भीष्मपञ्चभिर्नतपर्वभिः ॥ ३८ ॥ अविधातरणो राजन् प्रभुर्न
वाक्सायकैः ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सवसावी महारथः ॥ ३९ ॥ यातो यमिनि संविद्य शिखरिणमवोदयत् ॥ अहं त्वा मनुयास्यामि परान्विदः ॥ ४० ॥

कृष्ण
॥१८८॥

अभिद्वयसंरघोभीषांभीमपराक्रमं॥नहितेसंयुगेपीडांकर्तुंशक्नोमहावतः॥४२॥तस्मादद्यमहावाहोयत्नाजीयामभिद्वय॥अह
 त्वासमरेभीषांयदिआसीमिमारिष्ये॥४३॥अवहास्योत्प्लोकस्यभीविष्यसिमयासह॥नावहास्यायथावीरंभवेमपरमाहवे॥४४॥तथा
 कुरुरोयत्नंसाधयस्वपितामहं॥अहंनेरसरांयुद्धेकरिष्यामिमहावतः॥४५॥वारयनुरथिनःसर्वास्तावयस्वपितामहं॥द्वारावडा
 रापुत्रंवल्लपंवाथमुबोधनं॥४६॥विज्रसेनंविकर्षाश्वसैश्वर्यजयदथं॥विद्वानुविद्वत्तवावैत्रोकात्वाजश्चसुदसिरां॥४७॥भगदत्तं
 धातूरंसागवश्चमहावतं॥सौमदत्तंतथाभूरमाख्यंशृङ्गिश्चराक्षसं॥४८॥अगर्तंराजंवरगोसहसर्वमहारथैः॥अहमावारयिष्यामिवेने
 वमकरालयं॥४९॥कुक्षंश्वसहितासुर्वान्युद्यमानान्महावतान्॥निवारयिष्यामिरगोसाधयस्वपितामहं॥५०॥॥६०॥५१॥॥इतिभीमहाभार
 तेभीष्मपर्वणिषकशतसप्तमोऽध्यायः॥१००॥॥हतराष्ट्रउवाच॥कथंशिरवलीगाक्षेयमभ्यधावतुपितामहं॥पाश्चात्पुःसमरेकुक्षोद्यन्वात्मानं
 यतवतं॥५२॥केरुनृपाण्डवनीकेशिरवलिनमुदायुधं॥वरमाणास्वराकासेविज्रीवज्ञोमहारथा॥५३॥कथंज्ञातेनवाभीष्मःसतस्मिन्दशमेह
 नि॥अयुधानमहावीर्यःपाराडैःसहसृजैः॥५४॥नमृष्यामिरगोभीषांप्रत्युद्यातंशिरवलिना॥कविचरथभंगोत्पद्यन्नुर्वाशीर्यदप्यत॥५५॥
 ॥संजयउवाच॥नाशीर्यतेधनुस्तत्परथभंगोनवाप्यभूत॥युधमानस्यसंग्रामेभीष्मस्यभरतर्षभ॥५६॥

॥ १ ॥

निघ्नतः समरे शत्रून् शरैः सत्रनपर्वभिः ॥ अनेकशतसाहस्रास्तावका मारयाः ॥ १ ॥ तथा दक्षिणगणराजन् हयाश्चैव सुसज्जिताः ॥ अ
भ्यवर्तन् युद्धाय पुरस्कृत्य पितामहं ॥ २ ॥ यथाप्रतीक्षां कौरवसत्वापि समितिं जयः ॥ पार्थानां न करोभीष्वाः सततं समितिं क्षयः ॥ ३ ॥ यु
धमानं मेहेष्वासे विनिघ्नन् परान् शरैः ॥ पाश्चात्ताः पाराडवैः सार्धं सर्वे तेनाभ्यवारयत् ॥ ४ ॥ दशमे हनि संघातितस्तारिवाहिनीं ॥ कीर्णमा
ने शितैर्घोरैः शतशोथसहस्रशः ॥ ५ ॥ नहि भीष्मं मेहेष्वासं पाराडवाः पाराडुर्ध्वजः ॥ अशक्रुवत् रणोजेतुं पाशहस्तमिवात्रकं ॥ ६ ॥ अ
थोपायान्महाराजसत्त्वसावीधनं जयः ॥ वासयन्त्रजुनः सर्वान् वामसुरयराजितः ॥ ७ ॥ सिंहवचिनदनुबद्धं नृज्यां निक्षिपन्मुहुः ॥ शरौ
घान् विक्षिपन् पार्थो वारं यत्कालवदुरो ॥ ८ ॥ तस्य शरेन विज्रस्तास्तावका भरतर्वभः ॥ सिंहस्येव मृगाराजन् व्याडवयत्रमहोभयात् ॥ ९ ॥
जयन्तं पाराडवं दृष्ट्वा त्वसैन्यं वातिपीडितं ॥ दुर्योधनस्ततो भीष्ममवबोद्धुं शपीडितः ॥ १० ॥ एष पाराडुस्तस्मात्तन्वेताश्चः कृष्णसारथिः ॥
दहने मामकाः सर्वे कृष्णवर्मेव काननं ॥ ११ ॥ यश्च सैन्यानि गच्छेयद्वे मारानि सर्वशः ॥ पाण्डवेन युधांश्चेष्ट कन्यमानानि संयुगे ॥ १२ ॥
यथापभृगणाः कांतः सकाशयतिकानने ॥ तथेदं मामकं सैन्यं कात्याने शत्रुतापनः ॥ १३ ॥ धनं जयशरैर्भग्नं द्रवमानं नतलत ॥
भीमोष्मे वंदुरांधर्वो विडावयति मेवलं ॥ १४ ॥ सात्यकीश्चेकितानश्च माडी पुत्रौ च पाराडवैः ॥ अभिमन्युश्च विक्रांतो वाहिनीं दहते समः ॥ १५ ॥

कृष्णः
॥ १५ ॥

हृष्टमुमुक्षुस्य भूरो राक्षसश्च घटोत्कचः ॥ वडावयेतां सहसा सैन्यं मम महारणे ॥ २१ ॥ वधमानस्य सैन्यस्य सर्वरेतैर्महारथैः ॥ ना
 न्यांगनिप्रपश्यामित्राणां युधेव भारत ॥ २२ ॥ ते त्वोपुरुषया घृदेव तु त्वपराक्रमं ॥ पर्याप्तानुभवान्क्षिप्रं पीडितानां गानैव ॥ २३ ॥
 एवमुक्तो महाराज पिता देवव्रतलवः ॥ चित्रयित्वा मुहूर्तं शकृत्वा नियममात्मनः ॥ २४ ॥ तव संधारयन् पुत्रमब्रवीच्छातनोः सुतः ॥ इयो
 धनाविजयि हि स्थिरो भूत्व विशास्यते ॥ २५ ॥ इष्टकालं तव मया प्रतिज्ञाने महावतः ॥ हत्वा दशसहस्राणि क्षत्रियाणां महात्मनः ॥ २६ ॥
 संग्रामाद्यप्यातयामेतत्कर्म समाहितः ॥ शीघ्रं कृतवांश्चाहं यथोक्तं भगव्यम् ॥ २७ ॥ अन्यथापि सरत्कर्म प्रकरिष्ये महावतः ॥ अ
 हं कानिहतः शय्ये हनिष्ये वा शपराडवान् ॥ २८ ॥ अद्य ते पुरुषया घृप्रीते मोक्षि त्राणां सह ॥ भर्तृपिता कृतं राजभिहतः प्रतनामुषे ॥ २९ ॥
 इत्युक्त्वा भरतः श्रेष्ठः क्षत्रियाः प्रवपन् शरैः ॥ आसमादु राधर्यः पाराडवानामनीकिनी ॥ ३० ॥ अनीकमर्थं तिष्ठतं गांक्ष्यं पुरुषवर्धनं ॥
 आशीर्वियमिव कुहं पाराडवाः प्रत्यवारयत् ॥ ३१ ॥ दशमे हनिभीष्मस्तु दर्शयन् शक्तिमात्मनः ॥ राजनृशतसहस्राणि सोऽधीकुम्भन
 नः ॥ ३२ ॥ पाश्चात्तानां च ये अष्टाराजपुत्रा महारथाः ॥ तेषामादत्ते ज्ञांसि जलं सूर्ये इवांशुभिः ॥ ३३ ॥ हत्वा दशसहस्राणि कुजराणां तरसिनां
 सारोहाणां महाराज हयानामयुतमेव ॥ ३४ ॥ परीशतसहस्रे देवादातानां नेरोत्तमः ॥ प्रज्ज्वलन् रौभीयो विधूमश्च पावकः ॥ ३५ ॥

भा.भी.
॥१९९०॥

नवैनेपाण्डवेयानां केचिद्वे कुनिरीक्षितुं ॥ उत्तरं मार्गमाश्वायतपत्रमिव भास्करं ॥ ३५ ॥ तेपाण्डवेयाः सरस्वामहं पण्डितः ॥ व
धाय भाद्रवभीष्मं संजयाश्च समहारथाः ॥ ३६ ॥ अयुधमारो वक्रुभिभीष्मः शान्तनवं स्तथा ॥ अवकीर्णो महामरुः शौलो मेघैरिवा
= शितैः ॥ ३७ ॥ पुत्रास्तुतवर्गांगेयं समन्त्रान्ययं वारयन् ॥ महत्या सेनया सार्द्धं ततो युधमवर्जित ॥ ३८ ॥ ४७९९ ॥ ॥ इति श्री महाभारते
भीष्मपर्वणि अष्टोत्तरसततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥ सञ्जय उवाच ॥ अर्जुनस्तुरगो राजनृष्टा भीष्मास्य विक्रमं ॥ शिरवण्डिनसथो वावसमस्यो
हि पितामहः ॥ १ ॥ नचिपि भीष्मया कार्यो भीष्मादय कथञ्चन ॥ अहमेनं शरैस्तीक्ष्णैः पातयिष्ये रथोत्तमान् ॥ २ ॥ खड्गमुक्त्वा लुपार्थेन शि
खरिभरतर्षभ ॥ अभ्यद्रवत गाङ्गेयं श्रुत्वा पार्थस्य भाषितं ॥ ३ ॥ दृष्ट्वा युधामन्युं राजसौमदं श्रमहारथाः ॥ हृष्टा वाडवतो भीष्मं श्रुत्वा
पार्थस्य भाषितं ॥ ४ ॥ विराट् द्रुपदौ ह्यहो कुन्तिभोजश्च दक्षितः ॥ नकुलः सहदेवश्च धर्मराजश्च वीर्यवान् ॥ ५ ॥ तथैतरनिसेनानि सर्वाण्यपि
विशाम्यते ॥ समाडवत गाङ्गेयं श्रुत्वा पार्थस्य भाषितं ॥ ६ ॥ पुत्रयुक्ता वक्राश्च समेताः समहारथाः ॥ यथाशक्तियथोक्ता हन्तन्नेत्रिगदतः
भृगुः ॥ ७ ॥ चित्रसेनो महाराजश्चैकितानं समभयात् ॥ भीष्मं प्रसुरगो यान्त्रं द्रुपदं वा युधिष्ठिरं ॥ ८ ॥ दृष्ट्वा युधमं महाराज भीष्मात्किमुपाग
तं ॥ त्वरमाणं रथो यत्रं कृत्वामन्यवारयन् ॥ ९ ॥ भीमसेनं सुसंक्रुद्धं गाङ्गेयस्य वधैरिणो ॥ त्वरमानो महाराजसौमदं त्रिगदं वारयन् ॥ १० ॥

सुखः
॥१९९०॥

तथैव न कुलं भूरं किरतं सायकान् वरुणं ॥ विकर्णो वारयामास इह भीष्मस्य जीवितं ॥ १७० ॥ सह देवं तथाराजन् यात्र भीष्मरथं प्रति ॥
 वारयामास संकुटः रूपः शारत्त्वतो युधि ॥ १७१ ॥ राक्षसं क्रूरकर्मणां भैमसेनिं महावते ॥ भीष्मस्य निधनं प्रेषुं दुर्मुखो भवद्वली ॥ १७२ ॥ सा
 न किं समरे कुक्षे माघाष्टमि रवा यत् ॥ अभिमन्युमहाराजतापयत्रं दिशो दृश ॥ १७३ ॥ इत्थासने महेश्वासे वारमास संयुगे ॥ अनेव ताव
 कायो धापागडवानां महारथाः ॥ १७४ ॥ भीष्मस्याभिमुखान् यातान् वारयामासुराहवे ॥ दृष्ट्वा मुमुक्षुः सैन्यानि प्राक्रोशंस्तु पुनः पुनः ॥ १७५ ॥
 अभवत्तत संरुद्धो भीष्ममेकं महारथः ॥ सर्वार्जुनोरगोभीष्मां प्रयाति कुरुनन्दनः ॥ १७६ ॥ भीष्मिदवतमाभेष्ट भीष्मो न प्राप्यते हिव ॥ अ
 र्जुनं समरे यो दुर्नोत्तहे तापि वासवः ॥ १७७ ॥ किमु भीष्मरथो वीरोगतसत्त्वो ज्योतिर्वितः ॥ इति सेनापतेः श्रुत्वा पाण्डवानां महारथाः ॥ १७८ ॥
 अभवत्तत संरुष्टाणां यस्मै रथं प्रति ॥ आगच्छन्तान् समरे वार्या धान् प्रवलनिव ॥ १७९ ॥ न वारयत्तं संरुष्टास्मावकाः पुरुषवर्धन ॥ इत्थास
 ने महाराज भयं त्यक्त्वा महारथः ॥ १८० ॥ भीष्मस्य जीविताकां क्षीयन् अयमुपादवत् ॥ तथैव पाण्डवाः शूराणां यस्मै रथं प्रति ॥ १८१ ॥ अथ
 इव न संग्रामे तव पुत्रा महारथाः ॥ तत्राहुतमपश्याम वित्ररूपं विशास्यते ॥ १८२ ॥ इत्थासनरथं प्राप्य यत्पार्थो नाभिवर्त्तते ॥ यथा वा
 रयते वेला शुक्तोयं महारथं ॥ १८३ ॥ तथैव पाण्डव कूटं तव पुत्रस्य वारयत् ॥ उभौ तु रथिनां श्रेष्ठौ भौ भारत दुर्जयो ॥ १८४ ॥ २५ ॥

भो-भो-
॥१॥

उभोच डार्कशह शोका आदा शयिभारत ॥ तोतथा जात संर द्वाव न्येन्यव ध कंशिरौ ॥ २४ ॥ समीयतुम्हा संखे मय शक्रैयथा पुरा ॥ २५ ॥
शासनो महाराज पाराडवे विशिखे लिभिः ॥ २६ ॥ वासुदेवन विंशत्या ताडया मास संयुगे ॥ ततोर्जुनो जात मनुर्वीर्ये यं वीर्यपीडिते ॥ २७ ॥
३-शासनं शतेनो जौ नारायणं समर्पयत् ॥ ते तस्य कवचं भित्वा पयुः सोऽसि न माहवे ॥ २८ ॥ ३-शासनः त्रिभिः क्रुद्धः पार्थैर्विद्या धृपत्रिभिः ॥
न ताटे भारत श्रेष्ठ शरैः सन्नत पर्वभिः ॥ २९ ॥ तलाटस्थैस्तु तैर्वीरैः भुभुभे पाराडवैरौ ॥ यथा मे रुर्महाराज शृङ्गे रभ्यर्थ मुद्रिते ॥ ३० ॥
सो नो विद्वो महेश्वरः पुत्रेणातव धन्विना ॥ व्याजतरण पार्थ किं भुकः पुष्य वा नैव ॥ ३१ ॥ ३-शासनं ततः क्रुद्धः पीडया मास पाराडवः ॥
पर्वणी वसुसंकुहोराहुः पूर्णो निशाकरः ॥ ३२ ॥ अमारो धत्तवता पुत्रस्तव विशास्यते ॥ विद्याधरसमरेणार्थं कक्षपत्रैः शिलाशितैः ॥ ३३ ॥
तपार्थो धनुश्चित्तारथं वास्पत्रिभिः शरैः ॥ आजद्यानततः यश्चानुजं तेन वभिः शरैः ॥ ३४ ॥ स्तोत्रात्मकं कर्मादाय भो ध्यास्य प्रमुखे स्थितः ॥
अर्जुनं पञ्चविंशत्या वक्रो हूरसि वार्ष्णेयतः ॥ ३५ ॥ तस्य क्रुद्धो महाराज पाराडवः शत्रुतापनः ॥ अत्रैषीद्वि शिलाभ्यां यान् यमदशोपमा वक्रुन् ॥
॥ ३६ ॥ अत्राज्ञाने वतान् वाराणोश्चिद्धं दत्तं न यत्नवः ॥ यतमानस्य पार्थस्य तदद्भुतं निवाभवत् ॥ ३७ ॥ पार्थश्च न वभिर्द्वीरै र्विद्यात्तनयस्तव ॥ ततः ॥
क्रुद्धो रणपार्थः शरान् संशायकार्मुके ॥ ३८ ॥ प्रेयसा मास समरे स्वर्गोपावान् शिलाशितान् ॥ नमस्ते महाराज तस्य काये महात्मने ॥ ३९ ॥

कल
॥१॥

Centimeter

5

10

15

20

25

30

35

40

यथाहं सामहाराजतडागं प्राप्य भारत ॥ पीडितं श्वैव पुत्रं स्तेपागादेव महात्मना ॥ ४१ ॥ हत्वा पार्थे रणे दूरीं भीष्मास्परथमावजत ॥ अ
 गोरमञ्जनस्य द्वापो भीष्माभवत्तदा ॥ ४२ ॥ प्रतिलम्पतः संज्ञां पुत्रं लवविशाम्पते ॥ अवारयतः भूरो भूय एव पराक्रमी ॥ ४३ ॥ श
 रेः सुनिश्चितैः पार्थे यथाहृतं पुरंदरः ॥ निर्विभेदमहाकाये विद्यथे न वचार्जुनः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ इति श्रीमहोभारते भीष्मपर्वणि नव
 मेतिसततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ सात्यकिं दंशितं युद्धे भीष्माया मुदितां रणे ॥ आर्याभृंगिर्महत्वा सोऽवारया प्रास संयुगे ॥ १ ॥
 माधवस्तु सुसंकुक्षो राक्षसं नवभिः शरैः ॥ आजघान रणे राजस्य हसनिव भारत ॥ २ ॥ अथैव राक्षसो राजमाधवं नवभिः शरैः ॥ आहूयामा
 सराजेंद्रसंकुक्षः शिनिपुंगवं ॥ ३ ॥ शैलेयः शरसंज्ञं तु प्रेषयामास संयुगे ॥ राक्षसस्य सुसंकुक्षो माधवः परवीरहा ॥ ४ ॥ ततार सोमहा
 बाहुं सात्यकिं सत्यविक्रमं ॥ विद्याधनिश्चितैः स्त्रीक्ष्णैः सिंहनादं ननाद व ॥ ५ ॥ माधवस्तु भृशं विद्वो गक्षसेन रणे तदा ॥ धैर्यमातं व्यते
 जस्वीजहासर ननाद व ॥ ६ ॥ भगदत्तस्तः कूक्षो माधवं निश्चितैः शरैः ॥ ताडयामास समरे तोत्रैरिव महागजं ॥ ७ ॥ विहाय राक्षसं
 कुक्षे सैनैर्योरथिनां वर ॥ प्राप्नोति धाय विक्षेपशरान्नानतपर्वणाः ॥ ८ ॥ तस्य प्राप्नोति घोरान्नामाधवस्य महाधनुः ॥ विद्वदशि
 तधारेण भक्षेन्नानतपर्वणाः ॥ ९ ॥ अथान्यधनुरादाय वेगवत् परवीरहा ॥ भगदत्तं रणे कुक्षो विद्याधनिश्चितैः शरैः ॥ १० ॥ ॥

भा. भा.
॥ १५३ ॥

सोतिविद्योमहेष्वासः सुकनीपरिसंलिहन् ॥ शक्तिं कनकपैट्यं भवितामायसीहकां ॥ ११ ॥ यमदडापमाधोरंविशेषपरमा
हवे ॥ तामापतंतीसहसतस्य वाहुवलेरितां ॥ १२ ॥ सात्यकिः समरे राजनद्विधाविह्वलशायके ॥ तत्रापपानसहसामहोत्सवहन
प्रभा ॥ १३ ॥ शक्तिविनिहतां दृष्ट्वा पुत्रस्तर्वादिशोपते ॥ महतारथवशेनवारयामासमाधवं ॥ १४ ॥ तथापरिहृतं दृष्ट्वा वार्त्तयात्राय
हारथं ॥ दुर्योधनो भृशं हृष्टो भ्रातृसर्वांनुवाच ह ॥ १५ ॥ तथा कुरुत कौरवा यथावः सात्यको युधि ॥ नजीवन्पुतिनिर्यानि महतोस्मा
दथ प्रजान् ॥ १६ ॥ तस्मिन् हते हतं मेयपाहडवानां महदलं ॥ तथैतद्वनंतस्यापरिगृह्यमहारथा ॥ १७ ॥ तेनेयं येषां यामासुर्भावास्याभु
द्यते वधे ॥ काम्बोजराजो वलवानुवारयामास भारत ॥ १८ ॥ आर्जुनं नृपतिर्विह्वलशरैः सभतपर्वभिः ॥ पुनरेव चतुःषष्ठ्याराजान्
विबोधतं नृपः ॥ १९ ॥ सुदक्षिरासुसमरे पुनर्षिबाधपर्वभिः ॥ सारथिं चाप्यनवभिरिह नृभी व्यस्य जीवितं ॥ २० ॥ तश्चुद्धमासी
त्सु महत्तयोत्तमसमागमे ॥ यदभ्यघोरगोगेयं शिरवरडिशत्रुकर्षणा ॥ २१ ॥ विराट्कृपदोहृदौ वारयन् महत्तमं ॥ भाव्यं वयु
धिसंरक्षौ वाडवत्रो महारथौ ॥ २२ ॥ अश्वत्थामारण्यकुक्षः समीयादथ सत्तमः ॥ ततः प्रवहते युद्धंतयोत्तमवभारत ॥ २३ ॥ विरा
टो दशभिर्भैरराजधानं परंतप ॥ यतमानं महेश्वासोऽस्ति माहवशो मेन ॥ २४ ॥

कुल
॥ १५३ ॥

इषदश्चिभिर्वागोर्विद्याधनिशितैस्तथा ॥ पुत्रपुत्रेसमासाद्य प्रहरत्रौ महावतौ ॥ १५ ॥ अत्रिस्थामातनस्तौतुविद्याववकुभिः
शरेः ॥ विराट् रूपदोहोभीष्मप्रतिमुद्यतौ ॥ १६ ॥ तत्राद्रुतमपश्यामह दयोश्चरितं महत् ॥ यद्वोरिणसायकाद्योरानपत्य
वारयतां युधि ॥ १७ ॥ सहदेवं तथायातं रूपः शारत्त्वतोभयात् ॥ यथानागोवनेनागोमत्रोमत्रमिवाऽवत् ॥ १८ ॥ रूपश्च समरे शरो
माडीपुत्रं महारथं ॥ आजघानशरैस्त्रीक्ष्णैः सप्तवारुकमभूषणैः ॥ १९ ॥ तस्यमाडीसुतंश्चापं द्विधाचिह्नेदसायकैः ॥ अथेनं द्विभ
धन्वानोर्विद्याधनवभिः शरैः ॥ २० ॥ सोन्यत्कार्मुकमादाय समरेभारसाधनं ॥ माडीपुत्रं सुसंकुक्षोदशभिर्निशितैः शरैः ॥ २१ ॥ आज
घानोरसिकुक्षं कुक्षं भीष्मापरसिनुं ॥ नथैवपाण्डवोराजनशारत्त्वतममर्षणं ॥ २२ ॥ आजघानोरसिकुक्षोभीष्मस्यवधकांक्षया
तयोर्युद्धं समभवद्योररूपं भयावहं ॥ २३ ॥ नकलं नुरणं कुक्षोविकर्णः शत्रुतापनं ॥ विद्यावसायकैः सप्तवारसुनभीष्ममहावतं
॥ २४ ॥ नकुतोपिभृशंविद्धस्तवपुत्रेणाधीमता ॥ विकर्णोसप्तसप्तन्यानिविभेदशिलीमुखैः ॥ २५ ॥ तत्रतोनरशास्त्रैर्लोभीहृतोऽपरं
तपो ॥ अन्योन्यंजघ्नतुर्वागोष्टेगोष्ठ्यभाविब ॥ २६ ॥ घटोत्कचं रणायानं निघ्नतंतववाहरी ॥ उर्मस्वसमरेप्रायाहीष्महृतोऽपरा
क्रमी ॥ २७ ॥ हेडिस्तसुरगोराजन उर्मस्ववंशत्रुतापनं ॥ आजघानोरसिकुक्षः शरेणानतपर्वणा ॥ २८ ॥

भीमसेनसुतंवापि दुर्मुखः प्रमुखैः शरैः ॥ अथाविरोनदन्ष्ट्रो विद्याधरसामुद्रनि ॥ ३९ ॥ हृष्टमुभंतथायातंभीष्मावधकां
 क्षिणं ॥ हार्दिको वारयामासरथश्चष्टामहारथः ॥ ४० ॥ हार्दिकं पार्षतश्चापिविह्वलपञ्चभिः रायसैः ॥ पुनः पंचाशतानुरांतिष्ठतिष्ठेतिवा
 ब्रवीत् ॥ ४१ ॥ आजघानमहाबाहुपार्षतं तं महावलं ॥ तं वै पार्षतो राजानु हार्दिकं न वमिः शरैः ॥ ४२ ॥ विद्याधनिशितैस्त्रीक्ष्णैः कंकप
 त्रैरजिह्वगैः ॥ तयोः समभवदुद्धंभीष्महेतोर्महारथो ॥ ४३ ॥ अन्योन्यानिशयेयुक्लयथा हवमहेऽयोः ॥ भीमसेनंतथायातंभी
 ष्मं प्रतिमहारथं ॥ ४४ ॥ भीरुश्च वाभ्ययातुरांतिष्ठतिष्ठेतिवाब्रवीत् ॥ सोमदत्तिरथो भीमभाजघानस्तनाक्षरो ॥ ४५ ॥ नारायणसुतो
 क्षोणदकमपुत्रेन संयुगे ॥ उरस्थेन वभौतेन भीमसेनः प्रतापवान् ॥ ४६ ॥ स्कंदशक्त्या यथाक्रौंचः पुरानृपतिसत्तम ॥ तौ शरान्
 र्थसंकाशाकुमारपरिवर्जितान् ॥ ४७ ॥ अन्योन्यस्परशो कुक्षौ विक्षेपान्मुकुर्मदुः ॥ भीमोभीष्मवधाकाक्षी सोमदत्तिमहारथं ॥ ४८ ॥
 तथाभीष्ममयेष्टदुः सोमदत्तिश्चपाशडवः ॥ हतप्रतिहतेपत्रौ योधयामासभूरयो ॥ ४९ ॥ युविस्थिरं तु कौरवमहत्यासेनयाहतं ॥ नी
 ष्मायभिमुखं यातं भारद्वाजो न्यवारयत् ॥ ५० ॥ दोणात्परथनिर्घोषं पर्जन्यनिदोषमं ॥ क्रत्वा प्रभडकाराजसमकं नमारिष्य ॥ ५१ ॥ सा
 ॥ ... ॥ सेनामहती राजपाशुपुत्रस्य संयुगे ॥ दोरोनवारिताय तानवचालपदात्पदं ॥ ५२ ॥ राम कृष्ण ॥

केचित्नालंरोकुक्षंभाष्यंप्रतिजनेश्वरं॥वित्रसेनस्त्रवसुतःकुरुद्रूपमवारयत्॥५३॥भीष्महेतोःपराक्रान्तश्चित्रसेनोमहारथः
वेकितानपरंशक्तायोधयामासभारत॥५४॥तथैववेकितानोपिचित्रसेनमवारयत्॥तद्युद्धमासीत्सुमहत्त्रयोत्तरसमागमे॥५५॥
अर्जुनोवार्यमानस्तुवक्रशस्तत्रभारत॥विमुखीकृत्यपुत्रत्रेसेनात्रवममर्दह॥५६॥इशासनोपित्वरयाशक्त्वाणार्थमवारयत्॥५७॥
॥४८८२॥॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिदशोत्तरशततमोऽध्यायः॥११०॥॥संजयउवाच॥अथवीरोमहेष्ट्यासःशतवा
रणाविक्रमः॥समादायमहबापंमत्तवारणावारणाः॥११॥विधुन्वानोरथश्रेष्ठोदावयानोमहारथान्॥पुनर्नोपागच्छेयानांगाह
मानोमहाबलः॥१२॥निमित्रानिनिमित्रज्ञःसर्वतोऽप्यवीर्यवान्॥प्रतपंतमनीकानिद्रोहाःपुत्रमभाषत॥१३॥अयहिदिवसला
तयुत्रपाथोमहाबल॥जिघांसुःसमरेयन्तैकरिष्यति॥१४॥उत्पतन्निरर्थान्वाणाश्चतुःप्रस्फुरन्निवर्तते॥योगमस्त्राणिनद्धन्ति
क्रूरमेववर्ततेमनः॥१५॥दिश्वशान्निघोरानिव्याहरन्तिमुगादिजाः॥नीचैर्गृह्णन्तिनीयतेभरताम्रां वमू प्रीति॥१६॥नष्टप्रभश्च
वादिनःसर्वसैलोरुतादिशः॥वसन्तेवथैतभूमिःकपतीवैवसर्वशः॥१७॥कंकागृध्रावृक्षाकश्चव्याहरन्तेमुहुर्मुहुः॥शिवाश्चै
वघोररवाःवेदयानामहङ्गयं॥१८॥पपातमहतीघोरोमथोत्रादित्यमण्डलात्॥सकुन्तेऽपरोघोरोभानुमाहृत्यतिष्ठति॥१९॥

मो.मो.
॥१९६॥

परिवेशस्तथाघोरश्च उभाकरयोरभूत् ॥ वेदयानोभयंघोरंराज्ञोदेहावकर्तनं ॥ १७ ॥ देवतास्तनस्थायैकोरवेदस्यदेवताः ॥
कम्पतेवरुदेतैवनृणांभवहसोत्रेव ॥ १८ ॥ अपसव्यंगृहाश्चकुर्वन्निपमानादिवाकरं ॥ अर्वाकृष्टिराश्रमगवानउदतिष्ठतवन्दमा ॥
१९ ॥ वपुषिवनरेद्राणांविगताभानितक्षये ॥ धार्तराष्ट्रस्यैवैषुनवर्जितिदंशितः ॥ २० ॥ सैनयोऽभयोऽप्यपिसत्तत्राकुप्यतेम
हान् ॥ पावजन्मस्यनिर्घोषागाएधिवपुर्वनित्वन ॥ २१ ॥ अवेमास्थायवोभसुरुत्तमास्त्राणिसंयुगे ॥ अपासोऽन्यात्रगोयोधानाथत्वा
पितामहं ॥ २२ ॥ हृष्यातिरोमकूपसिंहादतीव्रमेमनः ॥ विप्रयित्वामहाबाहोभीष्मार्जुनसमागमं ॥ २३ ॥ तंवेहनिर्कृतिप्रतापंसात्वे
पापवेतसे ॥ पुरास्तरुणोपार्थोभीष्मस्यायोधनंगतः ॥ २४ ॥ अत्रवीर्यपुराभीष्मोनाहं हन्योश्चित्वाङ्गनं ॥ खोन्वेवाविहिताधात्रादेवात्र
सपुत्रपुमान् ॥ २५ ॥ अमंगल्यथात्रश्वेवयाज्ञसेनीर्महावतः ॥ नवामंगलकेतस्मिन्महरेदापगासुतः ॥ २६ ॥ एतच्चविप्रयानस्य
मज्जासीदतिमेभुजं ॥ अभ्युद्यतोऽरुणोपार्थः कुरुहृदमुपाडयत् ॥ २७ ॥ युधिष्ठिरास्यवक्रोऽधोभीष्मश्चार्जुनसंगतः ॥ भमवार्त्तम
मारुतः प्रजानामशिवं कृतं ॥ २८ ॥ मनस्वीवलवान्भूरः कृतास्त्रोत्तमधुविक्रमः ॥ इरपातीहृदयुश्चानिमित्रशुश्रूषावत् ॥ २९ ॥ अजे
यः समरेवापिदेवैरपिसवासवैः ॥ वलवानुद्धिमाश्चैवजितक्रोशोऽसुधांवरः ॥ ३० ॥ ॐ श्रीमतेपुरुषोत्तमायनमः ॥

कृष्ण
॥१९६॥

निर्जयीवरणो नित्यं तैरवास्त्रश्रपाण्डवः ॥ तस्मै मार्गे परिहरन् दूतं गच्छयत वतः ॥ २३ ॥ पश्यन्नेतन्महाघोरं संयुगे वै शमेन
 हतः ॥ हेमवित्राणि भूराणां महतिवभुभानिव ॥ २४ ॥ कवचाभ्यवदीर्य त्रेशैः सन्नतपर्वभिः ॥ निघ्नन्नेव क्षताग्रिणो मरुंश्च
 धनुषि च ॥ २५ ॥ प्राणाश्च विमलास्त्रिदशः शस्त्राश्च कनकोज्ज्वलाः ॥ वैजयंत्यश्च रौगाणां संकुक्षेन किरीटिनो ॥ २६ ॥ नायं संरक्षितु
 कालः प्राणपुत्रोपजीविभिः ॥ याहि स्वर्गं पुरस्कृत्य यशसे विजयाय च ॥ २७ ॥ हतनागहयावर्तमहघोरां सुदुर्गमां ॥ रथेन
 संग्रामनदीं तरते यो कपिध्वजः ॥ २८ ॥ ब्रह्मरपताडमो दानं तपश्च वरितं महत् ॥ इहैव दृश्यते पार्थ धाताय स धनं जयः ॥ भीमसेन
 श्ववत्तवामादीपुत्रौ श्रपाण्डवौ ॥ वासुदेवश्च वार्ध्नेयो यस्य नाथो व्यावस्थितः ॥ २९ ॥ तस्मै वमन्युप्रभवो धार्तराष्ट्रस्य दुर्गते ॥ त
 षो दग्धशरीरस्य कोपो दहति भारती ॥ ३० ॥ एवं स दृश्यते पार्थ वासुदेवव्याश्रयः ॥ दारयत्सर्वसैन्यानि धार्तराष्ट्रस्य पश्यतः ॥ ३१ ॥
 हतदालोकांते सैन्यं क्षोभमानं किरीटिनः ॥ महोर्मिर्न दं सुमहतिमिरेव महाजलं ॥ ३२ ॥ हाहा किल किलाहाहा श्रयन्नेव वम
 मुखे ॥ याहि पांवा लदायादमहं यास्ये युधिष्ठिर ॥ ३३ ॥ दुर्गमं स्वत्रं राक्षो बूहसामितं तेजसः ॥ समुद्रकुक्षिप्रतिमं सर्वतो निर
 थस्थितः ॥ ३४ ॥ सात्यकीश्च अभिमन्युश्च धृष्टद्युम्नश्च कोदरो ॥ पर्यरक्षन्त राजानं यमौ वमनुजेश्वर ॥ ३५ ॥ ॥ श्रीरामः ॥

मो-मो
१५५

उपेडशदशश्यामोमहाशास्रवोऽगतः॥ एको गच्छतनीकापेक्षितोयश्चकाशुगाः॥ ३५॥ उत्तमास्त्राणि वा दत्तवृहीत्यानी
महदनुः॥ पार्यंतंयाहिराजानं पुद्गलवक्रकोदरं॥ ३६॥ कोहिनेह्येत्पियं पुत्रं जीवतं शाश्वतीः समाः॥ क्षेत्रधर्मं तु संप्रेक्ष्यतनः
स्त्वानियुजं न हं॥ ३७॥ एववापिरगोभीष्मोदहनवैमहवम्॥ युद्धेषु शदसस्नातयमएवकृणास्व॥ ३८॥ ३९॥ ४०॥ इति श्री
महाभारते भीष्मपर्वणि सकादशोत्तसततमोऽध्यायः॥ १११॥ ॥ संजय उवाच॥ भगदत्त रूपः शल्पः कृतवर्मान् तथैव च॥ विंदा
नुविदापावंशौ सैधवश्च जय इयः॥ १॥ वित्रसेनो विकर्णश्च तथा दुर्मर्षणो युवा॥ दशैते तावका योधा भीमसेनमयोधयत
॥ २॥ महत्यासेमया युक्तावानो देशसन्ध्याः॥ भीष्मस्य समरे राजन पार्थमानामह दृशः॥ ३॥ हत्वा सुनवभिर्बाणैर्भीमसेन
मताडयत्॥ कृतवर्मा त्रिभिर्बाणैर्भीमसेनमताडयत्॥ ४॥ विन्दानुविदागवशौ पंचभिः पंचभिः शरैः॥ दुर्मर्षणश्च विंशत्यापाणः
वैनिशितैः शरैः॥ ५॥ सनात्सर्वान्महाराज राजमानसपृथक् पृथक्॥ प्रवीणः सर्वतो कस्य चार्त्राश्चान्महारथान्॥ ६॥ विद्याधनि
शितैर्बाणैर्भीमसेनो महाबलः॥ शल्पं पंचशतं विद्धा कृतवर्माणामष्टभिः॥ ७॥ रूपश्च स शरं वापं मध्ये विद्धे दभारत॥ अथैनं
हि न धन्यानं पुनर्विद्याधसप्रभिः॥ ८॥ विन्दानुविदौ वतथास्त्रिभिस्त्रिभिरताडयत्॥ दुर्मर्षणो विंशत्या वित्रसेनं पंचभिः॥ ९॥

कृतः
११५५

विकर्णोदशभिर्वाणैः पंचभिश्च जय इयं ॥ विद्याभीमो नद-रू-ष्टः सै-व-व-पुन-स्त्रिभिः ॥ १० ॥ अथान्य-द-नुरा-दाय-गोत-मो-व-लि-नो-वर-
 भीमं विद्याधरसं-सो-द-श-भि-नि-शितैः शरैः ॥ ११ ॥ स-वि-दो-द-श-भि-र्वा-णैः तो-त्रै-रि-व-म-हा-धि-पः ॥ ततः कु-दो-म-हा-रा-ज-भी-म-से-नः प्र-ता-प-वा-न-
 ॥ १२ ॥ गोत-मं-ता-ड-या-भ्य-स-शरै-र्ब-हु-भि-रा-ह-वः ॥ सै-व-व-स-त-या-भ्य-स-स-ार-थि-व-त्रि-भिः शरैः ॥ १३ ॥ अ-हि-गो-न-मृ-तु-लो-का-य-का-ता-त-क-स-म-
 यु-तिः ॥ ह-ता-भ्य-नुर-थ-ानु-ग-म-व-लु-प-म-हा-र-थः ॥ १४ ॥ शरै-श्चि-ह्न-य-नि-शित-भी-म-से-न-सं-यु-गः ॥ त-ए-भी-मो-ध-नु-म-धो-दा-भ्य-वि-ह-द-
 म-रि-यः ॥ १५ ॥ भ-ल्ला-भ्य-भ-र-त-श्रे-ष्ठ-सै-व-व-स-म-हा-र-थः ॥ स-हि-न-ध-न्या-वि-र-थो-ह-ता-भ्यो-ह-त-स-ार-थिः ॥ १६ ॥ वि-त्र-से-न-र-थं-रा-जा-ना-रु-ह-न-
 र-न्वि-तः ॥ अ-न्य-दु-त-र-गो-क-र्म-क-त-वा-ह-न-पा-र-ड-वः ॥ १७ ॥ म-हा-र-थ-ानु-शरै-र्ब-हु-भि-न-वा-र-यि-ता-व-म-रि-यः ॥ वि-र-थं-सै-व-व-सं-क्र-स-र्व-लो-का-य-
 प-शु-तः ॥ १८ ॥ त-दा-त-म-मृ-ष-श-ह्य-भी-म-से-न-सं-यु-ग-वि-क्रमं ॥ स-सं-वा-य-श-र-ानु-तो-क्ष-णं-क-र्म-र-पी-र-व-र्जितान् ॥ १९ ॥ भी-मं-वि-द्या-ध-र-स-म-र-ति-ष्ठ-ति-
 ह-ति-वा-व-वो-न- ॥ ह-प-थ-क-त-व-र्मा-व-भ-ग-द-त्त-श्व-वो-र्य-वा-नः ॥ २० ॥ वि-द-नु-वि-दा-वा-व-मो-वि-त्र-से-न-सं-यु-गः ॥ दु-र्म-व-लो-वि-क-र्ण-सिं-धु-रा-
 ज-श्व-वो-र्य-वा-नः ॥ २१ ॥ भी-म-ने-वि-द्य-थु-सू-र-गो-श-स्य-ह-तो-र-रि-द-माः ॥ स-नु-त-ान्-प्र-ति-वि-द्या-ध-पं-व-भिः पं-व-भिः शरैः ॥ २२ ॥ श-ह्य-वि-द्या-ध-स-प्र-व्या-प-
 न-श्व-द-श-भिः शरैः ॥ तं-श-ह्यो-त-व-भि-वि-द्या-पुन-वि-द्या-ध-पं-व-भिः ॥ २३ ॥ स-ार-थि-वा-स-भ-ल्ले-न-गा-रु-वि-द्या-ध-म-म-तिः ॥ वि-शो-कं-पे-श-य-नि-भि-जं-भी-म-से-
 नः प्र-ता-प-वा-नः ॥ २४ ॥

भा. भा.
१९६३

मडराजं त्रिभिर्वा रौर्वा कोरुरशि चार्पयत् ॥ तथैतरा महेष्वा सखिभिस्त्रिभिर्जिह्वगैः ॥ २५ ॥ ताडयामास समरे सिंहवदिननादव ॥
तेहियत्तामहेष्वासाः पाण्डवं युद्धके विदा ॥ २६ ॥ त्रिभिस्त्रिभिर्वैद्यैश्चोर्गैर्भृशं मर्मस्वताडयन् ॥ सोर्तिविदो महेष्वा सो भीमसेनो न वि-
व्यथे ॥ २७ ॥ पर्वतो वारिधारिभिर्बभूवमानैरिवाम्बुदैः ॥ सनुक्रोवं समाविष्टो भीमसेनो महाबलः ॥ २८ ॥ मद्देश्वरं त्रिभिर्घोरैर्भृशं विद्वत्
मत्ततः ॥ प्राप्नोति वंशैरगजैराजन्निव धमायकैः ॥ २९ ॥ ततस्तु सशरं बाणं तावत्सममहात्मनः ॥ भुरपेण सुतो ह्येण निरुद्धस्तह
स्तवत् ॥ ३० ॥ अथाश्वधनुरादाय कृतवर्मा सुकोदरः ॥ आजघान धर्मो नारायण परंतपः ॥ ३१ ॥ भीमस्तु समरे विश्वाशस्तं न वमिरा
यसे ॥ भगदत्तं त्रिभिश्चैव कृतवर्मा रामवृभिः ॥ ३२ ॥ द्वाभ्यां द्वाभ्यां च विद्याधरो तमप्रभृतीन् रथान् ॥ तेषां समरे राजन्निव धुर्निशितैः
शरैः ॥ ३३ ॥ स तथा पोथ्यमानोऽपि सर्वतोलैर्महारथैः ॥ मत्वातुरो न तुल्यात्तान् विचारागतवथः ॥ ३४ ॥ ते वपि रथिनां श्रेष्ठभीमाय निशिता
नशान् ॥ प्रेषयामासुरव्याघ्रशतशोऽथ सहस्रशः ॥ ३५ ॥ तस्य शक्रं महावेगां भगदत्तो महारथः ॥ विसेय समरे वारः स्वर्गादराजं महापते ॥
३६ ॥ तामरं सैव वाराजापट्टिशं वमन् भुजः ॥ शतघ्नं विरूपो राजन् शरं शरपञ्चवीर्यवान् ॥ ३७ ॥ अथेते महेष्वासाः पंचपंचशिखीमुखान्
भीमसेनं समुद्दिश्य प्रेषयामासुराजसाः ॥ ३८ ॥ तामरं वदिवान् क्रूरप्रेषणानि तात्मजः ॥ पट्टिशं वत्रिभिर्वा रौः सिद्धे दत्तिलकाशवत् ॥ ३९ ॥

कु. भा.
१९६३

सविभेद शतघ्नोवनवभिः कंकपत्रिमि ॥ मद्राज प्रपुत्रं वशरं कित्ता महावल ॥ ४० ॥ शक्तिं विदेह सहसा भगदत्तैरितोर रो ॥ नथे
तरान् शरान्घोरान् शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ ४१ ॥ भीमसेनो रणक्षेत्रे विधे कंकसमाधिनत ॥ तात्र सर्वान्महेष्वासान्त्रिभिरताडयत् ॥ ४२ ॥
ततो धनं जयत्रवर्तमाने महारो ॥ आजगाम वसेनाजो भीमं दृष्ट्वा महारथं ॥ ४३ ॥ निघ्नं तं समरे शत्रुन्योधमानं वसाय के ॥ तौ तु
त्त्रमहात्मानौ समरे वीक्ष्य पाण्डुरं वै ॥ ४४ ॥ नाशं सुजयत्र तावकाः पुरुषवर्माः ॥ अथार्जुनो रो भीमं बोधयत्तं महारथान् ॥ ४५ ॥
भीष्मार्पणनिधना कांसी पुरस्कृत्य शिवोर्ध्वं ॥ आससाद रणे धीरांस्तवका दशभारत ॥ ४६ ॥ ये स्म भीमं रणे राजन्यो धयन्तो बधस्थिताः
वीवस्वतान् रथान् विष्य भीमस्य प्रियकांक्षया ॥ ४७ ॥ ततो दुर्योधनो राजा सुशर्माणामवोदयत् ॥ अर्जुनस्य वदार्थाय भीमसेनस्य बोधयोः
॥ ४८ ॥ सुशर्मण गच्छ श्री धृत्वं वतौ धैः परिवारितः ॥ जरिपाण्डुसुतावतौ धनं जयस्कोदरो ॥ ४९ ॥ तत्कुन्वाक्वनतस्यैव गतः प्रस्थेता विपः
अभिदूतपररो भीममर्जुनं वैवधन्विनौ ॥ रथे रणे कसाहसैः समन्तान्ययं वारयत् ॥ ५० ॥ ततः प्रवहन्त युद्धं अर्जुनस्य परैः सत् ॥ ५१ ॥ ४९
६३ ॥ इति भीमहभारते भीष्मपर्वणि द्वादशोऽक्षरं सप्ततमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ अर्जुनस्य सौम्यं यत्तमानं महारथं ॥
छादयामास समरे शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ ५३ ॥ सुशर्मणां नृपैर्वैवत्रिभिस्त्रिभिरविद्यत ॥ प्राग्गोतिषं वसमरे स्मृत्वं वजयुद्धं ॥ ५४ ॥ २ ॥

मो. मो.
१९७७

वित्रसेनं वि करी वरुन वरुणा रा मेव व ॥ इमं वरुणं व समरे स्थावतौ व महारथौ ॥ एकैकं विभिरानर्क कंकव हं गावजितैः ॥ शौ
रतिरथो युद्धे पीडयन्वहिनेन व ॥ ७॥ जय इथे रणे पार्थ विद्वत् भारत सायकैः ॥ भीमं विवाधतरसा वित्रसेनरथे स्थितः ॥ ८॥ सा
त्यश्च समरे जिष्णुं कृपश्च रथिनाम्बरः ॥ विव्यधात महाराज वरुणामर्मभेदिभिः ॥ ९॥ वित्रसेनादयश्चैव पुत्रास्तव विशा मते ॥
पंचभिः पञ्चभिस्तूरां संयुगे निशितैः शौरैः ॥ १०॥ आज्ञां पूरजुनं संखे भीमसेनं वमारिव ॥ तौ तत्र रथिनां श्रेष्ठौ त्रयोभरतर्षभौ ॥
॥ अपीडयेतां समरे त्रिगतां नाम हृदले ॥ सुशर्मापि रणे पार्थे किहान वभिरायसे ॥ ११॥ ननाद वलवाजादं त्रासयानो महदलं
अने वरथिनश्च राभीमसेन धनं जयो ॥ १२॥ विव्यधुर्निशितैर्द्वारैः रुक्मपुषै रजिह्मणैः ॥ तेषां वरथिनां मध्ये कौत्रेयोरथिनां व
रौ ॥ १३॥ क्रीडयानौ रथौ दारौ वित्ररूपो व्यट्पता ॥ आमिषेषु गवां मध्ये सिंहविवे मदीकते ॥ १४॥ हित्वा धनुं पिशूराणां श
रं च वरुणारणो ॥ पातयामास तु वीरौ शिरां शिशत शोरणौ ॥ १५॥ रथाश्च वरुणो भग्नाः हयाश्च वरुणो हतः ॥ गजाश्च स गजा रोहाः
पेरुक्वांसं हा हवे ॥ १६॥ रथिनः सादिनश्चापित्तत्र तत्र निभूदिताः ॥ दृष्ट्वा नेव वरुणं ननु वेष्टमानाः समंततः ॥ १७॥ हतैर्गजपदात्पा
दैर्वाजिभिश्च निहूतैः ॥ रथैश्च वरुणा भग्नैः समारुण्य न मेदिनी ॥ १८॥ दृष्ट्वा नेव वरुणं ननु वेष्टमानाः समंततः ॥ अंकुशैः

कलमः
१९७७

केयूरैरंगदैर्घ्यैर्वाहनेमृदितैस्तथा ॥ ३६ ॥ त्रैलोक्येऽपि भिन्नैश्चैवामरवज्रनानिव ॥ ३७ ॥ तत्र तत्रापि विद्वद्भिरुच्यते नोपि
 तैः ॥ ३८ ॥ त्रैलोक्येऽपि भिन्नैश्चैवामरवज्रनानिव ॥ ३९ ॥ तत्र तत्रापि विद्वद्भिरुच्यते नोपि
 वलंतव ॥ ४० ॥ पुत्रस्तुतवतं हृष्टाभीमाजुनपराक्रमं ॥ गंगेयस्य रथाभ्यासमुपजग्मे महाबलः ॥ ४१ ॥ रूपश्च कृतवर्मा चैव सैव च
 जयप्रथः ॥ किं नु किं दावावृत्तौ राजर्षिः संयुक्तदा ॥ ४२ ॥ ततो भीमो महेश्वरः फाल्गुणश्च महारथः ॥ कैरवानां च मुंघोरां भृशं
 द्रुवभूरुगो ॥ ४३ ॥ ततो बर्हिर्गणैर्जाना मवुदन्त्यवुदन्तिव ॥ धनं त्रयार्थं त्रुणां पातयन्ति स भूमिपाः ॥ ४४ ॥ ततस्तान् शरजालेन संनिष्ठा
 र्थमहारथः ॥ पार्थः समस्तान् समरे धुमयामास मृत्यवे ॥ ४५ ॥ शस्यश्च समरे जिह्मुं क्रीडन्निव महारथः ॥ अजिघातो रसिकुक्षोभलेः
 सन्नतपर्वभिः ॥ ४६ ॥ तस्य पार्थो धनुश्चिन्ता सुहृत् पंचभिः शरैः ॥ अथैनं सायकैस्तैस्तैर्भुजैर्विद्याधमसुरिः ॥ ४७ ॥ अथान्यधनुरादा
 य समरे भारसाधनं ॥ मधुश्चरौ रोजिह्मुं ताडयामास रोषितः ॥ ४८ ॥ त्रिभिः शरैर्दमैर्जिह्वा सुदेवं पंचभिः ॥ भीमसेनं वनवभिर्वा
 क्रोहुरसिवाप्ययत् ॥ ४९ ॥ ततो द्रोणे महाराजमागंधश्च महारथः ॥ दुर्योधनस्य भद्रिष्ठो तं देशमुपजग्मतुः ॥ ५० ॥ यत्र पा
 र्थो महाराजभीमसेनश्च पाण्डवः ॥ कैरवाश्च महारथैर्वा जघ्नन् शमहारथौ ॥ ५१ ॥ ॥ ॥

भा.भी
॥१५६॥

जयतेनस्तु समरे भीमं भीमायुधं युधि ॥ विद्याधनिशितैर्वाणोरष्टभिर्भरतर्षभ ॥ १२ ॥ तं भीमो दृष्ट्वा भिद्यमानः पुनर्विद्याधपं
चभिः ॥ सारथिं वाणभस्तेन रथेनोडादपातयत् ॥ १३ ॥ उद्राक्षन्तुरगैः सोथ इव मारुतः समस्ततः ॥ मागधोपसृतो राजा सर्वसैन्यस्य प
श्यतः ॥ १४ ॥ द्रोणास्तु विवरं लब्ध्वा भीमसेनमथायसे ॥ विद्याधनिशितैर्वाणैः पञ्चषष्ठ्या शिलीमुखैः ॥ १५ ॥ तं भीमः समरत्नाद्योगुरुं
पितृसमरगो ॥ विद्याधनवभिभक्षस्तथा षष्ठ्या वभारत ॥ १६ ॥ अर्जुनस्तु सुशर्माणां तिक्त्वा वड्भिरायसे ॥ द्वाव मनस्यतस्तैन्यं
महाभ्राणियथानितः ॥ १७ ॥ ततो भीष्मासराणां च कौरवश्च हृदयः ॥ समवर्तन्मसंकुदा भीमसेनधनं जयौ ॥ १८ ॥ तथैव पांड
वाभूराष्टष्टशुभ्रश्च भारत ॥ अभ्यद्रवद्रुणे भीष्मां व्यादितास्य भिवात्रथं ॥ १९ ॥ शिखण्डिनुस्मासाद्य भारता नोपितामहं ॥ अभ्य
द्रवतसंहृष्टो भयंताक्तामहारथः ॥ २० ॥ यधिष्ठिरमुखाः पार्थाः पुरस्कृत्य शिखण्डिनं ॥ अयोधयनुरागा भीष्मां सहिताः सर्वसं
जये ॥ २१ ॥ तथैव तविकाः सर्वे पुरस्कृत्य यतव्रतं ॥ शिखण्डिप्रमुखान्याथान्यो धयन्निस्ससंयुगे ॥ २२ ॥ ततः प्रवृत्ते युद्धं कौरवा
णां भयावरं ॥ तत्र पाण्डुसुतैः सार्धं भीष्माण्यविजयं प्रति ॥ २३ ॥ तविकानां रणे भीष्मो महत्पासीद्विशांपते ॥ तत्र द्रुहसमासक्त
विजयायेत्वरायवा ॥ २४ ॥ दृष्ट्वा शुभ्रमुज्ज्वलं सर्वसैन्यमबोदयत् ॥ अभिद्रवत गांगेयं भाभैश्चरथसत्तमाः ॥ २५ ॥ ॥

समः
॥१५६॥

सेनापतिवदः कृत्वा पाण्डवानां वरुचिनी ॥ भीष्मसमभ्यात्तूणां प्राणांत्यक्ता महाहवे ॥ ४८ ॥ भीष्मोऽपि रथिना श्रेष्ठः प्रतिजगाह
 नां वमं आपततौ महाराज वेला मिव महोदधे ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि त्रयोदशोत्तरसप्तोऽध्यायः ॥ ५२ ॥
 ॥ हेतराज उवाच ॥ कथं शास्त्रनवो भीष्मो दशमेहनि संजय ॥ अयुधान महावीर्यः पाण्डवेः सह संजये ॥ ५३ ॥ कुरवश्च कथं युद्धे पा
 ण्डवाश्च त्ववारयत् ॥ आवस्व मे महयुद्धं भीष्मस्याहवशाभिनः ॥ ५४ ॥ संजय उवाच ॥ कुरवः पाण्डवेः सार्धं यदयुधं तत्र भारत ॥
 सर्वमेतदशेषेण तत्रैव श्यामि शृण्वतः ॥ ५५ ॥ गमिताः परलोका य परमात्मैः किरीटिना ॥ बृहस्पतिर्हिनसवदास्नातकानां रथवजाः
 ॥ ५६ ॥ यथापति शंकोरव्यः सवापि समितिं जयः ॥ पार्थो नाम करोद्भीष्मः सततं समितिक्षयं ॥ ५७ ॥ कुरुभिः सहितं भीष्मं युध्यमानं पर
 त्रपः ॥ अर्जुनं च सपां वा ह्यं संजयो विजये भवत् ॥ ५८ ॥ दशमेहनि तस्मिन्नु भीष्मार्जुनसमागमे ॥ अवतत महारोडः सततं समितिक्ष
 यः ॥ ५९ ॥ तस्मिन् युत्तशो राजन भूय सत्प्रत्नपः ॥ भीष्मः शास्त्रनवो यो धान्जघान परमाश्रवित ॥ ६० ॥ एषामशातकत्वा निनामगे
 त्राणि पार्थिव ॥ ते ह तास्तत्र भीष्मो राश्रयः सर्वं निर्वर्त्तितः ॥ ६१ ॥ दशाहनि तपस्तप्ता भीष्मः पाण्डववाहिनी ॥ निरविद्यत धर्मात्मा जी
 वितेन परत्नपः ॥ ६२ ॥ संक्षिप्तं वधमचिरं नोक्तो नो भिमखेरणे ॥ अहं नो मानव श्रेष्ठान् संग्रामे सुबहूनि ॥ ६३ ॥ विजयिष्वा महाबाहु
 पिता देववतस्तव ॥ जम्भसस्थं महाराज पाण्डवं वाक्यमब्रवीत् ॥ ६४ ॥ युधिष्ठिर महाप्राज्ञः सर्वशास्त्रविशारदः ॥ शृणु च दत्तं न तात धर्मं

स्वर्ग्यथैजयतः ॥ ६५ ॥

भा. २५
॥ १५५ ॥

निर्विशेषास्मिभूशनातं देहेनानेन भारत ॥ धृतश्चमेगतः कालः सुवहूः प्राणिनो रसो ॥ १४ ॥ तस्मात्पार्थ पुरोवायपावातान्
संजयास्तथा ॥ १५ ॥ मद्वेक्रियतां यत्नो मम वेदि छसिधियं ॥ तस्य तन्मतमाराण्डवः सत्यदर्शनः ॥ १६ ॥ भीष्मं प्रति य
योराराजसंगमिसहसं जये ॥ दृष्टुं युष्मन्तो राजन्यारावश्चयुधिस्थिरः ॥ १७ ॥ कृत्वा भीष्मास्यतां वस्वं वेदयाभासनुर्वलं ॥
अभिदवतयुधं भीष्मं जयतसं युगे ॥ १८ ॥ रक्षितासत्यसंधेन जिष्णुतारिपुजिष्णुना ॥ अयं वापि मे हे खासः पार्यतो वाहिनीपतिः
॥ १९ ॥ भीमसेनश्च समरे पातयिष्यति वोक्त्रं ॥ मावो भीष्माद्रयकिं विदुः शत्रुं वि संजयाः ॥ २० ॥ क्वं भीष्मं विजेष्यामि पुरस्कृत्य
शिखण्डिनं ॥ ततथा समयं कृत्वा दसमे हनिष्यामि वा ॥ २१ ॥ ब्रह्मलोके पराभूत्वा संजयमुः क्रोधमूर्च्छिता ॥ शिखण्डिनं पुरस्कृत्य
पारावन्वधनं जयं ॥ २२ ॥ भीष्मास्यपानेयत्नं परमं ते समास्थिता ॥ ततस्तव सुतो दिष्टानाना जनपदेष्वरः ॥ २३ ॥ द्रोणो न सहपुत्रेण
सहसेना महावला ॥ इशासनश्च ववान् सहसर्वः सहोदरैः ॥ २४ ॥ भीष्मं समरमध्याह्ने पालयां वक्रिरेतदा ॥ ततस्तु तावकाः शराः पुर
स्कृत्य महाव्रतं ॥ २५ ॥ शिखण्डिनमुखा न्यार्थान् योधयन्निष्पसं युगे ॥ वेदिस्ते सहपांवा लैः सहितो वानरभ्यजः ॥ २६ ॥ ययौ शो
तनवं भीष्मं पुरस्कृत्य शिखण्डिनं ॥ द्रोणपुत्रो जिनेर्जना दृष्टुं केतुं वपौ नृपे ॥ २७ ॥ अभिमन्यु मे हे खासः उर्यो वनमयो धयत ॥ वि
राट्पुमहानोक्तः सहसेनं जययुधं ॥ २८ ॥ वार्कक्षेन सुदायाद आससाद परंतपः ॥ विप्रसेनं तव सुतं विवित्रशरकामुकम् ॥ २९ ॥

कुल
॥ १५५ ॥

Centimeter 5

10

15

20

25

30

35

40

मङ्गराजं भदेष्टा संमहासै संयुधिष्ठिरः ॥ भीमसेनो भिगुह्य लुनागानीकमुपादयन् ॥ ४२ ॥ अत्र ह्यथ मनावीर्यः सर्वशस्त्रभृतां व
 रं ॥ डारां प्रतिययौ यत्नः पांवात्स सहसोदरैः ॥ ४३ ॥ कर्णिकार ध्वजं वैव सिंहकेतुं रिन्दमः ॥ प्रत्युज्जगाम सौभद्राजपुत्रो हृदयः
 ॥ ४४ ॥ शिखरिलनं च पुत्रसेनपारादवं वधनं जयं ॥ राजभिः समरे सा ध्वमभियेतुजिघांसवः ॥ ४५ ॥ तस्मिन् नतिमहाभीमसेनो ध्वपराक्र
 मे ॥ संप्रधावत्स्वनीकेषु मेदिनीसमकंपत ॥ ४६ ॥ तान्पनीकान्पनीकेषु समसज्जभभारत ॥ तावकानां परेषां च दृष्ट्वा शासनवरेणो
 ॥ ४७ ॥ ततस्तेषां प्रपन्नता मयो न्यमभिधावतां ॥ प्राडरासीन्महाशोके दृष्ट्वा सर्वासुभारत ॥ ४८ ॥ शंखकुंडुभिर्निर्घोषा वारणानां वहं हितं ॥
 सिंहनादं च सैन्यानां दारुणां समपद्यत ॥ ४९ ॥ सावसर्वजनेरुज्जानां च डार्कसदृशो प्रभा ॥ वीरांगदकिरीटेषु निःप्रभासमपद्यत ॥ ५० ॥
 जामेघाश्च संजग्मुः शस्त्रविद्युज्जिराहताः ॥ धनुषां वापि निर्घोषो दारुणाः समपद्यत ॥ ५१ ॥ वेणुशंखप्रणादश्च भेरीणां च महास्वना ॥ रथ
 घोषाश्च संजग्मुः सेनयो रूढयोरपि ॥ ५२ ॥ पाशसक्तैश्च सद्यैश्च रथोघैश्च समाकुलं ॥ निप्रकाशमिवाकाशं सैन्योः समपद्यत ॥ ५३ ॥
 अन्योन्यं रथिनः येतुर्ध्वजिनश्च महारुवे ॥ कुंजरान् कुंजराजघ्नः पादांताश्च पदायतः ॥ ५४ ॥ तदा सीत्सु महद्युङ्कुरारुणां पाण्डवैः सह
 भीष्महेतोर्नरबाधुश्चैनयो रामिवयया ॥ ५५ ॥ तेषां समागमो घोरो बभूव युधिभारत ॥ अन्योन्यस्य वैवाथो यजिगीयूणां महारुवे ॥ ५६ ॥
 ॥ ५७ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि चतुर्दशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ संजय उवाच ॥

मा. भा.
२००१

अभिमन्युर्महाराजतु पुत्रस्यो धयत ॥ महारासेनया युक्तं भीष्महेतोः पराक्रमी ॥ १॥ इर्यो धनोरणो कार्ष्णिनिवभिर्नतपर्वभि ॥
आजघानोरसिकुक्षः पत्रपेनं च त्रिभिः शरैः ॥ २॥ तथा शक्तिरणो कार्ष्णिनिर्मृत्योर्घोरां सुतानिव ॥ प्रेषयामास संकुक्षो इर्यो धनरथं
प्रति ॥ ३॥ तामापतनीं सहस्रघोररूपो विशम्पते ॥ द्विधा विच्छिदते पुत्रः क्षुरखेण महारथः ॥ ४॥ तां अक्रियन्ति तां दृष्ट्वा कार्ष्णिः पा
मकोपमः ॥ इर्यो धनं त्रिभिर्घोरैर्घाहोरसि चार्पयत् ॥ ५॥ पुनश्चैनं शरैर्घोरैराजघानस्तनाग्रैः ॥ दशभिर्भक्तभेदभारतानां भ
हवतः ॥ ६॥ तद्युसुभयघोरैर्विज्रुपं च भारत ॥ इदं यत्पीतिजननं सर्वं पार्थिवं प्रजितं ॥ ७॥ भीष्मस्य निधनार्थं यपार्थं स्त्रीषु
जयाय च ॥ युयुधाने रणे रोषीरो सौ भद्रं पुंगवो ॥ ८॥ सा त्वकीं रभसं युद्धे दोषोऽस्ति ॥ आजघानोरसिकुक्षो ना
गवेन परत्र ॥ ९॥ शैतेयोपदोरा पुत्रं सर्वमभ्यसुभारत ॥ अता इयं मेया सातवभिः कै कपत्रिभिः ॥ १०॥ अथ तथा मातु समरे सा त
किं तवभिः शरैः ॥ त्रिंशताव पुनस्त्वर्णवाकोरुसि चार्पयत् ॥ ११॥ सेति विदोमहेत्या सोदोरा पुत्रेण सातवतः ॥ दोरा पुत्रं त्रिभिर्घोरैराजघ
नं महारथः ॥ १२॥ पौरवो धृष्टकेतुं च शरैराकायसंयुगे ॥ वक्रधादारयां च केमहेत्यासं महारथः ॥ १३॥ तथैव पौरवं युद्धे मुच्यते ह
ष्टकेतुर्महारथः ॥ विंशतानि शतैर्घोरैर्विद्यावसं महारथः ॥ १४॥ पौरवस्तु वनुष्ठित्वा हृष्टकेतोर्महारथः ॥ ननादवलवा आदेविद्या
धवशितैः शरैः ॥ १५॥ सौम्यत्वात्तु कमादाय पौरवं निशितैः शरैः ॥ आजघान महाराज त्रिशत्रुणां शिलीजुरैः ॥ १६॥ ॥

कुसुमः
१२००१

तौतुतत्रमहेष्वासौ महामात्रौ महारथौ ॥ महता शरवर्षेण परस्परमविधत्तं ॥ १७ ॥ अन्योन्यस्य धनुर्भित्वा हया रत्नावभारत ॥
 विधावसिमादाय समीयतुरनवर्षणो ॥ १८ ॥ आर्षभेवमर्गो विज्रे शतवन्द्यपरिस्फुते ॥ तारकाशतविज्रे द्यौर्निखिसे सुमहाप्रभो ॥ १९ ॥
 प्रगृह्य विमलौ राज्ञा वन्यान्मभिद्रुतौ ॥ वसितासंगमे मत्तौ सिंहविवमहावने ॥ २० ॥ कुराडलानि विवित्राणि गतप्रत्यागतौ निव ॥
 केतुर्दृश्यो नो वार्धयत्नो परस्परं ॥ २१ ॥ पौरवो दृष्टकेतुं वसुदेवमहासिना ॥ ताडयामास संक्रुद्धमिष्टीतिष्टेति वादवीत ॥ २२ ॥
 चेदिराजोपि समरे पौरवं पुरुषर्षभं ॥ आजघान शितायिणा ज्ञानुदेशमहासिना ॥ २३ ॥ तावन्मोक्षमहाराजसमासाद्य महाहवे ॥ अ
 न्योन्यवेगाभिद्रुतौ निपेततुरिन्दौ ॥ २४ ॥ तत्तत्स्वरथमारोप्य पौरवं ननयंस्तब ॥ जयत्तेनोरथेनाजा वषाणा हरणाजिरात ॥ २५ ॥ हृष्टके
 तुं वसमरे माधी पुत्रः प्रतापवान् ॥ अपोवाहरणो राजसूदेवः पराक्रमी ॥ २६ ॥ विज्रसेनः सुशर्मा शो विद्वावकुभिरायसौ ॥ पुनर्विद्या
 धनं यथा पुनश्च नवभिः शरैः ॥ २७ ॥ सुशर्मा तुरणो कुदमवपुत्रं किशोपते ॥ दशभिर्दशभिश्चैकीविद्याधनवभिः शरैः ॥ २८ ॥ विज्रसे
 नश्च तं राजानुत्तंसतानतपर्वभिः ॥ आजघान रणो कुदः सततं प्रत्यविधत्तः ॥ २९ ॥ भीष्मस्य समरे राजन्यशोमानं वपुः कथयत् ॥ सोध
 डो राजपुत्रं तु हह दत्तमयोधयत् ॥ ३० ॥ पार्थ हतो पराक्रान्तो भीष्मस्य यो धनं प्रति ॥ अर्जुनं कोशलोऽनुविद्वापं वभिरायसौ ॥ ३१ ॥

भा. श्री
१२०९॥

पुनर्विद्याविंशत्याशरेसमनपर्वमे॥ सोमः कोशसेतुंनुविद्यावाष्टमिरासैः॥ ३२॥ माकेपयतसंग्रामेविद्यावदपुनः
रैः॥ कोशस्यापुनश्चापिधनुश्चिह्नैदफालुनि॥ ३३॥ आजघानशरैश्चैवविंशताकंकपत्रिभिः॥ लानत्कर्मकमादायराजपुत्रोह
रकलः॥ ३४॥ फालुनिसमरेकुक्षोविद्यावदुजिः शरैः॥ नयोयुक्तं समभवत्भीष्महेतोः परंतपः॥ ३५॥ संरघोर्महाराजसमरे
विवयोविनो॥ यथादेवासुरेयुद्धेवालेवासवयोरिव॥ ३६॥ भीमसेनो गजानोकं यो ध्वजं दृशो भते॥ यथाहजो बभूवुषाणि
हीरयन्तं दानवान्॥ ३७॥ तेवध्यमानाभीमेन मातंगीतोरसत्रिभाः॥ निपेतुर्हर्षानहिनानादयंतो वसुंधरां॥ ३८॥ गिरिमावहि
तेनागमिनां जनव्यापमा॥ विरेजुर्वसुधाशायविकीर्णाश्चपर्वताः॥ ३९॥ युधिष्ठिरमहेष्वासोमदराजं महाहवो॥ महत्पासेनयातु
कंपीडयामास संयुगे॥ ४०॥ मंडेध्वश्च समरे धर्मपुत्रं महारथं॥ पीडयामास संरघो भीष्महेतोः पराक्रमी॥ ४१॥ विराटं संव
यंवाहिनीपतिं॥ त्रिशक्तिं सितैर्घोरैराजघानस्तनात्ररे॥ ४२॥ विप्रकार्मुकनिर्लिङ्गो विप्रवर्मा युवध्वजौ॥ ऐजुवित्ररूपौ ता
संग्रामे मत्स्यसेधवौ॥ ४३॥ द्रोणः पाश्चात्पुत्रेण समागत्य महारथो॥ महासमुद्रयं वक्रशरैः समतपर्वभिः॥ ४४॥ ततो द्रोणो ज
हाराजपर्वतस्य महदनु॥ हित्वा पंचाशते धुराणां पर्वतसमाविद्यते॥ ४५॥ सोम्यात्कार्मुकमादाय पापतः परवीरहा॥ द्रोणास्य
मिषतो युद्धे प्रेषया मास सायकान्॥ ४६॥ तान् शरान् शरघातेन विच्छेदवमहारथः॥ द्रोणोऽप्यपुत्राय पाहिराण्यं वसायकान्॥ ४७॥

भा.
१२०९॥

ततः कुक्षे महाराजपार्यतः परवीरहा ॥ डोणा यविशेयगदां यमदण्डोपमां रो ॥ ४८ ॥ तानापतन्नीं सहसाहेमपदभिभूषितां ॥ शरैः प
 दासताडोणोदारयामाससंयुगे ॥ ४९ ॥ साहिनावकुक्षाराजिदोणा वापद्युतेः शरैः ॥ ५० ॥ हुताविशीर्यन्तीपपातवसुधातले ॥ ५१ ॥ ग
 दां विनिहतां दृष्ट्वा पार्श्वतः शत्रुतापनः ॥ डोणा यशक्तिं विषोपसर्षपावकसन्निभं ॥ ५२ ॥ तौ डोणोनवभिर्घोरौ श्वेच्छेदयुधिभारत ॥ पार्श्व
 तं च नेह द्याशपीडयामाससंयुगे ॥ ५३ ॥ स्वमेतन्महद्युधं डोणापार्यतयोरभूत ॥ भीष्मां प्रतिमहाराजघोररूपं भयानकं ॥ ५४ ॥ अ
 र्जुनः प्राप्यगंगेयं पीडयन्निशितैः शरैः ॥ अभ्यद्रवत्संयतो मन्त्रमिव द्विषं ॥ ५५ ॥ अत्युद्योचतं राजा भगदत्तः प्रतापवान् ॥ त्रिधाभि
 नेन नागेन मदाम्बेन महाबलः ॥ ५६ ॥ तमापतन्तं सहसा गेहेन्द्रगजसंनिभं ॥ परं यत्नयमास्थाय वीभत्सुः प्रत्यपद्यत ॥ ५७ ॥ ततो ग
 जपतौ राजा भगदत्तः प्रतापवान् ॥ अर्जुनं शरवर्षणावप्यामाससंयुगे ॥ ५८ ॥ अर्जुनस्तु ततो नागमायात्रं रजतोपमं ॥ विमलैराय
 सेस्तीक्ष्णैः अविध्यत महारो ॥ ५९ ॥ शिरवर्गिणं च कोन्नेयोयाहियाहीत्यवोदयत् ॥ भीष्मां प्रति महाराजजखेव निति बाधवीत् ॥ ६० ॥
 प्राग्मेतिषत्ततो हित्वा पाण्डवपाण्डुपर्वज ॥ प्रययौत्तरिताराजन दूयदस्य रथं प्रति ॥ ६१ ॥ ततोर्जुनो महाराजभीष्ममभ्यद्रवद्रुतं ॥ शि
 रपाणिनेपुरस्सुत्पततो युधमवर्तत ॥ ६२ ॥ ततस्तेतावकाः शराः पाण्डवं भरसेयुधि ॥ समभ्यधावन् क्रोशन्तस्मदद्रुतमिवाभवत् ॥ ६३ ॥

३३

नानाविधानीकानि पुजाराग्ने जनाधिप ॥ अर्जुनो वधमत्काले दिवो वाग्राणि मारुतः ॥ ६३ ॥ शिखरं डीनु समासाद्य भारतानां
पितासह ॥ इषुभिल्ली मय्यगो वहुभिः सख्यमाविनेन ॥ ६४ ॥ रथाग्र्यागारवापापि न्ये सिद्धाकिरादवनः ॥ इतरसंघमहाज्वालः क्षत्रिया
समरे दहत ॥ ६५ ॥ यथाग्निः सुमहानिहः केसे चरति सो निलः ॥ तथा जज्वालभीष्मोपि दिव्यान्पुष्पाद्युदीरयत् ॥ ६६ ॥ सोमकांश्रण
भीष्मो जघ्ने पार्थ पुरोगमान् ॥ न्यवारयत तत्सैन्यं पाराडवमहारथः ॥ ६७ ॥ सुवर्गा पुंवरिषुभिः शितैः सन्नतपर्वभिः ॥ मादयन्सीदशोभी
ष्मः प्रदिशश्चमरा हवे ॥ ६८ ॥ पातयन् गन्धि मोरजन्तूनां श्वहयसादिभिः ॥ मुरातालवनानीव वकारसरथप्रजान् ॥ ६९ ॥ निर्मनुष्यान् रथान्
राजन् गजान् वाश्च संयुगे ॥ न्यवारसमरे भीष्मः सर्वशस्त्रनृताम्बरः ॥ ७० ॥ तस्य स्यात्तलीनिर्घोषं विस्फुरितमिवाग्निः ॥ निशम्य सर्वतोरात्र
न्ममकपत्रसैनिकाः ॥ ७१ ॥ मनो धो न्यपतन्वाणाः पितुस्तमनुजे चरन् ॥ नासज्जेन शरीरेषु भीष्मवापद्युताः शराः ॥ ७२ ॥ निर्मनुष्यान् रथा
न् गजान् युक्तान् यवनैर्हयैः ॥ पातायमानान् दाक्षिण्यमानं विशाम्यते ॥ ७३ ॥ वेदिकाशिकरूपाणां सहस्राणि वतुर्दशः ॥ महारथाः सर्व
ख्याताः अनुपुत्रा लनूतयन् ॥ ७४ ॥ अपरावर्तिनः भराः सुवर्गा विरुत वजाः ॥ संग्रामे भीष्ममासाद्य सवाजिरथक्रुञ्जराः ॥ ७५ ॥ जग्मुस्त
॥ — १२६३ — परलोकाय व्यादितास्यमिवात्रिकं ॥ नतदासीद गोरान् सोमकानां महारथः ॥ ७६ ॥ — १२६३ — ॥

कुलः
॥ २३ ॥

यः प्राण्य संजुगे भीष्मा जीषते स्वे मनो ६५ ॥ तांश्च सर्वानुरो यो धन्येन राजपुरं प्रति ॥ ७॥ नोता नमन्य नृजनाः दृष्ट्वा भीष्मपुत्रं
 नं ॥ न कश्चिदने समरे प्रत्युद्यतिमहारथः ॥ ७७ ॥ अतः पाण्डु सुतं वीरं अर्जुनं कुरुक्षेत्रे ॥ शिखण्डिनं च समरे पांडवा ह्यनमितीजसे ॥
 ॥ ७८ ॥ ५१५ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि पञ्चदशोऽध्यायः ॥ ५१५ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ शिखण्डितुरो भी-
 ष्मासाद्य पुरुषवर्षभ ॥ दशमिति शितैर्वागैराजघानस्ततामरे ॥ ११ ॥ शिखण्डिनं तु गोपेयः क्रोधादिभिरवशुषां ॥ संप्रेष्येत्कदाभेगा
 निहन्ति वसारता ॥ १२ ॥ श्रीलं तस्य स्मरन् राजनार्य सो कस्य पश्यत ॥ न जघाने रणे भीष्मः स वता भ्रातृवु कवान् ॥ १३ ॥ अर्जुनस्तुरगो राजनसि
 खण्डिनमभाषत ॥ व्यभिदेवा सुरैर्विभो जहि वै न पितामहं ॥ १४ ॥ किं त्रिविवक्षया वीर जहि भीष्मं महारथ ॥ न ह्यस्य मनुष्यानि किं विभो
 विष्टिरे रणे ॥ १५ ॥ शक्रः समरे भीष्मं प्रतियोधुमिवाह वै ॥ सत्वेत्वां पुरुषव्याघ्रस्य मेत दुर्वीजिते ॥ १६ ॥ हवमुक्तुपाथेन हि शिख-
 ण्डो भरतर्षभ ॥ इमे नाना विधैर्लूराणां पितामहमवाकिरत ॥ १७ ॥ अवित्रायित्वा तान्वाणा पिता देववतस्तव ॥ अर्जुनं समरे क्रुद्धं वारयाम-
 स सायकैः ॥ १८ ॥ तथैव ववमुं सवीपराडवानां महारथः ॥ अत्रैषीकमरे तीक्ष्णैः परसौकायमारिषा ॥ १९ ॥ तथैव पाण्डवाराजसैन्येन
 मरुताहता ॥ भीष्मं सहा दयासासु मेघा इव दिवाकरं ॥ २० ॥ स समानापरिहृती भारवो भरतर्षभ ॥ निहंदा हरणे शूरान् वानव-
 ॥ २१ ॥ ५१६ ॥ ॥ शिवज्वरन् ॥ ११ ॥ तत्राहुनमपश्यामस्तव पुत्रस्य पौरुषं ॥ अयोधयश्च यत्पार्थ जुगोप्य पितामहं ॥ २२ ॥

अभिप्रेतं तत्परितं

कर्णगातेन समरे न पुत्रस्य धनिः ॥ दुःशासनस्य तु पुत्रः सर्वलोकां गतात्मनः ॥ १३ ॥ यदेकः समरे पार्थान्ताजुनासमयो वयम्
 न वै नृपा राडवा युद्धे वारयामासु रूढवर्नः ॥ १४ ॥ दुःशासनेन समरे रथिने विरथो कृताः ॥ सादिनश्च महेश्वासा रूतिनश्च महारताः
 ॥ विनिर्मिता शरैः स्त्रीक्षो निपेतुर्वसुधाते ॥ शरातुरास्तथैवानेदन्ति नो विद्रुतादिशः ॥ १५ ॥ यथागिरिधनप्राप्य ज्वलद्वाग्निं रू
 ल्वर्तः ॥ तथा जज्ञाल पुत्रलपा राडुसर्वा विमर्दयत् ॥ १६ ॥ तेभारतमहामात्रं पा राडवानां महारथः ॥ जेगुं नोत्सहते कश्चिन्नानुशातं
 कथं वनः ॥ १७ ॥ सतेमहेडुतेन यात् श्वेताश्वैः सारथेः ॥ सहिते समरे राजत्रिजित्यविजयोजुनः ॥ १८ ॥ भीष्मसेवाभिदुद्राव
 सर्वसैन्यं पश्यतः ॥ विजितस्तव पुत्रोऽपि भीष्मवाक्कुर्वपाश्रयः ॥ १९ ॥ पुनः पुनः समाश्रय्य प्रायुष्यतमदोत्करः ॥ अर्जुनलुर
 गोरज नो धयस्वराजतः ॥ २० ॥ शिखण्डः पुरगोर राजन् विद्यावाधयितामहे ॥ शरैरशनि संस्पृशन्निधासर्पविषोपमैः ॥ २१ ॥ नवते
 स्परुजं वक्रुः पितुजवनैरश्वरः ॥ स्मयमानस्तुगां गेयस्तान्वाणावजगृहेह ॥ २२ ॥ उष्मार्तो हि नरो यदेजलधरां प्रतीकृतिः ॥ तथा ज
 ग्राह गां गेयः शरधरां शिखण्डिनः ॥ २३ ॥ तक्षत्रियमहाराज दह्युर्ध्वोरमाहवे ॥ भीष्मदहन्ते सैन्यानि पा राडवानां महानां ॥ २४ ॥
 ततो ब्रवीत्तव सुतः सर्वसैन्यानि मारिष्य ॥ अभिद्रवत्संगामे फालगुणां सर्वतोरणो ॥ २५ ॥ भीष्मारक्षतिवः सर्वे न्याथा नुधनि
 धम्सवित् ॥ उभयं सुमहद्व्यकापा राडवप्रतियुध्यतः ॥ २६ ॥ हेमतालेन महता भीष्माभिराशेरस्यत् ॥ सर्वेषां वाते राष्ट्राणां समरे ह

कृतं
 ॥ २०३ ॥

विदशापिसममुक्तानां लोको संसर्गसिद्धं किमुपथानां लोको संसर्गसिद्धं ॥ ३० ॥ तस्माद्वत हेयो धाकृत्प्राणसंयुगे ॥
अहं न शरणायता यो धियामिषा लुप्तं ॥ ३१ ॥ सहतः सर्वतो यत्नेर्भवद्भिर्बुधा विपा ॥ ३२ ॥ कुत्वा तु वदो राज नव पुत्रस्य धन्विनः ॥ ३३ ॥ स
र्वयो वः सुसंरब्धः पतवन्तो म राजवो ॥ ३४ ॥ तं विदेहः कर्लेगाश्च दासेरकगणाश्च ॥ ३५ ॥ अभियेतुं निष्ठादाश्च सो वीराश्च न शरणा ॥
मार्त्तं काश्च वद रदाः प्रतीयादी च मातवाः ॥ ३६ ॥ कुलीवराः भरसेनाः शिवयोथ वसांतयः ॥ ३७ ॥ द्वा प्रयोरिव गताश्च अमुकैः केकयैः
सह ॥ ३८ ॥ अभियेतुं न शोषां प्रतगाद् वपावकः ॥ ३९ ॥ शतं भाश्च राजे उपार्थस्य प्रतिभं रणे ॥ ४० ॥ सतान् सुखी सखी काम्म हाराज मशरथा
दिषान् पश्चरिणाम् विप्रैर्पुत्रैर्नो यो धनं जयः ॥ ४१ ॥ शरैः रथैर्महावैर्गैर्ददाह भुमसवः ॥ ४२ ॥ शरप्रपातैर्दीभस्तु पतंगान् विपावकः ॥ ४३ ॥
तस्य वारा सहस्राणि सृजतो हृदो विचनः ॥ ४४ ॥ यन्मानमिवाकाशे गच्छीवं सम दृश्यते ॥ ४५ ॥ न शराणां म हाराज विप्रकारो मह
ध्वजाः ॥ ४६ ॥ वाभवे हं नरा जानः सहिता वीर भजं ॥ ४७ ॥ सरथारथिनः पेतुं ह्यारोहा हयैः सह ॥ ४८ ॥ जैः सह गनारो सकिरी ॥ ४९ ॥ शरताडिताः
॥ ५० ॥ ततोर्जनं भुजोत्सृष्टै राहता ववमुधरा ॥ ५१ ॥ विडवांश्च यदुवावै रगजो समंततः ॥ ५२ ॥ अथ पार्थ म हाराज द्रावयिष्यामि वद शिनी
कुशासनय सुवहून् प्रथया मास सायकान् ॥ ५३ ॥ तितुं भिन्ना नवसुतं दुःशासनमयो धयत ॥ ५४ ॥ विविभुः स च वस्त्रो क मिव पत्रगाः ॥ ५५ ॥

अ. १०
२०४

हृयांश्चात्यतथागजन् सारथिं वपुषा नयन् ॥ विविंशतिं विविंशत्या विरथं कृतवान्युधि ॥ ४४ ॥ आजघान भृशं चैव पंचभिर्नतपर्वतिः ॥ रूपं
कात्पवि फर्णाश्च विस्त्राव कृभिगय सैः ॥ ४५ ॥ वकार विरथांश्चैव कोत्तेयश्चैव वाहन ॥ एवमेव विरथाः पंचरूपशाल्यश्च मारिष ॥ ४६ ॥
दुःशासनो विकर्णश्च तथैव विविंशतिः ॥ संप्राद्वेत्तः समरे निजिताः सवासा विना ॥ ४७ ॥ एषां हे भरतश्चैव पराजित्यमहारथान् ॥ ४८ ॥
जज्वालरथेणार्थो विधूम इव पावकः ॥ ४९ ॥ तथैव शरवर्षेण भाकरो रश्मिर्वा निव ॥ अन्योनपि महाराज तापयामास पाथिवान् ॥ ५० ॥
परञ्जुर्यो कृत्यतथा शरवर्षे महारथान् ॥ प्रावर्तयत्त संघामे शोणितो दांम हानदी ॥ ५१ ॥ नवो वक्रुः सैन्यानां पाण्डवानां च भारत ॥ ५२ ॥
श्वरथसंघाश्च वक्रुः धारिभिर्हताः ॥ ५३ ॥ रथाश्च निहता मर्गेर्नीगा हयपदा निभिः ॥ अत्र गच्छमानानि शिराणि शिरांसि च ॥ ५४ ॥
निपतुर्दिक्षु सर्वासु गजान् श्वरथयो विना ॥ ५५ ॥ नमो यो धनं राजकुलं तांगद धारिभिः ॥ ५६ ॥ पतिनैः पात्यमानैश्च राजपुत्रैर्महारथैः ॥ रथानां
विनिहतैश्च गजैश्च वाथ योयितैः ॥ ५७ ॥ पादाताश्चापवध्यान् साश्वाश्च हययो विभिः ॥ गजाश्च रथसंघाश्च परिपेतुः समन्ततः ॥ ५८ ॥ विकी
र्णाश्च रथाभ्रमो भग्नवक्रुः सुख भजाः ॥ नक्रजाश्च रथोद्यानां रुधिरा समुक्षिते ॥ ५९ ॥ नमो यो धनं रे मेरुः कानुमिव शरदं ॥ ६० ॥ आनः
काकाश्च गृध्राश्च मृगाः गोमां युभिः सह ॥ ६१ ॥ पुन दुर्भक्षमानाश्च विरुताश्च मृगादिजाः ॥ ववुर्बहुविभु विवाश्चैव दिक्षु सर्वासु मानताः ॥

रूपः
॥ २०४ ॥

दृश्यमानेषु रक्षेस्तु भूतेषु निनदस्तु व॥ कांचनानि वदामानि पताकाश्च महाधनाः ॥ ५५ ॥ धूयमाना बह्वृशस्त्रे सहस्राणि कतेरिताः ॥
 श्वेतैश्च सहस्राणि सस्वजाश्च महारथाः ॥ ५६ ॥ विकीर्णाः समदृशस्त्रे शतशोप सहस्रशः ॥ सपताकाश्च मानंगाः दिसोजगुः शरातुराः ॥ ५७ ॥
 क्षत्रियाश्च मनुष्ये उगदा शक्तिर्धनुर्धराः ॥ समस्ततश्च दृशस्त्रे पतिता धरणीतले ॥ ५८ ॥ ततो भीष्मा महाराज दिव्यमस्त्रमुक्षरयत् ॥ अभ्य-
 धावत्तौ त्रेयं मिथतां सर्वधन्विनां ॥ ५९ ॥ तं शिवावशिरो गोया नमम्य द्रवत दंशितं ॥ ततः समहरन् भीष्मो लक्ष्मपावकोपमं ॥ ६० ॥ एतस्मि-
 न्नैव काते तु कौत्रेयः श्वेतवाहनः ॥ निजघ्नेतावकं सैन्यं मोहयित्वा पितामहं ॥ ६१ ॥ ५२२२ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि षोडशोऽंशे
 सप्ततमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ सेनोऽब्रुवत् ॥ समं द्रष्टव्यं तेनैकैषु भूयिष्ठे च निर्वर्तितं ॥ ब्रह्मलोकपराः सर्वे समपद्यन्त भारत ॥ ५२ ॥ न ह्यनीक-
 मनीकेन समसंभव संकुले ॥ सैर आरथिभिः साहै न पदाताः पदातिभिः ॥ ५३ ॥ अश्वानां चैव युव्यत्रेण जागज्जयोधिभिः ॥ ५४ ॥ मत्तव महाराज पु-
 व्यत्रे तत्र भारत ॥ ५५ ॥ महान् व्यातिकरो रौद्रः सैन्योः समपद्यत ॥ नरनागरथे चैवं व्यावकीर्णोऽसुसर्षशः ॥ ५६ ॥ क्षयेतस्मिन् महारौद्रे निर्विशेषम-
 जायता ॥ ततः शत्रुः रूपश्च वचित्र सैन्य भारत ॥ ५७ ॥ दुःशासनो विकीर्णश्च रथानां धाय भास्वरान् ॥ पाण्डवानां रणयोधाः मदिनी समकंप-
 यत ॥ ५८ ॥ सा वक्ष्यमाना समरे पाण्डुसेना महात्मभिः ॥ भ्रातृतेव कुरुवाराज न्याहते नैव नोर्जते ॥ ५९ ॥ ॥ श्रीरामचंद्राय नमः ॥ ॥

नो. नो.
२०५

यथाहि होशिः का कृगंमर्गोरिगृत्तति ॥ तथापागुसुता नो वै नीष्यामर्गो गय कृत्तत ॥ नवसेन्यस्यार्थेन तथैव वमहात्मना
नवमेघपतीकाशः पातितो वक्रवागजाः ॥ नृशमानाश्च दृष्टे पार्थेन रथयूथपाः ॥ इषुभिलाश्वानाथना रवेश्च सहस्रशः ॥ १० ॥
पेतुर्गर्जितं हन्वात तत्र तत्र भद्रा गजाः ॥ आनदाभरणैः काये निहतां सहात्मनां ॥ ११ ॥ नमो यो धनं रेजे शरोभिश्चात कुण्डलैः ॥ न
मिमेव महा राजमहावीरवरक्षये ॥ १२ ॥ भीष्मो वयुर्धिविक्रात्रे पाण्डवे वधने जये ॥ ते पराक्रान्ता लोक्य राजपुर्धिविपिता महम् ॥ १३ ॥
अभ्यवर्तते पुत्रो वसु लोकपुत्रकृताः ॥ १४ ॥ नो निधने युधे स्वर्गं कृत्वा पणयतां ॥ १५ ॥ पाण्डवस्य वरक्षये ॥ पाण्ड
वापि महा राजस्य रत्नो विविधान् चक्रे ॥ १६ ॥ कृशाकृतो न पुत्रेण स्यात्पुत्रं चराधिय ॥ भयं न कारो भूयः प्रसक्तो कृपतपराः ॥ १७ ॥
अमर्षवसमापत्रो यो वयं तस्मिन् हृष्टवत् ॥ सेनापतिस्तु समरे प्राप्ते सेनां महारथः ॥ १८ ॥ अभिद्वतगगो यं सोमकाः संजये सह ॥ अ
भ्यद्वतगगो यं शत्रुहृष्टा समन्ततः ॥ १९ ॥ वधमानस्तो राजपुत्रिता शत्रुवत्सवः ॥ अमर्षवसमापत्रो यो वयं मासं जयान् ॥ २० ॥
तस्य कर्तव्यतयात पुराणमेनधीमताः ॥ संप्रदत्तास्त्रिक्षावैपरागे कविनाशिनी ॥ २१ ॥ शतोक्षिणा भविष्यात् कुर्वन् चरवत्क्षयं ॥ अ
हं हन्ति पार्थानां हृदः कुरुपितामहः ॥ २२ ॥ भीष्मादृशसहस्राणि जघान परवीरहा तस्मिन्लुप्तं मे जात्रे दिवसे भरतर्षभ ॥ २३ ॥ ॥

कुसुमः
१२०५

भीष्मैकेतेषु पांचालेषु बसं युगे ॥ गजाश्च ममितं हत्वा हताः सप्त न हारथाः ॥ २३ ॥ हत्वा पंच स हत्वा सारथानां प्रपितामहः ॥ नराणां
 च मरणं युद्धे सहस्राणि वतुर्दश ॥ २४ ॥ दश हस्ति सहस्रं बहूनां मयुतं पुनः ॥ शिखावतं न निहतं पित्रा तव विशा पते ॥ २५ ॥ ततः स
 र्वमहीपातं क्षोभयित्वा वरूथिनां ॥ विराट् स्य प्रियो भ्राता शतानीका निपातितः ॥ २६ ॥ शतानीकश्च समरे हत्वा भीष्मः प्रतापवान्
 सहस्राणि महा राजराजो भक्ष्य पातयत् ॥ उद्दिग्धाः समरे यो वा विजो शंति धनं जयं ॥ ये च न च न पार्थानां मभियाता धनं जयं ॥ २७ ॥
 राजानो भीष्म मासाद्य गतालेय मसादनं ॥ एवं दशदिशो भीष्मः शरजातैः समंततः ॥ २८ ॥ आहत्य सेनां पाथानां मवतस्थे च नृमुखे ॥ स
 हत्वा सुमहत्कर्म तस्मिन् वै दशमे हनि ॥ २९ ॥ सैनयोरन्तरे तिष्ठन् गृहं तसरोसनः ॥ तत्रैनं पार्थिवाः केचिद्द्रुक्ता राजनृभिरीक्षितुं ॥ ३० ॥
 मध्याह्नं यथाशीघ्रं तपत्रं भास्करं दिशि ॥ यथा दैतव मुंश कृत्वा पयामास संयुधि ॥ ३१ ॥ तथा भीष्मः पारावदेयात्तापयामास भारत ॥
 तथा चैनं पराक्रान्तातो का मधुसूदनः ॥ ३२ ॥ उवाच देवकी पुत्रः प्रियमासो धनं जयं ॥ स यश्चात्र न वो भीष्मः सैनयोरन्तरे स्थितः ॥ ३३ ॥
 सन्निरुत्तवता देनं विजयं लेभ विष्मति ॥ वता संलंभयत्वेन यत्रैवाभिद्यते वभू ॥ ३४ ॥ तस्मिन् भीष्म शरानन्यः सोऽकुमुत ह ते विभो ॥ त
 तस्मिन् क्षणराजं शोदिता वानरध्वजः ॥ ३५ ॥ मध्वजं सरथं साव्य भीष्मं मत्तं देवेशरैः ॥ सर्वापि कुरुगुणानामृषभः पारुदेविराज ॥ ३६ ॥

श्री. श्री.
२०६॥

शर जातेः शर जातान् वरुधा विद दारतान् ॥ ततः पाताल राजश्वरुष्टके नु श्वरीर्यवान् ॥ १० ॥ पाण्डवो भीमसेनश्च दृष्टुमुश्रपा
धनः ॥ यमो च वै किताने श्वरैः केकेयाः पंचवैवह ॥ ११ ॥ सात्यकिश्च महाबाहुः सोमप्रोथघटोत्तवः ॥ द्रोपदेयाः शिरवरात्तु कुत्र भोजश्चर्य
वान् ॥ १२ ॥ सुधर्मो च वेराश्च पाण्डवेयामहावताः ॥ एते च न्येचव हवः पीडिता भीष्मसायकैः ॥ १३ ॥ सनु कृताः फाल्गुणोत्तमिमाः शोक
सागरे ॥ ततः शिरवरादिवेगेन प्रगृह्य परमा युधं ॥ १४ ॥ भीष्ममेवाभिदुःशवरक्षमाणाः किरीटिणाः ॥ ततोऽस्थानुवराह ता सर्वान् रनविभारावित
॥ १५ ॥ भीष्ममेवाभिदुःशववीभसुरपरानितः ॥ सात्यकिश्च कितानश्च दृष्टुमुश्रपाधनः ॥ १६ ॥ विराटोऽप्यदृष्टवमादीपुत्रो वपाण्डवः ॥
दुःकुभीष्ममेवाजोरक्षिता हठधनिना ॥ १७ ॥ अभिसनुश्च समरेऽप्यप्यं वचात्मजाः ॥ दुःकुः समरे भीष्मं समुद्यतमहायुधाः ॥ १८ ॥
ते सर्वे हठधन्याः संयुगेऽप्यतप्यिनः ॥ वरुधा भीष्मानं दुर्मागो रोगतमागतः ॥ १९ ॥ विभूयतानुरोवाणान्यमुक्ताः प्रार्थितोत्तमैः ॥
पाण्डवानां मदीनात्मावगाहनवरुधिना ॥ २० ॥ कृताशरविघातश्च जीवन्निवपितामहः ॥ नाभिसंधनपाश्चल्यं यतमानो मुहुर्मुहुः ॥ २१ ॥
स्त्रीत्वं संस्पृश्य तदा भीष्मो वारान् शिखण्डिनं ॥ २२ ॥ जघान रूपदानीं किरथान् सप्तमहारथः ॥ ततः किल किलाशदः क्षणैः समपद्यतः ॥
मत्स्यापाश्चात्वेदिनात्तमेवमभिधावतां ॥ २३ ॥ तैर्त्रैश्वर्यं तैर्गौश्वर्यं तैर्गौश्वर्यं तैर्गौश्वर्यं ॥ तमेकं छादयामासुर्भीष्माश्च विवाकरं ॥ २४ ॥

श्री.
२०६॥

श्रीकृष्णभागीरथीपुत्रं प्रतपन्त्रं रणे पुनः ॥ ततस्तप्यन्ते वा अयुं देवासुरोपमे ॥ ५३ ॥ किरीटीभीष्ममानं पुनरुत्तमं शिखण्डिनं ॥ ५४ ॥
 ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि सप्तदशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ एवं ते पाण्डवाः सर्वे पुरस्कृत्य शिखण्डिनं ॥ ५४ ॥
 व्यदुःसमरे भीष्मं परिकार्य समन्ततः ॥ ५५ ॥ अतस्त्रिभिः सुघोराभिः यद्विशेषं परस्वके ॥ मुहुरैर्मुद्राक्षैः प्राशैः क्षेपनीयैश्च सर्वशः ॥ ५६ ॥
 कनकपुंखैश्च शक्तिनामरकंपनैः ॥ नाराचैर्वत्सदत्तैश्च भुशुण्डीभिश्च भारत ॥ ५७ ॥ अताडयन् रणे भीष्मं संहिताः सर्वसंज्ञयाः ॥ सविशीर्णा
 तनुत्रातः पीडितो कुतभिः सह ॥ ५८ ॥ न विष्येत्तदा भीष्मं भिद्यमानं युधमन्युः ॥ स दीप्तशरपाणि रस्य प्रस्थितमातुतः ॥ ५९ ॥ ते निजिक्कादस
 त्पापामहास्त्रादयपावकः ॥ चित्रवापसं हृदनीवीरशयमहोजुनः ॥ ६० ॥ युगताग्निसमप्राणः परेषी समपद्यत ॥ विहृत्य रथं संघातम
 त्ररेण विनिःसृतः ॥ ६१ ॥ दृश्यन्ते स्म नरेऽप्युत्तमं व्यगन्तं श्वरम् ॥ ततः पाश्चात्तराजस्य हृष्टकेतुमरिभ्यः ॥ ६२ ॥ पाण्डवोऽपि नीकिनीमथमाससा
 दयिष्वाभ्यते ॥ ततः सात्यकिभीमौ वपाण्डवश्च धनञ्जयः ॥ ६३ ॥ रूपदंष्ट्रविगाटश्च हृष्टकुम्भश्च पार्वतः ॥ भीमघोषैर्महोदगैर्मन्मावरण
 भेदिभिः ॥ ६४ ॥ घडेतात्रिशिते भीष्मः प्रविष्टा धौत्र्यैः शरैः ॥ तस्य तात्रिशिता नाराणस्तन्निवार्य महारथाः ॥ ६५ ॥ दशभिर्दशभिर्भीष्म
 मर्दयात्तासुरोजसा ॥ शिखण्डीतुरणवाणानयन्मुमोव महारथान् ॥ ६६ ॥ ते भीष्मं विविधैर्गणैश्च रणे पुराः शिताशिताः ॥ ततः किरीटी

॥ १३ ॥ श्रीभीष्मपर्वणि सप्तदशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥

मा. श्री.
२७१

अवस्तुत्पत्तथापार्थान्वनु वास्यसमाधिनत् ॥ भीष्माय धनुषो ह्येदं नामृष्यत्रमहार ॥ १७ ॥ इति श्व कृतवर्मावसेधवश्च जय इधः
भूरिश्रवाः शलः शल्यः भगदत्तलथैव ॥ १८ ॥ सप्तैते परमक्रुद्धाः किरीटिनमभिदुताः ॥ १९ ॥ तस्मात्स्वर्णिदिवातिदर्शयत्रोमहारथाः
॥ २० ॥ अभिपेतुर्भुक्तं कुक्षं हृदयत्रसुपाण्डवै ॥ तेषामापततांश इष्टश्रावफलुरां प्रति ॥ २१ ॥ इदं दृष्ट्वा नो यथा शक्यः समुद्राणो यु
गक्षये ॥ हतानयत गृहीतविधायकवत्तत ॥ २२ ॥ इत्यासीन्नुमुलः शक्यः फलुराण्यपरथं प्रति ॥ नंश दंतमुलं श्रुत्वा पाण्डवानां स
हारथाः ॥ २३ ॥ अभ्यधावन्परीक्षितः फलुरां भरतर्षभ ॥ सात्यकिर्भीमसेनश्च हृष्ट सुमुखश्च पाण्डित ॥ २४ ॥ विराट् दुष्यदौ चोभौ राक्ष
सश्च घटोत्कचः ॥ अभिमन्युश्च संक्रुद्धः सप्तैते क्रोधमूर्छिताः ॥ २५ ॥ समभ्यधावं ह्वरिताश्चित्रकार्मुकधारिणः ॥ तेषां समभवद्युद्धं तु
मुलं लोमहर्षणं ॥ २६ ॥ संग्रामे भरतश्चेष्ट देवानां दानवैरिव ॥ शिखरशिखरौ श्रेष्ठः प्रक्षमाराः किरीटिणौ ॥ २७ ॥ अविष्यदश
भिर्भीष्मो ह्येव धत्वा न माहवे ॥ सारथिंदशभिश्चापध्वजैर्वैकेन विहिरे ॥ २८ ॥ सौम्यत्कार्मुकः सादायगांगेयो वलवत्तरः ॥ तदप्य
स्पृशितैर्वीरौ स्त्रिभिश्चिह्नेद फलुरा ॥ २९ ॥ सर्वे स पाण्डवः क्रुद्धः आर्जुनार्जुनः पुनः पुनः ॥ धनुर्भीष्मस्य विह्वेद स्यात्सावी परंतपः
॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ स हि भवन्वा संक्रुद्धः सुकरुणीपरि संतिहन् ॥ शक्तिं जगारु नरसामिगिरिणामपि दारिणी ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥

कृष्ण
२७१

तां विद्वत्सं कुक्षः फलानुरागपरथं प्रति ॥ तामापनन्तीं संप्रेक्ष्य जलती भसनीमिव ॥ ३८ ॥ समाधत्त शितान् भस्मान् पंचवपाण्डवनन्द
 न ॥ ३९ ॥ तस्यैव देहतां शक्तिं पञ्चापंश्चमिः शरैः ॥ संकुक्षो भरतश्चेष्टभीष्मवाक्पुत्रवेरितो ॥ ४० ॥ सापपाततथा हि नासक्तिना संकुक्षे
 न किरिदितो ॥ ४१ ॥ मेघहृदपरिभ्रष्टविधिने वशन द्रुदा ॥ हिनांतां शक्तिमालावपभीष्मः क्रोधसमन्वितः ॥ ४२ ॥ अवित्रयद्रोही रोवु
 ध्यापरयुं जयः ॥ शक्तो हं धनुषे केन निहनु सर्वपाण्डवान् ॥ ४३ ॥ यथेयान् भये को प्रापिष्वक्तेनो महावतः ॥ कारणं ह्येमांस्थायना
 हं यास्यामि पाण्डवान् ॥ ४४ ॥ अवध्यत्वात् पाण्डवानां स्त्रीभावत्वाच्चिरशिष्टिनः ॥ नेवात्तमेन मे पूर्वयदा कालमुदाहृतं ॥ ४५ ॥ खड्ग
 दमरणोदन्नमवध्यत्वरणोत्तदा ॥ तस्मान्मृत्युमहं मन्ये प्राप्नोति मिवात्मनः ॥ ४६ ॥ एवं ज्ञात्वा व्यवसितं भीष्मस्यामितने जसः ॥ अथ
 यो वसवैव वियत्वा भीष्ममबुवन ॥ ४७ ॥ यन्नेव वसितं तात तदस्माकमपि प्रियं ॥ यत्कुनष्टमहं ह्यसमुद्धेदुर्दित्रिवर्तय ॥ ४८ ॥
 अस्मदाकाशे विरेतो प्रादुरासीद्विवोक्लिः ॥ अगुलोमः सुगन्धिवपुष्वैव सुमन्वितः ॥ ४९ ॥ देवदुःभयश्चैव संप्रलेपुर्महात्माना ॥ पपा
 तपुष्पहृष्टे भीष्मस्योपरिमारिष्य ॥ ५० ॥ न वतन्तु भ्रात्रे काश्चिन्नेवास्मदुदतो नृप ॥ आते भीष्मं महाबाहुं मां वापि मुनि तेजसा ॥ ५१ ॥ सं
 ॥ = = = = भ्रमश्च महानासीत् त्रिदशानां विशांपते ॥ पतिष्यति रथाद्भीष्मसर्वलोकप्रिये तदा ॥ ५२ ॥ = = = = ॥

श्री
महाराज

शनिदेव गणानां च वाक्यं श्रुत्वा महामनाः ॥ ततः शत्रुनवो भीमो वीभत्सुना भवन्तः ॥ ४३ ॥ भिद्यमानः शितैर्घोरैः सर्ववराणां भेदे
भिः ॥ शरवर्षादिभिरुमहाराजभरतानां पितामहः ॥ ४३ ॥ आजघानारसिकुक्षोभिर्निशितैः शरैः ॥ सतेनाभिसतः संरत्ने भीष्मः कुरुपि
तामहः ॥ ४४ ॥ नाकमृतमहाराजः क्षितिकर्मपथावलः ॥ ततः प्रहस्य वीभत्सुर्भीक्ष्णियन् गारिः वंधनुः ॥ ४५ ॥ गंगेयं पंचविंशत्याः
क्षुद्रकानां समर्पयत ॥ पुनः शरशतैरेवंतारमारोणधनं जयः ॥ ४६ ॥ सर्वगात्रेषु संकुक्षः सर्वमर्मस्य ताडयत् ॥ खड्गमन्यैरपि भृशं वि
धमाणाः सहस्रशः ॥ ४७ ॥ तानप्याशुशरैर्भीष्मः प्रविधाधमहारथः ॥ तैर्विमुक्ता मुराभीक्ष्ण्युधिसन्तपराक्रमः ॥ ४८ ॥ निवारयामा
ससंगैः समं सभतपर्वभिः ॥ शरवर्षादिभिरुवाणान्यान्मुमोक्षमहारथः ॥ ४९ ॥ ननु कुलेभ्यो जंतस्य रुक्मपुत्राः शिताशिताः ॥ ततः फिरीडिसे
कुक्षोभीक्ष्णमेवाभवन्तः ॥ ५० ॥ शरवर्षादिभिरुवाणान्यान्मुमोक्षमहारथः ॥ ततः फिरीडिसे
स्य विरहितैर्दशभिः समप्यैर्भिरुवाणान्यान्मुमोक्षमहारथः ॥ ५१ ॥ तदप्यस्य शितैर्घोरैः खड्गभिरपायत् ॥ निनेषा र्धनं कोत्तेय आ
श्रुत्वा त्रिमहाराजः ॥ ५२ ॥ स्वमन्यैर्दशभिः समप्यैर्भिरुवाणान्यान्मुमोक्षमहारथः ॥ ततः शत्रुनवो भीमो वीभत्सुना भवन्तः ॥ अथेनं पंचविंशत्याक्षुद्रकानां समर्प
यत् ॥ सति विद्वामहेष्वासेऽदुःशासनमभाषत ॥ ५३ ॥ एष पापि रणो कुक्षः पारुवानां महारथः ॥ शरैरेकस्तारुण्येनामेवान्य इव करो ॥ ५४ ॥

कुक्षः
५४

न वैवससरेऽव्येजेतुं वज्रभृता अपि ॥ न वापि सहिता वीरदेवदानवराक्षसाः ॥ ५६ ॥ मां च पिशुना निर्जेतुं किमु मर्त्या महारथाः ॥
 एवं तयोः संवदतोः फलसुराणि शितैः शरैः ॥ ५७ ॥ भीष्मं विद्याधरसमरे शिखण्डि वपुरःशरः ॥ ततोऽऽशास्त्रं भूयः स्मयमानोऽवतीत ॥
 ॥ ५८ ॥ अतीवैक शितैः वीराभूशंगारिः वधन्त्यना ॥ वशाशनि समस्पृशा अर्जुनेन शरायुधि ॥ ५९ ॥ मुक्ताः सर्वव्याधौ ज्ञाते मेवाणाः शिख
 ङिनः ॥ निहन्तमाणा कर्माणि दृढावरणा भेदिनः ॥ ६० ॥ मुसला इव मेघो जने मेवाणाः शिखंङिनः ॥ ब्रह्मदण्ड समस्पृशा वज्रवेणुदुरासदाः ॥
 ६१ ॥ मम प्राणानां जन्त्रिणे मेवाणाः शिखरिङिनः ॥ नाशयन्तीव मे प्राणान्यम इता इवाहिता ॥ ६२ ॥ गदापीरघातं स्थ क्रीने मेवाणाः शिखरिङ
 नः ॥ भुजगा इव संकुहाले लिहन्ता विषोत्तराणाः ॥ ६३ ॥ मया विशन्ति सर्वाणि ने मेवाणाः शिखंङिनः ॥ सर्वे ह्यपि ने मे दुःखं कुर्युरन्येन राधिपाः ॥
 ६४ ॥ वीरगारा इव ध्वजानमृते जिह्मुं कपिध्वजं ॥ इति बुधनशात्रनवो दिधक्षुरिव पाण्डवं ॥ ६५ ॥ शक्तिं भीष्मः सपार्थाय ततश्चिद्वप भारत ॥
 तामप्यनिशितैः हित्वा त्रिधा त्रिभिरपातयत् ॥ ६६ ॥ पश्यतां कुरुवीरगणं सर्वेषां तत्र भारत ॥ वर्माथा दत्तगंगे योजानरूपपरिष्कृतं ॥ ६७ ॥
 रक्तचान्तं दुःखं मृत्यो रथे जयाय वा ॥ तस्य तक्षकवाचम्यं वाचमत्ताय कैलादा ॥ ६८ ॥ रथादनवरुहस्य तदुत्तमिवाभवत् ॥ ततोऽय
 धिस्थिरा राजा तान्पनीकान् बोधयत् ॥ ६९ ॥ अमिद वतगांगेयं मावोऽनुभयमन्यपि ॥ अथ ते तोमरैः प्रासैर्घोरैश्चैश्च समन्ततः ॥ ७० ॥

मा. मी.
१२०९

पट्टिदोः वासुनिस्त्रिंशैर्नारा वैश्रतयाशितैः॥ यत्तद्वैश्रभलैश्चतमेकमभिदुद्रुः॥ ७॥ सिंहनादहृतोघोरः पाण्डवानो मभूत्तदा॥ तथै
वतवपुत्राश्चनेडुर्भीष्मजयैषिरा॥ ७॥ तमेकमभरक्षत्रः सिंहनादंश्चवक्रिरे॥ तत्रासीत्तुमुत्तं युद्धं तव कानां धरैः सह॥ ७॥ दृष्टमिह
निराजो दुर्भीष्मार्जुनसमागमे॥ आशीं जाकृ इवावर्ते मुहूर्त्तमुदधोरिव॥ ७॥ सैन्यानां युधमानानां निघ्नतामितरेतरं॥ असौ म्यरूपाय
थिवीशो गितात्तामवन्नदा॥ ७॥ समश्च विशमश्चैव न प्राज्ञायत किञ्चन॥ यो धाना मयुतं हत्वा तस्मिन् दशमे हनि॥ ७॥ अतिष्ठ दाहवभी
ष्मभिश्च माने युमर्मसु॥ ततः सेनामुखे तस्मिन् स्थितः पार्थो वदुर्धरः॥ ७॥ मध्येन कुरु सैन्यानां प्रावया मासवाहिनीं॥ वयं चेत ह
याङ्गीताः कुत्रीपुत्रो धनञ्जयात्॥ ७॥ भिद्यमानाः शितैः शम्भैः प्रादुर्वाभिरगोतदा॥ सौवीराः कितवाः प्राच्याः प्रतीवो दिव्यमालवाः॥
७॥ अभिवाहाः सूरसेनाः शिखयोथ वशांतयः॥ शास्त्राश्चास्त्रिगताश्च अस्वस्था के कथ्यैः सह॥ ७॥ सर्वस्य ते महात्मानः शरार्त्ता वृणाः
शोडिताः॥ संयमिष्वज दुर्भीष्मयुधजाने किरीटिना॥ ७॥ तत्तस्मै कंवहवः परिवार्य समततः॥ परिकल्प्य कुरु सचीन् शरवर्षरता
किरन्॥ ७॥ निपातयत्त गृहीतव्यध्वमवहूतत॥ इत्यासीत्तुमुत्तं शशोरान्भीष्मरथं प्रति॥ ७॥ निहत्य समरे राजेन शतं शोथस
हस्रं॥ नतत्पासीद निभिन्नगात्रे देहं तुल्यमन्नरं॥ ७॥ एवं तत्तत्पिता शरैर्विशकलीकृतः॥ शिताग्रैः फासुणैर्नाजौ प्राकृशियः प्राद्वदथान

सर्वतस्तदा इति भीष्मं गवमुनिं त्रिमनं

रुसः
१२०९

किञ्चिद्वेदिन करे पुत्राणां वयं शतां ॥ हा हेति दिवि देवानां पार्थिवानां सर्वशः ॥ १८६ ॥ यत्र मां रोषाभीष्मेव भूय सुमहान्वनः ॥
 संघतत्र मभिषेक्षमाहात्मानं पितामहं ॥ १८७ ॥ स ह्यभीष्मेन सर्वं प्राप्य न रुदूयानि तं ॥ स पणतमहाबाहुर्वसुधांसमकम्पयन् ॥ १८८ ॥
 इन्द्रश्च जश्वोत्सुः केतुसधनुः क्षतां ॥ धरणीं तस्यं स्पृशन् वने ध्येः समावृतः ॥ १८९ ॥ शरतस्य महेष्वा संशयानं पुरुषवर्धनं ॥ रथाग्नि
 पतितं चैनं दिव्यभावः समाविशत् ॥ १९० ॥ अभ्यवर्ष अयं ययः प्राकंपयत मे दत्तं ॥ यतः स दृशेवापि दक्षिणे न दिवाकरं ॥ १९१ ॥ संशो
 बोणलमदीरः कालं सञ्चिन्त्य भारत ॥ अक्षरीक्षेत्रं भुञ्जति दिवा वाचः समन्ततः ॥ १९२ ॥ कथं महात्मा गात्रे यः सर्वं शस्त्रभृताम्बरः ॥
 कालं कर्तानर व्याघ्रः संप्राप्ते दक्षिणायने ॥ १९३ ॥ स्मृतास्तीति वगाक्षेयः तदुक्ता वाक्यमब्रवीत् ॥ वारय मासं च पाप्मानं पातितोऽपि म
 हितो ॥ १९४ ॥ उत्तरायणं निरुन्मील्यः कुरु पितामह ॥ तस्य तन्मतमाहायगात्ता हि मवत सुता ॥ १९५ ॥ महर्षी न हं स रुद्रोऽपि प्रेषयामास
 तत्र वै ॥ तेथ संपतितो हं सात्त्विरतामानसोऽसुखः ॥ १९६ ॥ आजन्तुः सहिता सर्वे भीष्मं कुरु पितामहं ॥ यत्र शतेनर व्याघ्रः शरतस्ये पि
 तामहः ॥ १९७ ॥ तेन भीष्मं समासाद्य क्रमय्यो हं सरूपिणः ॥ अपश्यन् शरतस्य स्थं भीष्मं कुरु कुलोद्भवं ॥ १९८ ॥ तेन हं दृष्ट्वा महात्मानं कुरु
 वापि प्रदक्षिणं ॥ मां रोषं भारत श्रेष्ठं दक्षिणे न वभाकरं ॥ १९९ ॥ इतरंतरमा मम आहुस्तत्र मनीषेन ॥ भीष्मः कथं महात्मा सन् संस्थितो दक्षिणा
 संस्थाता

आ.भी.
२९९॥

इत्युक्त्वा प्रस्थिताः हंसा दक्षिणामभितो दिशं ॥ संप्रेक्ष्य वैमहाकुक्षिं त्रयित्वा वभारु ॥ १॥ तानवदीक्षन् नवो नाहं गता कथं वना ॥
दक्षिणा हस्त आदि त्पुस्तने मम न सिं स्थितं ॥ २॥ गमिष्यामि स्वकं स्थानमासीद्य मे पुरा हंतं ॥ उदगायन आदि तो हंसाः सस्यं प्रदीपिवः ॥
३॥ धारयिष्याम्यहं प्राणानुत्तरायणा कांक्षया ॥ स्येभ्यर्च्य भूतः प्राणानामुत्सर्गो हि यतो मम ॥ ४॥ तस्मात्प्राणाभारयिष्ये मुमुर्षु रूदगायणे ॥
५॥ यश्च दत्तो वरो मय्यं पित्रा तेन स हात्मना ॥ ६॥ इदं तो मृत्युरित्येवं तस्य बालु यवस्तथा ॥ धारयामि ततः प्राणानुत्सर्गे नियते सति ॥ ७॥
इत्युक्त्वा तां ततो हंसां संक्षेते शरतत्प गः ॥ एवं कुरूणां पतिते श्रेष्ठे भीष्म भोजसि ॥ ८॥ पाण्डवाः शृंजयाश्चैव सिंह नादं प्रचक्रिरे ॥
तस्मिन् हते मे हृष्यासे भरतानां पितामहे ॥ ९॥ न किञ्चित्पत्यपयत्र पुत्रस्ते भरतर्षभ ॥ समीहश्चैव तु मुलः कुरूत्तामभवत्तदा ॥ १०॥ कृत्यः
यो धनमुवाचिः श्वस्य रुरुडुत्तदा ॥ विद्यादाश्च विरंकालमतिष्ठन् विगते द्विपा ॥ ११॥ दधुश्चैव मे हृष्यासा न्युद्धेन दधिरमेतः ॥ उ
त्थाह गृहीताश्च नाभवत्तत्त पाण्डवान् ॥ १२॥ अवद्ये शातनो पुत्रे हते भीष्मे मे होजसि ॥ अभावः सहसाराज कुरूराजस्य तर्कितः ॥ १३॥
हतवदीराश्च वयं निरुक्ताश्चाशितैः क्षीरैः ॥ कर्तव्यं नाभिजाने मो निर्जिताः सद्यः सविना ॥ १४॥ पाण्डवाश्च जयं लब्ध्वा परत्र वपरां ग
तिं ॥ सर्वे दधुर्मुदा संखान् शूराः परिधवा हवः ॥ १५॥ सोमकाश्च सपात्रालाः प्रहृष्टा जनेभ्यः ॥ ततस्तूर्य सहस्रेषु न दत्तुमहावतः ॥ १६॥

क.भ.
२९९॥

आलोऽद्यामासतदाभीमसेनो ननादच ॥ सेनयोः रुभयोः अपि गाक्षे ये निहते विभो ॥ १६ ॥ सत्यस्य वीरा शल्या गिषा व्याय त्रसमन्न
 आक्रोशन् प्रासुदंश्चान्यजग्मुर्भोः तं थापरे ॥ १७ ॥ क्षत्रं वानेस्मिन्निदं त्रिभीष्वां वानेभ्यः पूजयत् ॥ मयः पितरश्चैव प्रशशंसुमहाव्र
 तं ॥ १८ ॥ भरतानां वयं पूर्वतः च न प्रशंसिरे ॥ अथोपनिषदं वैवयोगमास्थाय वीर्यवान् ॥ १९ ॥ जयन् शात्रनवोभीष्माकालाका
 क्षीस्थितो भवत् ॥ २० ॥ ५३६ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि भीष्मशरशय्यासमागमे अष्टादशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥
 ॥ ॥ इतराष्ट्र उवाच ॥ कथमासंस्तुदायो वाहीनाभोऽस्मेन संजय ॥ वलिनो देवकटेन गुर्वर्थवत्सवारिणा ॥ १ ॥ तदेव निहताम
 ने कुरुनवाश्वपाण्डवः ॥ न प्राहरत्तदाभीष्मो द्यूरीत्यादपदाक्षयं ॥ २ ॥ ततो दुःखतरं मन्ये किमन्यत्पुनर्विवाधि ॥ अथाहं पितरं क्र
 त्वा निहते स्म सुहृन्मतिः ॥ ३ ॥ अस्मि शरमय नूनं हृदयं मम संजय ॥ क्रत्वा विनिहते भीष्मांश्चातवाय त्रदीर्यते ॥ ४ ॥ यदयं निहते बाभो
 ष्मेण जयमिच्छता ॥ वेष्टितं कुरुसिंह न तमे कथय सुव्रत ॥ ५ ॥ पुनः पुनर्नमूयामि ह तं देवव्रतं रणे ॥ न ह तो जामदग्रेन दिनदिव्यैरस्त्रै
 रयं पुरा ॥ ६ ॥ सह तो द्रौपदेयेन पाशलेन शिखण्डिना ॥ संजय उवाच ॥ सायाहं निहतामूमाधार्तराष्ट्रान् विषादयन् ॥ अपाश्रितान् ह्य
 यंश्चैव भीष्मकुरुपितामहः ॥ अशेत शरतत्पश्चामेदिनीमसृशंस्तदा ॥ ७ ॥ भीष्मे रथात्पतिते प्रयुते धरणीतले ॥ हाहेति नुमुक्तं शशोभूतानां सम

श्री-श्री
१२९९

सीमाहर्षोतिपतिते कुरुणां समितिं जय ॥ उभयोः सेनयो राजन् क्षत्रियाभयमाविशत ॥ १० ॥ भीष्मं शासनं वंद्यं विभीषणं कवच
ध्वजं ॥ कुरुवः पर्यवर्तन्त्या राडवाश्च विशास्यते ॥ ११ ॥ वत्तनः संहरं ह्यासीदासीद्गानुर्गतव्यं ॥ यदा स पृथिवी येव भाष्मं शासनं वे
हते ॥ १२ ॥ अयं ब्रह्मविदो अष्टो ह्ययं ब्रह्मविदो गतिः ॥ इत्यभाषे तन्मूर्ते निशयानं पुरुषं यमं ॥ १३ ॥ अयोपि नरमाज्ञाय कामान्निशान्त
नुपुश ॥ उर्ध्वरेतां महात्मानं च कोरपुरुषं यमः ॥ १४ ॥ इति श्मशरस्य स्थं भरतानां पितामहं ॥ सधयः प्रपभाष्य न सहिताः सिद्धवा
रगोः ॥ १५ ॥ हते शासनं वेभीष्मो भरतानां पितामहः ॥ न किं श्रित्य न्यपद्यन्ते पुत्रास्तव हि मारिष ॥ १६ ॥ अतिष्ठ न वीडिता ये व हिया युक्ता
त्यधोमुखाः ॥ पाराडवाश्च जयं लवा संया मश्रिसिधिताः ॥ १७ ॥ सर्वे दनुर्महाहोरात्र हेमजालविभूषितान् ॥ भृशं तूर्यनिनादे यु
वाश्च मोनेषु वानधः ॥ १८ ॥ अपश्वासमहाराज भीमसेनं महावतं ॥ जाक्रीडमारां कोसेयं हर्षेणामहता युतं ॥ १९ ॥ निहत्पतरसाश्व
महावतसमन्वितं ॥ सम्मोहश्चापि नुमुलः कुरुणां भवत्तदा ॥ २० ॥ कर्ण इत्येधेनो वापि निःश्वसन्तौ मुहुर्मुहुः ॥ नथानिपतिते भीष्मे कोर
वानां पितामहः ॥ २१ ॥ हाहभूतमभूत्सर्वेभिर्मर्यादमवर्तत ॥ दृष्ट्वा च पतितं भीष्मपुत्रोऽऽशासनतवा ॥ २२ ॥ उत्तमं जवमास्थाय डोला नीव
मुपाडवत् ॥ भ्रात्रा प्रस्थापितो वीरः खनानि खनदंशिनः ॥ २३ ॥ प्रययो पुरुषव्याघ्रः स्वसंयमविवाद्यत ॥ तमाया तमभिप्रेक्ष्य कुरुवः पर्यवा
यिनः ॥ २४ ॥

श्री-श्री
१२९९

इशासनेमहाराजकिमयं वक्ष्यतीतिव॥ ततो जोगाय निहतं भीष्ममावस्य कौरवः॥ २४ ॥ द्रोणात्तदपि यं श्रुत्वा मुमोह भरतर्षभ॥ स संज्ञा
मुपहभ्यभुभोरद्वाजः प्रतापवान्॥ २५ ॥ निवारयामास तदा त्वानीकानि भारत॥ विनिघ्नतां कुरुदृष्ट्या पाण्डवापि च तैर्निकलन्॥ २६ ॥
हतेः शीघ्राश्च स युक्तेः समन्ताप्यवारयन्॥ निहन्तेषु वीर्येणैषु वारं पयंगामर्षशः॥ २७ ॥ विमुक्तकृपाः सर्वभीष्मानीयुर्नराधिपाः॥ उपार
क्षन्तो युद्धतयो धाः शतसहस्रशः॥ २८ ॥ उपतस्थुर्मेलात्मानं प्रजापतिमिवा मराः॥ ते तु भीष्मे समासाद्य शयाने भरतर्षभ॥ २९ ॥ अ
भिवाञ्जयति छंतपाण्डवाकुम्भिः सह॥ अधपाण्डुः कुर्मैश्चैव प्रणिपत्यायतः स्थितान्॥ ३० ॥ अभ्यभाषत वीर्यान्भीष्मशासनवान्
दा॥ ॥ भीष्मा उवाच॥ स्वागतं वीर्यवान् भागाः स्वागतं वीर्यमदारथाः॥ ३१ ॥ तु व्यासि दर्शनात्वाहं युष्माकमभरोपमाः॥ अभिनवाथ तानेवं
सिरसा सम्यतावर्धन॥ ३२ ॥ परिणवते वसुतानुस्थितानुद्धीक्ष्य भारत॥ शिरो मेलास्वतेत्यथ मुपवानं प्रदीयतां॥ ३३ ॥ ततो नृपाः समाजुक्ता
स्तनूनि च मृडयन्ति॥ उपवानानि मुखा निनेहृता निपिता महः॥ ३४ ॥ अथाब्रवीन्नराद्याघ्रः प्रहसन्निवतानुपान्॥ नैतानि वीरसंज्ञानियु
क्तरूपानि परिधिताः॥ ३५ ॥ ततो वीर्यपराद्याघ्रमभ्यभाषत पाण्डवे॥ धनं जयं दीर्घवाहं सर्वलोकमहारथं॥ ३६ ॥ धनं जयं महाबाहो शिरो
मेलात सम्यते॥ उपवानं कुरुक्षेत्रे पराजुगाण्यददत्त्वमे॥ ३७ ॥ स या तस्यानुरूपं वै त्ववैशी प्रेभ्य इमे॥ त्वं हि पार्थ समर्थो सि श्रेष्ठः सर्ववतुषां हि

शत्रुधर्मस्येवत्राचपुदितवगुणान्वितः॥ फाल्गुनीयतथेत्युक्ताव्यवसायसरोचतः॥४०॥ दीयतामुपधानं वै यद्युक्तमिहमनसः॥ संजय उवाच
 व॥ स आरोग्यमहोपममिवापि ता म हं॥४१॥ नेत्राभ्यो मन्त्रपूर्णं भ्यामिदं वचनमब्रवीत्॥ आकाशमकुरु श्रेष्ठ सर्वशस्त्रभृतां वरः॥४२॥
 व्याहंतव इहैव प्रवीयतां किंपितामहः॥ मम प्रवीक्षा त्रनवः शिरो मे तात तास्यते॥४३॥ गृहानुमंत्र्या गच्छी वं शरास्रभतपर्वणः॥ अनु
 मान्य महात्मानं भरतानां पितामहं॥४४॥ त्रिभिः नीस्तोर्महावेगैरनुगृह्णाद्विः शरैः॥ अभिप्रायेतु विदिते धर्मात्तासव्यताविना॥४५॥ अ
 भवैरुत श्रेष्ठभीष्मादृष्टार्थतत्त्ववत्॥ उपधानेन दत्तेन प्रत्यानन्देन जयं॥४६॥ कुन्ती पुत्रयुधांश्वेष्ठ सुहृदोऽपि ति वेर्द्धनः॥ शयन
 स्थानुरूपं हि पाराङ्गवोपहृतं त्वया॥४७॥ यद्यन्यथा प्रययेथाः शपेयं त्वामहं रुषा॥ सवमेतन्महाबाहो धर्मेषु परिनिष्ठिता॥४८॥ सन्न
 व्यक्षत्रियेणा गोशलतत्परातेन वै॥ सवमुक्ताववीभक्तुं सर्वात्मानं प्रवीक्ष्व॥४९॥ राजश्वराजपुत्रांश्च सर्वान्त्मानं भिसंस्थितान्॥ प्रपश्य
 तोपधानं मे पाराङ्गवेणाभिसंहितं॥५०॥ श्रेष्ठे ह मस्यां सयायां यावदावर्त्तने रवेः॥ येतदा मां गमिष्यन्ति ते नृपेन्द्रा निभानृपाः॥५१॥ दि
 शंवैश्रवणा क्राता यदा गत्रा दिवा करः॥ अरिष्यान्प्रतपन् लोकविज्ञो नोत्र मनेजसा॥५२॥ विमोक्ष्ये हं प्रियमिदं सुहृदः सुप्रिया निव॥
 परिखातुं प्रतामत्र ममाहं सदनं नृपाः॥५३॥ उपसिध्येति वेत्तमेवं शरशतार्चितः॥ उपारम्य संशामे वैरमुत्सृज्य पार्थिवाः॥५४॥

कृष्णः
 ॥२१२॥

संज्ञयतु वाच ॥ तथातिष्ठनुवावेद्याः शब्दो धरणा केविदाः ॥ सर्वोपकरणैर्युक्ता कुशलाः सा बुद्धिस्थिताः ॥ ५५ ॥ तान् दृष्ट्वा जगद्बोधोप
त्रः प्रावाच तनयंतव ॥ वनदत्ता विसृजेतां पूजयित्वा विक्रान्तकान् ॥ ५६ ॥ सर्वगतेन हीदानीं वैद्ये कार्यमिह ललितम् ॥ सत्रवर्षं प्रशालो
हि प्राज्ञो मयि परमां गतिं ॥ ५७ ॥ नैव धर्मो मदीयात्पुण्यः शरत्स्थगते स्यामि ॥ अभिरुदशरेश्चानंदं गच्छामि नृणां विषाः ॥ ५८ ॥ तद्गुणवत्वनंत
स्य पुत्रोऽयं धनमलम् ॥ देयान् देयं सृज्यामास पूजयित्वा यथा हतः ॥ ५९ ॥ ततस्ते विसृज्य जगन्मुखां न जनपदेष्वराः ॥ स्थितं धर्मं परां दृष्ट्वा भी
ष्मस्य मिततैजसः ॥ ६० ॥ उयवानंततो नृत्वा पितुर्लभं नुजेश्वराः ॥ सहिताः पाण्डवाः सर्वकुरवश्च महेश्वराः ॥ ६१ ॥ उपास्य महात्मानं शया
मानं शयने भुजे ॥ ते भिवाचंततो भीष्मं कृतान्ते त्रिप्रदक्षिणं ॥ ६२ ॥ रक्षां भीष्मस्य सर्वत्र सर्वसुखसमेततः ॥ वीराः स्वशिबिरान्येव व्यासतः
परमां गतः ॥ ६३ ॥ निवेशायात्पुत्राजं कृन्नाया कुरु क्षिरोक्षिताः ॥ निविष्टान्याशु वाक्स्वर्वांश्च यजानात्महारधानः ॥ ६४ ॥ भीष्मस्य प
तनं दृष्ट्वा ह्युपगम्य महाबलः ॥ उवाच भाववक्ता तं धर्मपुत्रं युधिस्थिरं ॥ ६५ ॥ दृष्ट्वा जयसि को ते यदि दृष्ट्वा भीष्मो निपातितः ॥
अवबोभानुर्बरेव सत्यसंध्यो महारथः ॥ ६६ ॥ अथ वादेव तेऽपार्थं सर्वशास्त्रार्थधारणः ॥ त्वानुवक्षुमिहां प्राप्य दग्धोद्योरेण वक्षुषा ॥ ६७
॥ ६६ ६६ ६६ ॥ एवमुक्त्वा महाराजः प्रत्युवाच जनार्दन ॥ तव प्रसादात् विजयलवको धातपराजयः ॥ ६८ ॥ ३ ३ ३ ३ ३ ३ ३ ३ ॥

त्वहिनः शरणं कुरु भक्तानामभयं करः ॥ अनाश्रयो जयति घोरेषां त्वमसि केशव ॥ ६५ ॥ शक्तिता समरे नित्यं नित्यं च वि
 हितेरतः ॥ सर्वथा त्वां समासाधनाश्रयो मिति नेमतिः ॥ ७० ॥ एवमुक्तः प्रत्युवाच सम्यग्मानेनानादितः ॥ तवैतद्युक्तरूपं व
 चनं पार्थिवोत्तमः ॥ ७१ ॥ ५४६ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्वणि भीष्मपराजयानामुत्तमोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥
 ॥ संजय उवाच ॥ बुध्यान्महाराज शर्षेणो सर्वपार्थिवः ॥ पाण्डवा धार्तराष्ट्राश्च उपातिष्ठन्ति तामहं ॥ १ ॥ तवैतद्विदुः
 धीरं शयानं कुरुसत्तमः ॥ अभिवाद्यापतस्थैर्तक्षत्रियाः क्षत्रियैर्धर्मैः ॥ २ ॥ कन्याश्च नन्दनैश्चैव शैलैश्चैव सर्वैः ॥ अवा
 किरन् शान्तवन्तं त्रगत्वा सहस्रशः ॥ ३ ॥ स्त्रियो ह द्वालयामावाताः प्रेक्षन्त्यपृथक् प्रजयाः ॥ समभ्यसुः शान्तवन्तं भूतानां च तमो
 नुदं ॥ ४ ॥ तूष्णीं शान्तं संख्यान्ति तथैव नरनर्तिकाः ॥ शिष्टिनश्च तदा जग्मुः कुरुहवः पितामहं ॥ ५ ॥ उपरम्यत युवम्यः सन्नाहम्वि
 प्रमुच्य च ॥ आयुधानि विक्षिप्य सहिताः कुरुपाण्डवाः ॥ ६ ॥ अन्वास्त्रिदशधर्षदेव प्रतमैरिन्द्रमं ॥ अन्योन्ये प्रीतिमन्त्रलेयथा पूर्वय
 थावयः ॥ ७ ॥ सापार्थिवशताङ्गीणा समितिर्भीष्मशोभिता ॥ शुभ्रभेभारती दीप्रादिवचादित्यमण्डलं ॥ ८ ॥ विभवौ च नृपानां सारां
 गानुनमुपागतां ॥ देवानां भिवदेव शं पितामहमुपासतां ॥ ९ ॥ भीष्मलुवेदनां धैर्यान्निगूह्य भरतवर्धन ॥ अभितप्तः शः शरैश्चैव निश्च

कुरु
 ॥ २१ ॥

शरभितप्तकायोपिशख सत्तापमूर्छितः॥ पाणिग्रामितसंप्रेक्ष्य राजसूयभाषत॥११॥ ततस्तैश्च त्रिपाराजन् उपानकुः समेततः॥
 भक्षानुच्चावदान्नाजन्वारिकुं भाश्च शीततान॥१२॥ उपनीतांस्ततो दृष्ट्वा भोष्मः शास्त्रनयो वदीत॥ मोक्षतातनयाश्च त्वा भोगाः केचिमानु
 वा॥१३॥ अपक्रान्नामानु ये भ्यशरश्यागतो ह्यहं॥ प्रतीक्षामानस्ति अमिनि वृत्तिं शरस्य योः॥१४॥ एवमुक्त्वा शास्त्रनयो निन्दन् वाक्ये
 न पार्थिवान्॥ अर्जुनं द्रुपदं मिथामिदं भाषत भारत॥१५॥ अथोपेत्य महावाक्कुरमिवाद्यपितामहं॥ अतो ह्यन्वाश्रितः पार्थः किं करो
 मीति वाचयति॥१६॥ तदुक्त्वा पाराडवं राजन् अभिवाद्याप्यतः स्थितं॥ अथ भाषत धर्मात्मा भोष्मः प्रीतो धनंजय॥१७॥ दृष्ट्वा तीव्रं शरिणं मे
 संस्पृतात्पतयेयमिह॥ मर्त्याणि परिहृत्य त्रेमुक्त्वा श्वपरिशुष्यति॥१८॥ ह्लादनार्थं शरीरस्य ध्रुवो ममार्जुन॥ त्वंहि शक्रो मरुत्वासा
 दातुमाप्स्यथा विधिः॥१९॥ अर्जुनस्तु तथैव क्तारथमारुह्य वीर्यवान्॥ अभियुक्त्व लवकृत्वा गार्गीवश्चाक्षिपधनुः॥२०॥ तस्य स्वात
 लनिघ्नो घ्नं विस्मृतिमिवाशने॥२१॥ वित्रे सुसर्वभूतानि श्रुत्वा सर्वे वपार्थिवाः॥ ततः प्रदक्षिणीकृत्य रथेन रथिनाम्बरः॥ शयानं भ
 रतश्रेष्ठं सर्वशखभूताम्बरं॥२२॥ स संवायशरं दीप्तमभिमन्त्र्य महारथः॥ पश्यन्वास्त्रसंयोग्यं सर्वतो कस्यप्यश्रुतः॥२३॥ अ
 ॥२४॥ विध्यन्धुः पृथिवीपार्थः पार्श्वं भोष्मस्य दक्षिणे॥ उत्पपातततो धाराविमलावारिणः शिवा॥२५॥ ० ० ० ० ० ॥

श्री. श्री.
११४

श्रीतस्यामृतकल्पस्य देदिव्यागन्धस्य च ॥ अन्यत्र नतः पार्थः श्रीतया जलधारणा ॥ १५ ॥ भीष्मं कुरुक्षेत्रे मृषां दिव्यकर्मपराक्रमं ॥
कर्मणा तेन पार्थस्य शक्रत्वे विवर्धनः ॥ १६ ॥ विस्मयं परमं यस्मिन्नेव महाशक्तिः ॥ तत्कर्म चेदपि भीमसोरतिमाह्वयविक्रमं ॥
॥ १७ ॥ संप्राप्य पत्रं कुरुषो गावः श्रीतां दिताश्च ॥ विस्मयं चोत्तरीया विद्या विध्यन् सर्वतो नृपाः ॥ १८ ॥ शौवदुःखं निघोषस्तुमहाः
सर्वतो भवत ॥ नृपः शान्तनवश्चापि राजनृपो भक्तुमवधीत ॥ १९ ॥ सर्वपार्थिववीराणां संनिधौ पूजयन्निव ॥ नेतस्त्रिंशं महाबाहो त्व
यिकोरवनन्दन ॥ २० ॥ कथितेनारदेनापि पूर्वधिरमिह युते ॥ वासुदेवसहायत्वं महत्कर्म करिष्यासि ॥ २१ ॥ यत्नोत्सहति देवदः सह
देवैरपि त्वयं ॥ विदुः कानि धनं पार्थ सर्वक्षत्रस्य धान्विनः ॥ २२ ॥ धनुर्द्वानामेकत्वं पृथिव्यां प्रवरो नृपुः ॥ मनुष्यानां पती श्रेष्ठः पतिसांग
हो वरः ॥ २३ ॥ सरितां सागरः श्रेष्ठः श्रेष्ठत्वं मसि धनिनां ॥ आदित्यजिज्जसां श्रेष्ठः गिरिगणो हिमवान्वरः ॥ २४ ॥ ज्ञातीनां ब्राह्मणां श्रेष्ठः
श्रेष्ठत्वं मास धनिनां ॥ नवैश्रुतं धनिनां ॥ राधायां मया च मानं विदुरेण वैव ॥ कोणेन रामेन जनार्दनेन मुकुन्देन ॥ २५ ॥ संजयेनापि चो
क्तम् ॥ २६ ॥ परितः कुर्विहि पितृकल्पो दुर्योधनो नास्पनत द्रवो मे ॥ ससिंघेनो न हनो वै विराय शस्त्रातिगो भीमवतो भिभूतः ॥ २७ ॥
श्रुत्वा तु तं कौरवकौरवैः दुर्योधनो दीनमना बभूव ॥ तव बुद्ध्या त्वनवीनिरीक्ष्य निबोध राजभवती तमसुः ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥

श्री. श्री.
११४

दृष्टं उर्यो धने वै दयया पार्थिवधीमता ॥ जलस्य जनि ^{शीता} धीमता ^{नी} मृतगंधिनः ॥ ४८ ॥ स तस्य कर्त्ता लोके सिमान्यः कथं विद्यते
 आपुर्यं वारुणं सौम्यं वायव्यं नभो वै नवं ॥ ४९ ॥ इन्द्रं पाशुपतं ब्राह्मणं पारमेष्ठ्यं प्रजापतेः ॥ धातुं शत्रुं वेसं विनुर्ष्व वत्तमथापि च ॥ ५० ॥
 सर्वसिन्धानुपेता केवेत्येको हि धनं जयः ॥ कृत्वा वा देवकी पुत्रो नान्यो वै वेदकश्चनः ॥ ५१ ॥ असक्याः पाण्डवास्तात युद्धे जेतुं कथं च
 नः ॥ अमानुषानि कर्म्मणि यत्प्रेतानि महामते ॥ ५२ ॥ तेन स त्ववता संख्ये शूरेणा हवशो भिनां ॥ कृतिना समरे राजनूनां भिर्भवतु भवि
 रे ॥ ५३ ॥ यावत्सुलो महाबाहुः स्वाधीनः कुरुसूतनः ॥ तावत्पार्थन शूरेणा संधिमेतात युज्यतां ॥ ५४ ॥ यावत्त्रैतं चर्मसर्वो शूरेः स न
 पर्वभिः ॥ नाशय चर्जुनस्त्वावत्सुभिलेतात युज्यतां ॥ ५५ ॥ यावत्तिष्ठत्ति समरे हतशेषाः सहोदराः ॥ नृपाश्च बहवो राजन्स्त्वावत्सुभिः प्रयोज
 यः ॥ ५६ ॥ न निर्दहति ते यावत्क्रोवदी प्रक्षणाश्चर्म ॥ युधिष्ठिरोरगो नावत्सुभिलेतात युज्यतां ॥ ५७ ॥ न कुतः सह देवश्च भीमसेनश्च पाण्ड
 वः ॥ यावच्चर्मनाशयंति महाराजेन सर्वशः ॥ ५८ ॥ तावत्ते पाण्डवस्त्वा देसाभिर्देममरो वते ॥ युद्धं प्रशंसते वास्यतात संसाम्पपाण्डवैः
 ॥ ५९ ॥ एवं ते रोचतां वाक्यं यदुक्तो सिमयानघ ॥ स तस्मै मतरं मन्येत ववैव कुलस्य च ॥ ६० ॥ त्वत्कामं नु मुयशां स्यात्पार्थैः पर्याप्त
 मेतद्यत्कृतं कुरुणेन ॥ भीष्मस्यात्तादलुक् सो हृदं च जीवतु शेषाऽसाधुराज नृपसीद ॥ ६१ ॥ ॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥ ॥

म. ३५

राज्यस्यार्द्धं दीयतां पाण्डवानां ३३ प्रस्थं धर्मराजो भियन् ॥ नमित्रं कुरुपार्थिवानां जघमः पापांकीर्तिं प्राप्य सेकेरु वेद ॥
५२ ॥ ममाख्येनोच्छिन्निरस्तु प्रजाभ्यः संगो ह्युतां पार्थिवः प्रीतिमन्त्रः ॥ पितापुत्रं मातुलं भगिणो यो भ्राता त्वपि भ्रातरं तैलु राजं
न ॥ ५३ ॥ तवेदेवं प्राप्तां कातं वयो मे सो ह्यविष्टः प्रीतिपत्यपेव दुष्टा ॥ तज्यस्य त्रेलोभभावात् यमेवं ये वाप्यभ्येभूय पाताः
संमताः ॥ ५४ ॥ भीष्मस्यात्तादेतदनाः स्युः सर्वे सत्यामेतां भारतीमीरयामि ॥ एतद्वाक्यं सो ह्यदादाय गोमथो गतां भारतश्राव
यित्वा ॥ ५५ ॥ तूष्णीमाभासी कृत्य संतप्तमर्मा यो ह्यौत्माने वेदनां संनियम्य ॥ ५५ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व
शिखिंशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ५२० ॥ संजय उवाच ॥ धर्मार्थसहितं वाक्यं श्रुत्वा हितमयं ततः ॥ तारोचयन् पुत्रलेभुः
कुंरिव भयं जं ॥ ५॥ ततले पार्थिवः सर्वजगुः त्वान्पालयाम्युतः ॥ तूष्णीं भूतेन हाराज भीष्मशत्रुं न नन्देन ॥ २ ॥ श्रुत्वा तु निहतं
भीष्मं रावेयः पुरुषवर्धन ॥ इव दग्धं संत्रासं त्वरया यजगाम ह ॥ ३ ॥ सददृशं महात्मानं शतलपगतं तदा ॥ शरशम्यं
गतं वीरकांतिकं यमिव प्रभुं ॥ ४ ॥ उद्यम्य ततो राजन् श्रुकं गच्छन् दाहयः ॥ अभ्युत्था पादयोरस्य निमग्नं तमहाशु
॥ ५ ॥ रावेयो हं कुरुश्रेष्ठ नित्यमक्षिगतलव ॥ स्वयं ह मिति सर्वत्र शतिवैनमुवाच ह ॥ ६ ॥
हं वा हं तव सर्वत्र =

कुलः
॥ २५५ ॥

तदुत्थाकुरुदृष्टश्चसरोसिद्धनलोचनः॥समुदीक्ष्य सन्नेहमिदं वचनमब्रवीत्॥७॥रहितं^{विष्णु} दिव्यं^{मालोका} समुत्सार्य वरक्षिताः
 पितेव पुत्रगात्रयः परिरुष्ये कवाङ्गना॥८॥सखे हि भो महाभाग स्पृष्टं सत्त्वं मया किल॥यदि मां नाभिगच्छेथान ते श्रेयो भवेद्भवे॥९॥
 कोत्रेयल्लनराधेयो न तवाधिरथः पिता॥^{सखीजन्ते} युतस्त्वेतुमहावाहो वदेतोत्तरं दातव्यं॥१०॥कृष्ण दैपायनो ब्रह्मसत्त्वं मेतदुदीक्षिते॥न हि
 द्वयोस्मिमेतातत्त्वयि सत्त्वं ब्रवीमि ते॥११॥तेजो बध्नि मित्रतृत्वाभं पुरुषं क्वं॥अकस्मात्पाण्डवान् सर्वमनो विपश्येत्सुव्रत॥१२॥
 येनासि वक्रशोभंश्चावितः कुरुसंसदि॥जानामि समरे वायं शत्रुभिर्हंसहंतवः॥१३॥अभयताश्च सौम्यश्च दाने च परमांगतिं॥न त्व
 या शृष्टः कश्चित्पुरुषेष्वमरो यमः॥१४॥कुलमेदभयाच्चापि सदा परुषमुक्तवान्॥इच्छास्त्रवायस भूनेता घवेस्त्रवले तथा॥१५॥स
 दृशः फाल्गुणो नासकृत्स्नमवमहात्मना॥^{कासारज} कस्य काशिपुरंगत्वा त्वयैकेन धनुष्मता॥१६॥कन्यार्थेनैव राजस्य राजानो हृदि ता युधि॥
 तथा च बलवन् राजा जरासन्धो दुरासदः॥१७॥समरे समरश्चाधीत त्वया सदृशो भवतु॥वत्तरेण सत्त्वयो धीवतेजसा च वलेन च॥१८॥
 देवगर्भसमः संख्यमनुयोरधि को युधि॥व्यापनीतो यमन्युर्मय ह्वां प्रतिपुङ्गवः॥१९॥देवं पुरुषकारेणानशक्यमतिवर्तितुं॥य
 श्वैवाण्डवा वीरा भ्रातरस्तेरि सुदनाः॥२०॥शकुं कृतेमहावाहो समवेदसि विप्रियं॥मया भवतु निर्हंतवैरमादित्यनन्दन॥२१॥

भा. भा.
१२९६

पृथिव्यां सर्वराजानो भवन्त्यनिगमयाः ॥ कुर्यात् उवाच ॥ महाप्राज्ञ महाबाहो सर्वमेतदसंशय ॥ यथा वरसिद्धिर्द्वयोक्ते
यो हं नस्तजः ॥ अवतीर्णो हं कृत्वा स तेन विविर्जितः ॥ २२ ॥ मुक्ता दुर्योधनैश्चर्यो न मिथ्यां कर्तुमस्तु ॥ वसुदेव मुनो युद्धतपास
वर्षे धृतः ॥ २३ ॥ विभवश्च शरीरश्च पुत्रदारं तथा यशः ॥ सर्वं दुर्योधनस्यार्थं त्यक्तं मे भूरि दक्षिणा ॥ २४ ॥ न वेष्टं व्याधि मरणं क्षत्रिय
स्यापि कौरव ॥ कोपिताः पाण्डवानि त्वमुपाश्रित्य युधो धनं ॥ २५ ॥ अवश्यं भाविनां धर्मो न संशयो न विवर्जितुं ॥ देवपुरुषकालेन न नि
वर्तितुमर्हति ॥ २६ ॥ पृथिवी क्षयसंसीनि निमिज्जा निपिता मह ॥ भवति रूपं त्वानि कथितानि वसंसिदि ॥ २७ ॥ पाण्डवा वासुदेवश्च वि
दिता मम सर्वदा ॥ अजेयाः पुरुषे रणैर्विजितांश्चोत्सहे सदा ॥ २८ ॥ विजयिष्यारणे पाण्डू नृति मे निश्चित मनः ॥ न वेष्टं क्व मवैष्यु
वैरमेतत्सुदारुणं ॥ २९ ॥ धनं जयेन योत्सहे त्वधर्मप्रोतमानसः ॥ अनुजानीष्टु मां तात युधाय कृतानि श्रयं ॥ ३० ॥ अनुज्ञातः त्वया
रघुर्देव मिति मे न नि ॥ इदं विप्रतीपं वासं सखापलात्रथा ॥ यत्तथा प्रकृतं किञ्चित् तत्सर्वं क्षनुमर्हति ॥ ३१ ॥ भीष्म उवाच ॥
न वेष्टं क्व यथोत्पुष्टं वैरमेतत्सुदारुणं ॥ ३२ ॥ अनुजानामि कर्णं त्वां युध्यस्व स्वर्गकाम्यया ॥ निर्मन्युर्गत संरम्भः कृतकर्मपणैस्तदा ॥ ३३ ॥

कु. भा.
१२९६